

I. V. BEVERWYCKS
HET DERDE BOECK,
VAN DE
SIECKTEN des BUYCKS.

Het Eerste Capittel.

Beschrijvinge van de

1. Innerlike Deelen des Buyck,
2. Magen-hals,
3. Maegh,
4. Dermen,
5. Derm-scheyl,
6. Klier-bedde,
7. Net,
8. Lever,
9. Nootsakelichheit van de Suyvering des Bloets,
10. Door de Gal-blaes,
11. Milt,
12. Ende Nieren.

(1) **N**A E den hoogsten, ende middelsten Buyck, ofte Holligheyt, volghet den ondersten, die eygentlick den naem van Buyck heeft. Onder de Deelen van den selvigen strecken sommige tot Teren, sommige tot Telen. Het Teren, ofte Koocken is tweederhande, te weten, het maken van Gijl, ofte van Bloet. Om de spijs te koocken, en als tot een Gijl te brengen, dienen de Maegh, Dermen, en het Net. Wanneer de Spijs in de Mont door de Tandden door-gesneden, gebroken, gemalen, en met het speecksel, als tot een pappigheyt gebracht is, dan schietse allencxkens, nu tot de Teringe bereyt zijnde, door den Magen-hals, ofte Spijs-drager, in de Maegh, en wert aldaer gekoockt, en verandert in een witachtige stoffe, den Room niet ongelijk, die wy na den Grieckschen naem *Gijl* noemen, het Net, als een werm decksel, daer toe helpende, en wert daer na verspreyt door de dunne Dermen, en de overtolligheyt door de dicke geloof. Tot het Bloed-maken doen de Suyghaderen, Lever, Holle-ader, Gal-blaes, Milt, Nieren, en Blaes. De Suygh-aderen den Gijl uyt de Dermen ontfangende, bereyden hem tot eenige beginselen van Bloet, 't welck de Lever volbrenght, en maect het na sijn eygen wesen root van verwe, de Holle-ader verspreyt het door 't geheele Lichaem, het Gal-blaes, Milt, Nieren, suyveren het van Onreynigheyt, en de Blaes looft de overtollige Waterigheyt. De Deelen, die tot Telen, ofte voort-setten van 't Menschelike geslacht strecken, zijn de Zaet-vaten, Saexers, en bevestens de selvige in de Vrouwen, de Lijf-moeder.

Van elck zullen wy nu in 't bysonder na malkander gaen spreken.

(2) Terstont aen de Keel komt den MAGEN-HALS, dien de Ontleders oock *Spijs-drager*, ende *Slock-derm* noemen. Want hy daelt, gelijk een opgerechten derm tusschen den Ruggen-graet, ende Strote-pijp, recht neder, en komt op de vijfde Wervel te rusten, van waer hy sich een weynigh verhefende, (om de *Aorta* te wijcken) terstont het Middelf-rift doorschiet, en van de slincker-zijde aen 't opper-endt van de Maegh wert ingevoeght. Hy is ront, om veel Spijs in de swelgingh te kunnen vatten, en in de Maegh te brengen; langh, om dat de Keel verre van de Maegh gelegen is. Bestaet uyt twee Vliesen, van de welcke het binnenste zenuwigh is, het buitenste vleysigh, en heeft ronde, en dwerse veselen, waer door hy de Spijs na de Maegh toe drijft, en eenige quade Vochtigheyt door het braken uyrgeeft. Dese twee werden uytelick bekleet met een derde en gemeen Vlies, spruytende uyt de Wervel banden. Hy rust in 't midden op een *Klierachtigh lichaem*, streckende niet alleen tot steunel, om niet van sijn plaetsch te wijcken: maer oock om die wegh gladt, en vochtigh te houden, datter oock wat drooghs zoude mogen doorschieten. Wert tot het sliken met twee Spieren geholpen.

(3) De gemelte *Slock-derm*, eyndicht in de *MAGEN*, de keucken van het Lichaem, in de welcke de Spijs tot voedtsel van alle de Deelen gekoockt wert. De Menschen, en andere Dieren, die onder, en boven in den mont gerant zijn, hebben een Maegh: maer die herkauwen, gelijk de Hore-beest, in de welcke de stoffe van de bovenste tanden tot horens gaet, hebben een vier dubbelde-Maegh. sommige vogels een tweedubbelde; waer van *Aristoteles* seer geestigh gehandelt heeft, selve oock nae de getuygenisse van *Galenus* in sijn noyt genoegh gepresen werck van 't gebruyck der Deelen, op 't 17. cap. van 't 4. boeck.

De Maegh van een Mensch is ront, om de ruymten minder beschiedicht te werden; wat langwerpig, om haer twee deuren, waer doorse niet qualick by een Lulle-pijp vergeleken en wert. In viervoetige dieren is sy ronder, om datse eonen scherpen rug hebben.

Haer groote is versheyden na de versheydenheyt der Lichamen. Is oock gemeenlick kleynder in de Vrouwen, als in de Mans, om dat de Lijf-moeder, wan-

wanneer sy swanger zijn, haer te beter zoude kunnen uyt-geven. Dr Spiegel schrijft gesien te hebben een Maegh, die veerthien pont water hiel. Dan hoe sy is, in 't koken omhelst sy de Spijse soo nauw datter geen plaetsch tusschen beyde blijft, alsoo haer Vliesen, door een ingeboren, en verborgen eygenschap, de Spijse verteren, en in een room doen veranderen. Dese zijn twee eygene, de welke van buyten door een gemeene uyt het Buyck-vlies haren oirpronck hebbende, om-var werden. De binnenste van de eygene is gemeen met den Maegh-hals, Tong, en Gehemelt, waer door, alser eenige Gal in de Maegh is, de bitterheyt in de Mont vernomen werdt. Was van nooden, dat het alsoo vervolgen zoude, op dat de Mont niet en zoude nemen van 't gene aen de Maegh mocht onangenaem wesen. Dit Vlies wert van binnen bestreken met een *Korst*, welkers nuttigheyt is, te helpen door sijne oneffenheyt de Spijse wat inhouden, en op dat dit Vlies, door de harde, en dickwils ongekaude brocken, die het ontfangt, geen eelt en zoude krijgen, ende also de enge mondekens der Aderen, in de Maegh eyndigende, verstopt zouden werden. Dit vleysigh ende zenuachtigh wesen is nootfakelijk voor de Maegh geveest, om datse de Spijse zoude kunnen dicht, tor verteringe, onhellen; vervolt zijnde, zoude kunnen uytrecken, ledigh zijnde, wederom haer in-trekken. In de gene, die geitadigh droncke drinken, werdt de Maegh door het gestadigh uyt-setten soo dun, dat sy niet wederom tot haren voorgaenden ploy, en sterckte en kan geraken. 't Welck de oirsaek is dat Dronckkaerts, en Gulsige Wratens dickwils met een langdurige swackheyt der Magen gequelt zijn. Want een danne, ende uyt gereckte Maegh en kan soo wel niet verteren als die vast ende vleysigh is.

De Maegh leydt onder het Middel-rift, tusschen de Lever, en de Milt, maer meest in de slincker zijde, om de selfde met de rechter (in de welke de Lever leydt, die grooter zijnde, als de Milt, grooter plaetsch beslaet) van een gewicht te maken. Sy en is niet dicht onder den Mont gelegen, soo om dat het wercktuigh van den Adem hooger most wesen, als oock om dat de Keucken wel diende leeger te staen, op datse door haren reuck, en roock, de Hersenen, en Sinnen niet en zoude beroeren. Heeft rontsom, gelijk een pot in de kolen, haer Deelen, die door de wormte, tot het koken helpen.

De Maegh heeft twee halsen in elcke zijde, en beyde in 't bovenste dael. Door den slincker (daer wy van geseyt hebben) ontfangt sy de geknaude Spijse. Den ingang, ofte krop is dicker en valter, als den uytgang, ofte poortier, om dat hy van de doorgaende Spijse, die somtijts van wraten, ende hongriger, half geknaeut in-gesloekt wert, door te veel uytrecken zoude beschadicht werden: is oock grooter ende wijder, om so veel te meerder Spijse te kunnen ontfangen. Heeft ronde, en vleysachtige veselen, om den ingang, ofte

mont toe te sluyten, het welck streckt tot bevoorring van het teren, en koken, gelijk men een decksel op en pot leydt, op dat de waellem niet en zoude uytvliegen. Soo siet mer dat Gulsige menschen met pijn en draeyingh in 't Hooft gequeldt zijn. In sommige treckt hy uyt Droefheyt soo toe, datle naulijcx eenige vaste Spijse door en kunnen krijgen, en daer van seyt men gemeenlick, dat de Spijse voor het Herte blijft sitten. Soo hebben de Griecken desen krop van de Maegh al van outs *Kardia*, dat is *Herte*, en de pijn die hier komt, *Kardialgia*, dat is *Hert-pijn* genoemt, om de groote gemeenschap, die daer tusschen beyde is, niet so seer van wegen de naderheyt, als wel om het scherpe gevoelen. Want hy is rontsom met uyttermaten veel Zenuwen, spruytende uyt het selste paer, om gevlocht. Dese gevoelicheyt was van nooden, om ten eersten gewaer te werden 't gebreck van voedsel, en het trekken van d'ander Deelen; waer door dan de begeerte tot eten, ofte drincken verweckt wert. Dewijle dese krop dichter leyte aen den rug-graet, als voor aen het swartachtigh krake-been, soo kunnen voor sijn gebreken de *Genes-middelen* soo wel achter, als voor gebruyckt werden: maer wanneer datter aen de geheele Maeg wat hapert, dan dienen de selvige alleen voor opgeleyt. Den *Wtgang*, ofte den ondersten mont van de Maegh, (*Poortier* ofte *Deur-wachter* genoemt) is in de rechter zijde, onder een stuk van de Lever, is nauwer als de bovenste, om datter niet door en gaet, als dat wel gekoocht en is, waerom hy oock niet recht om leegh en gaet, maer nae bovenen; want anders zoude de Spijse door haer swaerte te vroegh uyt de Maegh kunnen schieten. Heeft van binnen, behalven de dwerfse veselen een dicke cirkel, gelijk een ronde spier, om soo lange het koken duert, vast toe te sluyten. En wanneer het gebeurt, dat hy losch en open is, dan veroirsaeckt hy, daer Tant-vleysch, en Longen wel gestelt zijn, een *stinkenden Adem*, van eenige vuyle Dampen, die gestadigh uyt de Dermen opstijgen, en de Geesten van de mont besmetten. Dan, niet tegenstaende sijne nauwte, kan even-wel genoegh recken, gelijk men siet aen pruym-steenen, ofte yet anders dat men doorslickt, en van onderen quijt wert. Soo verhaelt *Galenus* van yemant die yemant, die een goeden ringh in geswolgen hadde, en *And. van Wesel*, van een Spaengiaert, die slapende by een moey meysjen, als sy in de rust gewieght was, haer paelre-snoer, met een goude kruys daer aen, inslickte, en daer na met den sloelgangh loosste.

(4) Aen den *Deur-wachter* komen de *DERMEN*, by de *Barbaren Koorden*, en *Snaven* genoemt, en van gedrooghde Dermen werden oock de *Luyt-snaven* gemaect. Sy beslaen de meeste holligheyt van den Buyck, en alsoo sy om haer lengte een groote plaetsch van doer hadden, so was nootfakelijk, datse, om in den Buyck te kunnen besloten werden, op verscheide manieren gedraeyt waren, gelijk als men een lang touw

in de sack wil steken, het selve kleyn om draeyt. Sy werden door hulpe van het *Derm-scheyl* aen malkander gehecht, en van het selfde, als oock van het Net aen den Rug vast gemaect, ende door de holligheyt van het Zijde-been opgehouden.

De *Dermen* zijn lange Lichamen, en gemeenlick ses mael soo lang als den Mensch, daer sy in zijn. Genomen een man is vijf voet lang, sijn *Dermen* zullen ontrent dertigh voet halen. Zijn ront, om soo veel te meerder te kunnen begrijpen, en minder beschadicht werden. Haer werckinge is den *Gijl*, diefe uyt de *Maegh* ontfangen, met nader *Kokinge* voor de *Lever* te bereyden, ende in de *Suygh-aderen* te verdeelen, en ten laetsten de overtolligheyt uyt te werpen. Zijn derhalven dus lang, en onder malkanderen gedraeyt, om dat het Voedsel niet rasch doorschietende, de Mensch gestadigh zoude doende wesen met lossen ende laden, en soo afgetrocken werden van de oeffeninge der *Wijfheyt*, gelijk de *wijf-gerige Plato* spreekt. Sulcx wert bevonden in de *Dieren*, die maer eenen lossen, ofte rechten *Derm* en hebben, van de *Maegh* tot het *Endt*. *Vraetachtige dieren*, daerom van *Aristoteles* genoemt. *Soodanigen* vraet isser certijts te *Mompeller* ontledet, die maer eenen *Derm* en hadde, de *Latijnsche S* gelijkende. *Wie weet* ofte *Kabba*, die hier in 't *Galthuys* sieck leggende, noch 24 kommekens bry at, en andere *Wraten* (die hier niet genoemt dienen) van ons *Lant*, mede soo niet gedermt en zijn geweest.

Het wesen van de *Dermen* is vliefig, om datse lichtelick zoude kunnen uyt-recken, bestaende uyt twee eygene *Vliesen*, en een gemeene van het *Buyck-vlies* spruytende, en ontallicke tacckens van *aderen*, *slach-aderen*, en *zenuwen*. Dese drie *vliesen* waren noodigh om de sterckte, en om soo lichtelick niet beschadicht te werden, van de *Gal*, die onder den *Gijl* is, en aen den *Kamergang* sijn verve geeft, waerom de natuere de selve oock van binnen met een slijmerige en taeve *Vochtigheyt* bestreken heeft, die oock in *Gallachtige*, en *Rode loop* eerst afgeschrapert wert.

Nu, al-hoe-wel het geheele *Lichaem* van de *Dermen* een, en van de *Maegh* tot het *Endt* aen malkanderen is: soo werden sy even-wel in ses deelen met bysondere namen onderscheyden. En voor-eerst werden sy verdeelt in *Dunne*, en *Dicke*, alsoo genoemt, gelijk den neerfligen ontleder *Pineau* te *Parijs*, op mijnen tijdt, uytleyde, om datse dunder, ofte dicker *vliesen* hadden, dunder ofte dicker in haer begriip waren, ende dunder ofte dicker *stoffe* behielden. De *dunne* volgen aen de *Maegh*, daer uyt den *Gijl* ontfangende, om welcken meerder te koken, sy den selfden rontsom mosten raken, en derhalven *dun wesen*; de *Dicke* komen daer na, om de overtolligheyt (wanneer het sapigste uyt den *Gijl*, om *Bloet* te maken, nae de *Lever* getrocken is) ende den *dicksten Gijl* te vergaderen, ende uyt te sluyten

Dese *Dermen* zijn beyde even-veel in getal, drie *Dunne*, en *Twaelf-vinger* gedermt, *Ydele-derm*, *Omgebogen-derm*, ende *Drie Dicke*, *Slop-derm*, *Kronckel-derm*, *Eyndel-derm*.

Den eersten *derm* is *Twaelf-vinger-derm*, alsoo van den ouden ontleder *Herophilus* genoemt, als of hy twaelf vingeren lang was, daer hy nochtans in ons *Lichamen* nauwelix vier vingeren en kan halen, misschien, seyt *Baebinus*, om dat de *Menschen* nu kleynder zijn; dan die reden en heeft niet om 't lijf, ende en zoude oock nergens nae soo veel kunnen schelen. Hy heeft sijnen oirpronck van den onder-mont des *Maeghs*, diefe den *Poortier*, of *Deur-wachter* noemen, en schiet van achteren nae den *Rug-graet*, met vliefige banden vast zijnde, recht nae beneden, sonder eenige om-draeying, soo om dat hy de *Poort-ader* uyt de holligheyt van de *Lever* komende, zoude plaetsich laten, ende de *Gijl* niet wederom te rugge in de *Maegh* en zoude vloeyen, als om dat hy daer oock geen ledige plaetsich en vint, om sijn selven om te draeyen. Hy is de nauwste van alle de *Dermen*, om dat de *Gijl* soo drae niet en zoude door-loopen.

Den tweeden, wert *Ydele-derm* geheeten, om dat hy altijd ledigh is, ofte ten minsten lediger, als d'andere. Dese ledigheyt komt door de naderheyt van de *Lever* den *Gijl* uyt-suygende, waer toe hier oock meerder *Suygh-aderen* zijn, als mede door de scherpigheyt van de *Gal*, gestadigh prickelende, en uyt-stootende; want op her begin van den selven komt een *ader* uyt het *Galblaesjen*. *Columbus* voughe daer by, dat de *Gijl* daer noch *dun* is, en derhalven rasser doorloopt, het welck wel een waerschinlicke, maer geen rechte oirsaeck en is, nae het oordeel van *Piccolominius*. Daer de *Dermen* beginnen te draeyen, aldaer neemt desen *Derm* sijn begin: maer waer dat sijn eynde is, dat en kan men soo licht niet onderscheyden, alsoo hy groote gelijkenisse heeft met den volgenden *Omgebogen-derm*. *Columbo*, en *du Laurens* onderscheyden hem even-wel met dese drie teyckenens, dat hy rooder is als den anderen, meerder *aderen* heeft, en lediger ofte yelder is. *Baebinus* maect hem twaelf handen breed, ende drie vingeren langh.

Den *derden*, ende laetsten van de *dunne*, wert *Omgebogen-derm* genoemt, om dat hy in vele en verscheyde bochten gedraeyt leyt, hem streckende van onder de *navel* aen beyde zijde in 't weeck van den *Buyck* ontrent de *lissen*. Hy en is niet boven een vinger dick, ofte breedt, maer wel twee mael so lang. Als desen *Derm* uyt-schiet, dan veroirsaect hy het *Schouwst*.

Het beginsel van de *Dicke* *dermen* is, daer sy aen de rechter zijde, als een grooten bol opswellen. Den eersten wert *Slop-derm* geheeten, ofte *Blinden-derm*, om het duyfter gebruyck van den selven, gelijk *Baebinus* meent, ofte liever, om dat hy geenen door-gang en heeft (gelijk men seyt van de *huysen*, sonder achter uytgang, datse daer blind zijn) waerom hy oock

oock de naem van *Monoculus*, ofte *Een-oogh* gekregen heeft. *Fernel*. en andere stellen hier twee dermen, maer soo dicht by malkander, dat sy maer eenen en schijnen. Dan den eenen, gelijk van *Wesel*, ende *Baubin* schrijven, is het eynde van den *Omgebogen derm*, en den andere, het beginfel van het byhanghsel. Hier staet wel aen te merken, dat de *Ontleders* seer duyfter van den *Blinden derm* schrijven, om welke moeyelickheydt te vlieden, moet onderscheyden werden, dat sommige by den selven alleen verstaen het *Byhanghsel* alhier zijnde, en eenen op-getrocken worm niet qualick gelijkende, andere al t gene dat van den *Omgebogen derm* tot den *Kronckel derm* toestreckt, en eenen grooten bol uyt-beelt. Indien men schrijft *Riolan*, een stuck derms voor den *Blinden derm* wil nemen, dat zoude mogen wesen het beginfel van den *Kronckel derm* tot het *Middel-schot*. Dan andere, gelijk geseydt is, nemen voor den *Blinden derm* het *Wormachtigh byhanghsel*, wiens gebruyck van *Galenus* gestelt wert, om alster wat van de sijfste, en beste *Gijl* door de dunne *Dermen* de *Suygh-aderen* voor-by gelooopen, en ontlaapt is, het selfde in dit byhanghsel, als in eenen sack, by een soude vergadert, en aldaer, om de nauwigheydt, als besloten zijnde, van de *Suygh-aderen* na-getrocken werden: en dat daerom de *Swijnen*, en andere wraetachtige *Dieren* dit byhanghsel seer groot ofte dubbelt hebben. In dit byhanghsel wert dickwils yet, dat in-geswelght is, niet alleen sommige dagen, maer oock maenden bewaert. Ja *du Laurent* getuyght gesien te hebben, dat sommige de *Kerfsteenen*, die sy ingesickt hadden, eerst vier maenden daer na quijt wierden. Het is in jonge *Kinderen* veel wijder, om dat sy dunne spijfse gebruycken, de welke al te haestigh zoude door-loopen, ten ware de selfde hier als in een sack werde-ten gehouden.

Volgt de *Kronckel-derm*, in wiens verscheyden cellekens den *Kamerganck* wat opgehouden wert, en aldaer sijn gedaente krijght. Heet *Colon* in t *Griecx*, en daer nae wert genoemt het *Colijck*, ofte *Colikom-pas*, een gebreck in desen *Derm* vallende. Hy gaet van de rechter *Nier*, na de holligheydt van de *Lever*, en wert van daer onder aen de *Maegh* gehecht, (het welck de oirfaeck is, dat in de hart-lijvigheydt den *lust* tot eeten vergaet, door de stanck van den opgehouden *Kamergangh*) en soo over de *Milt* schietende wert aen de *sincker Nier* gehecht; waer uyt geschiet, dat het *Colijck* dickwils van het *Graveel* niet wel te onderscheyden is, gelijk *Galenus* selve bekennt hier in bedrogen te zijn geweest. Op de gemelte plaats is de *Kronckel-derm*, die anders gantsch ruym en wijt is, wat nauwer, om de *Milt* niet te verdrucken: waerom de gene, die de *Milt* geswollen is, geen winden en konnen losen, ten zy de *Milt* neder-gedouwt wert. Wt dese plaetse draeyt hy sich van achteren met twee *kronten*, gelijk een *Latijnfche S*, tot het ophouden

van den *Kamergangh* noodigh. En dit is d'oirfaeck, dat wy tweemael nae malkander losen, en dat den eenen *Kamergangh* terstondt van den anderen gevolght wert. Hy eyndicht ten laetsten in t beginfel van het *Stuyt-been*, na dat hy met sijn omdraeyinge by-nae alle de *Dermen* om-vangen heeft. Het welck de oirfaeck is, datter lichtelick eenige verstoppinge in de cellekens valt, waer door dan pijn verweckt wert.

Maer alsoo door het drucken van den *Buyck*, het welck geschiet door de *Buyck-spiere* met hulpe van het *Middel-rist*, wanneer men te kamer gaet, lichtelick eenige *Winden*, ofte *Vuyligheydt* uyt den *Kronckel-derm* in den *Omgebogen derm* zouden mogen schieten, en alsoo het verdeelen van den *Gijl* beroeren, en den *Kamergangh* van boven doen uyt-braecken, gelijk ick in swaer *Scheurfel* dickwils gesien hebbe: soo heeft de voorfichtige *Nature* hier een schoof voor geschoten, het welck by de *Ontleders* *Valvula* genoemt wert. D'heere *Professor*, en treffelick ontleder *Paaw* salt. en wilde noyt toestaen, datter soodanigen *Middel-schot* was, en hebbe hem wel hooren klagen, dat men hem qualick buyten 's landts na-gaf, als of hy daer in niet ter goeder trouwe en gingh. Den vinder, ofte altijd den eersten beschrijver van dit *Middel-schot* *Baubin*, als ick hier van te *Basel* met hem sprack, seyde dat *Dr. Paaw* recht tegen de bevinge aengingh, als de selve in alle *Lichamen* vindende, en vertoonende, gelijk hy oock door my aen de *Heere Paaw* schreef, die den brief ontvingh, als hy aen sijn laetste sieckte lagh, en derhalven niet en beantwoorde. Twee jaer te voren, te weten 1615. in de laetste *Ontleding*, die ick hem hebbe sien doen, wees hy ons een *Ringh*, rontsom in desen *Derm*, seggende, Wil men dat voor een *Valvula* houden, men magh het doen, maer het en is geen *Valvula*, gelijk die in t *Herte* zijn, ofte die het wederkeeren van den *Kamergang* zoude konnen beletten. Die tegenwoordigh de *Ontleding* te *Leyden* met grooten lof bekleet, *Dr. Valkenburgh*, volgende onsen gemeenen meester, noemt tet liever een *Ringh* ofte *Cirkel*, gelijk als een *Valvula*, gelijk daer oock dickwils een vliesige *Cirkel* gesien wert: maer meest een *Valvula*, ofte *Middel-schot*, gelijk klaerder als de *Son* blijckt, en oock te *Leyden* nu eenige jaren vertoont is by d'Heere *Professor Hounius*, gelijk hy aen my schrijft. Dit dick, en vliesigh *Middel-schot* staet in t beginfel van desen *Kronckel-derm*, als een deurtgen niet neerwaerts (gelijk de meer-gemelte *du Laurent*, en d'hoogh-geleerden *Plomp*. *Professors* tot *Loven* meenen) maer opwaerts siende; want de vuyligheydt schiet uyt den *Omgebogen derm* op, niet neder. De plaetsch, en het ampt van dit *Middelschot*, kan aengewesen werden, wanneer men, de *Dermen* uyt-genomen, en schoon-gemaeckt zijnde, het bovenste op heft, en daer water in-giet, het welck sonder veranderingh doorloopt, daer het van onderen in de dicke gegoten zijnde,

zijnde, hier tegen zal blijven staen, sonder voort te loopen. Ende dit is de reden, dat de Clysteren niet op en schieten in de dunne dermen; het welck *Galenus* wel aengemerckt heeft, sonder nochtans de oirfaeck te weten. Dan sulcx moet verstaen werden van gefonde Lichamen, en in de welke dit Middel-schot natuyrlick gestelt is. Want men bevindt het selve in sommige Kranckheden soo verstaet, datter Water en in gebate Lucht door de dicke dermen in de dunne schiet: Sulcx gebeurt even-wel seer selden, ende niet anders als tegen de natuyr in de gene die met pijn in den Omgebogen, ofte desen Kronckel-derm, *Colijck* genoemt, gequelt zijn, in de welke de Clysteren somtijds in de Maegh opschieten, en uytgebraeckt werden. In welken geval te gelooven is, dat het Middel-schot overweldicht is, ofte gebroken.

Den Kronckel-derm is seven hant-breet, en seven vingeren langh, en eyndicht in den *Eyndel-derm*, ofte *Recht-derm*, soo genoemt, om dat hy sonder onwegen recht van het Stuyt-been toe het Endt uytgaet. Hy is kort (maer anderhalf hant breer langh) en onder wat breeder, om dat de Kamerangh te lichter zoude afschieten, en aldaer te meerder zoude kunnen gehouden werden. Is seer vast gehecht door het Buyckvlies aen het Stuyt-been, om dat hy in 't sterck drucken niet licht en zoude uyt-schieten: gelijk men bevindt, dat in de Kraem-vrouwen daerom somtijds geschiet; als mede in de jonge kinderen, van wegen haer vochtige natuyr, en veel vochtige spijs, diefe gestadigh gebruycken, losch geworden zijnde.

Het eynde, en onderste van desen Derm wert rontfom bevangen met de *S L U Y T - S P I J S E*, die de Kamerangh tegenhout, en belet dat hy niet eerder af en gaet, als de Mensch en begeert.

(5) De Dermen aldus verscheyden gedraeyt zijnde, werden, als met eenen gemeenen bant aen de wervelen van de lendenen gehecht, en van malkanderen onderscheyden, op datse niet lichtelick en souden verwarren, ofte nederschieten, door een vleysigh lichaem, *DERM-SCHEYL* genaemt, bestaende uyt twee vliessen, ontallicke aderen, en slagh-aderen, veel vet, en klierkens. Sijn voornaemste gebruyck is, door sijn Aderkens het sijnste van de Gijl uyt de Dermen door de *Poort-ader* in de *Lever* te voeren.

(6) De *Maegh* wert van achteren ondersteunt, diene de selvige, als oock de gemelte *Poort-ader* voor een kussen, met een klierachtigh lichaem, 't welck om de gelijkenisse, die het heeft met het vleysch, by de Grieken *AL-VLEYSCH*, en *SCHOON-VLEYSCH* genoemt wert, en van *DE PLEMP.* in sijn Byvoeghsel *Buyck-klier-bedde*. De treffelicke ontleder *Varolius* meent, dat gelijk in de besloten vrucht het Moederlijck bloet, voor alcer het in de *Lever* gaet, sijn vuyle, en slijmige vochtigheyt aeyt in de *Geboort-koek*; alsoo oock in de geborene, en volmaeckte Lichamen voor de poorten des *Livers*, en *Milts* geschapen is dit

sponghyachtigh, en klierigh vleysch: op dat den Gijl nu root geworden zijnde, door 't selve van sijn raenwen en vuyle vochtigheyt gefuyvert zoude werden. Daeren-boven wert geloof, dat dit *Klier-bedde* het overschot van 't slijmigh vet, 't geen het *Net*, noch *Derm-scheyl* niet en hebben kunnen verswelgen, herberghet en verorbert. Hierom is 't, dat in een vleysigh *Lig-haem*, het *Klier-bedde* geheel vleysigh gesien wert: in een vet Lichaem, geheel vet. In dit *Klier-bedde*, als oock in 't *Derm-scheyl* vergadert dickwils veel vuylichheyt, oirfaeck gevende tot langhduerige, en uytterende *Sieckten*. Hier getuyght *Fernelius* meest gevonden te hebben de oirfaeck van *Boors*, *Swaeremoedighheyt*, *Buyck-loop*, *Roy-m'leeson*, *Sucht*, *Uyt-teeringh*, *Binnen-coortschen*, en verscheydene verbor-gene *Sieckten*. En *Sylvius* noemt het *Derm-scheyl* de moeder van ontallicke *Sieckten*.

(7) De *Maegh* wert van boven bedeckt door het *NET*, alsoo genoemt, om de groote gelijkenisse, die het heeft met een schep-net. Want het bestaet uyt een dubbelt vleysch, het ene boven en voor, beginnende van de bultigheyt, ofte 't buytenste van de *Maegh*, het andere onder en achter, schietende van het *Buyckvliesch* recht onder het *Middel-rijs*, zijnde vol van *Aderen*, kleyne *Zenuwkens*, en overvloedigh *Vet*. Dit *Net* leyf op het onderste van de *Maegh* en bovenste van de *Dermen*, komt selden (gelijk wel in *Honden*, en *Apen*) in de *Menschen* tot het *Gemacht-been*, maer kronckelt, en streckt hem meest na de *Milde*. Schiet wel somtijts in de *Vrouwen* tusschen de *Blaes*, en *Lijf-moeder*, en belet alsoo het ontfangen, dien-volgende de selfde onvruchtbaer makende, gelijk *Hippocrates* getuyght *5. Aph. 46.*

Het voornaemste gebruyck van 't *Net* is, om het onderste van de *Maegh*, alwaer het teeren voornaemtelick geschiet, en de bovenste *Dermen*, zijnde vleysachtigh, en over sulcx kout, als een deckfel te verwerpen, en door de wermtte het koken, en 't verteeren van de *Spijs* te helpen. *Galenus* bevesticht dit *4. de usu. part. 9.* met het exempel van een *Schermer*, die soo seer gequelt zijnde, dat hem by-nae 't geheele *Net* moeste afgesneden werden, even-wel wederom genas: maer een *Koude*, en *swacke Maegh* behiel, waerom hy genootfaeckt was sijnen *Buyck* gestadigh met wolle swachtels bewonden te houden. Men zoude mogen dencken, indien 't *Net* soo noodigh is tot het verteeren van de *Spijs* te vorderen, waerom die groote *Geneef-meeft* het selve liet af-snijden. *Hippocrates* geeft hier van reden, seggende, als het wat uythanght, dat het nootfelick moet bederven, en verrotten. Want alsoo het *Vet*, 't welck rontfom de *Aderkens* van 't *Net* geklontert is, niet-gelijk anders spruytende voort-komt uyt goet *Bloet*, maer tusschen een groote menigte van kleyne *Klierkens*, uyt onsuivere *Vochtigheyt*, en derhalven maer vuyt *Vet* en is soo en kan 't de *Lucht* niet verdragen, en komt terhoon te bederven.

Het

Het Net verspreyt hem ruymmer, en verder in den Mensche, als in ander Dieren, om dat hy recht over endt gaende, en met geen hayr bekleet zijnde, lichtelick van uytwendige Kouw, ofte Hitte konde beschadicht werden. Maer d'andere Dieren, om datse neder-bockende gaen, en hebben soo veel quaets van de Lucht niet te verwachten, behalven dat sy noch met haer pooten den Buyck verwerpen. Waer door geschiet, dat de Dieren, die geen Net en hebben, gelijk Halen, en Conijnen, de wermte van den Buyck met het in-halen van haer pooten vermeerderen, insonderheyt nae den eten, om 't voer beter te verteren.

(8) Onder alle de Deelen van den Buyck is de **Lever** 't voornaemste, als het Bloet makende, waer door 't gantsche Lichaem gevoedet wert. Is gelegen boven in den Buyck, op datse haer onthoudende midden in 't Lichaem het Bloet even geroet nae boven, en beneden zoude konnen verdeelen; ontrent een vinger breed van het *Middel-rift*, om haer beweginge niet te beletten. En daerom wanneer de Lever geïvullen, en verstoep is, dan valt den Adem kort, als dese plantsech te seer druckende, en het *Middel-rift* wat nederwegende. Dese gelegentheyt verandert somtijds een weynigh nae de gestaltemisse van 't Lichaem, te weten, nae wy leggen, sitten, wandelen, ofte den adem halen. Als men op den rugge leyt, so schietse binnen nae 't Inge-want, en druckt het *Middel-rift*, waer door geschiet, dat de gene, die swaerlijvigh zijn, al leggende haren adem qualick konnen halen. Wanneer men op de rechter zijde leyt, dan schietse wat van de Maegh: maer omvat, en omhelst de selve, als men hem op de sincker zijde keert. Hier uyt is de oirsaeck te verstaen, waerom in Onsteking van de Lever, de Siecken klagen, van pijn in de rechter zijde, wanneer sy op de sincker leggen; en in tegendeel minder pijn hebben, haer begevende op de rechte. Want den bant van de Lever, die half hanght, wert dan aengetrocken, den welcken mede onsteken zijnde, nootlakelick groote pijn veroirsaeckt. Hier uyt blijkt oock, dat de gene, die te bedt gaende, eerst op de sincker zijde leggen, veel beter de Spijse verteren, als die op de rechter zijde slapen. Want als de Lever van alle kanten de Maeg omvangt, so vermeerdert sy haer wermte, en helpt alto tot het koken. In de gene, die sitten, ofte wandelen, sijgh de Lever wat nae de Maegh toe. Als men den adem inhaelt, en het *Middel-rift* intreckt, dan schietse, gelijk het ander ingewant, nae beneden, maer als het *Middel-rift* los schiet, en den adem uytgaet, dan rijghetse nae boven. Waer door geschiet, dat de Lever in doode Lichamen altydt dicht aen 't *Middel-rift* onder de korte ribben gevonden wert, dewijl wy uyt-blaefende sterven, en als dan de Lever met 't *Middel-rift* kort opschiet. Mijn soonken was van jonghs op seer kort van adem, en voor sijn overlijden soo dapper, dat hy naulijcx meerder voort en konde: op sijn achtste jaer gestorven zijnde, werde in sijn Lichaem be-

vonde een seer gave, en gefonde Lever (gelijck oock al het Ingewant) maer soo onnatuurlick groot, dat sy den geheelen buyck besloegh, en selfs tot over de Milt haer verspreyde. En dit was de oirsaeck, dat hy met de Sprouw in den adem sticketen. De geestige Poet **Mr. Cornelis Boy**, heeft, om den rouw wat te strecken, den selfden dagh van sijn droevigh overlijden, my ver-eert met de verssen, die ick hier tot mijn kints geheu-genisse sal stellen.

IN OBITUM

Singularis expectationis pueri

BARTHOLOMÆI BEVEROVICII,

Nati Primogeniti

Inclyti Viri

D. JOHANNIS BEVEROVICII,

Primariæ Batavorum civitatis Senatoris,
Medicique primarii.

Quis furor hic, Libitina, tuus? Quæ dira voluntas
Fecit in innocuum stringere tela caput?
Quin falces absconde, seras avertite secures,
Sit que pudor claræ spem violasse domus,
Ut necum doluisse queas, summiq; parentis
Prima fleas crudâ pignora rapta manu.
Debueras non posse mori, divina propago,
Æternoque gradus associasse patri;
Iffe per ambages Veterum, rerumque tenebras,
Et Batavis totum conciliasse diem,
Atque omnes hausisse deas, noctemque subortam,
Barbaricæque tuæ detinuisse plagæ.
Spem modò concepit Genitor, mox plorat eandem,
Meque jurat tanto condoluisse viro,
Et Clavis flevisse meis; quas flumine fusas
Se damus in fontes præcipuisse suos.
Phæbe dole, tuus hic dolor est; si finere cunctis
Flebilis, hic nulli, quam tibi flebilior.
Plebs, alio, lugere, modo. Vos damna nepotum,
Et gemite extinctam posteritatis opem,
Abruptumque genus. Solum Dordrechtia parentem
Mufarum properis vult lachrymassæ rogis.

De *lezer* is, van wegen haer groote, in de Menschen, en Beesten niet even-eens: maer de Menschen hebben de selvige vele grooter, soo om dat sy ydelder, en dunder van huyt zijn, waer door meerder vervlieght, als oock om datter meerder Werkingen van de Ziele in de Menschen zijn, waer toe vele Geesten behoren, die uyt het Bloed spruyten, 't welck in de Lever gemaeckt wert. Die Bloode, en Wratigh zijn, hebben mede noch grooter Lever. De Bloode, om dat haer levendmakende kracht swacker is, door de Koude gematigheyt van haer Lichaem, welck gebreck geholpen, en gebetert wert door de Natuurlicke kracht. In de Wratige is grooter Lever, van wegen de me-

nigre der Spijse, dieſe in-flocken. Want hoe de Lever meerder voedſel krijght, hoe ſy oock (gelijck men merckelick fiet in de Gemelte Ganſen) grooter wert.

Vorder is mede de Lever in de Menſchen meeft geheel, en ongeſplit: maer in de Beefſten wert ſe in 4. 5. 6. 7. ſteden verdeelt, om de Maegh rontſom, gelijck met vingeren, te omvatten; het welck anders, dewijſſe voor over gaen, niet en zoude wel kunnen geſchiet hebben. En daarom is ſy in de Vogels, die recht op ſtaen, maer in twee ſteden verdeelt.

Wat de gedaente belanght, deſelve is van wegen de by-leggende Deelen ongelijck, alſoo ſy geen byſondere van doen en hadde, maer alleen bequame groote en dicke. Is derhalven boven bultigh, glat, en ront; onder hol, en gelijck een ſteen-rots uyt-gehouden, om de Maegh, door veel Spijſe opgeſwollen zijnde, te kunnen wijcken, te decken, en, door haer wermt te helpen teren. Deſe verdeelingh van de Lever is in de Genees-koonſte wel aenmerckens waerdigh, alſoo het een deel wel gebreckelijck kan weſen, ſonder het ander eens te raacken: de Geneſingh is oock verſcheyden. Want het onderſte, en holle deel moet door de Dermen, en het Bultige door de Aderen, en de Nieren geſuyvert werden.

Alſoo de Lever een ſwaer, en wichtigh deel is, ſo wert ſe, om niet neder te ſacken, door drie prikkelende, wert alder-eerſt geſuyvert, en ſijn Blaesjen is ſoo dicht aen de Lever, dat het aen ſijn rechter, en hol deel hanght, rakende met eenen de Maegh, en den Kronckel-derm, die het alle-beyde ſomtjts met eenige gelijckheydt verwet. Waer door wel lichtelick komt, dat eenige geſtadigh brandt in de Maegh voelen. Vele kleyne tackkens werden onder de wortelen van de Poort-ader, en Holle-ader verſpreyt, die dan in eenen ſtonck te ſamen komen, waer door de Gal ſuyver (niet met Bloet vermengt, gelijck het water in de Nieren) in het gemelte Gal-blaesjen getrocken wert, alwaer ſy ſo lang blijft, tot dat ſe te veel is, of de Nature moeyelijck valt, en dan wert ſe door een ander Ader, in 't begin van den Ydelen derm gelooft. Als deſen wegh verſtopt, gelijck geſchiet in de Gal-ſiecht, dan is de Kamer-gangh bleyck, die anders uyt deſe Gal een gele verwe treckt. Somtjts, doch ſelden, ſchiet ter oock een Ader in de gront van de Maegh, door de ſelvighe Gal op-werpande, het welck ſodanige de Gal doet op-breken, en uyt-braecken. Dit gebeurt oock ſomtjts in Wratige dieren, gelijck *Argentarius* aen-gemerckt heeft; als onder andere in Honden, gelijck bevonden is by den neerſtigen ontleder *Iob. Wilens*, weerde Profeſſor tot Leyden. Wanneer het Gal-blaesjen heel ledigh wert, en alle ſijn Gal uyt-ſmit, dan maect het een Gal-braken, (dat wy Overloop van Gal noemen) *Boors*, Gallige Buyc-loop, en langh-duyrende *Roy-m'leefon*. De hoogh-geleerde *Fernelius* ſchrijft, datter verſcheyde geſtorven zijn, in de welke

(9) Dewijl in 't koken al wat malkander en gelijck is vereenight, al wat ongelijck is van een ſcheydt, ſoo en konde den geheelen Gijl, als uyt verſcheyde deelen; na den verſcheyden aert van het voedſel, in geen ſoet, en root bloed veranderen: maer ſommige deelen zijn in bitter en geel; andere in ſuyr, en ſwart; eenige in *Weyachtigh* en zultigh vergaen; waer uyt mede drierhande overtolligheydt ontſtaet; Gal, Swarte-gal, en Water. De welke, als onnut zijnde tot voedſel, dienden *nootſakelijck* van het ſuyver Bloedt geſcheyden, en in een eygen plaets af-geſondert werden. Want indien de Gal onder het Bloedt vermengt bleef, ſy zouden de Geesten in de Aderen onſuyver maecten, het Vleyſch, en de Vlieſen door ſijn ſcherpigheydt geſtadigh prikkelen, en de ſinnen, gelijck in de Raes-bollen, geſtadigh op den hol brennen. De *ſwarre* Gift ofte Gal zoude het bloet vervuylen, en met ſijn vuyle dampen de Geesten bedwelmende, vreeſe, en ſwaer moedigheydt veroerſaacken. De Wey zijnde gantſch waterigh, en ſonder eenige vertigheydt, zoude de vereeninge van het Bloet verhinderen. Derhalven heeft de voorsichtige Nature om het Bloedt van de bittere Gal te ſuyveren, geſchapen een Blaesjen, daerom het *Gal-blaesjen* genoemt, van de Swarte en ſware Vochtigheydt de Milt, van de Waterigheydt de Nieren.

(10) De Gal, als door ſijn ſcherpigheydt meeft prikkelende, wert alder-eerſt geſuyvert, en ſijn Blaesjen is ſoo dicht aen de Lever, dat het aen ſijn rechter, en hol deel hanght, rakende met eenen de Maegh, en den Kronckel-derm, die het alle-beyde ſomtjts met eenige gelijckheydt verwet. Waer door wel lichtelick komt, dat eenige geſtadigh brandt in de Maegh voelen. Vele kleyne tackkens werden onder de wortelen van de Poort-ader, en Holle-ader verſpreyt, die dan in eenen ſtonck te ſamen komen, waer door de Gal ſuyver (niet met Bloet vermengt, gelijck het water in de Nieren) in het gemelte Gal-blaesjen getrocken wert, alwaer ſy ſo lang blijft, tot dat ſe te veel is, of de Nature moeyelijck valt, en dan wert ſe door een ander Ader, in 't begin van den Ydelen derm gelooft. Als deſen wegh verſtopt, gelijck geſchiet in de Gal-ſiecht, dan is de Kamer-gangh bleyck, die anders uyt deſe Gal een gele verwe treckt. Somtjts, doch ſelden, ſchiet ter oock een Ader in de gront van de Maegh, door de ſelvighe Gal op-werpande, het welck ſodanige de Gal doet op-breken, en uyt-braecken. Dit gebeurt oock ſomtjts in Wratige dieren, gelijck *Argentarius* aen-gemerckt heeft; als onder andere in Honden, gelijck bevonden is by den neerſtigen ontleder *Iob. Wilens*, weerde Profeſſor tot Leyden. Wanneer het Gal-blaesjen heel ledigh wert, en alle ſijn Gal uyt-ſmit, dan maect het een Gal-braken, (dat wy Overloop van Gal noemen) *Boors*, Gallige Buyc-loop, en langh-duyrende *Roy-m'leefon*. De hoogh-geleerde *Fernelius* ſchrijft, datter verſcheyde geſtorven zijn, in de welke

anders
die G
(1
Buyc
valt
nig
Rugh
der d
ſen v
ſy ſel
lick e
vonde
Lever
ſo uyt
rocht
ker Jo
hadde
ongel
was,
gepro
gaend
crates
het Li
der:
Licha
de G
bewae
de Mi
de G
Schar
De
ens,
gelijc
verſch
beſloot
van de
tighy
ſy van
He
gyacht
let: ſe
geront
geen v
te bet
ken,
ſelfſta
de A.
He
het di
klaer
blaes
en ge
heele
en me
tecl
om

anders geen oirfaeck van de doot te vinden en was, als die Gal-blaesjen sonder Gal, en gantsch ydel zijnde.

(11) De Milt leyt in de sincker zijde van den Buyck, tegen over de Lever, onder de korte Ribben, vast gehecht zijnde aen het Buyck-vlies, en door eenige dunne vlielen, uyt het selve spruytende, aen den Rugh-graet; so dat sy in een gesont Lichaem niet onder de laetste ribbe uyt en hangt: maer wel als de vlielen verslappen, en af scheuren, ofte oock wanneer sy selve te leer swelt en vergroot. Het welck lichtelick en veeltijds gebeurt. Men heeft somtijds bevonden, de selvige (die anders veel kleynder is, als de Lever, van gedaente, en een Ossen-tongh gelijckt) soo uyt-gewallen, datse de Maegh bedeckte, de Lever rocht, en wel tot onderen toe gingh. Ick hebbe seker Joffrouw in den Hage besocht, die so groote Milt hadde, datse den geheelen buyck besloogh, en soo ongelijck hart, dat van buyten niet anders te voelen en was, al of den geheelen buyck vol straet-steenen ware gepropt geweest. Siet veel vremdigheyt, de Milt aengaende, by *Gouliart 2. des Histoires admirables. Hippocrates* prijst de kleyne Milt boven een groote. Want het Lichaem wel gestelt zijnde, werdt de Milt kleynder: en sy swellende, en vergrootende maect het Lichaem mager. Daerom plagh de Keyser *Trajanus* de Gelt-kist, daer het In-komen van de Prinçen in bewaert wert, een Milt te noemen. Want gelijck als de Milt toe-neemt, het Lichaem af-gaet: oock alsoo de Gemeente af-neemt, en verarmt, wanneer de Schat der Prinçen groeyt, en toe-neemt.

De Verwe van de Milt en is niet in alle altijt evenens. In de ongeboren kinderen isse root en helder, gelijck de Lever: in volwassene doncker root. Dese verscheydenheyt komt daer uyt, om dat de Milt in de besloten vrucht haer voedsel treckt uyt reyn bloet, en van de *Melancholy*, ofte droefem des swarten vochtighheys gesuyvert, daer-en-tegen in de geborene wert sy van swart, aerdtachtigh, en dick bloet gevoedet.

Het Wesen van de Milt, is weeck, voos, en spongyachtig, met ontallicke Aderen en Slagh-aderen belet: soo dat sy niet anders en gelijckt als dick en swart geronnen bloet, met veel veselen gevlocht. Bestaet uyt geen vast, maer voos, en spongyachtigh vleysch, om te beter de dicke Vochtigheden van verre na te trecken, en te ontfangen. Want daer toe is een sachte selfstandigheyt beter, als een vaste, daerom zijn oock de Aderen, die daer door loopen veel sachter en lossen.

Het Gebruyck van de Milt is altijt geloost te wesen het dick en drabbigh Bloet, dat in de Lever van het klaerste gescheyden was, te ontfangen: gelijck 't Gal-blaesje de Gal, op dat 't overige van 't bloet gesuyvert en gereynight tot voedsel van al de Leden door het heele Lichaem gefonden mochte werden: welck grof en melancholijck Bloet sy zouden trecken door een tack van de Poort-ader ofte Milt-ader genoemd. Hierom hebben sommige willen seggen, dat de Milt haren

nem heeft, om datse ons milt, vrolick, en bly-geestigh maect. Waer van het oude veersken is, *Splen ridere facit*, de Milt doet lacchen. En de Poet *Perfius* seydt in sijn 1. Schimpdicht: Ick ben met een dertele Milt versien, dat is, ick ben tot lacchen genegen, *Pituitanti splene cachinno*. Maer *Baubinus* is van gevoelen, dat de Milt streckt voor een tweede Lever, en datse door de geleyde Ader 't grofste van de Gijl, eer dat aen de Lever komt, na haer treckt, en tot Bloet maect, op dat de Lever 't overige van de Gijl in suyverder Bloet zoude konnen veranderen. Dat anders de Aderen van de Lever door die grof Bloet zouden verstoppinghe hebben, maer oock veroirfaect hebben Geel-sucht, Water, Coortsen, ende diergelijcke Sieckten, die over komen als de Milt haer ampt niet wel waer en neemt, en of door swackheyt, ofte door versloppinghe dat grof en aerdtachtigh deel van de Gijl niet nae en treckt, het welck ofte in de Lever komende, ofte in de Suygh-aderen blijvende aldaer groote versloppinghe veroirfaect. En dit gevoelen houde ick veel beter als het oude, om verscheyde redenen die de wel-gemelte Ontleder by-brenghet, alhier te langh om te verhalen. *Andries van Wesel* is hier mede niet vreemt van. En *Fernelius* schrijft, een Milt gevonden te zijn grooter als de Lever, de welke by alle de Genees-meesters gehouden werde, de Lever in het bloet maken geholpen te hebben.

(12) Alsoo de gelegentheydt van de Nieren, en Blaes beschreven is in het *Steen-stuck*, namelick in het 2. Deel 3. boeck en 29. cap. van den *Schat der Ongesontheyt*, so dunckt my onnoodigh, 't selfde alhier wederom te verhalen. En hier mede is nu genoegh geseydt van de Deelen, die gestelt zijn tot het Teren, wy komen nu, tot besluyt van den Buyck, tot de Telende.

(13) De nature, zijnde een sorghvuldige bewaerster van 't gene sy voortbrenghet, heeft aen alles een begeerte gegeven van eeuwigheyt: de welke alsoo sy aen elck bysonder, als verganckelick geschapen zijnde, niet en konde geven, verkrijgt sulcx door voortsetten. Hierom is alle Dieren gegeven Gereetschap om te telen, ende elck lust, en vermaeck in dat werck. Want hoe zoude anders dat vernuftigh Dier, en tot Godlike dingen geschapen, van dien vuylen bras geen af-keer gehad hebben? Wat Vrouwe zoude willen by een man slapen, daer het dragen soo moeyelick, het verlossen soo pijnelick en gevaerlick valt, en daer nae het opbrengen van de kinderen noch mede sijn swarigheyt heeft, 't en ware sy een wonderbare genuchte in 't telen scheptede? Hier door siet men, dat sy hier in ('t en ware om welstaens wil) niet seer weygerigh en zijn; en daer alle andere Dieren haer sekere stonden hebben, sy alle dagen voor goet keuren, en seydt men haer (dit schrijft *Loubert 3. des Erreurs populaires 2.*) dat de Honts-dagen hier toe ondienstigh vallen, sy antwoorden, dat de Honts-nachten, niet ver-

boden en zijn, waer van een spreek-woort is in Languedock, *Donne & Capones tousjours de saison*. Jamen siet oock dat de Vrouwen, die een seer swaren arbeydt gehad hebben, de Kraem-heer even-wel door de wieg laten kruypen, eer dat de bewaerster dickwils haer afscheyde heeft. En dan zijne oock seydt de gemelte *Joubert* in 't selfde boeck, *plus frimdes, qu' aparavant*. Waerom hy met verwonderingh over hare goetheydt uyt-roept: *O grande bonté du sexe feminin!*

De Deelen tot de Tellinge dienende, zijn in Man, en Vrouw ten deele gelijk, ten deelen verscheyden, doch allegader daer toe streckende, om wat voort, en by een te brengen, waer uyt een schepsel kan bestaen. Hebben beyde vier **BEREYDENDE ZAET-VATEN**, twee *Aderen*, waer van de rechter komt uyt de neder-dalende Holle-ader, de sincker uyt de Melck-ader; twee *Slagh-aderen* spruytende uyt de nederdalende Grootte slagh-ader. Haer gebruyck is het Bloet, in de **ZWESERS** te brengen, om aldaer tot zaet gekoocht te werden. Het welck dan door de **UYTSCHIETENDE VATEN**, zijnde een aen elcke zijde, gebracht wert in de **BYSTAENDE BLAESKENS**, ende **VOORSTAENDE KLIERKENS**, alwaer het by een vergadert, en bewaert wert, tot de tijdt van uyt-schieten. Dan in de Vrouwen wert het geschooten in de **LYF-MOEDER**, 't welck een rondt Lighaem is, met een langen hals, een langhwerpige Peer niet qualick gelijkende. Sy is in de Maeghden soo kleyn als een ocker-noor; en reekt even-wel (siet de wonderbare Macht Gods!) soo wijd uyt, dat daer een volmaect kindt, ofte dickwils meerder in konnen besloten leggen. Wy hebben hier te Dordrecht twee exempelē, van vier kinderen. Daer wert by vele geschreven van *Marguerite*, dochter van *Floris* de vierde, Grave van Hollandt, dat sy zoude verlost zijn van 364 kinderen, die alle haren doop ontvingen van den Bisschop van Wtrecht te Loosduynen, alwaer de geheugenisse noch te sien is. Dan al schijnt dit geloof te zijn by de treffelicke mannen *Erasmus, Vives, Guicciardini, Iunius*, en andere die langh daer na geleest hebben: dewijl even-wel by de Schrijvers van dien tijdt in 't minste daer van (gelijckle van soo vrenden saeck sinder twijffel wel souden gedaen hebben) geen gewach gemaect en is, soo wert het wel terecht voor een fabel gehouden van mijn weerde Meester, den wijd-beroemden Heere *Gerardus Vossius* in 't 3. boeck van sijn *Physiol. Christi*, op 't 22. Capittel. Al en soude het niet onbetamelick wesen vorder te beschrijven de Deelen, die van Man en Vrouw haren naem hebben, en 't onderscheyt maken, als van Godt geschapen, en hare onheyten mede onder worpen zijnde, soo sullen wy sulcx even-wel, om anderredenen, tegenwoordigh over 't Hoofst sien.

Het II. Capittel.

1. Noofsakelickheyt van ETEN en DRINCKEN,
2. Het welck belet wert door benaueyheit in de KEEL,
3. Waer aen sulcx te kennen is,
4. Ende waer mede dat gebeitert kan werden.

Cap. III. ONLUSTIGHEYT,

2. Haer Oirsaeck,
3. Genesinge,
4. Maniere van Leven.

Cap. IV. HONTS-HONGER,

2. Sijn Oirsaken,
3. Teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Genesinge,
6. Maniere van Leven.

Cap. V. VERKEERDE LUST,

2. Sijn Oirsaeck,
3. Genesinge, ende Spijse.

(1) Dewijl onse Lichamen gestadigh af-nemen, so den kunnen sy niet bestaen sonder *Spijse*, ende *Dynck*, waer door het gene vervlogen, en verteert is, wederom herstelt wert, gelijk breeder aengewesen is in 't eerste capittel van 't derde boeck in 't Eerste Deel van den *Schat der Gesontheit*. Het selfde schrijft de Poet *Lucretius* in sijn 4. boeck met dese versen:

*De mensch, die slaegh verlijt, gevoelt sijn swacke leden
Gedurigh af te gaen, en bellen na beneden,
Verliesen haren stant, en missen hare kracht,
Tot dat hun nieuwe jenght door Voetsel wert gebracht.
Verlies van vaste stof dat leert hem kost begeren,
Om weder op een nieuw daer op te mogen teren.
En fruyt van tenigh rocht dat geeft hem grooten lust,
Op dat sijn heeten Dorst mocht werden uyt-geblust.*

Hierom is den Mensch onder andere Dieren gegeven een lust en begeerte tot ETEN en DRINCKEN, en kracht om het selve tot voetsel te brengen.

(2) Maer voor-al eer het in de Maegh kan komen, soo moet het door de Keel, en den Slock-derm doorgeswelght werden. De Keel swelt dickwils soo rot, datter niet door en wil, gelijk wy in 't voorgaende boeck cap. 2. van de *Squynançe* geseyt hebben. Sulcx geschiet oock datter een graet, ofte yet anders ia blijft steecken. Het welck somtijts gebeurt door tsey slijm den gantschen hals van den Maegh bewassende. Het geschiet oock wanneer de Zenuwen van het selt en sevenste paar die haer strecken in de spieren van de Keel, en den Maegh-hals, verslappen, ofte trekken. Wert oock benauwt en toe-getrocken door Droogh-ten in brandende Coortschen. Veelstijts gaet het wel door de Keel, maer blijft in de Middensteken, daer den Maegh-hals rust op een Klierachtigh Lichaem, (het welck te veel vochtigheyt in-genomen heeft, en

en derhalven den wegh toedruckt, insonderheyt alser van binnen mede eenigh slijm sit) en daer komende, en niet verder konnende, soo moet het selfde ten eersten wederom de mont uyt.

(3) Het gebreck *wijst* sijn selven: maer als het Slicken belet werdt om de nauwigheydt, dan gaeter lichtelicker dun, als dick door; in tegendeel, als het komt door verslappinge van den Maegh-hals. De oirfaeck is, om dat in 't swelgen 't bovensten van den selfden hals toe-getrocken moet werden, om Spijle, en Dranck als na de Maegh te dringen. Maer vaste, en harde Spijs wert aldus lichtelick neder-gedruckt: maer dunne, om dat sy het in-drucken wijckt, so heeft sy meerder kracht van doen, om neder-gedrongen te werden. Indien het van een Sinckinge komt, dan zijnder Hooft-pijn, en andere Teycken en voor-gegaen, beschreven in 't 2. Deel eerste Boeck en 23. cap. van den Schat der Ongesontheyt.

(4) Wanneer het koint door verslappigh, of trecting van Zenuwen, soo zal men rontom den hals slaen foodanige Middelen, gelijk wy voor de Geraecktheyt, en Kramp beschreven hebben in 't 2. Deel eerste Boeck cap. 21. en 22. van den Schat der Ongesontheyt. Van binnen gorgelen met de Middelen, die het slijm uyt-trecken, hier voor mede aengewesen, en knauwen gestadigh *Cubeben*, *Mostaert-zact*, ofte diergelijke. Ick zal, om de vreindigheyt, hier een exempel verhalen, van een belet slicken, my over een half jaar voorgekomen. Een Lant-vrouw van ontrent 50. jaren, krijgende een Roos, en groote Onsteking aen haer been, soo werden, door koude middelen, dien brand wel wech-gedreven, maer sy kreeg terstont een groote qualickheyt om 't Hert, met sterck Braken, en sulcke Flaute, dat sy scheen daer in te zullen blijven; daer van hielte een Bezauwtheydt in de Keel, soo dat sy dickwils eenige uyren, en dagen was, ja eens veerthien dagen (doen sy scheen tot het uyersten gekomen te wesen) na malkanderen, datter noch eten, noch drincken door en wilde, en als sy tusschen beyde open gingh, sloot sy wederom onversiens, even-eens gelijk yet dat toevalt. De sluytingh voelden sy in het midden van den Sloock-derm, alwaer van buyten de twee Klieren staen. Want yet slopende, ofte bier drinckende (gelijk sy van wegen den dorst gestadigh mosse doen) soo bleef het daer een weynigh staen, en quam dan weder op, met gevolgh van seer veel slijm.

Als dit aldus negen maenden geduyrt hadde, en met geenderhande middelen, die by verscheyde versocht waren, niet en hadde wille-helpen, so quamse te Dordrecht, en versocht mijnen raet. In de eerste dagen was de Keel meerder tijt open als toe, gaf haer, open zijnde, drie pillkens in, van *1. scrupel Exir. Catholicum*, die veel slijm af-dreven. Daer na den hals van de Maegh wederom sluytende, dede haer aen elke zijde setten 3. *Koppen doorgeschlagen*, en weynigh tijts

daer na kreegh sy openingh, die langer duerde, als oyt te voren, soo datse ge-weeckt broot door kreegh, het welck sy in al de negen maenden niet en hadde konnen doen, ofte het gugh terstont wederom toe, gelijk nu niet en geschiede. Even-wel daer na wederom sluytende, liet ick het selve doen, dan en vande de eygen werckinge niet, de wegh gesloten blijvende. Soo dat ick goet vant, siende haer met gorgelen, en drincken soo veel slijms quijt werden, tot een *Spough-drancxken* te komen, en latende haer voor af drincken, om losch te maken, *Wey* met *Oxymelcum Agarico*, en soo suyr van *Olye van Coperroot*, als sy verdragen konde, gaf haer in het *Sap* van *anderhalf drachme Bladeren van Mans-ooren*, gellampt, en met een roomerken Rijnsche wijn uyt-geperst, en dan daer by gedaen, een *onze Oxymelcum Agarico*. Hier van werde sy wel ontrent een kan slijm quijt, met eenige seer taeye, maer even-wel, gebroken vellen, daer men een holligheyt in sagh, even-eens als flucxkens van Dermen, niet qualick-gelijkende 't gene wy Speertgens noemen. Dit gaf my en haer groote moet, niet twijfelende, ofte de oirfaeck was nu wel getroffen, en aen-getast. Ick en dorste, vermits hare swackheyt en vermoeyt-heit, dien dagh het Braken niet wederom in 't werck stellen: dan liet haer ondertusschen al veel van de wey drincken, waer door sy noch al meerder slijm, en diergelijke vellen loofden. 'S anderen-daeghs nam sy wederom het selfde drancxken in, en dede wederom het selfde werck; ondertusschen het braken al vorderende met de voorst. *Wey*. Den derden dagh liet ick hier van braken ophouden om haer swackheyt, dan dronck somtijts *Wey*, somtijts *Mede*, de Kele haer seer schrael geworden zijnde. Den vierden dagh (alsof sy, in al die tijdt gegeten noch gedroncken hebbende, seer slauw was) dede ick haer een *Clyster* setten, van twee *Doeyeren* met 10. onzen *Suete Melck*, die sy voelden haer te verstercken, en hiel die twee dagen in. 'S anderen-daeghs began sy openingh te voelen, soo dat sy konde drincken, ende voelde dat het op een ander manier, en veel lichter, als te voren, door gingh; soo dat sy oock een *Candeeltgen* konde suypen. Om dit te vorderen liet ick haer (het Licham ondertusschen wat gesterckt zijnde) den 8. in-nemen 5. pillkens van *1. scrupel Exir. Catholicum*, 't welck dien dagh niet en werkten, de wech wederom oock sluytende: dan 's nachts vier mael wel gebonden, maer geheel dun gedraeyden *Kamer-gangh*, gelijk al of hy (zijnde seer slijmerig, en alle aen malkander klevende) door een nauwe pijp getrocken was. sulcx genoegh te kennen gevende, dat niet alleen den Hals van de Maegh: maer oock de Dermen selve rontsom van foodanigh taey slijm begroeyt, en by-na toegegroeyt waren. Den anderen morgen heb ick haer wederom een *Clyster* doen setten, van *Hanen-nat* met twee *Doeyeren*, die sy mede in-hiel. Den volgenden dagh, alsoo noch niet doorschieten en wilde, gaf ick haer

wederom in het *Brack-dranccken*. Dan werden daer soo veel niet afquit, als te voren; ende was al war onstelt: en even-wel dronck sy wederom 's anderendaegs 's morgens eens Bier, en eens Mede, het welck beyde door ging, niet gelijk te voren, als ergens tegen streutende, en soo wat tegenhouden werdende; maer licht, ende gantsch onbekommert. Waer op sy vertrock met een doosjen pillen, om twee-mael des weecks in te nemen, tot afnemen ende sutyveren van 't Slijm. Ende leeft noch op dese tijt wel etende, ende drinkende. Wanneer datter een graet, ofte yet anders in de Keel, ofte Magen-hals steeckt, sulcx moet door de hant met eenige gereetschap (te beschrijven in de *Heelkonst*) uyt-gehaelt, ofte neder-gedouwt werden.

Dan het Eten wert niet altijd door de Keel belet, maer meer door andere Deelen; en al is 't dat sy alle haer voedsel trecken, soo wert het selve meest gevoelt in de Maegh, de welcke niet alleen dat gebreck onderworpen is, van geen Erens-lust te hebben, maer oock in tegen-deel van te Grooten Lust, dat wy *Hontsbonger* noemen, als oock van *Quade*, ende *Verkeerde Lust*, die wy na malkanderen zullen gaen beschrijven.

Het III. Capittel.

(1) **ONLUSTIGHEYT** is, wanneer yemant geen lust of treck tot eten en heeft, gelijk **W A L G I N G**, als daer beneffens alle spijs tegen staet, so dat men daer voor walght, en nauwlijcx een ander magh sien eten. Hier van klaeght *Ovidius 1. de Ponto 11.*

*De Maegh heeft my een walgh van alle spijs gekregen,
En als men eten sal dan benick gantsch verlegen;
Al wat het aerdrijck sendt, de lucht, en water voedt,
Dat is my smakeloos, al zijn de sausen goet;
Iae schoon ick aen den disch van Iupiter geseten
Ontsingh daer bemels broot en wat de goeden eten,
En dronck oock Nectar sulfs, mijn lust bleef even traegh,
En 't water my lycke-wel een ballast in de maegh.*

(2) De *Oirsack* is, dat 't geheele Lichamen vervolt is van voedsel, en derhalven niet en treckt uyt de Maegh, ofte dat de mont van de Maegh met eenige vettigheyt; slijmerige, taeye, ofte bedorve (gelijk na een sieckte) vochtigheyt bestreken is. Sulcx geschiet oock door groote Ongematigheyt, deweleke, gelijk *Galenus* schrijft *2. Aph. 20.* alle werkingen doet verslappen.

(3) Wanneer door overvloed van voedsel in 't Lichamen, de Maegh geen Lust en heeft tot Eten, daer toen is niet beter, als *Vasten*; want het voedsel in d'andere Deelen verteert zijnde, dan trecken se al uyt de naeste, tot dat het ten laetsten tot de Maegh komt, en haer treckinge maect dan *Honger*; en treck tot eten. Indien den Erens-lust belet wert, door overvloed van gallachtige, ofte slijmerige, en taeye, of bedorven Vochtigheden, de selve wat bereyt zijnde met de verhaelde Geneef-middelen in 't Eerste Deel 't 4. boeck

en 14. cap. van den *Schat der Ongematigheyt*, ofte met een vierendeel loot *Room van Wijn-steen*; dienen afgelet en gesuyvert door 't gene beschreven is in 't selfde Deel, op 't 7. cap. en daer nae de Maegh versterckt, gelijk aangeweten is in 't voorverhaelde 14. cap. De Ongematigheyt moet door haer recht tegenstaende geweert werden, heete door koude, koude door heete. *Xiphilinus* schrijft in sijn Kort Begrijp van de Griekische Historie van *Dion*, dat de keyser *Marcus Aurelius* sijn swacke Maegh ende Borst plach te stercken met *Theriakel*. Het welck wel lichtelick geschiet is, door raet van *Galenus*, die wy lefen op sijnen tijt te Romen geweest te zijn, en selfs voor den Hoogh-gedachten Keyser *Theriakel* gemaeckt te hebben. Dan moet hier toe wel vijf ses jaer oudt zijn, en 's morgens gebesight werden, en dat de groote van een boonken.

(4) Hier dient insonderheyt gelet op een goede *Manier van Leven*. Alle Spijs, die den mont van de Maegh los maect, gelijk veel *Vet, boter, Herffenen, Morgh*, ofte *Vleysch-nat* alleen, moet niet gebruyckt werden. Derhalven is 't een quade manier, de Siecken, die al aen 't op-komen zijn, met enckel Nat ofte Soppen te willen koesteren. Het welck *Cicero* wel verstaen heeft, als hy *16. Epist. 6.* schrijft aen *Tyro*, niet goet te doen, dat de Geneef-meeester, hem die sieckelick was, en een swacke Maegh hadde, dede Sop geven. Was beter geweest *Termen-broot* in *Vleysch-nat* geweyckt, het welck wy oock Sop noemen. De *Melck* is hier oock gantsch ondienstigh. De *President de Thou* verhaelt in het 51 boeck vande *Paus Pius de 5.* dat sijn oude pijn in de Nieren vermeerderende, en etterich water makende, toevlucht nam tot sijn gewoonlicke genees-middel, te weten, *Esels melck* eenige dagen te gebruycken, en dat door 't al te veel gebruyck de Maegh verslapt zijnde, hy in een stercke Koortse verviel, waer na hy sterf in 't 68 jaer sijns ouderdoms. Men dient hier oock te laten al wat walgachtig is, en een onaengename reuck, ofte smaect heeft, alsoo sulcx de Maegh om werpt, daer aen d'ander zijde, yet dat lieffelick en wel-ruykende is, de Maegh verquickt, en den lust tot eten verweckt. De history-schrijver *Jovius* geeft hier van een exempel in 't leven van den Cardinael *Pompejus Colonna*, alwaer hy verhaelt, dat de geneef-meeester *Scipio Lancelotus*, den *Paus Julius de II.* als hy aen een seer swacke Maegh lagh, en grooten afkeer van eten hadde, een *Perfick* gevende, tot sekerer hope van leven oprechte. Maer alles en is een yegelick, hoe goet het oock is, niet even aengenaem. Die lust hebben tot spijsse, die de beste niet en is, ende van de beste walgen, magh men de selfde wel toe-laten, midts sy niet heel quaedt en is. Want al wat met grooten lust gegeeten wert, wanneer het niet te veel en is, wert happiger aengenomen, vaster gehouden, en beter verteert. Dan hier en is niet beter, als gebruyckt het gene kracht heeft om den Erens-lust (voornamelick in 't beginfel van de maeltijt) te verwecken, gelijk daer *Zout* is, also 't selfde

de kracht heeft om te door-snijden, en te verdunnen: en daer na *Sop van Rode kool*, te weten het eerste, als een seer suyver-makende kracht hebbende. Hier toe streckt mede al wat suyr, en scherp is, gelijk *Azijn*, *Citroenen*, *suyre Oranzen*, *Cappers*, *Olijven*, *Zoutenelle*, *Zee-peterselye*, ende al wat met *Azijn* ingeleydt is. *Peper*, al is hy wat heet, dewijl hy even-wel, door sijn sijngheyt van deelen, het taey slijm kan ontdoen, is hier mede bequaem. De *Kost* dient oock soo wel toe bereyt, dat hy niet veel knauwens en behoef; want langh in de mont gedraeyt zijnde, ofte blijvende tuschen de tanden hangen, begint tegen te staen, en belet den *Erens-luft*: gelijk men mede siet, dat, in de gene, die sonder treck eten, de *Spijse* niet neder en wil. Het welck de *Poët Iuvenalis* oock aenroert in 't derthiende *Schimp-dicht*.

*Perpetua anxietas nec mensae tempore cessat,
Faucibus ut morbo siccis, interque molares
Difficili crescente cibo.*

Voor *Drack* is hier dienstigh, als de *Maegh* niet heet en is, *Bitter hier*, ofte *Rooden Wijn*, die wat treckt: dan geen *Hoogh-lantsche*, *Spaensche*, ofte andere soeten, alsoo hy den *Honger* doet over gaen, 2. *Aph. 21*. Een roomer *Alffen-wijn* des morgens 't zy alleen, ofte op een stuk biscuyt gedroncken, is seer bequaem om den *Luft* tot eten te verwecken; sonder dat hy gemijdt behoef te werden, als de *Maegh* met eenige *Gallachtige vochtigheden* overladen is, maer wel als sy te grooten brand gevat heeft. In welke gelegentheyd beter is een teugh *kou Water*, voor de gene, die sulcx gewent zijn. Die door een koude, en vochtige *Gestalten* een swacke *Maegh* hebben, moeten verwarmende, verdroogende, en t'samen-treckende *Spijse* gebruycken, ende de verdoofde wermte door *Oeffeninge*, en arbeyt wacker maeken; welck bewegen hier oock dienstigh is, om dat het door het verdeelen van de *Spijse*, te eerder *Erens-luft* in de *Maegh* doet verwecken. Daerom siet men, dat de *Arbeyders* al eten in 't broot bijten: daer andere, die stil en loom zijn, nauelijcx eens met *lust* en eten. De gene die oock de *Maegh* soo swack is, datse maer een weynigh kan verdragen, dienen weynig, maer dickwils wat in de mont te nemen. Soo verhaelt *Xipbilinus* van den gemelten *Keyser Antoninus*, dat hy om sijn swackgheydt, oock 's nachts selve altydt wat most gebruycken. Hier kan bequaemelick een *Hippocras* gemaect werden, van *Caneel*, met *Droogen*, die de *Maegh* stercken, en verwarmen, gelijk die hier voor aengewesen zijn. Doch en moet niet soet zijn; dewijl alle soetigheyt, 't zy in *Spijse*, 't zy in *Drack*, den *lust* tot eten doet overgaen. Het welck, behalven de ervarentheyt, de *Poët Ovidius* oock getuyght 2. *Amor. 29*.

Stomacho dulcis & esca noet.

Waarom men oock niet soo rasch moede en wert,

als de lekkerste *Spijs* (dewijl die langh in de *Maegh* opgehouden wert) daer men *Kaes*, *Boter*, en rouwe *Kost* een geheel jaer door met *smaeck* kan eten.

Het IV. Capittel.

(1) **M**Aer gelijk de *Maegh* somtijts gantsch geen trecken heeft, soo is sy oock in tegendeel wel onversadelijck, welck gebreck wy met den Naem van *HONGERS-HONGER* beteycken. Die daer mede beladen zijn en doen niet als eten, en eer de eene *Kost* verteert is, haken al wederom nae den anderen, soo dat de *Maegh*, niet en konnende den ballast dragen, haer selven, gelijk in de *Honden*, door het *Braken* ontlast, somtijts oock nae beneden drijft, gestadigh te kamer doende gaen. Andere verteren haer *Spijse* wel, maer indienze niet terstont wederom en eten, gaen van haer selven. Desen onversadelicken *Honger* is seer wel beschreven by den *Poët Ovidius* in 't 8. boeck *Metam.*

*De Vorst die kreegh een plaegh, die, binnen hem geseten,
Verweckt sijn ingewant tot onversadigh eten,
Al wat het aerdirijck geset, wat lucht en water sendt,
Dat wort tot hem gebracht, en strax van hem gesent.
Al is sijn keucken vol, sijn tafel overladen,
'T en is hem niet genoegh, 't en kan hem niet versaden,
In spijse soeckt hy spijt, en wort des nimmer sat,
Schoon hy den kost verslindt oock van een gantsche staet.
Dat voor een machigh volck genoegh sou konnen wesen,
En kan hem lijcke wel den hongér niet genesen;
Het schijnt dat hem de Maegh gelijk een afgront teert:
Hoe dat hy meer verslindt, hoe dat hy meer begeert.
En als de ruyme zee, door veelderhande krekken,
Ontfangh in haren schoot het water van de beken,
Maer wort des nimmer sat; of als het vyer verslindt
Al watet aen den heert voor drooge stoffen vint,
En brandt maer des te meer, en stijgh met booger stralen
Tot in de blaauwe lucht, tot aen des bemels salen,
Soo gaet de man te werck, de spijt wet hem de lust,
En noyt en wert sijn dorst met water uyt-geblust.*

(2) Desen *Honger* wert veroorsaect door eenige *Suyre Vochtigheden*, die den krop van de *Maegh* gestadigh prickelen, en aldaer begeerte tot eten veroorsaken, de welke uyt de *Milt*, en de naeste *Deelen* aldaer gefonden werden. Daer beneffens door gebreck van *Voedsel* in 't geheele *Lichaem*, waer door d'andere *Deelen* gestadigh uyt de *Maegh* trecken. Waer toe mede helpen de *Wormen*, die het *Voedsel* in de *Dermen* verteren eer dat het in de *Lever* kan geraken. Waerom oock de *Kinderen*, die veeltijts met *Wormen* gequelt zijn, dickwils sulcken *honger* hebben, dat sy niet versadicht en konnen werden. Gelijk mede geschieet in de gene, die een groote *Leter* hebben (als geseyt is in 't 1. capittel, 3. boecken 2. Deel van den *Schat der Ongesontheyt*) dewijl de selve gestadigh uyt de *Suygh-aderen*, en sy uyt de *Dermen*, ende die uyt de *Maegh* suygen. So wert oock door *sekerpe*

Kost

Kouw grooten honger verweckt, de welcke, indien hy niet gestilt en wert, snate veroirsaeckt. Sulcx geschiet veel in 't reysen door het snee, gelijk ick selfs bevonden hebbe, datter niet wel over de Sneebbergen te komen zoude zijn, al is 't dat selve den Bergh van *S. Gothard* (waer van in 't 15 cap. 1. boeck en 2. Deel van den *Schar der Ongefoubeys*, gewach gemaect is) maer vier uren van doen en heeft, om op en af te komen, sonder al vorens een goede maeltijt gedaen, en boven op wederom wat ververst te hebben. Gelijk aldaer oock het ghewoonlick ghebruyck is. *Br. Laur. Surin* schrijft in sijn *Historye*, dat in het jaer 1511. vorden Keyser *Maximiliaen* te Ausburgh gebracht werde, een groot, en diek man, van soo overgrootte *gulsigheyt*, dat hy op een reys een rauw kalf, ofte schaep, konde op eten, sonder nochtans versadicht te zijn, en seyt, dat hy uyt de Noortsche landen was, alwaer de luyden om de kouw wratigh zijn. So seyde oock *Erasistratus* (by *Agell*. 16. Noet. 3.) datter een kracht van onlijdelijken Honger de Menschen veel lichter overkomt in de koutste dagen, dan als het klaer, en lieffelijk weder is: maer dat hy daer van de reden noch niet en weet. Dan ick sal die by-brengen uyt den hoogh-wijsen *Plutarchus*, gelijk hy die geeft in 't leven van den Romeynschen Helt *Brutus*, die door arbeyt, ende kouw van desen Honger bevangen werde. Welck onheyl, seyt hy, menschen en vee overkomt, als sy haer in 't snee vermoeyen, om dat de innerlicke wormte, als het Lichaem door de uyerlijcke Kouw rontsom gestoten is, by malkander treckende, het Voedsel terstont verteert. So leert *Aristoteles* (gelijk de gemelte *Plutarchus* dit vervolght in sijn 8. Tafelreden van 't 6. boeck) dat alsser van buyten stercke kouw is, de binnenste deelen van 't Lichaem dapper yerwermt werden. Ende daerom seyde *Hippocrates* 1. *Aphorismor*. 15. dat men des Winters meerder voedsel van doen heeft. Soodat de Wormte in-gedreven, en overvloedigh zijnde, als dan het voedsel schijnt te verteren, en dat verteert zijnde, als dan mede, gelijk het vyer te vergaen. Daerom de gene, die soo grooten Honger hebben, werden met een weynigh Spijse verquickt: om dat de selfde voor een voncke streckt om de Wormte wederom aen te steken. *Plutarchus* brengt noch een andere reden by, waerom dese Kouw so danigen Honger zoude verwecken, te weten, dat ter uyt het snee een sijnen, ende scherpen damp komt, die door 't Lichaem treckende het voedsel zoude verteeren en doen verdwijnen.

(3) De *Teycken*en van dese Oirsaken en zijn niet swaerlick te onderscheyden. Indien den Honger bestaet uyt *Suyre* vochtigheden, soo zal men sulcx gewaer werden aen 't rauw oprispen; indien hy komt uyt gebreeck, dan gaet het Lichaem af; indien uyt kouw, sulcx wijst sijn selven aen.

(4) Belangende de voorteycken. Grooten Honger, die op Coortschen, ofte andere Siekten volght,

dreyght een instortinge. Want alsoo sy meerder begeeren, als haer verswackte Maegh kan verteren, so moeten nootfakelik aldaer veel rauwigheden vergaderen, die wederom nicuwe sieckte maken. Die daer door onvoorziens slauw werden, loopen gevaer, indien men haer niet terstont te hulpe en komt, om daer in te bliuen: maer die met wat Wijs ofte anders terstont bekomen, en hebben geen noot. Even-wel lijdt elck niet even-veel schade door den Honger, en den eenen kan daer veel beter tegen, als den anderen, het welck volgens de jaren *Hippocrates* in sijn 13. Kort-bondige Spreucke van 't 1. boeck, aldus bepaelt heeft:

Vraeght yemant watter voor een man
Den honger best verdragen kan?
Voor eerst die na sijn eynde gaet,
Maer is dan noch in goeden staet.
Daer na een die met meer en vast,
En schaet 't met schoon dat hy vast.
Maer yemant in sijn jeughdigh bloet,
Lijdt hinder als hy vasten moet;
Dan kinders van een blijden geeft,
Dit schaedt het vasten alder-meest.

(5) Alle Honger ende Dorst wert gestilt door het *Soet-hout*, gelijk *Plinius* schrijft in sijn *Nat. Historye* 22. 12. Het welck hy oock in 't 8. cap. van 't 25. boeck een kruyt, *Scythice* genaemt, toe-schrijft. Dan onsen kruyt-beschrijver *Remb. van Dodoens* maect 3. 11. 17. van beyde, als van de *Scythica radix* van *Theophrastus*, een kruyd, om dat haer eenderley krachten toegeschreven werden. *Theophrastus* schrijft, dat de *Scythische wortel* den dorst verstaet, als men se inde mont houet. Om dies wille seggen sommige, dat de inwoonders van de *Scythische* landen, met de voorseyde wortel, en met de *Hippace* haer leven by de elf ofte twaelf dagen konnen onderhouden. Het welck *Plinius* oock getuyght, hoe-wel hy *Hippace* voor een kruyd rekent, daer het niet anders en was, als *Kaes* van *Paerde*-melck, gelijk *Hippocrates*, *Herodotus*, *Dioscorides*, ende *Erotianus*, ons klaerlick aenwijsen. Het selfde doet oock *Taback* (insonderhey geknauwt, het welck veel vochtighey en slijm in de mont brengt, die doorgeswelght moet werden) alle stercke *Wijn*, gelijk *Spanische*, *Malrosseye*, ende *Brande-wijn*, niet alleen om dat hy een verwarmende, maer oock een verdoovende kracht heeft. Tot den selfden eynde strecken *Theophrastus*, ende *Mirbridaet*, als oock *Opium*, het welck met groote voorsichtighey moet gebruyckt werden, hoe-wel wy lesen, dat de *Turcken* het selve, met eenige andere dingen gemengt zijnde, in de mont houden, en daer mede sonder eten, ofte drincken, eenige dagen konnen reysen.

Indien den Honger komt van *Suyre* en *Melancholijcke* vochtigheden, die moeten bereyt, en afgeset,

en dan de Maegh versterckt werden, gelijk in 't Eerste deel is aangewesen.

De gene, die uyt ledigheyt van 't Lichaem, verwekt wert, dient met grove Spijs, en die lange in de Maegh kan duynen, tegen gestaen, en van buyten op de Maegh geleyt, 't gene 't vervliegen kan beletten; gelijk *Oly van Rosen, van Myrtin, van Queen, Cerat. defensivum*. De Wormen werden verdreven door *Aloë, Alssen*, en diergelijke. Soo verhaelt *Trallianus* van een Vrouw, die van een onversadelicke Honger genesen was, als sy door het gebruyck van *Bitter-heyligh* een worm van 12 ellen geloof hadde; en *Nicolaus Florent.* van een andere, die het selve gebreck quijt werde, nids men haer, door het gebruyck van *Coloquint-pillen*, benessens veel slijm, over de hondert Wormen afdreef.

Die uyt kouden Honger slauw werden, moetmen ten eersten doen bekomen met te laten ruycken aen *Wijn*, ofte *Broot* in wijn geweyckt, en daer van een sopgen ingegeven. *Plutarchus* verhaelt op de gemelte plaetsen, dat *Brutus* in groot geveer was, als hy van *Dyrhacium* nae *Apollonia* door veel sine reysde, en niemant van de gene, die de Spijs droegen, hem volgede. Waer op, als hy, geheel slauw zijnde, most neder gaen sitten, de krijgh-knechten genootsaect waren, aen de wallen te lopen, en van de vyanden, die op de wacht stonden, broot te eysschen; 't welck krijgden, sy daer mede *Brutus* deden verquicken, en bekomen.

(6) Wat de *Maniere van Leven* belangt. Men dient hier te kiesen een werme ende soete *Lucht*; voor *Spijs* niet te gebruycken dat zout, suyr, ofte treckende is; maer die vet, voedsaem, taey, en hart te verteren is, diergelijke. *Ris, Speck, Herffenen, Krabben, Kreeften*, ende den, dat nae lang vasten niet te gulsigh gegeten wert. So getuyght *Bonivinius*, hoe in 't jaer 1496. soo grooten Hongers noot in Italyen was, dat de Menschen op straet nedersegen, en, die daer nae aen de Spijs quamen, soo onversadelick aten, dat sy 't selve nae weynig dagen met de doot bekoften. Het selfde is overkomen die van *Leyden*, als sy, in 't jaer 1574. belegert, ende uytgehongert zijnde, wonderbaerlick ontset wierden. Het en was (schrijft *Pieter Bor* in 't 7. boeck van sijn *Historie*) sonder mededoogentheynt niet aen te sien, hoe ellendighlick dat verhongerde volck, de *Haringen* rauw opstokten, die haer den *Admirael*, in sijn inkomst, uyt de schepen liet werpen, en insgelix het *Broot*, 't welck sommige alsoo in-slickten, gelijcker wijs of sy tot geenen tijde en zouden hebben konnen versadicht werden, het welck haer so qualick bequam, dat vele daer van storven, eenige het eten noch tusschen de tanden hebbende.

Soo schrijft de *President de Thou*, int 78. boeck van sijn *Historie*, hoe eenige krijgh-knechten, lang door de *Hitte* getrocken hebben, en by nae van dorit versmachtende, daer na by water komende, en te vuyt sluypende insondertheyt de *Duytsche*, quamen te slicken.

Het gebeurt oock, dat yemandt door al te lang vasten, gantsch niet en kan door krijgen, waer van wy een exempel hebben by *Haillan*, in 't 24. boeck van sijn *Fransoyfche historie*, in *Koning Karel de VII.* die int jaer 1461. sieckelick zijnde, van eenige pluym-strijckers in 't hooft gesteken werde, datter sommige uyt waren om hem te vergeven. Waer door hy sulcken angst en schrick kreegh, dat hy in geheele seven dagen niet en wilde eten, al was het, dat de *Geneefmeesters* hem aenseyden, meerder verwackt te wesen van lang vasten, als vande sieckte. Maer willende ten lesten eten, so was hem den *Maegh-hals* (hy noemt hem qualick *les artères de l'estomac*) als oock de *dermen* soo gelloten, dat hy niet eenen beet en konde door-krijgen, 't welck hy terstont bestorf. Den *Dranck* mach hier wesen *dick Bier*, ofte *stereken Wijn*. geen dun *bier*, ofte water, 't welck *Hippocrates* wratig noemt 6. *Epid.* 20. Hier is de *Rust* dienstiger, als veel *Oeffeninge*; gelijk oock niet dienstigh en is veel *Af-treck*.

Het V. Capittel.

(1) **D**Us verre is beschreven den Onlust tot Eten, den den al te grooten Lust; wy sullen nu komen tot *Verkeerde Lust*, waer door yemandt groote trecken begeerte heeft, om rauw *Vleys*, aerde, kolën, zant, leyn, steen, en diergelijke onnatuurlicke dingen te eten, gelijk wy daer verscheyden exempelen af gesien hebben, en oock vele beschreven zijn by *Donat.* 4. *Hist.* 1. *Rhodigin.* 3. *Antiq.* 17. *Lemn.* 1. *Occult.* 6. *Trincavell.* 7. 5. *Schenck.* 3. *Obs.* 1. 3. &c. Hier op siet de *Poët Martialis* in de volgende verssen:

*Nescio, quod stomachi vitium secretius esse
Suspicio, ut quid enim Bæticæ Saprophageis;*

Hier mede werden de *Swangere Vrouwen* meest gequelt, insonderheynt in de eerste maenden, als wanneer sy veel overtollige *Vochtigheden* vergaderen; en dat de *Vrucht* weynig van het opgehouden *Bloet* na hem treckt, het welck dan bederft, en dien quaden lust veroorzaeckt. Maer na de drie vier maenden, alsoo het selve dan meerder van doen zijnde, beter nae-getrocken, ende verteert wert; soo begint die quade, ende onnatuurlicke begeerlickeid te verminderen. Dan het gebeurt oock somtijts, dat de *Mans* hier mede beladen werden. So verhaelt *Fernelius* van seker *Edelman*, wiens mont lang gewatert hadde nae levendige *Kalck*, en daer van een vuyt groot in-slockte, sonder eenige schade in de *Maegh*, ofte 't *Ingewant* te vernemen. Het selfde hebbe ick gesien in een *Songman*, die lange tijdt veel at van gemorfde *Leyen*.

(2) *Desen Verkeerde-lust* geschiet als de vliessen van den mont des *Maeghs* met eenige quade, en bedorvene *Vochtigheyt* beslagen is, door welckers lange gewoonte (*Plutarch. in caus. nat.*) gelijcke quade dingen begeert werden, dan als het quaet vorder gaet, so streckt de *lust* recht in tegendeel.

(3) Om tot *Geneſinge* te komen en is hier niet beter in Mans, ofte onbevruichte Vrouwen, als de Ongeſonde vochtigheyt, die aen de krop, ofte de binnen vlieden van de Maegh hangt te doen uyt-braken, ofte bereyt zijnde van onderen af te ſetten. Ende om de Maegh in deſe gelegentheit te ſuyveren zijn ſeer bequaem *ingeleyde Cappers*, of *Olyven*, *bittere Amandelen*, een *Salaet van Cichorey-wortels*, en om te verſtercken *Mentha*, *Porſeleyen*, een *kruym Broot* in 't *ſap van Suyre Orangien*, *Citroenen*, *Granaten*, ofte *Queen* geweyckt.

Het VI. Capittel.

1. *Gelijckheyt, ende onderſcheyt van Honger, ende Dorſt,*
2. *Waer door yemandt geen Dorſt en heeft,*
3. *ende hoe ſulcx te geneſen is.*
4. *Waer door yemandt al te grooten dorſt heeft,*
5. *de Teyckenen des ſelfs,*
6. *Voor-teyckenen,*
7. *Geneſinge,*
8. *Maniere van Leven.*

(1) **N**A dat de Gebreken, die in den *Honger* vallen, afgedaen zijn, ſoo zullen wy nu medegaen uytleggen de gene, die den *dorſt* onderhavigh is, als beyde ſeer weynigh verſchelende, en de ſelfde onheylen onderworpen zijnde. Beyde komen uyt gebreck dat de Deelen gewaer werden, die (gelijk hier voor geſeyt is) ſo lange trecken, tot dat het aen de Maegh komt. De wijs-gerige *Ariſtoteles* ſtelt alleen dit onderſcheyt tuſſchen beyden, dat den *Honger* een luſt en begeerte is van werm droogh; maer den *Dorſt* van vochtig, en kout. Maer dit is ſoo met de *Bommelsche* maer wat uytgemeren, gelijk wel geoordeelt wert van mijn weerde *Meeſter*, *Mr. Gerardus Voſſius* 3. *Phys. Chriſt.* 36. Want men ſiet dat de *Hongerige* oock luſt hebben nae *Salaet*, en ander koude *Spijſe*: en in tegendeel dat de *Dorſtige* oock *Wijn* drincken, die werm is; jae de oude *Griacken*, en *Romeynen*, plachten, tot meerder leckernye, werm dranc te drincken. Behalven, ſeyt hy, dat de *Kouw* in ſijn ſelven niet met al en doet tot het leven: maer ſtreckt alleen om de natyrlieke *Wermte* wat te verkoelen, dat ſy de *Vochtigheyt* niet te veel en verteert. Derhalven zoude genoegh weſen, als men ſeyde, den *Dorſt* te weſen een begeerte na waterige vochtigheyt, en den *Honger* na vette vochtigheyt, waer door de natyrlieke wermte gevoedet, ende onderhouden wert.

(2) En gelijk wy geſeyt hebben van den *Honger*, ſo wert oock den *Dorſt* vermindert, vermeerderd, ofte bedorven. Maer die laeſte gebeurt gantsch ſelden, te weten, dat yemandt na quaet nar zoude dorſten.

Dewijl den *dorſt* komt uyt gebreck van vochtigheyt, ſoo en is de ſelve niet, wanneer datter foodanigh gebreck niet en is, ofte niet gevoelt en wert. Het eerſte heeft plaats, alſer in de Maegh een koude ende voch-

tige ongematigheyt is, ofte datter veel foete ſlijmerige vochtigheyt over de krop van de Maegh geſtreken leyt, ofte dat het ſelve door koude en vochtige *Lucht*, ofte foodanige *Spijſe* vervochtigt is. Nu dat het gebreck niet gevoelt en wert, geſchiet door belet van trecken der andere Deelen, waer van in de *Onluſtigheyt* op 't laeſt voorgaende capittel geſeyt is. Het ſelfde geſchiet mede in de *Rafende coortſchen*, in de welke wel oirſaek van *Dorſt* is, maer door de *Rafernye*, en onſtelteniſſe van de *Sinnen* niet gevoelt en wert.

(3) Indien den *Dorſt* achter blijft door eenige ſlijmerige *Vochtigheyt*, de ſelve dient geſuyvert, en afgeſet, gelijk in 't *Eerſte* deel is aangewezen. Komt het door *Rafernye*, en dat men vreesd dat de *Siecken* door te veel drooghte eenigh hinder zal krijgen, ſoo moet men den ſelven oock tegens ſijnen danck doen drinken.

(4) Maer dickwilder gebeurt het dat den *Dorſt* te veel is, te weten, buyten de maeltijt, als wanneer men natyrlijker wijs gewoon is op het eten te drincken.

Deſen grooten *Dorſt* wert veroirſaekt, als de vochtigheyt van de Maegh geheel opgedroogt is, het zy *ſulcx* komt door gebreck van dranc, ofte dat de vochtigheyt des *Lichaems* vervliegt, gelijk in grote *hitte der Sonne*, *Bad-ſtoven*, en die gelijcke. Als mede wanneer de ſluysen van de Maegh belemmert zijn met eenige *ſcherpe*, *heete*, ofte *Zoude* (ende daerom zijn de *Waterſuchtige* altijd dorſtig) vochtigheyt, gelijk nae het eten van *ſterck gepeperde*, ofte *gezoude* koft. Het ſelve doet oock *gebrande*, ende andere *ſtercke Wijn*, inſonderheit *brandende Coortſchen*. En in heete landen den *beet van ſommige adders*, voornamelick van een, die na den *Dorſt* haren naem in 't *Griecx* heeft, te weten *Dipsas*. De welke, nae *Lucianus* ſchrijft, ſoo grooten dorſt maeckt, dat hoe yemandt, die daer van gebeten is, meerder drinckt, hoe hy meerder drincken wil; jae, ſeydt hy, al dronck yemandt de *Nijl*, ofte den *Iſter* uyt, hy en zoude niet als te meerder dorſt krijgen. Hier van is dit aenmerckens weerdigh exempel, by den *Poeet Lucianus* in ſijn 9. boeck:

*Een Vendrigh in het heyr van Roomen uyt-geſonden,
Heeft ſich eens by geval in ſeker wout gevonden,
Daer treedt by op een ſlangh die aldær Dipsas biēt,
En wert terſont geraeckt eer by het monſter ſiet,
Het beeft op hem geſtoort dat heeft hem ſulcx geſteken,
En van ſtonden-aen in ſijnen kuyt gewiken.
De man voelt nauw den beet, oock veſer geen geſwel,
Dics hielt hy dit geval alleen voor kinder-ſpel,
Maer ſiet het ſtil vergif dat kroop hem door de leden,
En nam ſijn aders in van boven tot beneden,
Verſpreyt hem door het mergh en al het ingewant,
Hy meyt dat hem de borſt en oock de lever, brandt,
De drooghſte ſchijnt de rongh hem aen de raek te binden,
End aen en geen ſweet in al het liſf te vinden,
Daer zijn geen tranen meer in ſijn verdrietigh oogh,
Al wat eerſt vochtigh was dat is ten vollen droogh.* En

En mit den beetē gloet in sijnen buick onsteken,
 Sijn maegh is enckel vyer; sijn herte scheen te briken;
 Al water vlesigh is ontrent sijn ingewant;
 Dat is gebeel verdort, en niet als enckel brant.
 Al mocht hy in den Nijl, of in den Tyber, baden;
 Ten waer hem niet genoegh, 't en sou hem niet versaden.
 Hoe meer dat Aulus drinckt, hoe dat hem meerder dorst;
 Soo vinnigh is het gif ontrent sijn dorre borst.
 By hem was geen ontsagh, wat Cato mocht gebieden;
 Hy past op geen bevel, wat Prins of Vorsten rieden;
 Hy loopt, hy woelt, hy springt, by stelt hem selsaem aen;
 Hy goyt sijn degen wegh, en slingert mette vaen.
 Sijn swert is hem een spa, hy gaet hem kuslen graven;
 En spit in 't dorre zant, om hem te mogen laten;
 Hy dronck oock modder sels, en water vochtigh was;
 Maer niet dat hem vernoght of sijnen dorst genas.
 En waarom langh verhael? hy pleeght verscheide saken,
 Doch treft de gronden niet die hem de sieckte maken.
 Maer hoort doch met een woort wat hy ten lesten doet,
 Hy snijdt sijn aders af, en drinckt sijn eygen bloet.

(5) De Teyckenē zijn hier openbaer, en oock te sien in de volgende versen van den gemelten *Lucianus* in sijn 4. boeck:

De Maegh met haer gevolgh, en al het Ingewant
 Is uyttermaten dor, en als in vollen brant.
 De Tong is als een rasp, de drooghe Lippen hynge,
 En gopen na de lucht, om lavenis te krygen.

Hoe onlijdelick den Dorst is, heeft certijts wel geroont de Koningh *Lyfimachus*, die, om den Dorst te slissen, sijn selven met het leger aen de vyanden overgaf, hoe-wel hy daer na, gevangen zijnde, dat beklaegde droepende, O Goden, om hoe korte treught hebbe ick my van een Koning tot slaaf gemaect! gelijk *Plutarchus* verhaelt in de Spreucken der Koningen, en Vorsten, alwaer hy oock schrijft van *C. Marius*, een groot Velt-overste, en Borgemeester van *Romen*, dat als hy sijn leger tegen de *Duytschen* geslagen hadde op een plaetsche daer geen water was, en de *Krijghs-knechten* klaegden dorst te hebben, haer een rivier toonde, die dicht aen de begraving van den vyand liep, seggende, Van daer is den dranck voor bloet te koop. Maer sy baden, dat hy haer leyden zoude, alwaer hy begeerde, soo lange sy noch driftigh bloet hadden, en 't selfde niet al, door den Dorst, verlijft was.

(6) Belangende de voorteykenen. Soodanigen Dorst veel, ofte gestadig zijnde, doet veel quaets. Om dat hy het verteren van de Spijse verderft, de Krachten vermindert, en dat de Dorstige met al te veel nats in te nemen, in Sucht, Water-sucht, en andere sware sieckten komen te vervallen.

(7) Desen onnatuerlickē Dorst wert geholpen door verkoelende en vochtigh-makende Middelen. Uyt wat oirsaeck den selven ontstaet. Dan men moet met enen oock op de oirsaeck sien, en of hy van sels en alleen gekomen is, ofte op een andere sieckte ge-

volght is. Van sels spruyt i y u, t inwend ge, ofte uytwendige oirsaeken. Die van uytwendige oirsaeck komt, wert door verkoelenden dranck wechgenomen. Van inwendige, moet elck, nae verscheydenheit van sijn oirsaeck, te bate gekomen werden. Indien hy spruyt door gebreck van voedsame stoffe, niet alleen in de Maegh, maer oock in 't geheele Lichaem, wert beter door Spijse, als dranck geslist, dan hier is mede dienstigh een dronck *Wijn*. Dan alser brant, en droogte in de krop van de Maegh sit, alsdan is dienstigh verkoelenden dranck, als *Gersten-water*, *Lattouw-water*, *Amandel-melck van verkoelende saden*; en de mont dickwils gespoelt met kout water, en een weynigh azijn, en dan in de mont gehouden en geknaeuwt: *suure Pruymen*, *lange Rozijnen*, een stucxken *Citroen*, *Graaet-appel*, *Meloen*, *Perfick*, *Queen*, de steel van *Lattouw*, verlich *Soot-hout*; ofte op de tong geleyt een blat *Suyring*. *Huysloock* het binne-velleken af gedaen, *Porceleyn*, in kout water gebet. *Keyser Karel de 5.* als hy niet sijn leger in *Afrike* getrocken was, getoot, dat de *Krijghs-knechten*, om de droogte van haer keel te helpen, *Zout* mede te nemen, en eenige karlen op haer tonge te leggen, waer door de vochtigheyt in den mont getrocken wert, die dan den dorst verlaet. Hier toe strecken oock eenige uytterlicke middelen, gelijk 't *Baden van Handen en Voeten*, *Stovingen* op de Maeg, *Hert*, en *Lever*, die, met de hitte van 't geheele Lichaem te verkoelen, den Dorst slissen. Soo kan men op de plaetsch van de *Lever* leggen *Sap van Cichorey*, *Endiye*, en *Porceleyn*, met wat *Azijn*, en *Sp. Diatrionfantal*. Op welke manier den Dorst dickwils gestilt wert: dan en dient niet lange achter een gedaen, also het al te groote Koude in de inwendige Deelen zoude verwecken, dat daer na swaerder mochte uytvallen. Wanneer den Dorst komt sonder Coortsche uyt Gal, ofte brack Slijm, 't selfde dient afgeset, door sodanige Middelen, als in 't Eerste deel verhaelt zijn, en daer na de Maeg versterckt. Wanneer hy door de Coortsche veroirsaeckt wert, dan en dient in de *Kouw* (gelijck nochtans veeltijts geschiet) niet gedroncken, om de brandige stoffe in haer beweginge niet te stuyten, en also den brant te vermeerderen, en de Coortsche te verlengen: maer men moet van de verhaelde verkoelingen in den mont houden, ofte den selven spoelen: en niet eerder hertelick drincken, voor dat de Coortsche even op 't hevighste geweest is, en wat begint af te nemen, om wat beter tot sweeten te geraken. Den Dorst die in de *Watersucht* overkomt, en kan met geē drank geslist werden, voor al-eer de sieckte wechgenomen is, gelijk met den *Griekschen* historyschrijver *Polybius*, de *Latijnse* Poēt *Horatius* wel seyt 2. *Od.ar. 7.*

Wanneer de Watersucht besit het ingewant,
 Soo treckt de mensch het nat gelijk een dorstigh zant;
 Maer des al niet-te-min soo blijft by ongelasft,
 Lae schoon ghy hem gestaegh een volle kanne gaest.

Maer soeckt ghy sijn behulp, soo treckt hem uyt de borst De gronden van het quact, en d'oirsaek van den dorst.

(8) Wat de Maniere van Leven betreft; hier is dienfligh verkoelende en vochtigh-makende Lucht; als oock foodanige Spijs, gelijk Lattouw, gepelde Gerste met Vleysch-nar gestooft, ofte door-gellagen, en met gestampte verkoelende saden gemengt. Men dient gantsch te laten al wat scherp, zout, en gekruydt is. Het Lichaem moet niet veel geoffens werden; dient weynigh gesproken, en den mont meest toe-gehouden. Den Slaep is hier seer vorderlick, om dat als dan de natyurlike wormte, en het bloet binne-waerts getrocken zijnde, het Ingewant daer door versacht, en vochtigh gemaect wert.

Het VII. Capittel.

1. Nock,
2. Oirsaken,
3. Ken-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

TEne den Hoest is in de Borst, dat is de Nock in de Maegh. Want gelijk de Borst soeckt ontfastinge van 't gene haer in de weegh is, door den Hoest, soo doet de Maegh door de Nock. En al kan de oirsaek wel in de geheele Maegh wesen, soo wert het Nocken even-wel meest verweckt, in den bovensten mond van de selve, als scherp van gevoelen zijnde, en derhalven rasser geprickelt werdende, om yet quaets uyt te werpen. Want als de geheele Maegh, en insonderheyt 't onderste haer op-heft, dan braeckse uyt. So dat de Nock even-censis, gelijk een droogen Hoest.

2. De Oirsaek van den Nock steekt eygentlick in de Maegh; te weten, als de selve, 't zy door te veel Spijs ofte Dranck, insonderheyt die scherp is, gelijk Peper, 't zy eenige uytmuntende Hoedanigheyt, ofte Quaden aerdt der Vochtigheden, in haren bovensten mont geprickelt wert. Soms tijds komt hy oock door mede-deelinge van andere Deelen, gelijk Hooft, Longen, Lever, Milt, Dermen; ofte datter van buyten de Maegh yet met indrucken benauwt. Soo verhaelt Dr. Fernelius, dat yemant drie maenden na makanderen met den Nock gequelt zijnde, door geen gewoone Middelen eerder en konde geholpen werden, voor dat men het eynde van een Ribbe, dien men doen eerst hadde gemerckt in-gebogen te zijn, en sonder pijn diep na de Maegh te steken, met een sachte hand allencxkens gerecht hadde; waer door de Nock terstont achter bleef, die even-wel wederom quam, soo drae Ribbe wat inboogh. Een ander geneef-meeft in Vranckrijck, Hollerius, schnijft van een dochter, dewelcke van een Olien Middelfist soo gracygh at, dat

ter een stuccken in de keel bleef steken, waer op terstont den Nock volghden, die met het wech nemen van dat stuccken terstont over gingh. Diergelijke oirsaek is dagelick te bevinden.

3. De Nock brenghet sijn eygen Ken-teycken mede, gelijk oock doen de Deelen, die hem verwecken. Want als hy uyt de Maegh komt, soo valt daer gemeenlick by Rissen, Quade smack, Braken, en diergelijke. Als hy van de Lever, Milt, ofte yet anders veroirsaect wert, soo vertoonen haer de Teycken, die wy in hare Siekten beschrijven.

4. Aengaende de voorteycken. Als den Nock komt door eenige ongematigheyt van Spijs, ofte Dranck, sonder datter yet anders toelaeft, dan heeft hy weynigh swarigheyt; maer wel als hy op eenige andere siekten volghet. Ick hebbe dickwils onder-vonden, dat hy in Koortschen een voor-bode van de Sprouw is: ende als daer Flauwte, ofte trecking van Zenuwen by komt, dan staet de doot voor de deur. Is oock seer gevaerlick dat hy op Scheursel volghet, ofte Onsteking van de Leter.

5. De Nock gaet somtijds seer licht over, gelijk die alleen van verkoutheyt verweckt wert, met het Inhouden van den Adem, het welck de Longen en omstaende Deelen verwermt. Sulcx heeft de wijs-gerige Plato oock aangemerckt in sijn Maeltijt. Alwaer hy oock by-voeght, dat die sulcx niet en wil doen, magh gorgelen met kout water. En als hy hevighis, den neus te verwecken tot Nieffen. Want indien ghy, seydt hy, dat eens ofte tweemaal doet, soo zal de Nock, hoe groot hy oock is, overgaan. Het selfde heeft voren den grooten geneef-meeft Hippocrates oock geleert in de derthiende Kort-bondige Spreucke van sijn sefte boeck. Als de Maegh te seer vervult is, dat gaet wel over met Braken, ofte Af-saten, welckers Middelen in 't eerste Deel beschreven zijn. De scharpe Vochtigheden werden versacht door verschu Boer, Amandel-olye sonder vyer geperst, Amandel-melck, ofte door-gellagen Gerste. Dr. Forest, verhaelt van den Priester in Rijswijck, een man die gulsig at, en dronck, en hoe hy na een gestadige koortsche, loop, en braken, in soo stercken Nock verviel, dat hy by een yegelijk geoordeelt werde, de doot op de lippen te hebben, en even-wel door een drancxken, bestaende uyt de saden van Dil, Cary, Porceleyn, en wit bol-saet in kleyn bier gekooct, tegen 't gevoelen van een yder, wonderbaerlick van den Nock verlost werde. Ick kan getuygen het selfde dickwils mede geluckelick gebruyckt te hebben. Men magh van elcx een vierendeel loots, ofte wat meerder, met warme wijn mengen. En soo het ten eersten niet en helpt, soo dient het tot twee drie mael ingegeven. En alles te vergeefs zijnde, komen tot Theriakel, Methridaet, ofte oock Philonium Romanum, dan dit laetste en dient niet in Koortschen, die langh geduyrt hebben, ofte als de krachten swack zijn. De Siekten, die den Nock verwe-

verw
haer

6.

ken

1.

2.

3.

4.

5.

6.

M

haer

daer

in 't

Schip

schrij

de ge

werd

welck

het B

wijl

tuffch

Walg

Brak

ven v

Brak

daer t

ke do

gebr

gint

Natu

somti

keerd

door

2.

prick

tema

noch

dan d

bren

komt

Vergif

heydt

daer

Hooft

men,

waer

ter bl

van

ofto

verwecken, moeten geholpen werden, gelijk op haer rechte plaets bysonderlick verhaelt is.

6. De Maniere van Leven moet mede na de Oirfaken gestuert werden.

Het VIII. Capittel.

1. Walgen, ende Braken,
2. Oirfaken,
3. Hare Kyn-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

I.

Met de Nock hebben groote gemeenschap 't Walgen, en Braken, dewijl de Maegh door het eerste haer soeckt te ontlaffen van 't gene het Braken in der daet uytwerpt. Het Walgen heeft den naem *Nautia* in 't Griex, en *Nausa* in het Latijn, van wegen de Schippers, en varende luyden, (gelijck *Plutarchus* schrijft 6. *Symp.* 8.) dewijl in de selvige (insonderheyt de gene, die de zee niet gewent en zijn) seer misselick werden, en de Maegh haer seer tot Walgen stelt, het welck wy *Zee-sieck* noemen, waer door sy oock aen het Braken komen, soo genoemt na de Bracken, dewijl de Honden seer braeckachtigh zijn. Ende en is tusschen beyden anders geen ondericheyt, dan dat het Walgen de Maegh soeckt te ontlaffen, 't gene het Braken volbrenght. So dat het Walgen wel beschreven werdt te zijn een vergeeffse genegentheyt tot Braken. Nu al is 't sulcx, dat het ampt van de Maegh daer toe streckt, om de Spijse te ontfangen, de welke door de Rechte snafelen van den *Slock-derm* aldaer gebracht werden, welkers werckinge van boven begint, om neder te dringen: so misbruyckt even-wel de Nature, geprickelt zijnde, door de te verhalē Oirfakē, somtijts de gemelte snafelen, en doette in een omgekeerde Maeg van anderen na boven op-werpen, waer door eerst Walginge, en daer na Brakē wert verwekt.

2. Beyde heeft sijn Oirfack in yet, dat de Maegh prickelt, en beroert, om 't gene haer tegen is, quijt temaken: en als die weynigh is, ofte soo geheel veel, noch scherp niet, ofte te vast aen de Maegh hanght, dan doetsē maer Walgen; maer anders gestelt zijnde, brengt sy het tot Braken. De prickelende stoffe komt ofte van buyten, door *quade Spijse*, *Drancken*, *Vergif*: ofte is in de Maegh door eenige ongematigheyt, ofte ander. Gebreeck vergadert; ofte oock aldaer gelonden uyt andere Deelen, gelijck daer sijn Hooft, (als men gewaer wert in sware Wonden) *Dermen*, *Derm-scheyl*, *Lever*, *Milt*, en *Lijf-moeder*; waer uyt ick dickwils gesen hebbe, de *Stonden* achter blijvende door de keel uyt-braken. Dese stoffe, van waer sy oock mochte herkomen, verveelt de Maeg, ofte door haer veelte, ofte haer quade gematigheyt.

insonderheyt wanneer de selve omgeroert wert, gelijck men siet in de gene, die rasch rijden, sulcx ongewoon zijnde, en insonderheyt, die eerst op Zee komen, waer van wy geseydt hebben dit gebreeck in het Griex, en Latijn sijne benaminge te trecken. Soo schrijft *Hippocrates* in de 24. Kort-bondige Spreucke van sijn 4. boeck, dat na het in-nemen van *Nies-kruyt* ('t welck doet braken) het lichaem dient beweeght te werden: want dat het *schep-varen* wel betoont, hoe de lichamen daer door omroeren. De vermaerde genees-meester *Mercurialis*, schijnt hem wat te willen tegens den grooten leer-meester hier in stellen. Want hy schrijft 3. *Prax.* 3. al kan de reden van *Hippocrates* in sommige gelegentheyt te pas gebracht werden, soo en is sy nochtans niet algemeen. Die de Zee beseylen, (voegt hy daer by) en werden niet meerder beroert, als de gene, die op de Riviere varen, en dese en walgen niet eens. Tot antwoord dient, dat dit de leere van *Hippocrates* gantsch niet tegen en is. Want dat de Zee meerder doet braken, geschiet, om dat de golven daer gemeenlick hooger gaen, en meerder bewegen; en als sulcx mede by itercke wint in de Rivieren geschiedt, dan braeckte men daer soo wel, als in de Zee, gelijck de dagelicksche ondervindinge ons hier te lande genoegh leert. *Mercurialis* voeghter noch een tweede reden by, te weten, Indien de Beweginge alleen de walgen, dat in sulcken gevalle het selde een yege-lick niet over en zoude komen, dewijl juyft alle menschen de Maegh niet overlafst en hadden, om de selde door 't omroeren der Vochtigheden te doen overgeven. Waer op voor-eerst tot antwoord dient, dat niet alle die over Zee varen (gelijck ick selve gesen hebbe, en genoegh by ons varent volck beken is) juyft en braken, maer alleen het meeste deel: ten anderen, dat selden de Maegh soo ledigh is, ofte daer is wel wat in dat tot Walging kan verwecken; behalven dat oock door de Ontroeringe eenige Vochtrigheyt uyt de naeste Deelen, gelijck *Lever*, *Gal-blaesjen*, *Dermen*, &c. in de Maegh opgeworpen wert, gelijck *Fernellius* wel aenwijst somtijts te geschieden, en wy bevinden dat in de Koortse, Graveel, endiergelijcke, na veel braken van Slijm, ten laetsten door geweld de Gal uytberst. De wijs-gerige *Plutarchus* vragende in sijn *Naur. Quest.* Waerom datse meerder Walgen, die over Zee varen, als op de Rivieren, al is 't oock stil weder; geeft tot antwoord, Dat onder al de Sinnen den Reuck 't Walgen meest verweckt, en onder de Beweginge des Gemoets de Vreesē. Want, seydt hy, sy schudden, beven, en werden losch in den Buyck, die haer eenigh gevaer inbeelden. Geen van beyde zijn onderworpen de gene, die op de soetste stroomen varen. Want den reuck van alle soete en drinckbare Wateren zijn wy gewent, en daer over te varen en valt ons niet moeyelick: daer in tegensteel den ongewonen Reuck van het Zee-water, ons tegenstaet, waer by dan komt de vreesē van te verdreucken.

Soo dat dese twee oorsaken gevoeglick by de Beweginge mogen gevoeght werden. Want de Heffenen door den Stanck van 't Bracke water ontstelt zijnde, beroeren met eenen (door de gemeenschap die van wegen de zenuwen, en vliessen tusschen beyde is) de Maeg tot walgen, ofte braken. Het selve doet de *Vreesse*, dewijl sy, gelijk *Galenus* leert, de Gal in de Maeg treckt. Jae de *Inbeeldinge* gaet soo verre dat sy (gelijk men insonderheyt bevint in 't *Geeuwen*) doet braken, als men maer yemant anders en siet braken. Wanneer oock de Maegh al te swack, ofte te kleyn is, en te veel gevolt werdt, dan moetse haer terstont door braken ontlasten. Ick hebbe hier in de Stad gekent een Koopman, die hertelick eten konde, en na vier ofte vijf uyren alle sijne spijs met onlijdelicke pijn uyt-brackte, en leefde in dese ellende veel jaren. Hy geloofde in Duytslant met onklaren dranck, hem van een oude Vrouw geschoncken, betoovert te wesen; alsoo hy het selve na die tijt eerst gewaer geworden was. Maer al wat voor gaet en is juyst geen oorfaeck van 't gene nae komt. Ick meene dat hem den ondersten hals (gelijk diergelijke exempel van den bovensten hier voor verhaelt is) van de Maeg meest toegegroeyt was (gelijk hy oock gantsch weynigh ter stoel gingh) en als de kost nu verteert zijnde, volgens de natuurlicke gewoonte, en uyt-drijvende kracht der Maegh, na beneden wilde, en geen uytganck vindende, te rugh most keeren, het welck niet sonder pijn en benauwtheyt konde toegaen. Het welck my te meerder sulcx doet gelooven, om dat hy door geen Genees-meesters (daer van hy seyde my de veerthiende te wesen, en in het beginsel eenige baet schein te voelen) en konde genesen werden. Het braken geschiet oock in 't aenkomen van de *Afgaende Koorsen*, als de Gal, ofte andere Vochtigheden ontrent de Maegh beginnen te smoocken; als mede in 't *Scheursel*, dat te langh uytblijft, en foodanige geven haer Vuyligheyt over, door dien dat de snafelen van de Derm, gelijk van den Slock-derm nu gefeyt is, ofte oock het Lichaem der Derm selfs haer verdraeyt.

3. Wat de *Ken-teycken* belanght, die wijfen haer selven; dan het komt aen op die van de Oorsaken. Wanneer de selve in de Maegh zijn, dan geschiet het Braken so wel voor, als na den eten, en daer vertoonen haer dan de *Teycken* van een quade Maegh, als *Onlustigheids*, *Walgen*, *Steeckte*, *Spanningh*, *Hert-pijn*, en diergelijke. Een Maegh, die te kleyn is, kan van buyten gevoelt werden, gelijk *Galenus* getuyghet, en foodanige eten oock van jonghs op seer weynigh, ofte wat te veel gegeten hebbende, moeten 't selve terstont overgeven. Dat den Deur-wachter in de Maeg gesloten is, blijkt uyt het Braken, als de Spijs even verteert is. Maer als het Braken verweckt wert door eenigh ander Deel, daer van geeft elck sijne teycken, gelijk nu meermaels verhaelt is.

4. Aengaende de voorteycken. Als in 't Braken,

seyt *Hipp.* 't welck van selfs komt, uytgeworpen wort 't gene behoort, te weten het gene, de nature belaste, dat verlicht, en in tegendeel, als het anders gaet. Het *Braken van Slijm*, als 't noch geen bedervinge en heeft, is het beste, daer na van 't selve met Gal gemenght. Erger is 't *Groen* overgeven, ofte *Blauw*, als groote Hitte, en Bedervinge der Vochtigheden betoonende. 't en zy misschien de *Siecke Kool*, ofte eenigh ander Moes mocht gegeten hebben. Enckel *Swart* te braken in stercke koortsen, heb ick meest altijd een quate eynde sien nemen. Voor een Maegh, die van naturen te kleyn valt, en is geen raet; en niet veel meerder, als den krop van den Deurwaerder toe begint te stuyten. Het Braken van de Vuyligheyt in 't *Scheursel* heb ick altijd doodelick gevonden, gelijk oock van *Ver-gif*, 't en zy het ten eersten al te samen geloost werdt.

5. Wanneer een vervolde of vervuylde Maegh haer selven suyvert, soo en dient de wel-werkende nature niet belet te werden, en te kort komende geholpen, het zy door meerder te doen braken, ofte van beneden af-setten. Waer toe *Middelen*, na elke Vochtigheyt bysonderlick beschreven zijn in 't 1. Deel. Daer op dient dan de Maegh gestreect, om tot haer terende kracht te mogen komen. De middelen hier toe streckende, so als de oorfaeck uyt kou, als uyt hitte ontstaet, zijn mede in 't gemelte 1. Deel en 4. boek aengewese op 14. 't cap. Wt deselve prijft *Plinius* tot het Walgen op zee, *Alssen* gedroncken: waer toe wy zouden den *Alssen-wijn*, of de *Conserve* mogen gebruycken. Hier is oock dienstigh *Azijn*, *Wijn*, ofte yet *Wel-riekende* voor den Neuse te houden. Als het Braken door eenigh ander Deel veroirsaeckt, so moet op die oorfaeck acht genomen werden, gelijk nu dickwils is aengewesen.

6. Tot het stelpen van 't Braken kan mede veel doen een goede *Maniere van Leven*. Wanneer dan het selve noch by blijft, na dat de Maegh al ontlast, en gesuyvert is, soo magh men komen tot *Spijs*, en *Dranck*, die wat 't samen-treckende is, en de Maegh kan verstercken, gelijk *Quen*, *Peren* gebraden *Vleysch*. Men moet hem wachten van alle het gene qualick ruyck, ofte een tegenheydt in heeft: van al dat walghachtigh is, gelijk *Boter*, *Olye*, *Melck*, *Vleysch-nat*, en diergelijke. Is dienstigh in heete oorsaken, gehart *Witbroodts* met sap van *Granaten*, ofte *Citroenen*, en een weynigh wijns en *Suycker*: in koude met *Stek-water* ingeven. Men kan oock het *Vleesch* stoven met *Nagelen*, *Peper*, en diergelijke, als het braken uyt Koude ontstaet, ofte met *Porcelyn*, *Citroen-sap*, &c. wanneer 't door hitte gedreven werdt. De *Slaap* valt hier bequaem; vermits hy niet alleen alle ontlastinge tegen en houdt, maer oock de grove vochtigheden verteert, en de Galachtige matighet. Het veel Bewegen dient geschouwt, en het Lichaem so veel als mogelijk stil gehouden. Gramschap is hier mede seer schadelick.

Het

Het IX. Capittel.

1. Boorts, Naem-reden, ende Beschrijvinge.
2. Oirfaken,
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

1. **M**Et het Braken heeft groote gemeenschap diergelijcke gebreck, dat wy gemeenlick Boorts noemen. Den hoogh-geleerden *Iunius*, geeft het den name van *Buyckwee*, *Kryvelinge* (beyde na mijn oirdeel te algemeen) en *Bor*, 't welck hy seyt getrocken te zijn van het Griecx woort *Borborygmos*, van wegen het gerommel der dermen, die by dese sieckte is. Dan de benaminge en is niet *Bor*, maer *Boorts*; waerom ick meene de selve soo genoemt te zijn, om dat de benauwde pijn, die haer door het braken, en den af-gangh verweckt wert, Maegh en Dermen schijnt te door-boren. Op de selfde wijze hebben *Serenus*, en *Isidorius*, een groote pijn in de zijde, *Telum* geheeten, dat is *Gewer*, om dat sjscheen als een geweer door de ribben te steken. Dan aenden naem is niet veel gelegen. Wy komen tot de sake selfs.

Boorts is een gestadige, en onmatige uytwerpinge van Gal, door sel Braken, en Stoel-gangh, met groote Pijn ende Benauwtheyt, somtijts oock *Flauwte*, ende *Treckinge* der Leden.

2. De Boorts wert veroirfaeckt van al 't gene, dat door sijn scherpe, bijtende, ofte quaet-aerdige kracht de Maegh prickelt, om haer met gewelt te ontlasten. Sulcx geschiet door eenige quade *Vochtigheden*, die in de Maegh selve gegroeyt, ofte van buyten aldaer gesonden zijn, als oock door het innemen van *Amimonye*, ofte andere al te sterke *Purgatien*. In de Maegh wert het Boorts verweckt door het eten van *Vette kost*, *Suycker-merk*, *Loock*, *Ajyn*, *Kool*, en al 't gene haest in Gal verandert, ofte oock lichtelick bederft, gelijk *Concommers*, *Pepoenen*, *Meloenen*, *Campnoelyen*, *Persicken*; insonderheyt nuchteren, ofte in een volle maegh gegeten. En niet alleen uyt foodanigen quade Spijsen, in de Maegh vergadert; maer oock wel van de beste kost, die al te gulligh gegeten wert, de welcke ofte door sijn menighe, ofte door de swackheyt van de Maegh niet tot goeden gijl gebracht zijnde, aldaer rauw blijft, en bederft, waer door de Nature gedwongen wert den selven met gewelt uyt te smijten. Van buyten werden de Maegh foodanige quade *Vochtigheden* mede-gedeelt uyt *Lever*, *Milt*, en andere *Deelen*, hier voor dickwils vermelt. Nu datter veeltijts soo veel geloofft wert, dat het schijnt onmogelick te wesen, waer soo vele vuyligheyt zoude gesteken hebben; soo staet aen te merken, dat niet alleen al de quade *Vochtigheyt*, die door 't geheele *Lichaem* sweeft,

alsdan na de Maegh, als het swackste deel gedreven wert, maer dat oock de beste Spijsen, en gave *Vochtigheden*, door *Besmettinge* van de quade, gelijk van *Vergif*, bederven, en eenen quaden aerdt bekomen.

3. Het Boorts brenghet met het sterck *Braken*, en grooten *Af-treck*, sijn eygene *Ken-teykenen* mede, gelijk oock 't gene gebelicht is, uyt den siecken selve verstaen kan werden. Of de Oirfaeck in de Maegh steeckt, ofte uyt andere plaetsen aldaer gesonden is, staet uyt bysondere teykenen aen te merken, gelijk nu meermaels is aangewesen.

4. Aengaende de voorteykenen. Boorts is een seer benauwde sieckte, en daer de mensche schijnt in te sulen blijven, insonderheyt als daer *Flauwte*, *Treckinge van Leden*, en *Noek* toe staet; en valt noch gevaerlicker, wanneer hier *kou Sweet* op volghet. Valt oock seer swaer, wanneer datter *Groen*, ofte *swert* uytgeworpen wert. Maer als de Nature, door haer ontlastende kracht, den ballast looft, die houdt van selfs haest op, ende en heeft gantsch geen swarigheyt.

5. De *Geneefinge* bestaet in de verminderinge van de benauwtheyt, behoudenis der krachten, en insonderheyt het wech nemen van de oirfaeck. Als dan de Maegh belaft zijnde ofte door veelte, ofte door quaet-aerdigheyt van Spijsen, ofte diergelijcke *Vochtigheden*, 't zy aldaer vergadert, 't zy van andere Deelen daer nae toe gesonden, haer selven daer van, door het Braken, en *Buyck-loop*, soeckt te ontlasten, soo en sal men geen van beyde tegen houden, maer de nature, uyt haer selven wel werckende, laten begaen. Want anders zoude men het gene uytgeworpen dient, inhouden, en alsoo de sieckte, door het ophouden van haer oirfaeck, vermeerderen. Ja, indien de Nature de vuyligheyt niet wel quijt en kan werden, soo sal men de selve te gemoet gaen, en helpen met slappe *Braeckmiddelen*, soo het Braken minder is, als den *Af-treck*, ofte *Af-drijvende*, als den *Af-treck weyniger is*, dan het Braken; daer by vermengende 't gene de scherpe *Vochtigheden* kan matigen, versachten, en suyveren. Hier toe en dienen geen sterke *Braeckmiddelen*, noch *Af-drijvende*, om het quaet niet te tergen, en alsoo te vermeerderen. En alsoo hier alreede *Walgen*, en *Braken is*, soo kan het laetste vermeerdert werden door *lauw Water*, *Gerstenwater*, *Wey*, 't zy alleen, ofte met wat *Suycker*. En als den *Af-treck* geholpen dient, dan zal men onder een roomerken van 't selfde smelten *anderbalfonze Manna*, ofte soo veel *Syroop van Rosen met Rhabarber*. Men magh oock van de selfde *Syroop* met *Gersten-water* een *Clyster* maken, daer by doende tot versachtinge een doeyer van een *Ey*. Wanneer het Boorts, door in-nemen van *Antimony*, ofte ander *Vergif* veroirfaeckt, dan en isser niet beter, als terstont *Sotere-melek*, ofte *Verschen Olye*, voor de scherpigheyt, en daer op ingegeven, om de quaet-aerdigheyt te verwinnen, *Diafcoordium*, *Minbridact*, ofte yet anders, beschreven in 't 4. boeck en 13. cap. van 't eerste Deel.

Hier

Hier nae dienen gebruyckt foodanige Middelen, die verkoelen, versachten, verstercken, en wat tegen houden, gelijk *Conserve van Rosen*, van *Aelbesen*, van *Berberis*, *Quete-kruyt*, *Amandel-melck* met *Verkoelende Saden* gemaect, *Sap van suyre Granaet-appels*, het *Af-sietfel van Lantouw*, *Porceley*, *Rode Rosen*, *Balaustyn*. Hier toe wert mede *Munte* gepresen. Dan en dient niet gebruyckt in groote hitte, als met andere nu verhaelt: of *te van buyten* onder een *Pap*, gelijk in de volgende. *N. Kruym*, van een *geharst Witte-broot*, een hant vol groene *Munte* geslapt, en beyde gekooct in *Rode Wijn*, en *Azijn*, daer dan in gestroyt het poeyer van *Rode Rosen*, *Mastick*, *Foelye*, van *elcx een half loot* tot een *Pap*; en dan werm tusschen twee doeken op de *Maeg* geleyt. En als het hier even-wel niet mede en wil stilen, of *te stelpen*, dan magh men komen tot *Methridaet*, *Reguis Nic.* of *te diergelijcke*, gelijk meermalen beschreven is.

6. Wy komen nu tot de *Mamieren van Leven*. Hier dient de *Lucht* wat te strecken nae koelte, of *te gematigheyt*. De *Spijse* en komt in de benaut heyt niet veel te pas, 't en zy men mocht geven een *Sopken* *geharst Witte-broot* geweeckt in wat *Mosfel-wijn*, met *sap van Granaden*, of *te Citroenen*, en een weynigh *Suyker*. Den *Drank* moet hier niet kout, noch oock ('t en zy men meerder braken voor heeft) niet werm, maer so heet zijn, als men dien drincken kan: want als dan wert de *natuurlike Wermte* verweckt, en de *Maeg* versterkt. De *Slaep* is hier mede noodigh, en vorder 't gene in 't laetste voorgaende *Capittel* over 't *Braken* uyt heete oorsaken is verhaelt.

Het X. Capittel.

1. *Lofch-lijvigheyt*,
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teycken*,
4. *Voor-teycken*,
5. *Geneefinge*,
6. *Maniere van Leven*.

Onder de onnatuurlike Ontlastingen behoort mede de *Loop*, en is drierley, want somtijts schiet de *koft* af, eer dat hy verteert is, in Latijn *Lienteria* genoemd, somtijts zijn het *quade Vochtigheden*, het welck de *Geneef-meesters* met *Griecckse* namen *Diarrhaea*, en als het bloedt is, *Dysenteria*, en wy den *Rooden-loop* heeten. Wy zullen van dese drie vervolgens handelen, en in dit *Capittel* van den eersten.

1. *Lienteria*, wert van *De Junius* genoemd *Buyck-loop*, daer geen *verteringe* van *Spijse* en is. Wy zullen het den naem geven van *Lofch-lijvigheyt*, en is een *rasch afschieten* van *Spijse*, en *Dranck* uyt de *Maeg* in de *Dermen*, en dan uyt het *Lichaem*, sonder *verteert* te zijn, soo dat het by-na even-eens af-gaet, als het *ingenomen* is.

2. De *Oirsaeck* van de *Lofch-lijvigheyt* bestaet in een *lossigheyt* van *Maeg*, en *Dermen*, waer door sy de *Spijse* te vroegh laten door-schieten. Want om de selfde wel te verteren, is noodigh, dat sy eenen behoorlickentijt in de *Maeg* blijve, en aldaer tot *Gijl* gebracht zijnde, haer *voorder volmaecktheyt* in de *Dermen* bekomme. *Sulcx* wert *verhindert* door *Swackheyt* van de *tegen-houdende kracht*, *veroirsaect* uyt *koutwe*, en *vochtige Ongematigheyt*, of *te oock overvloed* van *slijmerige Vochtigheden*, als mede door *onmatigh gebruyck* van *Vette*, en *Vochtige Spijse*, *Moes*, *Verscb Bier*, *Wey*, en *diergelijcke*, die den *wegh* en *Dermen* *glat*, en *slibberigh* maken. De *Griecckse* *History-schrijver Appianus* verhaelt in *zijn boeck* van den *Parthischen oorlogh*, dat de *Krijghs-luyden* van *Antonius*, als sy door *vruchtbaer lant* trocken, en haer *selfen*, nae *langh gebreck*, *schierlick op-volden*, in *Lofch-lijvigheyt*, en *Water-sucht* vervielen.

3. De *Ken-teycken* wijfen hier haer *selfen*, te weten, als de *Spijse* niet *langh*, na dat *te* *genoten* is, en *dien-volgende onverteert*, soo *afgaet*, by-na *gelijckse* *genomen* is, sonder *stanc*, of *te andere veranderinge*, soo datter aen den *Kamer-gangh* te *mercken* is *wat yemant* *gegeten* heeft.

4. Aengaende de *voorteycken*. De *Lofch-lijvigheyt* als sy niet *lang* en *duert*, of *te van uytwendige Oirsaken* *voort-komt*, en heeft geen *grootte swarigheyt*, als de *welcke* *meesten tijt* *wel van selfs* op *hoort*: maer *langh* by *blijvende*, al *gaet* *somtijts* *wat over*, so *komt* *te* om de *minste oirsaeck* *weder*, door *dien* dat de *Maeg* en *Dermen* by *lenghte* van *tijdt* *feer* *ver-swackt* zijnde, oock den *minsten misflagh* niet en *konnen* *wederstaen*. Dewijl dan het *Lichaem* mede geen *voedtsel* en *krijght*, so *volgt* *daer* *wel* op een *uyt-trende Sieckte*, of *te Water-sucht*.

5. De *Geneefinge* is *verscheyde* na de *verscheyden* *Oirsaken*. Als de *Lofch-lijvigheyt* *komt*, door *dien* de *Maeg*, en *Dermen* al te *kout*, en al te *vochtigh* zijn, so zal men de *selve* door *verwermende* en *verdroogende* *Middelen*, soo *van binnen* als *van buyten* *verstercken*, gelijk die *beschreven* zijn in 't 4. *boeck* en 14. *capit.* van 't *eerste Deel* van den *Schat der Ongefontheyt*. Waer toe mede dient de *Pap* van *geharst Wittebroot*, in 't *laetst* *voorgaende* *Cap.* aengewesen. En by *aldien* datter *eenige* *slijmerige* *vochtigheden* by *zijn*, de *selve* dienen door de *selfde* *Genees-middelen* *bereyt*, en dan *af-geser* door de *Af-drijvende* *middelen*, verhaelt in 't 7. *cap. num. 4.* van 't *gemelte* *eerste* *Deel*.

6. Hier moet *gekofen* werden *werme* en *drooge Lucht*: maer *insonderheyt* *onderscheyt* *gemaect* niet *alleen* in de *Spijse*, maer oock in 't *vervolgh*, te weten *welcke* *voor* of *te* *dient* *gegeten*. Want wil men 't *afmen-treckende*, of *sloppende* *Koft* in 't *laetste* van de *Maeltijt* *eten*, soo zal de *selve* den *Boven-krop* van de *Maeg* *in-trecken*, en de *voor-gegeten* *Spijse* *nederdringen*, en te *rasch* *uyt-drijven*; daer in *tegendeel* *eerst*

eerst gegeten, sy den Deurwachter sluyt, en alsoo lang in de Maegh blijft. Derhalven sal men de Maeltijt beginnen met *Queen* in Rode Wijn, ofte met Vleysch gestooft, als oock *Mispelen*, ofte *Wrange Peen*. Den *Drack* moet gantsch weynigh zijn, en wel bestelt *Bier*, ofte liever *Rode Wijn*. De *Slaep* magh hier oock wel wat langer wesen, als na gewoonte.

Het XI. Capittel.

1. *Buyck-loop*,
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teykenen*,
4. *Voor-teykenen*,
5. *Genefinge*,
6. *Maniere van Leven*.

AL is 't dat de naem van Buyck-loop voor alleley onmatige Af-treck zoude konnen genomen werden, so sullen wy den selven hier alleen nemen voor soodanigen Loop, in den welcken de bysondere Vochtigheden sonder Pijn, of Krimpigh afschieten.

2. De *Oirfaeck* van den Buyck-loop bestaet in een prickeling van de Vochtigheden, als de selve te overvloedigh, ofte te scharp zijnde, de nature verwecken tot ontlasting. So danige zijn gemeenlick Galachtrigh, somtijts oock Slijmerigh, ofte van Swarte gal. Het *dick slijm* groeyt meest in de Maegh, en Dermen: komt oock dickwils uyt de aderen van het *Dermisheyl*: somtijds mede uyt het Hooft, ofte geheele Lichaem. En daer van seyt *Hippocrates*, dat den Buyck-loop de *Water-sucht* geneest, en datse gemeen is de gene die *Stameren*. De *Gal* wert meest in de Dermen gesonden uyt een lieete *Lever*, insonderheydt als het *Galblaesjen* overladen is, somtijts oock uyt het *Dermisheyl*, maer selden uyt de groote *Aderen*. Soo schrijft *Hippocrates*, dat den Buyck-loop, de *Doofheydt*, en andere *Sieckten*, uyt *Gal* onstaende, kan helpen. De *swarte Gal* komt uyt de *Milt*, ofte *Dermisheyl*, als de *Nature*, overlafst zijnde, de selve in de Dermen looft. Hier by staen noch aen te merken de *Witwendige Oirsaken*, te weten veel *Moes* eten. Soo klaeght *Cicero* in 't 7. boeck van sijne *Brieven*, dat hy door het eten van *Beet*, en *Maluwe* bedrogen is geweest. En de *President de Thou* schrijft in 't 48. Boeck van sijn *Historye*, datter te *Siena* in *Italien* veel volcke storf, en dat de *oirfaeck* daer van by de *Geneef-meesters* geleyt werde, om datse aldaer, in groot gebreck, veel *Maluwe* gegeten hadden, dewelcke den Buyck te weeck maecten, ende het verteren belettete. Het selve veroirsaken *Meloenen*, *Pepoenen*, *Concommers*, *Campnoelyen*, *Melck*, na ander *Spijse* gegeten, en al wat licht in de Maegh bederft, gelijck mede *ongezoute Koft*, waer door veel *Krijghs-knechten* gestorven te zijn, schrijft de *Griekische Historyschrijver Appianus*, in sijn boeck van den *Spaenschen*

oirlogh. En *Lucimus* getuyght (*de Merc. conduct.*) dat den loop mede komt door veel drincken van *dunne*, en *scherpe Wijn*: het welck de *Most* noch meerder doen kan. Noch wert den Buyck-loop veroirsaeckt door al te *stercke Af-drijvende middelen*, ofte *Vergif*; het welck beyde aen de *Dermen* hangende, de *Nature* gestadigh prickelt, en de *Vochtigheden* van alle kanten daer nae toe treckt, en die goet zijn bederft.

3. Den Buyck-loop is licht te kennen, aen het gestadigh af-gaen, sonder pijn, ofte eenige vermenginge van bloet, ofte schrapfel van *Dermen*. De *uyterlike oirsaken* wijsen mede haer selven. Nu welcke van de *Vochtigheden* den Loop verweckt, is uyt den *Af-treck* te sien. Oock van wat deel de selvige van daen komen, daer toe geeft elck sijn bysondere *Ken-teykenen* in haer bysondere *Sieckte* aengewesen.

4. Nopende de *voorteykenen*. Als de *Nature* sterck zijnde haer van overtolligheyt ontlast, en den Buyck-loop niet te langh by en blijft, dan verlicht hy, ende en kan geen quaet doen. Is even-wel gevaerlick in *Swangere vrouwen*, die anders door de banck hartlijvigh zijn, om dat de *Vrucht* als dan van sijn voedsel berooft werdt, waerom, en om het gestadigh af-gaen, als oock den quaden reuck, lichtelick een *misval* kan overkomen. Breyght oock sijn gevaer mede, als hy telangh duyr, en verandert dan dickwils in *Bloed-gangh*; waer van wy in 't volgende capittel sullen handelen.

5. De *Genefinge* van den Buyck-loop bestaet in het wech-nemen van d' *Oirfaeck*, en de *Maegh*, en *Dermen* te verstercken, beyde hier voor beschreven. Daerom dienen hier uyt de *suiverende middelen* genomen, die met eenen wat te samen trecken, gelijck 't poeyer van *Rhubarber*, en *Myrobalanen*, van elcx een half loot, met wat *Conserf van Rosen*. Daer namagh men oock komen tot *Misbridaer*, *Theriakel*, *Regues Nic*. ofte *Laudanum*, en als de Loop niet galachtigh en is, tot *Philonium Romanum* s. E.

6. Hier dient gevolght de selvige *Maniere van Leven*; die in 't laetst voorgaende capittel is aengewesen.

Het XII. Capittel.

1. *Roods-loop*, ofte *Bloet-gangh*; sijn *Benaminge*, ende *Beschrijvinge*.
2. *Oirsaken*,
3. *Trappen*, ende *Onderscheyt*,
4. *Ken-teykenen*,
5. *Voor-teykenen*,
6. *Genefinge*,
7. *Maniere van Leven*.

WY komen nu tot den quaetsten Buyck-loop, te weten den *Bloet-gangh*, (daerom oock in 't *Italiensche* *Il Cogafangue*, en *Spaensche* *Camaras de Sangre*)

gre genoemd) ofte Rooden Loop. De Hoog-duytschen heeten hem die *Krote Ruhr*; *Darm* / *Blut-ruhr* / *Krottschad* / ende *Krote Wesse*. Den naam van *Roodmeleson* zoude men wel kunnen seggen gekomen te zijn van een *François*, en twee Griekische woorden (gelijcker meer uyt twee talen by een geselt zijn) te weten *Roy m'eléfon*, *Roy m'eléfon*, dat is, *Konings ontfermt u mijner*. En is gelijck *κότος δάκτων*, *Hiere ontfermt u mijner*, 't welck niet alleen is geweest het gebedt van de oude Christenen, maer oock van de Heydenen, gelijckuyt *Arrianus* aengewesen wert by den hoog-gelcerden Heere *Mr. Gerard Vossius 1. de Theolog. gent. 2.* En voorwaer de Rooden-loop is een van de alder-benaeuwtlicke Sieckten, met de welke men wel mede-lijden magh hebben: alsoo den selfden een verfweringe is in de Dermen, die gestadigh bloedigen af-treck veroirsaeckt, met groote pijn, en snijdinge in den buyck. Is somtijts algemeen, en besmettelick, en gaet voort, gelijcke een Peste, over een tijt ontallicke op den hals vallende, en wech-slepde. Soo gingh dese Sieckte geheel Hollant door in 't jaer 1556. gelijck *Dr. Forest* betuyght, en in 't Jaer 1624. niet alleen door Hollant, maer oock de naburige, en ver-selegene Landen.

2. De naeste *Oirsaeck* van den Rooden-loop bestaet in een scherpe, en bijtende *Vochtigheyt*, meest *Galachtigh*, doch by haer hebbende eene bysondere *Bedervinge* (want sy anders maer gemeenen *Buyckloop* en verweckt) om de Dermen te doen verfweren, en kracht, op de wijse van *Af-drijvende middelen*, de andere *Vochtigheden* van het geheele *Lichaem* in de Dermen te trecken, en haren quaden aert aen de selyge mede te deelen. Hier van spreekt de wijf-gerige *Plato* in sijn boeck, *Timaeus* genaemt; *Wanneer de Gal door de Aderen in den ondersten, ofte bovensten Buyck gestooten wert, dan vluchtse uyt het Lichaem, gelijck een overlooper uyt een oproerige stad, ende veroirsaeckt Buyckloop, Bloet-gangh, en diergelycke sieckten.* Nu al 't gene, dat sodanigen *Gal*, ofte andere *Vochtigheden* van dien bedorven aert doet groeyen, ofte nae de Dermen drijft, en de selve die quaet-aerdigheyt in-druckt, geeft uytwendige *oirsaeck* tot den Rooden-loop. Daer toe doet veel *vremde*, en *ongewoont Kost*. Soo schrijft de Griekische *Aelianus*, in 't 5. boeck van sijn *Verscheyde historyen* op 't 1. cap. hoe *Tachus* van *Egypten*, soo lang hy by sijne gewoone spijsse, en soberheyt bleef, de gesontste onder alle menschen was; maer daer na by de *Perfianen* komende, en in hare gulsigheyt vervallende, als hy niet en konde verdragen de ongewoonlickheyt der spijsen, sijn leven door den *Bloet-gangh* eyndighe. Dan sulcks geschiet niet so veel van *Spijsse*, die ofte door haer *vremdigheyt*, ofte veelte de *Maegh* beswaert, en niet verteert werdende, aldaer quade *Vochtigheden* op-werpt, als wel door de gene, die van nature en uyt eygen aert de *bedervinge* onderworpen is, en seer lichtelick de gemelte quaet-aerdigheyt aentreckt;

gelijck daer zijn de *Nae-vruchten*, als *Moerbeyen*, *Meloenen*, en diergelycke. Soo schrijft *Cuspinianus*, van den *Keyser Albert van Oostenrijck*, dat hy in de honts-dagen dapper verhit zijnde, en willende den brant met *Pepenen* (ick meene dat hy *Meloenen* meent) verkoelen, in een doodelicken *Bloet-gangh* verviel. *Diergelycke* verhaelt hy byna van den *Keyser Frederick den III.* Ick hebber in *Vranckrijck* verscheyde *Nederlanders* door het eten van veele *Druyven*, en drincken van *Most*, van den *Bloet-gangh* sien sterven; Het welck niet vremt en is. Want behalven dat de *Maegh* het wercken ('t welck de *Vaten* selve wel doet borsten) van den *Most* moet uyt-staen, so isser veel *vuyligheyt* van *nevel*, *spinne-koppen*, en ander ongedierte by de *Druyven*, en *Most*, die de *Vochtigheden* van ons *Lichaem* bederven. Soo siet men oock dat in *Belegerde steden*, en *Legers*, door dien aldaer alderhande *kost* moet gegeten werden, veeltijds den *Rooden-loop* komt. De oude *History-schrijver Herodotus*, vermeldt in 't achtste boeck, 115. hoe de *Krijghsknechten* van den grooten *Konigh Xerxes* treckende na den *Helles-pont*, alwaer sy quamen, de *Vruchten* roofden, en aten; en daer sy geen vruchten en vonden, uyt hongers-noot, de *Kruyden*, gelijck sy wieschen, als oock de *Bladeren*, en *Basten* van de *boomen*; door-sloekten; waer op een *Peste*, en *Rooden-loop* volgende, sy onderweegh storfven. Soo getuygen oock de *Historyen*, datter *naulicx* eenigen tocht in *Hongaryen* tegens den *Turck* aengewangen is, in de welke niet uyt ongewone *Spijsse* meerder volck door den *Rooden-loop*, als door het swaert om-quam. Een ander *Griekx History-schrijver Pausanias* verhaelt in *Phocicis*, dat die van de *Stad Cirrha* door de *krachte* van *Nies-krayt* in-genomen zijn. Want *Solon* (schrijft hy) hadde seer vele wortels laten smijten in de *Riviere Plistus*. En de *borgers* van 't water drinckende, verwielen aen den *Rooden-loop*, soo datse de wallen mosten verlaten, en de *stad* aen de *belegeraers* over gaven. *Amatus Lusitanus* schrijft *cent. 2. cur. 45.* de *oirsaeck* te wesen, waerom in *Indyen*, en *Egypten* den *Rooden-loop* soo gemeen is, dat de *menschen* aldaer *Vleysch* eten van *dieren*, die met *Cassia* gevoert werden, het welck mede sodanige *kracht* in het *Vleysch* brenge, gelijck de *Nies-wortel* in 't *Water*. Maer *Serck Af-drijvende middelen*, gelijck *Coloquint*, *Scammonye*, *Antimonye*, ofte diergelycke te veel ingenomen. De *Griekische Zonaras* getuygt oock, dat de *Keyser Theophilus*, door gestadigh drincken van geheel *Kent-water* in een *Rooden-loop* verviel, daer hy van storf. Hier toe helpt oock de *Lucht*, als sy al te heet en *vochtigh* is, de welke de *Vochtigheden* van ons *lichaem* doet bederven, ofte oock al te heet en te droogh, waer door het *Bloet* brandigh, en scherp werdt. En dit is de *oirsaeck*, dat den *Rooden-loop* in de heete Landen soo gemeen is, als mede dat hy so sel in swangh gingh het gemelte jaer

jaer 1624. zijnde soo heet in de Lenten, als ofte het in de Honts-dagen geweest ware, sonder eenigen regen. Soodanigen Bloet-gangh is mede aldermeest besmettelick, selfs oock door den 'omgangh, 't zy dat men met foodanige Siecken eet en drinckt, ofte by sit en praet, en alsoo den vyerigen adem deelachtigh wert; maer insonderheydt, dat men op de heymelickheydt gaet, daer te voren foodanigen Siecke op geweest is, waer door in 't meer vermelte jaer seer vele Menschen omgekomen zijn.

3. Den Rooden-loop maect veeltijts de grooten veegh, gelijk de President de Thou schrijft in 't 113. Boeck van sijn Historie, daer hy verhaelt, hoe *Louys Gomaga*, Hertogh van *Nevers*, daer aen storf. Dan hy en valt niet allegader even quaet, maer heeft sijn trappen, waer na hy drierley is. Eerst schiet het Slijm af (daer de dermen van binnen tegens het schrappen van de Gal mede bestreken zijn) vermenght met eenfweynigh bloets, sonder vet, hoe-wel sulcx Dr. *Fernelius* en andere schrijven, alsoo de Dermen haer vet van buyten hebben, gelijk wel aen-ghemerckte is van Dr. *Spiegel* 8. *Anat.* 9. en dit is de eerste soorte van Bloet-gangh. De tweede is, wanneer dat het binnenstevlies van de Dermen af-geschrappt wert, welckers drayen en vellekens in den Kamer-gang te sien zijn; en geliickt in 't eerst by-na Saegh-mul, daer na siet men volkomenlick, dat het schrapfel van dermen is. De derde soorte van Bloet-gangh is, wanneer de sweringe dieper gaet, en soo verre in-eet, dat de vleysigheydt, en de eygen stoffe der dermen verrot afschiet. In foodanige hebbe ick, na haer overliden gesien, dat de Dermen niet alleen van binnen gantsch verfworen, maer oock van buyten door-gelworen waren, met grouvelicke stanck, die met geen water en konde afgespoelt werden.

4. Nu of de bovenste, ofte de onderste Dermen (waer op te letten staet) besmet zijn, en is niet wel te merken aen de plaetse van de Pijn, gelijk vele meenen, dewijl dicke en dunne soo wel onder, als boven leggen, maer wel uyt de vermenginge. Want als het Bloet, en al wat afgeschrappt wert, geheel onder den Kamer-gangh vermengt is, dan haert het aen de voorste, ofte dunne Dermen; maer als sulcx alleen, en ter zijden aen de vuyligheydt leyt, dat is een teycken, dat het uyt de onderste, ofte dicke komt. Dat den Bloet-gangh uyt de Lucht komt, en besmettelick is, blijkt aen de ongematigheydt van den tijd; en datter vele luyden sevens aen-leggen, en sterven. De algemeene Teycken blijcken uyt de beschrijvinge: dan ick zal hier by voegen seker bedrogh (diergelijke teycken oock lesen gedaente zijn by den Ridder *Wouter Raleigh*, daer door op-gehouden, maer even-wel noch onthalt, ten tijde van Koningh *Jacob van Englant*) verhaelt by den Griekischen History-schrijver *Polibius* 6. *Stratag.* van eenen *Amphixtus*, dewelcke van de Zee-roovers gevangen, en, om hem veel af te per-

sen, in 't Eylant *Lemnos* gebracht zijnde, sijn selven onthiel van eten, en dronck zee-water met Roode aerde gemenght. De roovers geloovende, dat hy den Rooden-loop hadde, ontfloegen hem van de banden, op dat hy niet sterven en zoude; maer hy koos, door een andere loop, het hafen-par.

5. Wat de Voorreykenen belange: alle Roode-loop is gevaerlick, doch na sijn trappen, uyt de welke de Derde gantsch ongeneelick is, en het is met de Tweede oock quaet genoegh, (hoewel *Brasavolus* schrijft, foodanige genesen te hebben) insonderheydt als het quaet hanght, in de eerste Dermen, die dunder en vleysiger zijn, als de onderste, alsoo de selven dicke, grover, en vleysiger zijn. De stoffe maect hier mede onderscheyt, alio veel gevaerlicker is Rooden-loop, spruytende uyt swarte gal, als uyt gemeene, dewijl de selve als Kancker (die daer oock sijnen oirspronck af neemt) in eet. Weynigh beter is de gene, die van *Ziltigh slijm* verweckt wert, alsoo het selve door sijn taeygheydt vast aen de Dermen klevende, tijt heeft om de selve te doen verfworen. Als op een Rooden-loop den *Noek* komt, dat valt gemeenlick doodelick: gelijk oock *kout* en *klam sweet* ('t welck in alle siecken het uyerste meest beteykent) waer mede sy evenwel eenige dagen, jae wel vijf ses, kunnen leven, en behouden tot den laetsten volkomenlick haer verstant; gelijk ick in ontallicke gesien hebbe in het droevigh jaer 1624. maer sedert hebbe ick oock wel veele al sprekende sien sterven, dan noyt soo langh te voren, die koude klammigheydt vernomen.

Als den grooten, en grooten Cardinael *Wolshey*, in ongenade vervallen zijnde van *Henrik den 8. Koning* van Engelandt, te Hove gehaelt, en goede moet gegeven werde, gaf tot antwoord; nu den achtsten dagh te wesen, dat hy den Rooden-loop kreegh, waerby gestadigh een Koortse was, welcke Sieckte, wanneer sy in die tijt niet af en neemt, gemeenlick doodelick te zijn, de Genees-meesters oirdeelen. Het selfde geschieden oock aen hem kortse daer aen, gelijk de Bisschop *Godwin* beschrijft in 't leven van d'Engelsche Bisschoppen.

6. Al is 't een algemeene wet, dat alles moet genesen werden met het gene hem recht tegen is; soo en dient even-wel desen Loop niet gestopt, maer moet eerst gelet werden op de Oirfaeck, en de selve, zijnde een scherpe, en in-etende Vochtigheydt gesuyvert en afgeset, de Pijn versacht, de Quaet-aerdigheydt gebetert; de Dermen versterckt, de Sweringe geheelt. Tot het suyveren en Verstercken van de Dermen, en de Scherpigheydt wat te versachten; hebbe ick altijt sonderling goet gevonden, N. Bladeren van *Pimpinelle*, *Weegh-bree*, *Sivring*, *Porcellyn*, van elcx 2. hant vol, *Bolfaet* een half loot (ofte meerder, als de Pijn groot is) te samen gekooekt in een kan *Soet-Wey* tot op de helft, en dan door-gekleynt, tot een dranck. Hier van dient men dickwils te drincken, ende soo heet als het mo-

gelick is. Men kan oock bequamelick van het selve Af-sietfel een *Clystery* maken, met een of twee Doeyers van Eyeren. Als mede, wanneer de quade Vochtigheyt boven hanght, een half loot *Rhabarber*, een weynigh op een Papier over een kool *vyers gedrooght*, en soo veel *Myrobalanen*, in 't selve Af-sietfel 's nachts laten weecken, en des morgens in-geven met een halve onse *Syroop van bleeycke Rosen*. Daer nae zal men komen tot het gebruyck van het Af-sietfel van *Ganseric*, ofte *Silver-kruyt* ('t welck overvloedigh aen de kanten van ons dijcken, en slooten waft, en is een soorte van *Agrimonye*) in half Soetemelck en Water, mede heet gedroncken. Waer van oock, als de noot sulcx vereyscht, een *Clysteyr* met Doeyers van Eyeren, kan gemaect werden. By dit laetste magh men des avoonts in-geven een ofte twee scrupels *Diafcoordium*, ofte *Mithridat*, en als de Pijn uyttermaten groot is, drie vier asen *Laudamon*. Om de Sweeringe, door het verhaelde gesuyvert zijnde, geheel te heelen, zal men by 't gemelte Silver-kruyt doen *Waal-wortel*, en *Smitkel*. Op 't laetste zal men de Maegh, en Dermien verstercken met soodanige Middelen, als in 't 4. boeck en 14. capittel van 't Eerste Deel beschreven zijn.

7. Wy komen nu tot de *Maniere van Leven*. De kamer in de welke de Siecke leyt, dient werm gehouden, so om dat hy anders, dewijl hy dickwils op moet, lichtelick een kouw zoude vatten, als oock om dat, het uyt-waesselen van de scherpe dampen door de huyt, van de uytwendige kouw niet belet en zoude werden. Maer, alsoo de Oirsaeck van dese Siecke scherp, en heet is, soo dient de spijse wat na verkoolinge te trecken, en daer na oock tot t'samen-trekinge; gantsch schouwende al 't gene dat scherp, zout, ofte seer suyr is. Derhalven is hier dienstigh een *sop van Witte-broot* in Soete-melck geweeckt; *Rijst-bry*, *Bloemen-pap*. Dan Melck en is niet bequaem, alster veel Koortsch by is. En dan zijn beter gestoofde *Quen*, *Kalfs-vleysch*, insonderheyde 't gene wy *Tolboom* noemen, met *Porceleyn*, *Suyringh*, en *Laitoum* gestoofst. *Ossen-vleysch*, *Ham*, *Speck*, *Vysch*, en al wat hart te verteeren is, ofte Slijmerige gijl maect, moet hier geschoonwt werden. Dan Eyeren magh men onbeleuroomt eten, zijnde licht te verteeren, versachtende, en genesende. Maer boven andere werden hier de *Eenden-eyeren* alder-bequaemst bevonden. Dan wat Spijse het zy, in 't eerste dient wat soberder gegeten, als men gewent is. En soo moet het oock gaen met den Dranck, hoe weyniger, hoe beter, en dat *kley*, en *wel bistels Bier*, ofte *kleyne Roode-wijn*, en daer diete werm zoude mogen wesen, *Amandel-melck* met verkoelende *Saden*, en *Weybre-water* bereyt. Maer alsoo hier door de banck groote slappigheyt van krachten is, en het teeren van de Maegh verhindert wert, soo komt een weynigh *Wijn* selden qualick te pas. Men magh oock wel een lepel, ofte twee nemmen van *Wijn Tint*, den welckenick om te stoppen seer goet bevonden

den hebbe, als de Koortsche weynigh was, en de Dermien wel gesuyvert. Het lichaem dient hier, soo weynigh, als mogelijk is, beweegt: maer gantsch *Stil* gehouden. De *Slasp* is hief oock, gelijck wy van andere Loopen geseyt hebben, seer noodig. De *Omvoeringe des Gemouts*, alsoo sy de Vochtigheden driftigh maken, sijn seer schadelick, insonderheyde de Gramschap. De Siecken dient dickwils van linden, en dekenste te veranderen, oock van de een kamer in de andere gebracht, om versche *Lucht* te scheppen. Alsoo men merckelick bevynt, dat de Lucht (voornamelick in de Gast-huysen, alwaer in dese Stadt in 't jaer 1624. in een sael over de hondert lagen) eenen stercken reuck, gelijck yet dat stinckt en brandt, van haer geeft, die voor gelonde seer besmettelick is, en de gene, die daer in blijven leggen, ten onderen houdt, datse niet en konnen bekomen, ofte haer een weynigh verscheppen. Hier en dient oock niet over-geslagen, om dese quale voor te komen, dat sy niet te veel voort en gaet, de Vuyligheyt niet te gieten in de havens, die door de Steden loopen, en waer uyt gekookt, en gebrouwen wert, maer wel in de loopende rivieren, ofte de selve diep in de aerde te begraven, en daer dan ongeblufte kalck over te werpen.

Het XIII. Capittel.

1. *Persfinge*,
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teyckenem*,
4. *Voor-teyckenem*,
5. *Genefinge*.

I.

BY den Bloet-gangh is meestendeel de *Persfinge*, in 't Latijn, na den Griecschchen naem, *Teneismus* geheeten, en is een gestadige en pijnelicke genegeentheyte om ter stoel te gaen, en de Siecke meenen veel quijste te werden, dan volght somtijts niet met allen, somtijts soo weynigh, dat het geen note-schelp kan vollen, en 't selve is bloedigh, en slijmerigh.

2. De hoogh-geleerde *Fernelius*, *Altimarius*, en andere, stellen de *Oirsaeck* van de *Persfinge* in een *Sweeringe van den Eyndel-derm*, die de laetste is, menende datter geen *Persfinge* en komt, 't en zy den selven verflweert. Maer alsoo de *Persfinge* niet anders en is, als een geweldigh, en meest vergeefs drucken, om veel quijste te werden, soo gaet het vastter, dat wy aen-nemen voor oirsaken, al 't gene de uyt-drijvende kracht in 't eynde van den Eyndel-derm kan priekelen, en verwecken. Het welck niet alleen en doet de *Sweeringe*, maer oock alderhande *scheppe Vochtigheden*, te weten, die niet voorby en loopen, maer aen 't eynde van den gemelten *Derm* (die den Af-treck maect) door haer taeyghheyt blijven hangen, en dan door haer scherpre, ofte luttigheyt het selve priekelt, en gestadigh tot *Kamer-ganga* de nature verweckt. Dese *Persfinge* wert daer-

daer-
Stem
Eyne
trent
den
in
3.
ge, d
pijen
acht
4.
en he
verfu
dickv
valt
swan
tu, h
ken,
selve
5.
by de
se op
door
eest
van
Soete
van H
de pij
wat P
van B
nome
noeg
de uyt
roode
twee
drooge
mael
lick k
kan ra
ver m
Syras
schack
getro
kool
onder
komt
hier n
1. Sp
2. O
3. K
4. V
5. G
6. M

daer-en-boven noch veroirfaect door een groote Steen, die in de krop van de Blaes leyt, en alsoo op den Eyndel-derm druckt, als oock eenigh Geswel daer ontrent, gelijk de swangere vrouwen dit dickwils onderhavigh zijn, als oock door het Speen, waer van wy in 't naest volgende capittel zullen handelen.

3. De Ken-teycken en blijcken uyt de beschrijvinge, dat yemant gestadigh pooght ter stoel te gaen, met pijn, sonder yet, ofte ganfich weynigh, en sulcx bloetachtigh quijt te werden.

4. Wat aengaet de voorteycken. Dit gebreck en heeft sonderling geen swarigheyt, 't en zy het door verslymenis, te lange by-blijft; want alsdan laet het dickwils een fistel, ofte loopen gat, 't welck swaer valt om te genesen. Indien de Perlinge oock een swangere vrouw over-komt, dat doet, seydt Hippocratus, haer misvallen; dewijl, door dat gestadigh drucken, de banden van de vrucht losch werden, ende de selve daer door lichtelick afschiet.

5. Om te komen tot de Genesinge. Als de Perlinge by den Rooden-loop is, ofte daer op volgt, dan moetse op de selfde wijze geholpen werden. Wanneer sy door een Sweringe veroirfaect, dan dient de selvige eerst gesuyvert, en de pijn versacht, door een Clyster van Winter-Gerste, ende bloemen van Wolle-kryt, in Soete-melck gesoden, en daer by gedaen twee Doeyers van Hoender-eyeren, ende 1. onse Honich van Rosen. Soo de pijn daer mede niet al over en gaet, soo magh men wat Pijn-stillende in-gewen, gelijk een half onse Syroop van Bollen, ofte 3. afen Laudnum. De pijn wech genomen zijnde, dan sal men de Sweeringe, indien se genoeg gesuyvert is, helē met een ander Clyster, bestaende uyt gepelde Gerste, Wael-mortel, Saniel, Ganferick in roode wijn, en water gekookt, en daer onder gemengt twee Doeyers van Enden eyeren, en 1. onse Syroop van drooge Rosen. Dese, als oock de voorgaende, twee drie-mael, na gelegenthey, geset zijnde, kan men bequamelick komen tot een Set-pil, die de geswooren plaetse kan raken, en daer aen blijven, gemaect van Bocken-ter met het Poeyer van Mastick, Witte wierroock, en Syrax, daer in een doeccken ver gemaect, en met een schacht in 't eynde gebracht, en de schacht dan uyt-getrooken. Men kan oock het selfde Poeyer op een kool vyer strooyen, en den roock op een kofferken van onderen ontfangen. Indien de Perlinge van een Steen komt, den selven dient voor al wech genomen, gelijk hier na in 't 38. Capittel sal aangewisen werden.

Het XIV. Capittel.

1. Speen, sijn Onderscheyt,
2. Oirfaken,
3. Ken-teycken,
4. Voorteycken,
5. Genesinge,
6. Manier van Leven.

1. Onder de Plagen, en Sieckten, waer mede Gode de Menschen straf, is mede het pijnlick gebreck, het welck wy nae de gelijckenisse Speen, Ambeyn, Tacken, ende Vijgh-puyten noemen, gelijk sulcx blijkt uyt het 1. boeck Samuels op 't 5. cap. alwaer beschreven wert, hoe de Philistinen, om het nemen van de arcke des Heeren, seer dapper met het Speen gequelt wierden. Dit gebreck en is niet anders, als een groote, en smertelicke spanning der Speen-aderen, uyt dick ende grof bloet, als het welcke daer blijvende steken, en niet vorder konnende, die kleynere Aderkens in den Eyndel-derm uyt-reckt, en de selve als blauwe tacken vertoont; somtijts inwendigh, ende noch binnen in 't lichaem, somtijts gelijk een Vijge, ofte Beye aen 't lichaem van buyten uyt-hangende. Somtijts mede gantsch gesloten blijvende, ende somtijts bloet uyt-gevende. Soo dat hier uyt blijkt het Speen vierderleye te wesen, Inwendigh, Wtwendigh, Gesloten, ende Bloeyende.

2. De inwendige Oirfack van het Speen, is overvloed van grof, ende swaermoedigh Bloet, van het welck de Nature haer door dese Aderen soeckt te ontlasten. Wtwendigh wert het oock verweckt door dapper Drucken, gelijk ick dickwils in de Kraem-vrouwen bevonden hebbe, ende wel soo groot, als hoender-eyeren, en tot twee drie toe, gelijk sy my selve, ofte de bakermoeders seyden. Komt mede door scherpe en al te sterke Af-drijvende middelen, gelijk Aloe, Cologimappel, Scammony, Antimony, en diergelijcke: waer door de scherpe, ende bijtende Vochtigheden met geweld af-geset, ende de Aderen geopeat werden.

3. Het Speen is licht te kennen, 't Gene Inwendigh is, werdt men gewaer aen de Spannende pijn onder in 't Lynde, het welck oock gesien kan werden, als 't selve wat uyt-gaet. Het uytwendigh Speen kan men sien en voelen, als onder aen het Eynde uyt-hangende, somtijts met een, somtijts met meerder tacken. Ende die is van wegen het gesloten Speen. Het Open, ende Bloedende wijlt mede sijn selven aen.

4. Belangende de voorteycken. Het Open Speen is in de gene die overvloed van grof Bloet hebben, gantsch niet gevaerlick, maer streckt haer tot ontlastinge van overtolligheyt, ende dien-volgende soo tot voort-komen, als tot genesen van Water, Melancholy, Milt-sucht, ende veel andere Sieckten, die haren oirfpronck uyt swart en grof bloet trecken. En in die gelegenthey gaet de Nature met vervolgh, ende op haren geseten tijt. Soo hebbe ick in dese stad een Schepen gekent, vol bruyne bloet, ende van swaermoedige gematichheit, die alle maent juyft op den selfden tijdt bloeden, en leefde lang sonder sieckte, tot dat hy een oudt man storf. Van de selfde gestaltenisse verhaelt Somertus, een Vrouw gekent te hebben, die mede alle maent het Speen vloeyde, en dat veertien dagen nae haer Stonden. Dan dese vloet en geschiet

fchiet altijd soo even op die tijdt niet, maer meestendeel als nu, en dan, al te niet twee driemael 's jaers of te eens in twee drie maanden, nae dat de sware en swarte Vochtigheyt de Nature met menigte beswaert, ofte scherpigheyt prickelt. *Hollerius* schrijft van sommige swangere Vrouwen, die baet hadden, als haer het Speen op de vierde maent vloeyden, en haer arger bevoelden, als het selve op-hiel. Jae het Speen doet noch dit voordeel in de Vroetws-personen, dat het de Stonden gemakkelicker doet komen; als het groove Bloet ('t welck anders verstoppinge in de Lijf-moeder zoude mogen veroirsaken) nae hem treckende, ende de selve daer van ontlastende. Even-wel, gelijk *Galenus* wel waerschout, en moet op foodanigen ontlastinge niet alle te vele geslaen werden; want het zy datse te veel is, het zy datse ontijdigh gestopt werdt, soo kan sy Water, ende andere Sieckten veroirsaken. Ende gelijk het Bloeden goet ende gefont is, in overvloet, ofte quaet-aerdigheyt, ende daer uyt eenige Sieckte voor de deur staet: soo is 't oock schadelick, wanneer dat het Bloet niet quaet, ofte niet te veel en is. Want dan mindert het de natuerlicke Wermte, verkout de Lever, ende 't ander Ingewant, waer op dan lichtelick de Water-sucht volghet. Maer indien het Speen ontijdelick gefloten wert; soo sijght het Bloedt, dat de Nature meenden uyt te werpen, nae boven, ende kiest een anderen wegh, verweckende in 't Hoofst Swaermoedighheyt ende Rafernye; in de *Borst Pleuris*, ende *Teringe*; in den *Bayck Milt-sucht*, *Water*, ende diergelijcke.

5. Om tot de *Genefinge* te komen. Als het Speen matelick vloedet, ende met verlichtingh, ende datter een Sieckte uyt overvloet van grof en quaet Bloedt tegenwoordigh, ofte op handen is, dan moet men de Nature laten begaen, sonder de selve eenigh beletsel te geven. Maer als het al te seer af-schiet, ofte al te lang aen-houdt, dan zal men het Bloet zoeken te verleyden met *Laten* in den arm, ofte op den voet, ende van buyten een *Pap* leggen van *Terwen-bloem* in *Soete-melck* gekookt, en daer onder *wit*, en *doeyer* van een *Enden-ey*. Maer als het Speen te luttel vloeyt, dan zal men het wrijven met *Glas-kruyt*, *roode Beet*, *Vijge-bladeren*, *kleyne Santonye*, ofte diergelijcke. Maer wanneer het geheel geen bloedt van hem en geeft, en gantsch gefloten, ende gespannen is, soo zal men terstont de Pijn soecken te verlichten, en den brandt versachten. Hier toe is seer goet een Salfken van *Olye van Eyeren*, ende *Populoen-salf*, op het uytwendigh Speen werm met een doecxken geleyt, ende als het inwendigh is, het doecxken daer in gedoopt om een schaft gedaen, en soo sachtjens in 't eynde gebracht, gelijk in 't voorgaende capittel geseyt is. De selfde pijn, schrijft *Henrick van Heer*, gantsch over te gaen, als men het minste van de wortel, ofte de bladeren van *Speen-kruyt* in spijsse, ofte dranck gebruyckt. Jae ick hebbe verscheydene hooren getuygen, in haer selven verfocht te heb-

ben, dat de wortels van kleyn Speen-kruyt alleen by hem gedragen, de pijn van het Speen doen verdwijnen. Dit wijten wy de teyckinge, ende gelijkenisse die dese wortelkens met het Speen hebben. Waer van te zien is cap. 4. n. 5. in onse *Inleydinge der Hollandsche Genef-middelen*. Wt sonderlinge eygenschap is hier mede toe seer dienfligh, het *Vet*, dat een *Paling-aen* het spit gebraden werdende, onduypt. Om het Speen niet alleen te versachten, maer oock wat op te doen krimpen, is seer bequaem een Salfken van een *Doeyer* van een *Enden-ey*, *Raep-saet* kleyn gestooten, ende *Terwen-mel*, gemengt met ouden *Raep-olye*. De hoogh-geleerde *Gassendus* schrijft in 't 6. boeck van 't leven des *Raets-heer de Peirerse*, dat sijn E.d. voor het Speen, daer hy seer mede gequelt was, niet anders en plagh te gebruycken, als den *Doeyer* van een *Ey*, daer somtijts wat *Boter*, ofte *Speck*, onder gemengt was.

6. In het Inwendigh en Bestoten Speen dient alreest een open lichaem gehouden (alsoo harde kamer-gang, voor by de geswollen Speen-aderkens komende, seer groote pijn verweckt) doch niet met Af-drijvende middelen, om daer niet nae toe te drijven: maer alleen met versachtende, gelijk *Manna*, *Prinum-kruyt*, *Diaetholicon*, *El. Lemnium*, ofte *Syroop van Provency-rosen*.

Het X V. Capittel.

1. *Hart-lijvighheyt*; in sommige seer lang-duyrygh.
2. *Oirsaken*,
3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*,
5. *Genefinge*,
6. *Maniere van Leven*.

1. **D**E Kamer-gang is mede, gelijk nu dickwils in andere Sieckten verhaelt is, drierhande mangel onderworpen: ende en schiet dien-volgende niet alleen met pijn, of te veel af: maer oock te weynigh. Sommige hebben dit van nature, dat sy maer alle drie vier dagen eens af en gaen. Ja ick hebbe een *Joffrouw* gekent, die maer alle twaelf dagen af-treck en hadde, anders wel etende, ende wel varende. Diergelijcke exempelen zijn van andere oock aen-gemerckt. Dit gebeurt mede dickwils, als men van huys reyft, ende sijn gewoonlick gemack niet en heeft. *Sulcks* verhaelt een Italiaensch geneef-meester *Brasavolus* van sijn selven; gelijk ick oock van verscheyde andere dickwils verstaen hebbe.

2. Dit gebeurt veeltijts door een *quade Maniere van Leven*, te weten veel drooge, wrange, ofte t'samen treckende Spijsse, gelijk *droogh Wintre-broot*, *Mispelm*, *Quen* (siet een exempel by *Fernelius* 6. *Path.* 9. doch daer op *Sennert.* 3. *Pract.* 2. 1. 3.) insonderheyt in het begin van de Maeltijt gegeten, gelijk mede die *pape* ende verstoppt, ofte slijmerigh is, als *Bloem-pap*, *Kaas*, *Schaepr*, ofte *Kalfs-voeten*. Hier toe doet oock

te meerder sevens in-gesloct, als de nature kan verte-
ren: en daer by *Ledigheit*, lang op 't bedde te leggen,
en veel te slapen. Dan wy en ondersoeken niet dese:
maer een Hart-lijvigheit, die haren oirspronck treckt
uyt sieckelicke *Oirsaeken*. Dese zijn drierhande.

1. *Ongevoelichheit van de Derm*, gelijk maken *slapende*
siecke, *Popelsy*, en *Geracktheyt*. Soo verhaelt *Alex.*
Benedictus van een Vrouw, die in de eene zijde geraeckt
was, en in een geheele maent geen af-treck en kreegh,
waer van sy uytarmen op-swol. 2. *Gebreck van Prick-*
kel, als de *Gal*, die de Dermengewoon is tot af-setten
te prickelen, *op-gehouden* ofte *verleyt* wert, soo datse
in de Derm niet en komt, gelijk dickwils geschiet
in de Gele-siecht. 3. *Verstoppe*, ofte *benaude Derm*, het
welck wel de meeste *Oirsaek* is. De *Benauwtheit* ge-
schiet door Geswel in 't Derm-licheyl, ofte eenigh
Ingewant, waer door de Derm nauw toe-gedouwt
worden: somtijds oock door Scheurfel. *Verstoptheyt*
komt van harde en drooge Kamer-gang, gelijk in de
gene, die weynigh eten, ofte even uyt een siecke op-
staen, de ledige Aderkens alle de vochtigheid uyt de
Derm slygende; ofte van dick en taey slijm, daer
van *Fernelius* twee exempelen heeft, 6. *Patbol.* 9. en in
't leven van *Hurnius*, verhaelt wert van *Lipsius*, die nae
lange siecke soo veel taey, es aen een gebacken slijm
looid, dat hy bekommert was sijn Derm quijt ge-
worden te zijn. De Hartlijvigheit wert noch veroor-
saeckt door gestadige bedervinge van veel en alder-
hande Kost, de welke een gestadige rauwigheit in de
Derm verweckt.

3. De Hartlijvigheit wijst haer selven. Komen
derhalven de *Kyn-teykenen* aen op het onder-
scheyden van de *Oirsaeken*. De uytwendige wijzen
haer selven mede aen; te weten, dat yemant yet stop-
pende gegeten, ofte gedroncken heeft, veel op de reys
is geweest, ofte lang geslapen, en het lichaem niet en
heeft geoeffent. Indien niet van sulcx voor-gegaen
en is, soo moet op de inwendige gelet werden, oster
eenige Verdoovende siecke, ofte Gele-sucht, ofte
heete Lever by is, of datter eenige siecke voorgegaen
is, waer door de Kamer-gang komt te verharden, en
op te houden.

4. Belangende de voorteykenen. Al is 't dat som-
nige uyt de nature, ofte gewoonte Hart-lijvig zijn,
en daer van weynigh letsel schijnen te vernemen: soo
is even-wel (dewijl de dagelickche spijs, die wy nut-
ten, gestadigh vuyligheit over-laet) veel beter, dat
men alle daegh ter stoel gaet. Anders verspreyden haer
de vuyle dampen in de Maegh, en 't ander Ingewant,
aldaer de verteringe belettende; ofte stijgen op nae 't
Hoofd, en verwecken daer pijn, en duyfeligheid. De
gene, die door verharde Kamer-gang, ofte Scheurfel
en kan worden, en vast blijft sitten, so is sy doodelick:
gelijk oock meest is de gene, die door de gemelte
Hoof-siecken veroirsaeckt wert; 't en zy de selvige

nae haer Geneef-middelen luysteren: gelijk me-
de de Hart-lijvigheit vergaert in de Gele-sucht,
wanneer de verstopte Gal ontsloten zijnde, haren
tocht wederom neemt na de Derm.

5. De *Geneefing* moet verscheyden zijn na de ver-
scheydenheit der *Oirsaeken*. Als de Hart-lijvigheit
nae Beroertheit, Gele-sucht, ofte andere Siecken
volghet, dan moet sonderlingh op de selve oogh-merck
genomen werden, en de Middelen aangewent, die by
elcke beschreven zijn. Onder-tusschen zal men veel,
en dickwils *Clysteren* gebruycken, die een versach-
tende, en vochtigh-makende kracht hebben, gelijk
van *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Beet*, *Roode-kool*, *Bingel-*
kruyt in *Water*, *Wey* ofte *Weren-nae* gekooct op een
halve pint, en daer dan onder vermenght vier lepelen
Boter, ofte *Olye van soete Amandelen*. Tusschen beyde
magh men oock een ander setten van Kruiden, die
de Derm wat meerder prickelen; gelijk *Kool-sap*
met een *once* ofte *ander half Bitter-beyligh*. De af-drij-
vende middelen van bovenen, zijn hier ondienstigh,
alsoo sy alleen het lossche en weecke af-setten, waer
door dan het andere, noch drooger, en harder wert.
Maer *Manna*, *simpel Priym-kruyt*, *El. Lenitivum*, *Dia-*
catholicon, en diergelijke sachte, magh men hier be-
quamelicke in-geven.

Ik zal hier noch by-voegen een seer vrende ma-
niere om een gevaerlicke Hart-lijvigheit te genesen,
gelijk die selve my van Parijs over-geschreven is
by den hoogh-geleerden *P. Mar. Merfennus* nu te zien
achter in zijne brieven. Hier is, schrijft hy, een *stout*
Maester, die alles derst aengrijpen. Dese heeft onlanghs
seker man, die in eenige dagen niet ter stoel en hadde geweest,
en niet te helpen scheen, den *Eyndel-derm* (op den selfden
komt oock het maken van Kamer-gangh meest aen)
ronsfom losch gemacks, uyt-getrocken, de verharde *vuy-*
ligheit daer uyt gebaelt, den *Derm* wederom in-geset, en
gebaelt.

6. Dewijl dit gebreck veeltijds veroirsaeckt
wert door een quade *Maniere van Leven*, sookan een
goede daer in veel goets doen. Soodanige moeten
haer dan voor eerst wachten van sulcke Spijs, die
geleyt is Hartlijvigheit te maken, en gebruycken
alleen de gene, die de Derm losch, en glat konnen
houden, gelijk gestoofde *Beet*, ofte *Spenagye*; *Werm-*
moes van *Beet*, *Melde*, *roode Kool*; gestoofde *Appelen*,
Priymen, ofte *Corinthen*; oock *Vijgen*, en *Rozijnen* uyt
de hant gegeten. Is mede goet des morgens, een goet
glas *Bier*, een weynigh laeuw, nuchteren gedroncken.
Het Lichaem dient oock beweeght, doch niet door
stercke Oeffeninge: gelijk mede hier onbequaem
zijn groote Bewegingen des Gemoets, 't en zy mis-
schien de *Vruse*, die in sommige den Buyck seer haest
losch maect.

Het XVI. Capittel.

1. Colijck, of het een nieuwe, en wat Sieckte het is, ende waer het sijn plaetsch neemt.
2. Oorsaken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

1. **H**et is seer vrent, dat sommige Sieckten, die te voren geweest zijn, vergaen, sommige van nieuw komen, en sommige ons by blijven. *Plinius* schrijft in 't 26. boeck van sijn Nat. historye op 't 1. cap. dat het *Colijck* eerst gekomen zoude wesen ten tijde van den Keyser *Tiberius*, en dat niemant dit gebreck eerder gewaer geworden is, als de Keyser selve tot groote verwonderinge van het Roomsche volck, verstaende dat den Keyser met een sieckte gequelt was, waer van sy te voren den naem noyt gehoort en hadden. Dit schijnt oock wel eenige waerschijnelickheyt te hebben; door dien *Hippocrates*, *Galenus*, noch yemant van d'oude Geneef-meesters eenigh gewagh van het *Colijck* maken. Dan dewijl de oorsaken, die het *Colijck* verwecken, altijd in de Lichamen geweest zijn: soo is wel af te nemen, dat dit geen nieuw op-gekomen sieckte en kan wesen: en al hebben de oude Geneef-meesters den naem van *Colijck* niet gebruyckt, soo hebben sy even-wel foodanige *Buyck-pijn* wel gekent, doch na een anderen *Derm* geheeten, te weten, een *Omgebogen*, by de Griecken, *Ileos* (zijnde den naem van den *Derm*, en de *Sieckte*, gelijk dit *Plinius* oock *Colum* noemt) den derden van de dunne *Dermen*, in 't 1. cap. beschreven. En dit is oock de meeninge van *Mercurialis* in 't 5. boeck van sijn *Verscheyde Lessen* op het elfde capittel. Maer de nader Geneef-meesters, wat nader onderscheyt makende, hebben de *Pijn* van de dunne, en dicke *Dermen* verscheyden, en de eerste den ouden naem alleen gelaten, ende aen de andere eenen nieuwen gegeven, na den *Kronckel-derm*, in 't Grieck *Colon* genoemt, daer dese pijn haer meest onder-hout, en derhalven de benaminge gekregen heeft van *Colijck*, ofte *Colicompas*, na het Latijnsch *Colica passio*. Doch alsoo beyde *Pijn* meest op een manier genesen wert, soo zullen wy, om niet een dinghen twee-mael te stellen, hier alleen handelen van het gemeenste.

2. Dese *Kronckel-derm*, dewijl hy lang en krom is, als by-na alle d'andere *Dermen* om-vangende, en daer beneven vol *kronckels*, soo wert hy door eenige vuyligheyt, die haren door-tocht daer heeft, lichtelik verstopt; waer uyt dan groote *Spanning* veroirsaeckt, het welck in vliesige deelen, gelijk de *Dermen* zijn, scherpe pijn verweckt. Dese *Buyck-pijn* onstaet oock somtijts uyt eenige scherpe ofte *Quaetsaerdige Vochtigheyt*, de vliessen van de *Dermen* te seer bijtende; maer

meest uyt verstoptheyt van *Koude* en *Slijmerige Vochtigheden*, die dan vele *Wim* verwecken, en als die nergens doortocht hebben, desen *Derm* dapper op doen spannen; als mede verharde en verdroogde *Kamer-gang*, waer door de *dermen* verdraeyen, en onder een schietten, gelijk *Paré*, en *Platerus* daer van exempelen aen-wijzen. Soodanige *Slijmerigheyt* steeckt, en verstopt aldaer door *Ledigheyt*, *Gulfigheyt*, uyt het gebruyck van koude en slijmerige *Spijse*, gelijk *Mosselen*, *Concommers*, *Meloenen*, insonderheyt *Kaas*, die van sommige al te gulfigh in-gesloct wert. Soo verhaelt de gemelte *Platerus*, van yemant die lang gequelt zijnde geweest met *Colijck*, en *Trecking* van zenuwen, na het gebruyck van *Clysteren* menigthe van *geronnenen* verharden *Kaas* door den *Kamer-gangh* quijt werde, den welcken hy langh in de *kronckels* der *Dermen* gefeten te hebben, daerom oordeelden, om dat hy in langen tijdt, nae dat hem die by Geneef-meester verboden was, niet gegeten en hadde, maer dat hy voor de sieckte sijn selven daer mede dickwils onmatelick vervolt hadde. Doch niet alleen door het verhouden van *Kamer-gangh*, maer oock van *Winden*, wert het *Colijck* verweckt, die niet alleen desen *Derm*, soo lange de *Pijn* duurt, en spannen, maer somtijts noch daer naer gespannen, en uyt-gereckt laten. So schrijft *Fornilius* in de *Ontleding* bevonden te hebben, dat sommige door gewoonte van de *Winden* op te houden, den *Kronckel-derm* so dick hadden, als een arm. Verhaelt oock van andere, die uyt het onderste van den *buyck* de *Winden* al rispende op brachten, welckers *rispen* in plaetsch van vijften was.

3. Het *Colijck* vertoont haer met groote *Pijn* en *Spanning* in den *Buyck*, die sy geheel door-loopt, en geen een plaetsch en houdt, als sy van *Winden* onstaet, sonder de welcke sy *naulix* oyt en is, met groote *Rommeling*, insonderheyt als de *Winden* gantsch besloten zijn, en noch onder, noch boven uyt en konnen, gelijk hier gemeenlick geschiet, en dan schijnen de *Dermen*, als door-boort te werden, en als ofter een pael instack. Dit *Teycken*, als oock het *Walgen* ende *Braken* eerst van *Slijm*, daerna van *Gal*, heeft het *Colijck* gemeen met het *Graveel*: die daerom door andere *Teyckenen*, hier nae in 't 35. cap. No. 4. te verhalen, moeten onderscheyden werden. Die dient hier alleen aen-gemerckt, dat het *Colijck* meesten-tijt in de *slincker* zijde komt, om dat de *Kronckel-derm* aldaer nauft is. Want, alsoo de vuyligheyt in 't bovenste, en ruymste deel van desen *Derm*, na de ruymte van den selven dick aen een bakte, en verhart, en door de *wint* na dese nauwte met geweld gedrongen wert; so gebeurt het, dat de vuyligheyt daer dickwils blijft sitten, en noch harder werdende, den *Derm* uyt doet spannen, het welck groote pijn verweckt. Het *Colijck*, dat uyt scherpe, zoute, ofte heete *Vochtigheyt*, bestaet, houdt een vaste plaetsch, en is vergeselschapt met een *Koorsche*, *Dorst*, en *Wiken*; beswaert

beswaert door het *Eten*, ofte *Drincken*, alwaer het oock dickwils sijnen oorspronck uyt treckt. Als hier een quaden aert by is, dan bestormt het vele en verscheide luyden op eenen tijt, en gaet voort als een Pest. Soodanigen Colijck schrijft *Paul. Egineta* eertijts vele landen der Romeynen sevens besmet te hebben; gelijk *Semerus* oock schrijft onlanghs in Sile-syen gebeurt te zijn.

4. Belangende de Voorteykenen. Het Colijck en is niet kleyn te achten, dewijl het een seer hevige pijn, en benauwtheit maect, die met alleen den *Buyck*, maer het geheele lichaem ontstelt, en de krachten dapper krenckt. Het minste houdt wel lichtelick op, en vergaet door weynigh middelen. Maer als de Verstoppage groot is, en de Vuyligheyt soo vast sit, datter niet mer allen van ondere af en schiet, dat heeft vry sijn gevaer; insonderheit alsser *Noek*, en *Flaute*, by komt: want daer op volght gemeenlijck de Doot met kout Sweet. Het Colijck van een Heete, ende scherpe vochtigheyt is mede seer gevaerlick, insonderheit als daer een stercke *Koortsche* by is. Als oock soodanige Vochtigheyt van plaats verandert, dan verandert met eenen de Sieckte, gelijk sy na 't Hooft, ofte op de Zenuwen schietende, *Vallende sieckte*, *Geraecktheit*, ofte *Gicht* veroirsaect. Hier van getuyghit de gemelte *Egineta*, dat de gene, die, op sijnen tijt, van soodanigh Colijck in een *Vallende sieckte* vervielen, meest al storven: maer die daer door van Geraecktaen-gerocht wierden, meest bequamen.

5. Al is 't dat, gelijk dickwils vermaent is, de rechte *Genefsinge* bestaet in 't wech-nemen van de Oirsaek: soo valt de Pijn hier veeltijds so hevigh, datse dwinge, om d' Oirsaek wat aen een zijde te stellen, en vooral te gebruycken soodanige Middelen, die de selve kunnen versachten, jae die het gevoelen verminderen. Dan tot het laetste en moet men niet lichtelick ten eersten komen; alsoo soodanige Middelen de verstoptheit noch vaster, en hart-neckiger maken: maer het Lichaem voor al ontlasten met een versachtende, en afsetrende *Clysteer*; gelijk in winden en koude Slijmerigheyt, van *Heemst-wortel*, van *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Eerenprijs*, *Orego*, *Dil*, *Camillen*, *Meliloren*, *Bakelaer*, *Amys-saet*, *Sermonteyn*, en een onse *Senne-bladeren* in goet zijnde, daer onder gemenght, een onse, ofte ander half (na de Sieckte sterk is) *Bitter-heyligh*, met een vieren-deel loots *Zout*. En dese *Clysteer* magh meerder als eens geset werden. Doch als sy wel gewerckt heeft, magh men de *Senen*, en *Bitter-heyligh* daer uyt laten, ende in plaetsche daer by doen wat *ongezoute Boter*, *Gansse*, ofte *Hoender-vet*. Verschen *Olye van Olyven*, ofte van *Amandelen*. Van bovenen dient onderusschen mede in-genomen een lepel ofte twee *Olye van soete Amandelen* versch en sonder vyer geparst, met een roo-mercken heete *Maltasey*, ofte *Spaenschen wijn*. Wanneer de vuyligheyt te hoogh sit, ende met geen *Cly-*

steren af en wil schieten, soo magh men van bovenen in-geven *Af-drijvende Middelen*, beschreven in het 1. Deel, 4. boeck cap. 7. en nu dickwils aengewesen. Doch als de Pijn so hevigh is, datse gantsch geen uytstel en wil geven: so moet men komen tot *Mithridaet*, *Thiakel*, de swaerte van een Fransche kroon, ofte tot half soo veel *Philonium Rom. sine Euphorbio*.

Wanneer het Colijck veroirsaect wert door heete, en scherpe Vochtigheyt, dan dienen gebruyckt versachtende, en verkoelende Middelen, gelijk een *Clysteer* van *Maluwe*, *Vyolen-bladeren*, *Glas-kruyt*, gepelde *Gerste*, *Lijn-saet*, *Camille-bloemen*, gekoocht in water tot op een half pint, en dan vermenght met *Diacatholicon* 1. onse, en 3. onsen *Syroop van Rosen met Rhubarber*. Doch als geen af-treck van doen is, soo dient sulcx uytgelaten, en by het *Af-sietse* gedaen een *Doyer van een Ey*. Van bovenen magh men mede gebruycken *Olye van soete Amandelen* met wat *Syroop van Vyolen*. Ende, soo de Pijn te groot is, komen tot *Amandel-melckens* met verkoelende *Saden*, daer een halve, ofte geheel onse *Syroop van Bollen* by gemenght is. De quaet-aerdigheyt moet weder-staen werden door soodanige Middelen als in 't 1. Deel 4. boeck op 't 13. cap. zijn aengewesen; waer van oock 't gebruyckt nader verklaert is in 't 17. cap. van 't 2. Deel en 12. boeck, in het voor-komen, en genesen van de Pest.

6. Wat de *Maniere van Leven* belangt. De Pijn doet hier den *Eten*-lust wel overgaen; te meerder alsoo 't gene oock gebruyckt wert; gemeenlick terstont wederom met walginge op-komt. *Galenus* prijft in kout Colijck 't *Loock*, als kracht hebbende om de Winden te verdrijven, en 't kout en taey slijm te verteren. Daer toe mede bequaem is *Ajuyn*, *Worm-moes* van *Kertel*, *Beet*, en *Pareye*; *Wijn* heet gemaeckt met *Noot*, *Foelye*, en wat *Suycker*; als oock *Seck*, ofte andere *merme Wijn*, die niet en treckt, zijn hier dienstigh; gelijk mede *Bier* met *Camillen* gesoden, en heet gedroncken. Sulck *Bier* magh oock onbeschroomt gebruyckt werden in heet Colijck: waer toe mede dienen de *Koeldrancken* hier voor in de *Koortschen* beschreven. Die het Colijck onder-havigh zijn, moeten haer sonderlingh wachten van koude voeten, en altijd een open Lichaem houden, en als haer Winden openbaren, de selve uyt den nauwen buyck, de wijde werelt over-geven.

Het XVII. Capittel.

1. Wormen,
 2. Oirsaken,
 3. Onderscheyt,
 4. Ken-teykenen,
 5. Voor-teykenen,
 6. Genefsinge,
 7. Maniere van Leven.
1. Ons Lichaem is soo vruchtbaer, datter nauwelix een Deel gevonden wert, daer geen *Wormen*.

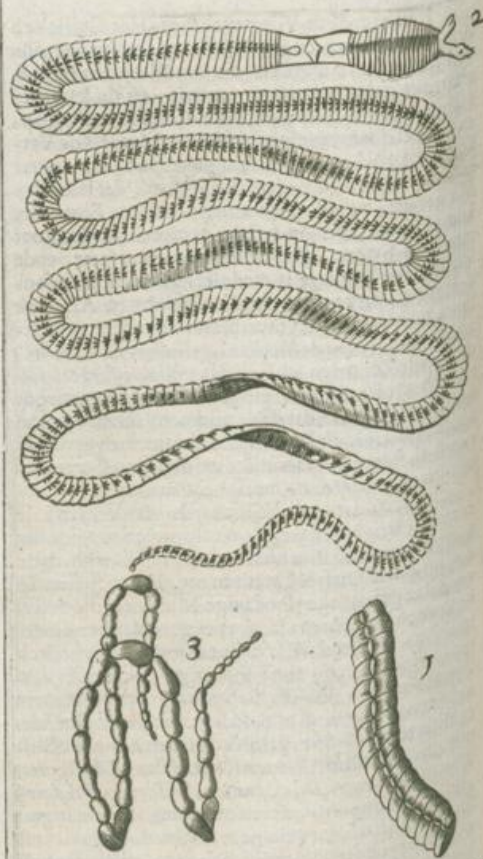
en groeyen, gelijk te sien staet by *Hollerius, Duretus, Veiga, Marc. Donatus, Fernellius, Forestus, Paren, Semerivus Schenkius, Epist. à Scholagio coll. 74.* en andere. Maer sy hebben meest haren oirpronck in de Dermen, ende somtijts in sulcken menigte, datse met honderden afschieten.

2. De *Inwendige Oirsaek* der Wormen bestaet in de stoffe, daer sy uyt groeyen, en de kracht, die de groey daer in brengt. De stoffe is geheel verscheyde, gelijk men oock siet, dat buyten den mensche, Wormen voortgebracht werden uyt hout, vleysch, visch, kaes, en diergelijke; maer meestendeel van een taey, ende dick *Slijm*, met *Gijl* vermengt, het welcke in de Dermen op een bysondere maniere bedervende, een bereytsel kriijght, om leven te ontfangen. Dit wert daer ingebracht, ende uyt het Worm-zaet, alreede in die Stoffen verborgen zijnde, als verweckt, door de *Wermte*, de welke by die bedervinge is. En daer toe is bequaemst de gene, die wat vochtigh is. Het welck de oirsaek is, als mede haer *Gulfighey*t, dat de Kinderen, meerder als volwassene, die scherper *Wermte* hebben, de Wormen onderhavigh zijn. Even-wel heeft *Saxonia* gesien, dat een oude *Vrouw* van tachtigh jaer noch een groote Worm is quijt geworden. Dan dit en dient niet eens by de Kinderen; alsoo oock bevonden is, dat sy noch sels in de *Lijf-moeder*, met Wormen gequelt wierden, diese terstont nae de geboorte loosden. De voornaemste onder de *Wiwendige oirsaken* is *Gulfighey*t, waer door den enen *Kostingelockt* wert, eer dat den anderen verteert is, die dan lichtelick bederft: insonderhey als hy oock van sijn selven lichtelick komt te bederven, gelijk *Melck, Kaes, soet Eriyts, Plack-vruchten, Vleysch sonder Broot*, jae oock *Broot sonder toe-spijse*, gelijk ick bevonden hebbe aen verscheyde *Swangere vrouwen*, die uyt lust niet anders en aten, als versch *Terwenbroot*.

3. En *Belangende 't onderscheyt*. Alsoo de *Spijse*, die de menschen gebruycken, verscheyden is, en het *Slijm* oock verscheyden gedraeyt wert, soo en is 't niet vreemt, dat de Wormen niet allegader even-eens en zijn. Behalven de gene, die geheel vreemt en seltsaem vallen, beschreven by *Schenkius 3. Observ. 211.* uyt-gebeelt by *Paren* in 't 19. boeck van sijne *Heelkonste*, op het 3. capittel, soo stellen *Aristoteles*, ende *Galenus* (het welck oock by de *Griecke*sche, *Arabis*sche, en meest alle de nieuwe *Geneef-meesters* gevolght werdt) drierley onderscheyt van Wormen, *Ronde, Breede, ende Maeyen*.

De *Ronde Wormen*, dat is, de gemeenste, zijn van gedaente ront, en langachtigh, ende groeyen meest in de dunne Dermen, soo dat sy, honger hebbende, lichtelick daer uyt in de *Maegh* op-komen, jae den *Mont*, als hy open is, uyt-kruypen, ofte in den *slaep* gesloten zijnde, door 't gehemelt haer in den *Neus* begeven, en aldaer dan geloofst werden.

De *Breede Wormen*, die in 't *Griecx*, nae haer gelijkenisse, *Tainiai*, dat is, *Swachtels* genoemt werden, en zijn nergens nae soo gemeen. Sy nemen haer begin in den *Blinden Derm*, ofte de winckels van den *Kronckel-derm*, dan zijn somtijts soo lang, datse alle de Dermen beslaen; gelijk *Galenus*, ende *Trallianus* aenwijzen.

Dan haer lengte is seer verscheyden, *Valleriola* maecte gewagh van negen voet, en meerder, *Pluerus* van veertigh, *Aponensis* van vijftien, de gemelte *Trallianus* van selthien. *Saxonia* getuyghet eens soodanigen Worm van een jongen van leven jaer, en tweemaal in *Vrouwen* gesien te hebben, van acht ellen. Dr. *Tulp* van

van veertigh ellen. En *Plinius* verhaelt, datter *Swaebel-wormen* groeyen van drie hondert voeten, en noch langer. Siet *Schenckius* 3. *Obs.* 208. Sy schijnen te bestaen uyt vele kleyne Wormkens, het zaet van Kouwoerden, ofte *Concommers* gelijkende, met de mondekens aen malkander vast houdende, gelijk oock sommige gemeent hebben inder daet te wesen. Hier *Gabucinus* schrijft, dat den Breeden Worm eveneens is, als een wit af-schrapsel van de Dermis, dat al de selve in haer lengte bestaet, binnen het welke Wormkens, gelijk Kouwoerden, groeyen. En als dit in 'raf-gaen komt te breken, ofte te scheuren, dat haer alsdan openbaren die kleyne Wormkens, ofte bysonder uyt-komende, ofte aen malkanderen vast zijnde; die hy oock seyt bevonden te hebben alleen te leven, en 't geleyde af-schrapsel, als sy haer roeren, te bewegen; 't welck anders sonder bewegen, ende leven zoude zijn. Hier uyt stelt hy den Breeden Worm niet anders te wesen; als een slijmerige Vochtigheid, die rontsom aen de Dermis hangt, en aldaer verdickt, in dewelcke dan dese kleyne Wormkens, het zaet van Kouwoerden, ofte *Concommers* gelijkende, haren groey nemen. Dese Breede Wormen werden seer seldom gesien, dan schietten gemeenlick met (1) stukken af. Sommige hebben twee hoofden, gelijk hier een (2) uyt-gebeelt is. Andere zijn sonder sienlick hooft, op de gedaente hier (3) aangewesen.

Maeyen zijn seer kleyne Wormkens, de *Maeyen*, die in de *Kaess* komen, gantsch gelijk. Sy groeyen onder aen den *Eyndel-derm*, ofte de *Sluyt-spij*, meest in volwassene, ende sulcks in soo grooten menigtheit, dat de *Kamer-ganck* van de selve krielt, somtijts oock uyt-kruypen, en haer over de billen, en de heupen allehins verspreyden.

4. Wy komen nu tot de *Ken-teykenen*. Dese zijn *Spominge in den Buick* met *rummeling* en *steecke*, het vertieren van de *Spijse* wert bedorven, waer op dickwils *Walgingh*, *Braken*, ofte een *Loop* volght, als mede *swaachheit* in de krachten, *bleeckheit* in 't *Aengesicht*; *Waterige*, ofte *geswolle Oogen*, te weten, als de dampen, die van de beweegde *Vochtigheden* nae het *Hooft* op-stijgen; heet, dun, en scherp zijn; *luckel in den Neus*, van wegen de gemeenschap, die hy heeft met het binnenste vliessen van de *Dermis*. En als sy nae bovenen gedreven werden, gelijk meest geschiet door *honger*, en gebreck van voedsel, dan makense *Beringe*, *benauwtheit* in de *Kest*, *dapperen Hongers*, en *droogen Hoest*, door dien het *Middel-rift* in gemeenschap getrocken wert van den mont des *Maegs*, 't welck dan met hoesten soeckt uyt te werpen, het gene haer schijnt te belasten, doch niet zijnde, den *Hoest* droogh is. Van wegen de *prickelingh*, die sy geven aen den gemelten *Mont* des *Maeghs* (door sijn scherp gevoelen groote gemeenschap hebbende met 't *Hert*, en de *Heistenen*) *Flauwte*, *Trecking* van *Zenuwen*, en *Vallende-sieckte*. Dan dit heeft alleen plaetsch

in de *Ronde*, weynigh in de *Breede*, gantsch niet in de *Maeyen*, die niet veel anders als een moeyelick *luckel* verwecken.

5. Wt de verhaelde *Toe-vallen*, als die door de *Wormen* verweckt werden, en zijn geen goede *Voor-teykenen* te maken, gelijk men oock dagelicks siet, dat de kinderen daer veeltijts van sterven. De *Maeyen* hebben de minste *swarigheit*, om dat sy alderverste zijn van de *Edele Deelen*, en lichtelicker afgaen. De *Breede Wormen* vallen swaerlick te genesen, dan de *Ronde* hebben, gelijk geseyt is, de swaerste *toevallen*. Onder dese zijn de groote *arger*, als de *kleyne*, vele als weynige, roode als witte. *Betycken* in *Sieckten* een groote *bedervinge* in de *Vochtigheden*, somtijts oock een *quaet-aerdigheit*: dan is goet, dat sy op 't laetste van de *Sieckten*, met de andere *vuyligheit*, door de *kracht* der *naturen*, af-geset werden. Daer is een oudt gevoelen onder de *Vrouwen*, dat als yemant in *Koorischen*, ofte andere *Sieckten* eenen *Worm* quijt wert, dat het den *Herte-worm* is, en de *Siecke* derhalven moet sterven. Dan dit wert niet alleen door de *Reden*, maer oock door de *dagelicksche* *ervarentheit* selfs wederleyt.

6. Dewijl de *Wormen* een *gedierte* zijn, ons *lichaem* gantsch tegen, soo bestaet de *Genesinge*, in de selve te dooden, ende af te setten. Sy werden gedoodet door dingen die *bitter*, ofte *scherp* zijn, ofte daer tegen een *bysondere* *eygenschap* hebben. Soodanige zijn *Corallina*, de wortels van *Diellannus*, *Sleutel-bloemen*, *Zedoar*, *Gentiane*, *Angelica*, *Bitter Amandelen*, de bladeren van *Alsen*, *Averrone*, *Kleyne Santorie*, *Wijn-ruyte*, *Yser-kruyt*, *Mabrove*, *Scordium*, *Galega*, ofte *wilde Vijsen*, het saet van *Citroenen*, *Reynwaer*, *Semina*, ofte *Zewar-saet*, het welck wel het *krachtigste* is, en daerom wel te recht een gemeenen naem voort van *Worm-kruyt*. De wortels, en saden konnen gestooten, tot een vierendeel loots, met eenigh nat in-gegeven werden, ofte oock met de gemelte *Kruyden* gekoockt. Men kan mede het *Sap* uyt de bladeren persen, en het selve alsoo gebruycken, ofte met *Suycker*, ofte *Honinch* tot een *Syrop* koken. Dan alsoo de geseyde *Middelen* heet zijn, so endienense in *koortschen* niet gebruyckt, in welckers plaets dan genomen konnen werden *Gras-wortels*, *Musen-oor*, *Suyring*, *Cichorey*, *Citroen-sap*, *Verjuys*, stercken *Azijn*. Hier en is niet gebruyckelicker, insonderheit voor *Kinderen*, als *gebranden Haris-boren*, om dat hy geen *smaeck* en heeft, dan ick en hebbe, daer van noyt eenigh voordeel konnen bemercken. Derhalven is beter dat men haer geve *gesuyckert Worm-kruyt*, ofte *Suycker-koeckskens* daer van gebacken. Men kan oock het beckerken, daer sy wat *bitters* uyt drincken, eerst met *Honinch* bestrijcken, om haer den soeten *smaeck* voor af te geven. Sulcks is al van den *Poët Lucretius* geraden geweest in sijn 4. boeck:

— pueris Absinthia terra medentes
 Cum dare conantur, prius oras pocula circum
 Contingunt Mellis dulci flavoque liquore;
 Ut puerorum aetas improvida ludificetur
 Labrorum tenuis: invertea perpotet amarum
 Absinthii laticem, deceptaque non capiatur.

Dan also het niet genoegh en is, dat de Wormen ster-
 ven, maer oock datse (want andersins verrottense in
 de Dermen, en verwecken grooten stank, en andere
 toe-vallen) geloofft werden, zo zal men by 't verhael-
 de, *Afsittende middelen vermengen*. By exempel, N. *Zee-
 warfaet*, en *Rhabarber*, van elcx een half vierendeel
 loot, twee scrupels, ofte een vierendeel loot, nae
 het sterck moet zijn tot een poeyer. En als het noch
 stercker vereyscht wert, dan magh men in plaets van
 Rhabarber nemen *Species Diaturbith cum Rheo*. Zijn
 oock bequaem de *Pillen Ruffi*, 1. vierendeel loot, en
 voor de gene, die het sterck verdragen kan, *Extract.
 Catholicum*, een scrupel. Wtwendigh sal men onder-
 tusschen den Buyck strijcken met *Olye van Alssen*, en
 over den Navel leggen een pap van groenen *Alssen*
 (of van de ander Kruiden, hier voor vermeld) in *Wijn*
 gesoden, dan in een visfel gesooten, en wederom op-
 gekoocht met *Vijge-bonen-meel*, en dan met wat *Aloë*,
 een *Offe-gal*, en *Olye van Wijnruyt* vermengt. Tot
 den Breeden worm wert insonderheydt geprefen het
 poeyer van *Varen-wortel*, met water van *wilde Visten*,
 in-genomen. De Mayen, alsoofsy aen het eynde leg-
 gen, konnen bequaemlick verdreven werden met *Sei-
 pillen*, uyt *Honich*, *Zout*, en wat *Aloë* gemaect, ofte
 oock van *Aluyn* geschrapt.

7. De geene, die met de Wormen gequelt zijn,
 moeten wel letten, datse geen Spijse gebruycken, die
 lichtelick bederft, ofte verstopt. Het *Tirwen-broot* is
 beter, als *Witte-broot*. *Visch* valt hier ondienlich;
 als oock *soete-Melck*, doch versch opgekoocht zijnde
 met *Loock* set de Wormen dapper af. By gebraden
Vleysch magh men doen *Citroen-sap*; en het gesoden stov-
 ven met *Savring*, *Lattouw*, *Beet*. Den Dranck kan we-
 sen *lichte Wijn*, ofte liever *Mede*; en asser Koorts by is,
kleyne Bier, ofte *Gras-water*, met *Syroop van Azijn* ofte
van Citroenen gemengt. De kinderen konnen ge-
 voegelick drincken *kleyne Bier*, daer de vrucht *Sebesten*
 in gekoocht is: en haer *Bieren-broot*, ofte *Karen-melck*
 (als sy hartlijvig zijn) soeten met *Manna*, ofte *Syroop*
 van *bleycke Rosen*.

Het XVIII. Capittel.

1. Verstoptheydt van de Lever,
2. Hare oirsaken,
3. Teyckenen,
4. Voorreyckenen,
5. Genefinge,
6. Maniere van Leven,
7. Als oock in de verstopte Milt.

(1)
 DE Lever is de *Verstoptheydt* seer onderworpen,
 den daer en is geen Ingewant, dat van de selvide
 soo gequelt werdt, om dat de *Poort-ader* met seer dun-
 ne tacckens haer verspreydt door de selfstandigheydt
 van de Lever, en dat even dunne uyt de *Holle-ader* met
 haer open mondekens tegens de selve aen kome, door
 de welcke al 't voedtsel van het geheele lichaem sijnen
 door-tocht heeft. Ja dat nice alleen de Aderen, maer
 oock de selfstandigheydt selfs van de Lever kan verstopt
 pen, bewijst, met *Avicenna*, tegens *Altimarus*, den
 wel-geleerden *Mercurialis* 3. *Prax.* 18.

(2) Dese Verstoptheydt wert *Veroirsaeckt*, wanneer
 de *Vochtigheden* ofte te veel, ofte te dick zijn, het zy
 de selvide in de Lever groeyen, ofte uyt andere plaet-
 sen daer gevonden werden.

Dat het oock komt van verdrooght, en als *verbrant
 Bloet*, schrijft *Platerus* bevonden te hebben over
 tafel, met wel te letten op de Levers van de Dieren.
 Soo heeft hy oock aengemerckt, dat van *Weyachtige
 vochtigheden* dese Verstoppinge kan geschieden, door
 dien hy de Leveraderen bevonden heeft met root zand,
 (het welck sy te voren met het water plegen quijt te
 sverden) in fommige plaetsen vervolt, ja oock in steen,
 het corael niet ongelijck, verandert. Het welck hy
 stelt, gelijck in de Nieren, uyt de aertachtigheydt in
 de wey gegroeyt te zijn.

Wterlick helpt tot de Verstoppinge des Levers veel
grote, taeye, ofte *'samen-trockende Spijse* te eten, ofte
soete dicke Wijn (gelijck den rooden Hoog-lantichen)
 ofte oock veel *Snycker*, en andere *Soetigheyte* te besigen:
 als mede *terstont na den eten* het Lichaem te *Oeffnen*,
 waer door de rauwe Spijse te vroegh in de Aderen ge-
 stooten wert.

(3) De Verstoptheydt des Levers blyckt aenmer-
 kelicke *Teyckenen*, als *Spanningh*, en *Beswaertheydt*
 in de rechter zijde onder de korte ribben, met doove
 pijn, somtijds oock wel scherpe, te weten, wanneer
 daer eenige beslote Wint by is, die niet uyt en kan
 breken, gelijck *Galenus* schrijft op 7. *Aph.* 52. De-
 se beswaertheydt wert men meest gewaar in 't gaen,
 ofte opklimmen, en als men den Adem stijf ophaelt,
 ofte het Lichaem dicht na den eten oeffent; en dan
 volghter oock terstondt een *Vermoertheyt*, en Kort-
 amigheydt. De Verwe van 't geheele Lichaem, inson-
 derheydt in het Aengeficht, verandert, om datter geen
 goet Bloedt gemaect, noch wel verdeelt en werdt,
 waerom den Af-ganck oock losch, dun, en waterigh
 is. Het Water en schiet niet wel af, en is dun, mee-
 stendeel klaer en sterck.

Wanneer de Holligheydt van de Lever verstopt is,
 sulcx en kan men van buyten niet voelen, noch gewaar
 werden, en de Maegh krijght dan van bystaen meer-
 der schade, waer op wolghet, *Walgingh*, *Dorst*, en
 om dat den Gijl door de Lever niet en kan schieten,
 wreecke *Kamergangh*.

In de verstoptheyt van het Bultige deel, voelt men van buyten een swellende en opgevende spanningh, en, door dien dat het Middel-rijs gedruckt wert, so valt den Adem moeyelicken te halen.

(4) Belangende de voorteycken. De Verstop- te Lever en is niet kleyn te achten, om datse vele Siek- ten kan voort-brengen, als voornamelick Coortsen, Onsteking, Verhartheyt, Geel-sucht, Water, Blaefchuyt; soo dat de Arabische Genees-meester *Avicenna* wel geseft heeft, de Verstoptheyt te wesen de Moeder van al de Lever-siekten.

(5) Om dese sieckte te genesen, zal men eerst de Maegh sachtjens suyveren, en dan de Verstoptheyt onsluyten met een Dranck van de openende Droogen, in 't Eerste deel 4 boeck en 15 cap. van den *Schat der Ongesontheit* beschreven, en de verstoppende Voch- tigheden, daer door wel bereyt zijnde, af-setten, door de Purgeer-middelen, in 't 7. cap. van 't selfde Deel aangewesen, het welck niet eens en tsevens, maer meer-mael, nae de Verstoppinge groot is, in 't werck gestelt moet werden. Op 't laefte, Maegh, en Lever versterckt, soo door de gemelte Geneefmiddelen, als bequame Maniere van Leven.

(6) In dese Verstoptheyt is bequame verdunnen- de, en met eenen suyver-makende Spijse, gelijk daer is *Roon van door-geslagen Gerste*. Hier toe helpen oock *Cappert*, en *Pistacyen*. Maer schadelick is, alle grove, taeye, en t'lamen-treckende Kost, gelijk *Rijst-bry*, *Panna-kockens Kaes*, insonderheyt den ouden, *Korsten van Passyen*, *Schaepsvooten*, *Pens*, *Kalfs-tolboom*, *Speck*, *Rams-vleysch*, *Roock-vleysch*, *Zet-visch*, *Ael*, en *Palingh*. Men kan bequamelick besigen een salaet van de jonge spruyten van *Hop*, ofte *Cichory*, ofte van de wortels ge- koockt, en, om de bitterheyt, met wat *Corinthen ver- soet*, en dan *Azijn*, *Olye*, en *Peper* daer over gedaen. Men mach oock in eenig *Vleysch-nat* koken, ofte den *Hutspot* stoven met *Peterselye*, ofte *Venckel-wortels*. Men dient hier niet te veel, noch veel verscheide kost te eten, en niet eer, voor dat de voorgaende wel ver- teert is. Tot *Dranck* dient *Gersten-water*, ofte *dun Bicy*, dat wel *Klaer* is, gelijk hier op sijn Engels gebrou- wen wert; als mede *Moefel*, ofte *Deel-wijn*. Andere gro- ve, soete, en dicke *Wijnen* moeten gelaten werden. Matelicke Oeffeninge is hier nut en bequame, maer voor den eten, ofte langh na de maeltijt.

(7) De selfde Maniere van Leven komt oock te passe in de *Verstopte Milt*, de welck uyt de selfde *Oir- salen* ontstaet; en gevoelt wert onder de korte ribben (daer sy gesont zijnde niet onder en schiet) in de flinck- ker zijde. *Plautus* doet sijnen *Cappadox* hier over wel bescheydelick klagen, met dese woorden:

Valerudo decrevit, accerscit labor.
Nam jam quasi zona, liene cinctus, ambulo.
Geminor in ventre video habere filios.
Nihil meo, nisi ne mediis dirumpar miser.

Haer Geneefinge moet oock op de selfde manier aen- gestelt werden; door de Geneef-middelen in 't Eerste Deel, 4. boeck en 16. cap. van den *Schat der Ongesont- heyt* beschreven. De Oeffeninge is hier sonderling dien- stigh, als wandelen, loopen, en diergelijcke. *Sulcx* wert den gemelten *Cappadox* wel geraden op de ver- haelde plaetsch, — *Ambula, id licet optimum est.*

Plutarchus verhaelt in het leven van *Demofibeni*, hoe een seker *Laomedon*, door raet van de Geneef-meesters, tot sijn quade *Milt*, lang loopen gedaen hebbende; al- lenckens door gewoonte een groot voor-looper ge- worden is. Sommige Deelen des Lichaems, schrijft *Plinius* 7. 2. zijn ergens wonderbaerlick dienstigh toe, gelijk in *Pyrrhus*, dien vermaerden koning van *Epirus*, den grooten Tee van de rechter voet, waer mede hy de *Milt* sachtelick druckende, de selfe genas; welck be- hulp, seyt *Plutarchus* in sijn leven, hy aen niemant, oock den alderarmste, niet en weygerde, maer had geerne, dat hem daer voor, als den tweeden *Esculapius*, een Haen geoffert werde. Dan de hoogh-geleerde heere *Mr. Gerardus Vossius* meent in sijn meer-gemelte, en noyt genoegh geprefert werck *de Physiol. Christ. l. 3. c. 17.* dat dit een vont is geweest van sijn pluym-strijc- kers, ofte, indiender sommige genesen zijn, dat sulcx gekomen is uyt groot vertrouwen, 't welck sy op den Koningh hadden.

Het XIX. Capittel.

1. Gele, ofte Lever-sucht, en Bruyne, ofte Milt-sucht,
2. Onderfcheyt, en haer Ken-teycken van de Gele sucht,
3. Voor-teycken,
4. Geneefinge,
5. Oirsaken van de Milt-sucht.

(1)

OP de Verstoptheyt van Lever, volght veeltijts *Ge- le-sucht*, gelijk op die van de *Milt Bruyne-sucht*, te weten als in de *Lever* de *Gele-gal*, en in de *Milt*, de *Bruyne-gal* niet wel gesuyvert zijnde, over het gant- sche Lichaem verspreyt wert, en het selfe een gele, ofte bruyne verwe mede-deelt. *Aurelianus* schrijft, dat dese gelijkheyt meest gesien wert in 't wit van de oo- gen, onder de tong, en onder 't hol van de voeten. Te weten in 't horen-vlies, om sijn groote wittigheyt; onder de tong, van wegen de groote aderen, en 't sacht vleysch; onder de voeten, om dat de grooten vaten al- daer eyndigen. Al 't gene de *Geel-suchtige* aen-sien, dunckt haer geel te wesen, alsoo sy door het gele *Hoornvlies*, als door een geel glas sien. Waer van de *Poet Lucretius* reden geeft in sijn 4. boeck:

Larida praeerea sunt quaecumque tuentur
Arquati, quia luvoris de corpore eorum
Semina multa sunt simulachris obvia rerum,
Multaque sunt oculis in eorum denique mista,
Que contagio sua palloribus omnia pingunt.

(2) GELE-SUCHT spruyt uyt verscheyden Oir-faken. Eene is, den *Beet van Vergifige dieren*, gelijk *Galenus* getuyght gesien te hebben in een, die van een *Adder* gebeten was. En *Nicander* schrijft, dat sulcx mede geschiet door den *Zee-baes*: als oock door *Vergif*, dat in-genomen is, waer van den Arabischen Genees-meester *Avenzoar* verhaelt, *Azijn* onder handen gehad, en genesen te hebben. Dese Oirfaeck heeft hier te Lande, 't welck sodanigh vergif niet en geeft, ofte oock niet tot sulcken grouwel misbruyckt en werdt, weynigh, ofte geen plaets. Wylsen evenwel in 't leven van *Dr. Iohannes Heurnius*, Professor te Leyden, hoe dat hy uyt Italyen (daer het vergeven al wat gemeen is) komende tot Wtrecht, aldaer, benefens andere Genees-meesters, ontboden werde by den Heere van *Nooycarmes*, Gouverneur van de Stadt, die van de Spaengiaerts vergeven zijnde, in *Gele-sucht* vervallen was, (daer hy oock van storf) waer van hy alleen de rechte oirfaeck wist by te brengen, De reden, dat het Vergif dese sieckte veroirfaeckt, is dat het Bloedt daer door sijn vorige suyverheyt verliest, en in een gele, ofte gallachtige vochtigheyt, die het geheele Lichaem verwet, verandert wert, en sulcx geschiet schierlick, en sonder Coortse. Hier moeten uyt den gemelten *Aurelianus* by-gevoeght werden, *Purgerende genes-middelen*, die in 't Lichaem blijven, 't zy dat de gene, die op de Gal sien, als sy die niet af en drijven, de selve voeden, gelijk *Galenus* meende, ofte liever, dat de Quade hoedanigheyt van foodanige het Bloet mede, gelijk nu van 't Vergif geseft is, in Gele vochtigheyt doet veranderen. Daer is noch een andere *Gele-sucht*, die komt op 't scheyden van Galachtige Coortsen, wanneer de Nature de stoffe der selvige van binnen na buyten drijft. Dit komt mede schierlick, het doet de Coortse eyndigen, maer en eyndicht niet met de Coortse, dan blijft dickwils noch lange by, het Water, en de Kamerganck zijn natuyrlick gestelt. De *Gele-zucht* spruyt oock uyt een onsteken Lever, in de welke een groot deel van het bloet verbrant, en in gal verandert wert, en dan isser een stercke brandende Coortse by, een Swaerte en Pijn in de rechter zijde, het Water, en den *Af-treck galachtigh*. Maer gebeurt meestendeel door verstoppinge van de Lever, ofte den wegh waer door de Gal in 't Blaesjen getrocken, ofte uyt het selfde geloost werdt, waer door de Kamerganck dan bleyck is) in de Dermen, ofte dat het Gal-blaesjen, door de Steenkens, daer in gegroeyt, te nauw is. Want datter oock Steenen in het selve groeyen, is by vele nieuwe Genees-meesters ondervonden, en my eerst vertoont by den geleerden, en ervaren *Mr. Maximiliaen Bouman*, sal. ged. in sijn leven eerste, en loffelick Heel-meester deser Stede. Dan hebste daer na noch meerder gesien, en bevonden dat sy uyt dicke Gal aldaer stijven en verharden. Want in werm water geleyt zijnde, smolten sy terfont wederom tot gal wech. Het Water is hier soo hoogh

geverwet, dat het by-nae bruyn is, en een weynigh van 't selve een groote plas ander water geel maeckt.

(3) Belangende de voorteyckenen. De Gele-sucht van Vergif is seer gevaerlick, en, als het selve sterck is, ofte de Sieckte langh geduert heeft, ongeneeslick. Maer de gene, daer de Coorts mede-scheydt, en heeft geen swarigheyt, dewijl sulcx geschiet, om dat de Nature, door hare kracht, de Galachtige vochtigheden uyt het Ingewant na buyten drijft. Dan die door een onsteken Lever komt, en is niet sonder swarigheyt, en noch meerder, wanneer datter Steenkens in het Gal-blaesjen zijn.

(4) Wat de *Geneefuge* belangt, de selve is verscheyden nae de verscheyden oirfaken. In de Vergifige Gele-sucht van inwendigh Vergif moet het selve ten eersten uyt-gedreven, en overwonnen werden met *Theriakel*, *Mithridat*, *Diascordium*, *Bezoar*, en andere Hert-sterckende middelen, in 't 4. boeck en 13. cap. van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongefontheyt* beschreven. Indien 't door een venynigen beet van buyten ingeprent is, soo moet het oock ten alder eersten uytgetrocken werden, op de wijze, als aangewesen is van de Dulle Honts-beten in 't 9. cap. van 't Eerste boeck, in dit 2. Deel. Wanneer de Gele-sucht spruyt, door uyt-drijven van de Galachtige vochtigheden in 't eyndigen van de Coortsen, dan en behoef men niet te doen, 't en zy dat de Nature wat geholpen diende tot uytwerpen met wrijven van buyten, ofte van binnen met *sweet-middelen*. Maer als de Onsteken ofte verstopte Lever, hier toe oirfaeck geeft, soo wert de selve verdreven, door foodanige Geneef-middelen, als tot verkoelinge, en openinge van de selvige beschreven zijn in 't 15. Cap. 4. Boeck van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongefontheyt*. *Apollodorus*, gelijk *Plinius* schrijft 20.9. gaf de Geel-suchtigen in, het *sap* van rauwe *Kool*: 't welck niet vrent en is, als hebbende een openende, en suyverende kracht. By *Plutarchus*, in 't 7. Capittel der *Tafel-redenen* van 't 5. boeck, wert verhaelt, 't gene andere oock bevestigen, seker Vogel, den *Arent* niet seer ongelyck, in 't Griex *Charadrius* genoemt, en in Duytsch, gelijk *Gefnerus* schrijft, *Triel* / ofte *Gziel* / van foodanigen natuyr en kracht te wesen, dat hy van de Geel-suchtigen aengesien zijnde, alle de geligheyt na hem treckt, en de selve doet genesen.

(5) De MILT-SUCHT, als sy mede niet van Vergif en komt, heeft haren oirspronck uyt de Milt, wanneer de selvige soo verfwackt ofte verstopt is, dat sy het Bloet, van de Bruyne vochtigheden, niet en kan suyveren, waer door de selvige met het ander Bloet het geheele Lichaem doorgesonden werden, ende alsoo een Saluwe verwe over de huyl veroirfaken. Hier van spreeckt *Plautus* in sijn *Bly-cynde-spel Menaechmi*:

*Viden' tu ill oculos vivere? ut veridis exoritur color
Ex temporibus atque fronte?*

(6) Dese

(6) Dese sieckte is te *gensen*, gelijk de voorgaende, en de Middelen, die de Milt stercken, en openen, zijn aangewesen in 't 16. capittel en 4. boeck van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyt*.

Hier staet waer te nemen de selfde *Maniere van Leven*, die in 't laetst voorgaende Capittel is aangewesen.

VAN DE
BLAUW-SCHUYT.

Het XX. Capittel.

1. *Algemeene Sieckten, tweederley,*
2. *Sommige voort-loopende door verscheyde Landen, en ten laetsten vergaende, als Pest, &c.*
3. *Sommige een Lant eygen zijnde, en daer alijft blijven de, als de*
4. *Pocken in West-Indyen,*
5. *Loopende Varen,*
6. *Meer-vlucht in Polen,*
7. *Krop-geswel in de Sneeborgen,*
8. *Blauw-schuyt in de Noorsche landen,*
9. *Alwaer sy al van outs geweest is.*

DE Sieckten, van dewelcke op eenentijt veel volcx gequelt wert, *Algemeene* by den grooten *Hippocrates* genoemt, zijn tweederhande, spruytende wel beyde uyt een gemeene oirsaeck: maer die even-wel gantsch van malkanderen verschillen, de eene werden by hem geheeten *Epidemii*, de andere *Endemii*.

1. *Epidemii*, ofte Voort-loopende, krijgen haren oirpronck in een Landt, het welck dapper geplaeht hebbende, gaen voort, gelijk offte met een wint overwoeyen, in andere, eerst in de naeste, en daer na in verveerter Landen; tot dat sy, aldus als een loopend vyer voort-gelopen hebbende, ten laetsten, haer macht, als uyt-gebrant zijnde, gantsch verdwijnen. Hare beginselen staen uyt een gemeene, en ongewoon-vergiftige *Lucht*, bestaende meestendeel in een quade, en gemeenis, sonder de welcke niemant sinen adem haelen, en dien-volgende niet leven en kan; soo is onmogelijck, ofte moet, wanneer sy met ongesontheyt gekrencken is, oock *Algemeene ongesontheden*, ende *Krencken* verwecken. Soodanige zijn *Pest*, *Pestige Kropschen*, en die ons in 't jaer 1529. uyt Engelandt quam, de *sweetende Sieckte* genaemt, en soo al voortgingh, tot datse ten laetsten gantsch vergingh. Hier van is breeder te lesen (buyten de schriften van de *Genees-meesters*) in het 27. boeck der Engelsche historie van *Polydorus Virgilius*. Van diergelijcken overloop hebben wy hier te lande gesien, *Squynantie*, *Plenris*, *Rouden-loop*, *Sinckingen*, *Kinder-pockent*, en andere.

Hier van is wel gemeenlick de *quade Lucht* oirsaeck, doch niet altijt: dewijl *fulcx* oock kan geschieden door bedorven, en ongefonde *Spijse*, ofte *Dranck*, en een quade *Maniere van Leven*; gelijk wel bewesen is by den *Milaenschen Septalinus* in sijn *Wlegginge op Hippocrat. 1. de Aer. Aq. & Locis*. Want de *Ervarentheyt* leert, dat al is de *Lucht* helder, en suyver, evenwel somtijts de *Pest* onder 't volck komt; als voornamelick in belegerde, en beslore steden, alwaer uyt *Hongers-noot* (die een scherp sweert is) alles, 'tzy eetbaer, ofte oneetbaer ingellingert wert, om den rassenden buyck (die gelijk *Homerus* seyt, geen ooren en heeft) wat te stillen. *Sulcx* schrijft *Cesar te Marseille* gebeurt te zijn, als die stadt van hem belegerd was. En daer toe geeft het beleggh van de stadt *Leyden* in 't jaer 1574. een gantsch droevigh exempel.

3. De *Sieckten*, *Endemii* genoemt, als of men seyde, *Inlantsche*, spruyten mede uyt een algemeene oirsaeck, te weten *Lucht*, *Wateren*, en *Spijse*, en zijn derhalven oock algemeen, maer in een lant; en al setten sy somtijts wel voort, soo en vergaen sy op 't laetste niet, gelijk de *Epidemii*: maer blijven altijt in haer eygen Lant.

4. Van desen slagh zijn de *Pocken* in *West-Indyen*, die door de vremde vaerten van daer by de *Spaengiaerts* eerst in haer lant, daer na in 't jaer 1492. 3. 4. 5. ofte 96. (want soo verschillen hier de *Schrijvers*) te *Napels* gebracht is, als de *Francoische* daer oorloogde, waerom sy van de *Napolitanen*, en andere *Italianen* genoemt zijn *Il mal Francese*, gelijk sy de selve in 't wederkeeren geheel *Italyen* door, en met eenen t'huys brachten. Maer de *Francoisen* hieten se na de naem van de plaats, daer sy se eerst gekregen hadden, de *Napolitaensche*. Siet *Guicciardini*, onder andere; in 't laetste van sijn tweede boeck der *Italiaensche oirlogen*, die het rechte jaer aenwijst. Dan de *Spaengiaerts* (als vindere van de nieuwe *Werelt*) hebben de outse brieven, en werden by ons de *Spaensche-pocken* genoemt, uyt danckbaerheit van de gene, die se in het jaer 1496. met de *Konincklijke bruyt* in *Zeelandt* brachten, by ons te voren; als oock elders, gantsch onbekent zijnde. Dese *Quel* en komt niet uyt quade *Lucht*, want anders zoudt hy mede al langh opgehouden hebben: noch oock uyt quade en bedorven kost, gelijk sommige voor-given: want soodanige is voor desen al dickwils gebruyckt geweest, sonder dat daer van het minste teycken van *Pocken* hem oyt geopenbaert heeft. Men vint oock dat niet het gemeen volck en de *kalisen*, daer meerder mede gequelt zijn, als wel de *Groote*, en die de beste kost nuttigen. Ick en kan even-wel niet naelaten, om datse wat aemerckens waerdigh schijnt te wesen, alhier te verhalen, de meeninge van een *Italiaenschen* *Schrijver Fioravanti*, dat de *Pocken* in *West-Indyen* een *inlantsche* *Sieckte* zijn, en aldaer haer begin genomen hebben, door dien dat de *Menschen* malkanders vleysch daer eten;

eten; enseyt sulcx versocht, en bevonden te hebben, aen een Hondeken, 't welck hy opfloot, en niet te eten en gaf, als alleen gekapt Honde-vleysch, en dat 't selfde van die kost de Pocken kreeg. Waer uyt hy besluyt, dat de Indyanen also mede door vleysch van haren eygen slag en aert, de Pocken kregen: en dat de Napolitanen 't selfde overkomen is, door dien sy, in de belegeringe van haer stadt, uyt hongersnood, Menschen-vleysch aten. En dese oirfaeck wert van sommige voor-gewent, waerom het Verckens-vleysch de Joden zoude verboden zijn geweest, als stoffe gevende tot de *Melaesebeyt*, die mede een eygene, en gemeene Sieckte onder haer was. En gelijk,

Simia, quam similis, nequissima bestia, nobis,
het loofe gedrocht van Apen uytwendig onsen handel geheel na-aept, soo hebben wy inwendigh in ons Lighaem een groote over-een-komst/laet de Hoovaerdye vry in ons plaetsch hebben) met de vuyle Verckens. Selsf soo verre, dat *Galenus* verhaelt, van een schelmfe Waerdt, die sijn gasten Menschen-vleysch voor-setteden, 't welke sy voor Verckens-vleysch aten. Om welke grouwel ick een Passey-backer van Heusden, die van wegen sijn leckere pasteyen, grooten loop hadde, te Dordrecht rechtvaerdelik hebbe sien rabraken.

5. Hier toe behooren mede *Loopende Varen*, soo genoemt om dat sy in geen plaetsch stil en blijven, maer sonder ophouden het gantsche lichaem, insonderheyt de gewrichten, als kruypende mieren, door-loopen, en door-varen. Dit gebreck is eygen, en gemeen in Denemercken, Dithmarsen, Westphalen, en op de kanten van Cleef, Gelderlandt, en Vriesslant. En wert beschreven by *Henrick van Bra*, geneef-meester van Campen, in seker brief aen *Dr. Forest*, gedrukt achter sijn 20. boeck.

6. Diergelijke Inlantseh gebreck is in Polen, en de Landen daer ontrent gelegen, de *Meer-vlecht*, wanneer het Hayr onder malkanderen verwert, en als met slijm aen een gevlecht is. Hier van is in 't breet voor desen geschreven, by drie Professoren van Padua, *Minadous*, *Saxonia*, en (die ick daer noch heel bejaert, gehoort hebbe) *Fonsca*, als oock den Duytschen *Semerius*.

7. Soodanigen aert hebben mede de groote Kroppen, die wy gesien hebben in het volck, 't welck aen de *Alpes*, of ie hooge Sneer-bergen tusschen Italyen, en Switserlant haer woon-plaets heeft, en veroirfaecte werden door de Lucht, en het Sneer-water, het welck gestadigh met groot gedruys in menichte (soo dat het ons hier den Rhijn brengh) afloopt, en haren dranck is, waer door sy een groote opblasinge krijgen in de aderen, slagh-aderen, en de ydele plaetschen, die tusschen de Spieren van de Keel zijn. En al ist dat dese oirfaeck niet aengenomen en wert by *Fernlius*, tref-felick Genees-meester van *Henrick de II. Koningh van Vranckrijck*, (stellende sulcx alleen te komen van grof en raey slijm, aldaer uyt het Hooft sinckende) soo bevestigh even-wel den ervaren *Dr. Forest* het

oude gevoelen met het exempel van een huys-man hier telande, die uyt armoede niet als visch gegeten, en daer toe niet als water gedroncken hebbende, mede een geswel aen de krop kreegh. Waer in de gemelte *Forest* meent soo veel te vastter te gaen, door dien den Boer het Water-drincken gantsch latende, en na een Purgatye, Middelen, die doen verdwijnen, gebruyckende, het geswel haest vergingh. Dan dit verschil is wel lichtelick by te leggen. Want de koude en mistige Lucht, die aldaer valt, en 't Sneer-water verkouwende de Maegh, en Herffenen, veroirfaken soodanigen grof, en taey Slijm: het welck gestelt kan werden de naeste oirfaeck, gelijk de andere de eerste, en uytwendige, die soodanigh slijm door haer selven maken, en alsoo den gront leggen tot de Krop-geswellen. Van de welke, als al van outs gemeen zijnde, hem niemant en behoef te verwonderen, gelijk de Poëet *Iuvenalis* daerom vraeght.

Quis tumidum guttur miratur in Alpibus?
Siet onder andere *Langius* in sijn brieven, en *Septalius* op *Hippocraet. de Aer. Aq. & Locis*. De geestige Poëet *Sallustie Barbas* spreekt van soodanige Sieckten in den 1. dagh van sijn 2. Weke:

*Mais quoy? ne pensas pas, que la fortune guide
Peste meste le champ de la tierce Euménide,
Le roy de ses soldats, qui, conduits par raison,
Font choix, & de Province, & d'age, & de saison.
Ainsi le Portugal est fécond en Phisiques,
L'Ebre en Escroulloux, l'Arne en Epileptiques,
L'une Inde en Verolez, la Savoye en Goitreux,
En Pestoux la Sardaigne, & l'Egipre en Lepreux.
Suivant les Mœurs de lieux, ou la forte influence
Du Ciel gouverne tout.*

8. Wy zouden meerder diergelijke Gebreken kunnen verhalen, die in een plaetsse eygen zijn: dan wy zullen die, om hier in 't beginsel niet te langh te vallen, en (gelijk *Diogenes* seyde, van een kleyne stadt met een groote poort, te vreesen dat sy daer door zoude uytloopen) de selve overslaen, en komen tot het gene wy voor-genomen hebben, te weten, de *Blauw-schuyt*, een Inlantsehe sieckte onder de volckeren van de Noordsche Landen, als met namen van Hollandt, Zeelandt, Vlaenderen, Westphalen, Pomeran, Denemercken, Sweden, Noorwegen, Yslant, Groenlandt, Spitsbergen, en de na-buyrige gewesten. Want alsoo de Inwoonders van dese Landen soodanigen Lucht, en Maniere van Leven gebruycken, die (gelijk wy daer nae zullen uytleggen) seer bequaem is, om de Blauw-schuyt te doen groeyen, soo en kan hier niet anders toegaen, ofte sy moet aldaer seer gemeen zijn, en in andere, gelijk Vranckrijck, Spaengien, Italyen, be-neffens de oirfaeck, onbekent wesen. Ick kan getuygen, dat als in den jare 1617. onse Nederlanders de Venetianen te hulpe gesonden waren, tegen *Ferdinand*, doen Hertogh van Grats, naemaels Keyser, sommi-

sommige van de selvige, aen de Blauw-schuyt, diefe hier uyt het Lant gebracht hadden, seer ellendigh gingen; en dat de Genees-meesters van Venetyen niet en wisten, wat voor een sieckte sy daer af maken souden. Diergelijcke heeft my oock vertelt onsen Ambassadeur van Venetyen komende, hoe dat hy aldaer begroet werde van een Pools Graef, die so quelligh aen de Blauw-schuyt gingh, dat hy leven, noch steven en konde. Dese klagende, dat hy so vele Genees-meesters versocht hadde, sonder eenige verlichtinge te vernemen: so seyde den wel-gemelten Heere, dat sijn huysvrouwe haer wat op diergelijcke saken verfont, en dat sy wel lichtelick die Sieckte zoude kennen. Waer op Mevrouw zijnde versocht binnen te komen, en hoorende, en siende de toevallen, en teykenen van 't gebreck, konde wel haest oordeelen, dat het de Blauw-schuyt was, en daer over sprekende met sijne Genees-meesters, en haer beduydende van wat aert de Kruyden waren, met de welcke die Sieckte hier te lande genas; so versonnen sy op een Kruyt, dat ontrent *Verona* in seker beeck wies ('t welck haer Ed. niet en konde noemen) wat scherpachtigh van smaect, gelijk hier onse Kruyden, die daer toe gebruyckt wierden, en dat het selvde van daer gehaelt zijnde, den Poolschen Heer, die te voren soo veel te vergeefs versocht hadde, daer door verlichtinge gevoelde; tot dat hy hem elders begevende, alwaer de rechte Kruyden waren, ten haersten volkomelick genas. Dan dese Sieckte begint haer allencxkens verder uyt te spreiden, en door overbrengen bekent te werden in eenige Landen, daer sy voor desen gantsch vreemt geweest is. Waeromse somtijds oock wel *Epidemia* magh gerekent werden met *Dr. Rossen*. Want het kan wel wesen, dat eene Sieckte ten insichte van een Lant *Endemius*, ofte eygen is, en van wegen andere *Epidemius* ofte gemeen, alsoo dat onderscheyt niet wesentlick, maer alleen toevalligh is, en soo kan het mede geschieden, dat in een Landt, maer eten mensche soude komen te sterven van de Pest, die daerom voor geen *Epidemia* zoude mogen gehouden werden. Soo is aen d'ander zijde de sweetende Sieckte eerst Engelandt eygen geweest, en daer na voort-loopende in andere landen, algemeen geworden, gelijk mede de *Blauw-schuyt*, die wy niet te min stellen onder 't getal van de *Endemii*.

9. Sommige nieuwe schrijvers hebben de Blauw-schuyt willen stellen onder de nieuwe Sieckten, gelijk wy doen de geseyde Spaensche pocken, sweetende Sieckte, en diergelijcke. Maer al ist *sulcx*, dat sy met de namen, die sy tegenwoordigh heeft by de Oude schrijvers niet bekent en is geweest, so en isse evenwel niet van huynen, ofte gisteren hier te Lande opgekomen. *Sulcx* en blijkt niet alleen uyt *Olaus Magnus*, in sijn beschrijvinge van de Noortsche landen; maer oock uyt verscheide Oude schrijvers. *Plinius* in 't 25. boeck van sijn natuyrlicke Historie, maect gewag van een Sieckte, die hy *Stomacace*, en *Scelotyrb*

noemt, met dese woorden: *Daer en wert niet alleen gebonden Boosheydt onder de Beesten om de Menschen te beschadigen: maer oock in de Wateren, en Landen. Als Germanicus Casar in Duytslandt met sijn leger over den Rhyen getrocken was, soo vont men ontrent de Zee-kant een Fonteyn met soet water, waer van gedroncken zijnde, de tanden binnen twee jaren uyt-vielen, en de knyen losch wierden. De Medicijns hieten het Stomacace, en Scelotyrb. Dese Germanicus was een sone van Drusus (die de Duytschen mede dapper met legers geplaeght heeft, waer van noch de naem van Droe overgebleven is) een broeder van Tiberius, die na sijn stief, en schoon-vader Augustus Keyser was. Maer de twee namen van Stomacace, en Scelotyrb en zijn niet eerst gegeven aen die Sieckte in 't leger van Germanicus: alsoo hy de selve al langh te voren hadde. Want Strabo in 't 16 boeck van sijn Grieksche landt-beschrijvinge, noemt die selvde namen, daer hy beschrijft de Sieckte, die onder de Krijghs-knechten quam, als *Elius Gallus* een leger, door last van den Keyser Augustus, voerden in Arabien. Ja selvs dese Sieckte en is onsen ouden Hippocrates, over een-en-twintigh hondert jaer niet onbekent geweest, gelijk merkelick blijkt uyt de beschrijvinge, die hy doet van de groote Milten, en *Ileos haematis*, met den naem van bloedende *Scheur-buyck*, als oock met de teykenen over een komende. Dan de Genees-meesters, die dit gebreck *Stomacace*, en *Scelotyrb* genoemt hebben, zijn wel lichtelick Grieken geweest (gelijk de Romeynen doen gebruyckten) na de toevallen, ofte de schade, die het selvige in den Mont, ofte de Beenen dede. Want *Strucianus*, *Stomacace*, is so veel te seggen, als *Mont-quaet*, ofte *Mont-kack*: alsoo de Blauw-schuyt de Mont doet stinken, en door-eten. Waerom het oock (gelijk *Dr. Wierus* meent, hoewel niet na den sin van *Dr. Rossen*) *Oscedo* genaemt is van *Marcellus Empiricus*, die geleest heeft ten tijde van de Keyzers *Gratianus*, en *Theodosius*, ontrent het jaer 380. En *Saxerolus*, *Scelotyrb*, beteyckent *Scheur-been*, soo genoemt nae de Pijn, die de Siecken in de Beenen voelen, gelijk *Scheur-Mont*, na den Mont, en *Scheur-buyck*, nae den Buyck, wiens vlies, in dese Sieckte, somtijds van een scheurt, gelijk *Eugalenus* getuyght. *Dr. Reynier Snoy*, Borgemeester, en Geneesmeester van der Goude, heeft het den naem (*crassa et pingui Minerva*, leyt *Salomon Albertus*) *Gingipedium* gegeven, na het tant-vleysch, en de voeten. In Hollandt heeten wy 't selvde gemeenlick, na de blauwe Vlacken, *Blauw-schuyt*.*

Het XXI. Capittel.

1. Beschrijvinge van de Blauw-schuyt.
2. De Maniere hoe sy groeyt,
3. Op wat Plaetsen.
4. De Voor-gaende, en Naeste oirsaeck,
5. De verre, en uyt-wendige Oirsaken, bestaende in
6. Spij-

D d d

6. Spijse, ende Dranck,
7. Lucht, ende Landen,
8. Bewegen, ende Rusten,
9. Ophouden van gewoonlike losingh,
10. Slapen, ende Waken,
11. Bewegingen der Gemoeft,
12. Koorfchen,
13. Gestaltenisse van 't Ingewant,
14. Besmettinge.

I.
Blauw-schuyt is een algemeene, en eygene sieckte in de Noortsche landen, bestaende in een quaetzaerdige, en verborgene hoedanigheyt, de welke door het geheele Lichaem, insonderheyt de Deelen, die het voedsel bestieren, verspreyt is, spruytende uyt Melancholijcke groove, en weyachtige vochtigheyt, vergeselschap met swaermoedigheyt der geesten, swaerte in de beenen, vermoeytheyt over 't gantsche lichaem, benauwtheyt op de borst, bedervinge in het tant-vleyfch, slinckenden aeffem, en blauwe vlacken, voornamelick aen de beenen.

2. Droogh, vast, en schrael Landt, alsoo het geen vettigheyt en heeft, en niet wel bewerckt en kan werden, is onbequaem om vruchten voort te brengen: daer-en-tegen dat vet, en wel geploeght is, geeft den Lantman groot voordeel. Het ploegen en macken doet het Landt, dat anders gelijk onderleven is, als smelten, en rijfen, gelijk *Columella* wel schrijft 22. en 15. Het dienstighste dat foodanige Aerde geeft is Terwe, waer van het Broot gebacken wert, 't welck onse beste, en gemeenste Spijse is, ('t welck de oirsaek is dat onse Salighmaker oock bevolen heeft om ons dagelick broot te bidden *Matth. 6. Luc. 11.*) gelijk den besten dranck Wijn, en den gemeestn hier te Lande Bier is. Maer indien sy alle drie niet wel en rijfen, en gesuyvert werden, soo en konnen se geen goet voedsel aen het Lichaem mede-deelen, dan veroirsaken verstophtheit, en doen groove en quade vochtigheden vergaderen: gelijk men bevindt in onderbleven Broot, 't welck als loot in de Maegh valt; als oock in onklaer Bier; en Wijn, die noch niet gewerkt en heeft. Want Gijl, en Most, alsoo sy noch vermengt zijn met Gift, en Moer, vallen rauw, onsuiver, ende dien-volgende oock ongesont om te drincken: maer als sy aen 't werken komen, dan beginnen sy als een strijt aen te rechten op haer vuyligheyt; met haer geesten, en wermte rijfende en opringende (even-eens gelijk men siet in het zieden van eenigh nat) waer door de onreynigheyt sinckt, en van het ander suivere gescheyden blijft. Op de selfde wijze gaet het met de Vochtigheden onses Lichaems. Want als alles wel gestelt is, dan smelt de Spijse in de Maegh, gelijk tot eenen room, die wy Gijl noemen, en aldaer door de in-geboren wermte mede als werkende, soo scheyden van het voedsame, die deelen, die tot geen goet voedsel en konnen gedyen, en werden

daerom, als overtollige vuyligheyt, geloofst. Maer het gene nut en dienstigh tot voedsel is, wert door den eygen aert, en d'ingeboren kracht van de Maegh en Dermen, gekoockt. Daer na aldus bereyt zijnde gefonden na de Lever, om aldaer tot sijn, en suyver Bloedt als gemalen te werden. Op dat sulcx te beter zoude toegien, soo wert het grofste van den Gijl (moetende schieten door nauwe wegen) met eenigh wey vermengt, en daer door drittiger gemaeckt zijnde, van de Milt in-getrocken, de welke niet-te-min dien dicken, en suyrachtigen Gijl bewerckt, en verandert in een Bloet, dat haer, en de naeste deelen dienstigh is. Maer 't gene tot voedsel gantsch onbequaem valt, dat maecte haer quijt, ten deele door de Speen-aderen, ende den tack van de Poort-ader, ten deele door haer Slagh-aderen, van de welke het overschot in de Nieren kan gebracht werden: waer door dickwils in de Milt-sieckten het Water bruyt is.

Wanneer dit aldus nae behooren geschiet, dan is de Mensche wel te pas: maer als door te veel rauwe, en quade kost te besigen, oock in een gesont Lichaem, het selve in de Maegh en Dermen niet wel verteert, noch van sijn vuyligheyt en kan gescheyden werden, en dat de Gijl alsoo vol groove, en onsuivere deelen in de Lever komt; dan kan de Milt alle de selve niet nae haer trekken, en 't gene sy ontfanght, niet genoeg bewercken: waer door dan het Bloet ongerezen, en onsuiver blijvende, oock foodanigh voedsel aen het Lichaem geeft: het welck al de Deelen, daer het by komt, met Blauw-schuyt toevalen besmet, gelijk daer na zal aangewesen werden.

3. Wt het gene geleyt is, kan nu wel lichtelick afgenomen werden de *Plausch*, daer de Blauw-schuyt groeyt, te weren, als sy niet door besmettinge aengemen is, die meestendeel de Milt is, somtijds oock de Lever (gelijk *Dr. Forest* getuyghet bevonden te hebben in den *President Assendelft*, die oock de meeste vlacken in 't rechter been hadde) als mede Alvleyfch, de tacken van de Poort-ader, en de aderen van het Middel-rift, en het Net; in de laetste, als sy eerst begint, en in de eerste, als sy nu al wat geleyt duyr, en toegenomen heeft. Het en blijft even-wel daer noch niet by, maer gaet ten laetsten door alle de aderen. Want al ist, dat yemant die de Blauw-schuyt heeft, al goeden kost at, en dat de Maegh hem wel verteerde, de Gijl, die door foodanige onreynne wegen sijnen door-gangh heeft, ontfanght de selve besmettingen, en wert vermengt met de quade vochtigheden, die hy aldaer ontmoet. Hier door komt het oock aen Lever, en Milt, jae het geheele Lichaem, soo dat ten laetsten al het Bloet een bedervinge deelachtigh is, gelijk men uyt de teykenen, en het gelaten bloet bevint

4. Wat de Oirsaek belangt, de voorgaende is swart ende grof bloet, vermengt met eenige rauwe wey, zijn

zijnde als een loogh, dat besaet uyt water en verbrande deelen, somtijts oock met andere raeuwe, en bedorvene vochtigheyt, gelijk sulcx de gestadige veranderingh van het water kan uytwijzen. Nu alsoo de Vierden-daeghsche koortsche, en andere Sieckten, die mede uyt sodanigen Oirsaeck voort-komen, de selve toevallen niet en hebben, met de Blauw-schuyt, die oock besmettelick is, en als de bedervingh aen de Lever, ofte Milt gerocht is, nauwelicx immermeer volkomelick genesen wert: so is daer uyt genoegh af te nemen, dat de Blauw-schuyt een bysondere bedervinge deelachtigh is, en de welke dieper indrucksel geeft, als door de eerste hoedanigheden kan geschieden: ja een soodanige, de welke den aert van vergif navolgh, en soo diep inbijt, dat die kacht nimmermeer te recht uyt-getrocken kan werden. Derhalven na dat die rauwe en grove Vochtigheden in de eerste wegen toenemen, en blijven steken, en met de selvige andere vuyligheyt gemenght wert, en dat de wermte van ons Lichaem (die noyt stil en staet) gestadigh daer op werckt, en sy onbequaem blijven, om tot voedsel te konnen gebracht werden, soo komen sy van handt tot handt hoe langer hoe meerder te bederven, tot dat se ten laetsten een bysonderen aert, en besmettelicke verrottinge, die de Blauw-schuyt eygen is, aantrecken: gelijk men het selfde oock bevint in het groeyen van andere quaet-aerdige, en vergiftige Vochtigheden, de welke, hoe sy langer in 't Lichaem blijven, hoe sy arger werden.

5. Dit swart, grof, raeuw, en onsuiver Bloet, trekt sijn oirspronck uyt een quade Maniere van Leven, bestaende in ses Niet-naturlike dingen, waer by komen langhdurige, en vierden-daeghsche Koortsche, en een ongefonde gestaltenisse des Ingewandts; als oock Besmettinge.

6. Seer wel is geseyt van den treffelicken schrijver *Plinarchus* in sijn 9. Taefsel-reden van 't 8. boeck, Dat wy van de selfde dingen, daer wy van leven, oock sieck worden. Want gelijk door goede Spijse en Dranck onse nature langh in dit leven onderhouden wert, van wegen dat sy, 't gene gestadigh vervlieght, wederom herstellen, en alle de deelen onses Lichaems voeden: soo en is in tegendeel quaet voedsel daer toe niet alleen onbequaem, maer bederft daer-en-boven de nature, en verhindert haer werkinge, ende sulcx verscheydenheyt na de verscheydenheyt van de bedorven stoffe. Soo schrijft *Galenus*, dat uyt Voedsel, 't welck swaer en grof bloet maecte, daer by komende de hitte van de Lucht, veel volcks in *Alexandryen* de Meelastheyt kregen. En uyt diergelijcke oirsaeck zijn de Noortsche landen gequelt mer Blauw-schuyt, die daer eygen ende heel gemeen is, insonderheyt by de gene, die aen de Zee woonen, ende ter Zee varen, om dies wille, dat sy veel gebruycken *gezouten*, en *geroocht Vlysch*, *garstigh*, en *rauw Speck*, *Worsten*, *Zauzysen*, *gezout*, *geroockte*, ende *gedroogde Vysch*, gelijk *Har-*

ringh, *Bockent*, *Salm*, &c. als mede *Enden*, *Ganssen*, *Swanen*, ende al 't gene wy in den Schar der Geisontheyt geschreven hebben grof bloet te maken. Want alsoo dusdanige Spijse niet wel lucht en rijfende in de Maeg gemaect en kan werden, soo blijft se in de eerste wegen sitten, en geeft de eerste stoffe tot de Blauw-schuyt. Hier doet insonderheyt toe het bedorven *Koren*, het zy dat het nat opgedaen, ofte oock anders niet wel waer-genomen is. Daer van hebben wy een aenmerkens weerdigh exempel onlanghs gehadt in de laetste belegeringe van Breda, alwaer veel jaren te voren tegen sodanigen noot een groote menichte van Terwe was opgeleyt, sonder de selve eens te verschieten: waer door al de gene, die van het Broodt, 't welck van die geschote en bedorvene Terwe gebacken was, gegeten hadde, seer deerlick aen de Blauw-schuyt vervielen, wel tot het getal van drie-en-dertigh hondert, gelijk my verhaelt heeft den wel-ervarene *Mt. Nicolaes Schaviart*, tegenwoordigh gewoonlicke heel-meester der stadt Dordrecht, doen ter tijdt binnen Breda, alwaer hy veel van de selfde konstelick genesen heeft. Soo is door bedorven *Rogge*, van Oosten de Blauw-schuyt in 't jaer 1556. in Brabant gebracht, gelijk *Dr. Dodoens* schrijft: waer van mede te Loven in 't jaer 1525. gestorven is den hoogh-geleerden doctor in de Godtheyt *Martinus Dorpius* van Naeltwijck, (die groot zoude geweest hebben, hadde hy mogen leven, gelijk *Erasmus* van hem schrijft) de Geneel-meesters aldaer niet eens wetende, wat sieckte het was, als *Dr. Forrest* getuyghet. Die oock verhaelt van twee Geneesmeester in den Hage, die de Blauw-schuyt van den Raetsheer *Sasbout* niet en kenden, soo datter een ander om hem te helpen most komen van Amsterdam. Waer uyt blijkt de waerheyt van het gene de wijse *Plato* seyt, dat het geluck van een Gemeente sake bestaet in een geleert Geneesmeester, en getrouwe Vroe-moeder. De selfde Sieckte wert veroirsaeckt, door *Tweeback*, (dat op de verre reysen mede genomen wert) als het mede van bedorven Terwe gebacken is, ofte op een vochtige plaets gelegen heeft, ofte anders muf geworden is. Gelijk oock van *oude Kaes*, *Kool*, *Ajyn*, *Boonen*, *Ermeten*, en andere *Pluckvruchten*, voornamelick als sy niet wel gade geslagen en zijn. Soo getuyghet *Hippocrates* van sommige, so mans, als vrouwen, die door gestadigh eten van *Pluckvruchten*, swacke beenen kregen, en alsoo bleven; en die *Erven* in haer Spijse gebruyckten, met pijn in de Knien gequelt wierden. Want dit alles heeft weynigh dat voedsaem is, en veel overtolligheyt, strekkende om grof, dick, en raeuw bloet te maken: het 't welck (als deselve langh na malkanderen gebruyckt werden) ten laetsten een bedervinge krijghet, die de Blauw-schuyt eygen is. Derhalven zijn de *Vriesen*, die soodanige grove Spijse meerder gebruycken, als de *Hollanders*, oock dese sieckte veel meerder onderhavigh. Waer uyt wy dit voordeel trecken, dat de

Blauw-schuyt ons soo wel beschreven is by Dr. Severinus Eugalenus, neerstigh en geleert geneef-meester van Doecum in Vriesslant.

Onder den *Druck* komt hier voor eerste oorfaeck van de Blauw-schuyt, het *Water* dat bedorven, ende vol wormen is, het welck die nae Oost-Indyen varen dickwils gedwongen zijn te drincken, en wel so dapper stinckt, gelijk my verhaelt is, dat niemant daer van drincken kan, of hy moet sijn neus toehouden, en even-wel uyt noot gedroncken wert. Het selve doen oock Wateren, die grof, rauw, onklaer, en brack zijn, die tusschen het zout en soet, ofte uyt stil-staende slootten, en grachten geschept werden. Als mede het *Bier*, dat van foodanigh Water, ofte oock *quaet Mout* gebrouwen is, insonderheyt dat niet langh, en met weynigh Hoppe (waer door veel verbeterd wert) gekookt en heeft. Gelijk oock *Wijn*, die bekaemt is, langh wert, en begint te bederven.

7. Helpt noch veel tot de Blauw-schuyt de *Lucht*, de gelegentheyt der Landen, gestaltenisse der Plaetsen, streckende tot koude, vochtigheyt, brackigheyt, ende onsuiverheyt. Soo is bevonde dat als de jaren 1556. en 1562. gantsch vocht en regenachtigh waren, met Zuydelicke winden, daer op gevolght is, een algemeene Blauw-schuyt, gelijk Dr. *Ronsijn* getuyght. Het selve doet oock een Noortsche lucht, die kout, grof, brackigh, en besmet is met veel dampen, dewelcke de Zee, en de Rivieren in 't af-loopen, als oock de Meren, en Gorsingen op-geven, en door den adem in-gehaelt zijnde, de Geesten, en het Bloet besmet. Soo bevint men, dat in de Plaetschen ontrent de Zee, ende daer veel stil-staende wateren zijn, de Blauw-schuyt gemeen is, daer men in drooge gantsch van haer niet en weet. En selfs oock hier te lande en is dat gebreck soo swaer, noch soo gemeen niet ter Goude, of te Rotterdam, en noch minder te Dordrecht, alwaer de riviere, uyt dewelcke gekoocht, en gebrouwen wert, alle daegh op en af loopt, als wel te Amstredam, en in Noort-Hollant, daer het vol Meren, en stillaende Wateren is. Waerom oock (siet de voorsichtigheyt Godts) de Lepel-bladeren, het voornaemste geneef-midde, by haer in overvloet wassen, (gelijk sy hier aen 't Wijcksche Meer afgebeelt zijn) die by ons in 't wildt niet gevonden werden, maer alleen andere van mindere krachten, als genoeg zijnde voor lichter Sieckte. Sommige hebben gemeent dat een zultige Lucht ontrent de zee, wel de voornaemste oorfaeck van de Blauw-schuyt was: maer wy seggen, datse daer roe wel helpt, maer in haer selven geen oorfaeck alleen en kan wesen, aengesien dat het volck in vele plaetschen, gelijk midden in Hollandt, daer mede gequelt is, die verre van de zee leggen, en in tegendeel vele aen de zee zijn, gelijk Venetyen, dat rontsom van de zee bespoelt, en tusschen beyde doorloopen wert, alwaer men van geen Blauw-schuyt en weet te spreken.

8. Hier komt noch by de Maniere van leven in *Oeffenen*, ofte *Stil* zijn. Want de gene die in ledigheyt haer tijt besteden, vergaderen vele overtolligheyt, die anders door de Oeffeninge zoude verteren, en daerom zijn de Stée-luyden meerder met de Blauw-schuyt gequelt, als de Boeren, de Vrouwen, als de Mans.

9. Waer toe het sijne mede by-brenghet het *Ophouden van gewoonlicke losinge*, gelijk van *Sonden*, insonderheyt van 't *Speen*.

10. Als mede onmatigen *Slaep*, die de rauwe Vochtigheden vermeerderd; en al te veel *Waken*, waer door de in-geboren wermt verteert, en dan veel rauwigheyt vergadert wert.

11. Gelijk onder de Bewegingen des *Gemoeds* oock anders tot het groeyen van swart en swaer bloet vele doet de *Swaermoedigheyt* ofte *Droefheydt*: soo doetse oock in dese gelegentheyt; en veel van foodanigh bloet voort-brenghende, geeft *Stoffe* aen de Blauw-schuyt, soo dat men in de gene, die met een grove Maniere van leven lange in *Droefheydt* geseten hebben, wel magh oordeelen, Blauw-schuyt ofte alleen, ofte met andere Sieckten vermenght, op den wech te zijn.

12. Dewijl oock langdurige *Koortschen* ten laetsten veeltijds, in Vierden-daeghsche veranderen, de galachtige Vochtigheden metter tijt tot swarte verbrant zijnde, soo helpen sy mede aen dese Sieckte.

13. Maer alle de verhaelde Oorsaken kunnen lichter en vaerdiger dit Gebreck verwecken, indiender in 't Ingewant, insonderheyt *Lever*, ofte *Milt*, eenige ongematigheyt, swackheyt, ofte verstoppinge is, het zy de selve aengeboren is, ofte door vermenginghe met de quade Vochtigheden aengekomen is, waer door de groove

groove overtolligheyt niet verwonnen noch af-gefet en kan werden.

14. Hier komt ten laetsten noch by een ander, het welck oock buyten alle de gemelte Oorsaken, alleen dese Sieckte kan veroirsaken, te wten de Besmettinge, waer door de Vrucht van de Vader, door het Zaet, 't welck van het Bloet gekoocht wert, en noch meerder van de Moeder (wiens bloet bedorven zijnde, 't selfde daer van foodanigh voedsel treckt) het foodgende kint van de Min de Blauw-schuyt kan krijgen. Sulcx gebeurt oock lichtelick, als yemant uyt een Kan drinckt (gelijk daerom by ons een schadelicke gewoonte is) met de gene, die de Blauw-schuyt heeft. Want alsoo sijn Tant-vleysch sacht, en bloedigh is, den adem stinckende, soo blijfter wat van de vuylich-heyten aen 't bier ofte de Kan hangen, 't welck den anderen aenkleeft. Dese besmettinge geschiet oock door den stanek der Lichamen, die van de Blauw-schuyt overleden zijn. Wert oock somtijts wel over-gefet door het Kusschen. Wat wonder ist dan (schrijft Dr. Greg. Horstius van Olms) dat de Blauw-schuyt in Holland soo lichtelick voort-gaet, en oock de gasten van buyten mede-gedeelt wert, alwaer het soenen soo gemeen is als het groeten, insonderheydt onder de Vrouwen, en niet alleen de jonge (van de welke de kuskens lichtelick soo quaet niet en vallen, soo om datse dese Sieckte minder onderworpen zijn, als mede om dat haer *Scheur-buyck* soo seer niet tegen en staet: en hoe yet aengener is, hoe het minder bescha-dicht, dewijl den treck de Inbeeldinge volghet, en de selve groote kracht heeft op onse geesten, en vochtig-heden) maer oock, och lacy! oude, en verschrompel-de teurebellen, daer men de kinderen mede zoude te bedde jagen. De welke indien sy sonder een kus be-groet wierden, 't selfde haer dapper zouden belgen, als of haer het meeste ongelick ware aen-gedaen. Over dit tegenstaende, en ongesont Kusschen, klaeght *Monsieur 3. des Essais 5.* als oock al in oude tijden de Romeynsche Poet *Martialis II. Epigr. 99.*

*Effugere non est, Basse, bastatores,
Instant, morantur, persequuntur, occurrunt,
Et hunc, & illum, usquequaque, quacun-
que, Non ulcus aere, pustulae lucentes,
Nec triste mentum, sordidique lichenus,
Nec labra pingui delibuto ceroto.
Nec congelati gutta porderii nasi, &c.*

En't is wonder, dat dit noch ten tijde van den Key-ser *Dominianus* (doen *Martialis* leefde) in swang ging, daer soo lange te voren de Keyser *Tiberius* openbaer hadde doen verbieden het dagelicksche Kusschen, ge-lick *Suetonius* in sijn leven verhaelt. Ick hebbe te Ve-netien gesien dat de Edelluyden malkander op straet ontmoetende, noch op de Romeynsche wijze, den eene

de anderen kusschen dat het klapt: het welck in alle d'andere steden van Italyen seer vrent zoude staen. Wat ons Landt aengaet, onder de Mans heeft dit weynigh plaetsch, 't en ware misschien datter een goet glaesjen voor gegaen was: en de statige oude Vrouwen (over de welke Dr. *Horstius* soo klaeght) be-hooren haer oock te vreden te houden, dat men haer uyt eerbiedigheyt hier in overslaet.

Het XXII. Capittel.

1. *Algemeene Ken-teykenen van de Blauw-schuyt,*
2. *Bysondere in 't Begin, Voort-gangh, en Hooghste.*
3. *Hoedanigh de Pols, en*
4. *Het Water is.*

I.

Gelijck de Blauw-schuyt, als sy langh geduyrt heeft, seer licht, soo isse in 't begin seer quastick te kennen: als meest gemeene teykenen met andere Sieckten vertoonende. Derhalven en moet uyt geen een ofte twee teykenen, gelijk dat 't Lichaem swaer, en ras vermoeyt is, daer van geoordeelt werden. Noch men moet oock niet meenen (gelijk nochtans het gemeen gevoelen is) dat die alleen Blauw-schuytigh zijn, welckers beenen blauwe vlacken hebben, die het tant-vleysch sacht-geswollen is, soo dat even aen-gerocht zijnde terstont bloet, of die de tanden gantsch losch zijn: dewijl dit wel teykenen zijn, maer alleen van Blauw-schuyt, die al verre gekomen is, en datter oock vele aen dit gebreck vast zijn, ja daer van ster-ven, sonder die teykenen te krijgen. Derhalven al-foo de Blauw-schuyt uyt geen een teyken, dat sy al-tijt mochte mede dragen, te kennen en is, en datter nauwlicx eenige Sieckte gevonden wert, waer onder sy niet en zoude konnen schuylen, ofte by vermengt wesen, soo staen alle omstandigheden hier wel ende nauw waer te nemen.

Voor-eerst dan, alser achter-dencken valt van Blauw-schuyt, soo zal men sien of men in een Lant, daer sulck gebreck eygen, en gemeen is, ofte de Siecke swaermoedigh is, ofte hy eenigh mangel aen de Milt heeft, en te voren (het welck voornamelick te passe komt) langen tijt foodanigen maniere van leven ge-bruyckt heeft, als in 't voorgaende capittel geseyt is, tot het selve stoffe te geven. Hier dient oock gelet, dat als eenige sieckte de gewoonlicke teykenen niet en vertoont, noch met gewoonlicke middelen kan ge-holpen werden, en datse luyfter na de gene, die voor de Blauw-schuyt goet zijn, als oock datter noch door braken, noch door groote afstreck, geen verlichtinge en komt, maer even groote benauwtheyt blijft, dan magh men wel dencken, datter Blauw-schuyt onder schuyt.

2. Als de Blauw-schuyt even *begint*, dan is het Li-chaem terstont vermoeyt, met beswaertheyt in buyck, en beenen, in de welke mede een swackig-

hevd is, en een doove pijn, kortheyt op de borst; en die aldus gestelt is wert gemeenlick swaerlijviger, en sijn levendige verwe treckt allencxkens na een valuwe blauwigheyt.

Hier op *volgh* terstondt roodigheyt, en jocksel in het tant-vleysch, het aengesicht is bleyck, somtijds oock wat blauwachtigh. Het water meest dun, altemet oock geroert. De pols is slap, kleyn, ongelijck, en dickwils maer als kruypende; ofte groot en hart sonder ontfeking.

Met het *aengroeyen* van 't Gebreck, soo vermeerderen oock de verhaelde *teycken*, soo dat de Siecken haren aessem naulicx en konnen scheppen, en het minste, dat sy haer roeren, qualick werden. Hier komen by snijdingh, en scheuringh in den buyck, het tant-vleysch swelt, en is sacht, en voos, stinckt en bloet; als het maer even aengerocht en is, wert oock soo afgegeeten, dat de tanden gantsch losch werden, so dat ick gesien hebbe, sommige, behalven weynigh kiefen, al haer tanden uytspougen. De beenen en willen het lichaem niet dragen, en zijn al offte met een beroertheyt gelsagen waren; werden somtijts gantsch mager, als uyt-geteerde, somtijds swellen sy, met eenige vuyle sweeringen, gelijk men in de Melatsche siet. Sy slaen oock uyt, meest in de beenen, somtijts in de armen; als mede op den rug, en lendenen, met blauwe, roffe, en bruyne vlacken: en dat dickwils so vol, als of die plaetsen daer mede geschildert waren. Hier by vervoegen haer veeltijts Koortfen, en alderhande Sieckten: als mede de Roos, Knobbelen over 't geheele Lichaem, Water, Water-bleynen, Bock-water genoemt, quaedt-aerdige Sweringen, en ten laetsten het Kout-vyer. De oirsaek van dese verscheydenheyt is den aert van de weyachtige, en zoute vochtigheyt, die geheel veranderlick is, en d'eenen tijt als water werckt, de andere als een sijnen damp, somtijts als bijtent, en in-etent zout, waer by noch komt de bysondere bedervinge, en venynigheyt, daer sy al de deelen, die sy komt te raken, mede vergiftigh.

Het gene in de zoute Vochtigheyt, die de Blauw-schuyt maect, sijn, en scherp is, sent de Nature nae bovenen, alwaer het in 't Tant-vleysch, als sacht, en teer zijnde, lichtelick ontfangen, en gehouden wert: waer door het selve allencxkens voos op-swelt, met jeucksel, en stanck, daer na oock verteert: soo dat oock, de huyskens, in de welke de Tandē staen, en als vast in genagelt zijn, van de zoute, en scherpe Vochtigheyt door-drongen zijnde, de Tandē niet langer tegen konnen houden, waer door sy nootfakelick moeten uyt-vallen.

Maer het gene in de gemelte Vochtigheyt grof, en aertachtigh is, sacht na de Beenē, alwaer het met verscheyde Vlacken uytflaet, die in 't eerst wat rooachtigh zijn, gelijk van Vlooy-beten, daer na blau, en bruyen. Dan als by dese Vochtigheyt noch wat dunder is, soo en sackse niet allegader in de Beenē,

maer verspreyt haer oock over de Lendenen, Armen, Borst, Hals, en het Aengesicht sels.

Nu nae dat de verhaelde Vochtigheyt plaets grijpt, daer verweckte groote Pijn, gelijk in de tanden, handen, voeten, armen, beenen, heupe, knyen, en diergelijcken, maer insonderheyt in den buyck, door welkers felligheyt hy schijnt te scheuren, waer van oock de naem van *Scheur-buyck* gekomen is. Als sy haer met het Bloot door het gantsche Lichaem verspreyt, en tusschen de Spieren vergadert, dan veroirsaect sy een groote Vermoeytheyt, en Swaerte van 't geheele Lichaem, als oock korten Adem, wanneer sy tegens het Middellrif op-vlieght, ofte dat het selve door de geswollen Milt, ofte Lever gedrukt wert. Soo verweckte mede, alwaer sy vergaderingh maect, door het Lichaem alderhande Sieckten, ofte wert onder de selve soo vermengt, datse met de gewoone Geneesmiddelen niet en konnen genesen, gelijk wy in 't volgende Capittel fullen aenwijfen, en daerom hier geen verhael van foodanige Sieckten en maken.

De gemeene *Teycken* in alle Sieckten, te weten de *Pol*s, en 't Water, konnen hier vry wat merckelick aenwijfen.

3. De *Pol*s slaet in de Blauw-schuyt seer verscheydelick, somtijds groot, en hart sonder ontfeking: maer meestendeel slap, en ongelijck, en soo weynigh bewegende, dat hy meerder een kruypende worm gelijkct, als de slagh van een ader. Waer noch wat vrems by komt, dat hy stercker slaet, als de siecke begint flauw te werden, als te voren, ofte na dat de flauwte over is; sonder twijffel, om dat als dan, het Herte, door de quade Dampen gepranght en benauwt zijnde, haer uysterste kracht by-brenght, om die door het slaen van de Aderen quijt te werden.

4. Ick hebbe in 't Eerste Deel en Boeck cap 9. van den *Schas der Ongefonsheyt* veel geschreven over het groote en belachelicke misbruyck van het besien der *Wateren*: maer soo daer yet (gelijck het voorseker wel doet) uyt gefeydt kan werden, sulcx heeft hier insonderheyt plaets, alsoo het Water alleen dickwils volkomen teycken dan de Blauw-schuyt kan geven, gelijk ick door menighvuldige ervarentheyt bevonden hebbe. Te weten als in Water, dat klaer, ofte dick, oock bleyck, ofte geelachtig, en anders gefont schijnt, geen Wolck en drijft, ofte niet op de gront en leydt 't gene *Hippocrates* vereyft, te weten, dat het *Befoncken* (*Hypostasis*) zy wit, lucht, eenparigh, en niet stinckende: maer dat men siet onder in 't water leggen eenigh swaer, en grof slijm, gelijk of het uyt swaerte daer gefackt, en niet door de Natuyr gefcheyden was. Hier onder drijft veeltijts gelijk grof-meel, en wit, ofte roodachtigh zant, het welck, als het glas gedraeyt wert, al volght, gelijk oock het slijm, sonder datter yet aen 't glas blijft hangen. Soo dat het gemeen seggen, een quaet teycken te wesen in de Sieckten, als het Water niet aen en slaet, hier in waerachtigh valt.

Dit Teycken en zal niet misſchen, voor de gene, die het wel kennen, (gelijck dat licht is) en wel gade ſtaen. Als oock niet, 't gene Dr. *Euzalenus* aenmerckt, als haer in 't Water meerder teyckenen van bedervinge vertonen, alſter van buyten uyt hitte, ofte dorſt blijcken, de ſieckte langſaem zijnde, en tot geen van de oude bekende konnende gebracht werden; in ſulcke gelegentheyt magh men de ſelve wel voor Blauw-schuyt houden.

Het XXIII. Capittel.

Voor-teyckenen van de *Wikomſte*, ofte hot het met de Blauw-schuyt eyndigen zal.

DE Blauw-schuyt en valt in 't begin, en als het gebreck alleen in de Vochtigheden ſijn plaetſch heeft, ſonder dat de quaet-aerdigheyt het Ingewant mede gedeelt is, niet ſwaer te geneſen; dan is lichtelick met een goede Maniere van Leven, en veranderinge van Lucht te helpen. Maer als de ſelve eens vaſt in Lever en Milt geprent is, dan valt het een langhduerige ſieckte, en die nauwelicx geheel uytgeroeyt kan werden, ſoo van wegen de ſwarte en ſware Vochtigheyt, die niet wel te bewegen is, en hare quaet-aerdigheyt door het geheele Lichaem verſpreyt, als van wegen datter uyt die voornamde deelen, nu gantsch beſmet zijnde, geen goet bloet en kan voort-gebracht werden. Waer door gebeurt, dat ſommige, als ſyaen dit gebreck lange jaren hebben gaen quijnen, ten laetſten ſicherlick komen te ſterven. Soo getuyght Dr. *Do- doens* uyt de gene, die het ſelfs geſien hadden, verſtaen te hebben, dat in *Yſlandt* (een eylant, alſoo genoemt nae de groote Ys-kouw, als leggende in de Noort-zee onder den Beercirkel, in 't welken 150. Duytſche mijlen van Noorwegen) eenige, die aen deſe ſieckte gaen, onvoorſiens neder-ſtorren, en ſoo doot blijven.

De Blauw-schuyt verandert ſomtjits in andere ſieckten, gelijck Water-Roode-loop, en Teringe, waer aen de Menſchen dan al quijnende gaen ſterven. Soo gaet het oock als de ſelve vele, en ſware gebreken, gelijck groote Krimping in den Buyck, geſtadigh Braken, ſelle Koortſen, Sweringen aen de Beenen, Trec-kinge der Leden, en diergelijcke, by haer heeft, als mede wanneer ſy van de Ouders aenge-erft is, alſo de oirſieck in de ſelve diep in-gewortelt is, en ſoodanige uyt den aert ſwack Ingewant hebben.

De Vlacken in de Beenen hoe ſy bruynder zijn, hoe arger; en als ſy tot Sweringe uytbreken, die konnen ſeer qualick geneſen werden, maer loopen groot ge-vaer om tot Kout vyer te vervallen: gelijck mede alſo ſer eenige bruyngheyt komt inde mont, ofte 't gehe-melt, als beteyckende een uytblaſing van de inge-boren, en natuerlicke wormte, is een voor-teycken van de aenſaende doot.

Het XXIV. Capittel.

1. Aenwijſingen tot de Geneſinge, door
2. Bloet-laten,
3. Bereyden, Openen, en
4. Middelen die eygentlick de Blauw-schuyt wederſtaen.
5. Suyveren, ofte Purgeren,
6. Verſtercken.

DE wijl de Blauw-schuyt haren oirſpronck heeft duyt grof, ſwaer, ſwart, en rauw Bloet, het welck vermengt is met ſcherpe, en dunne Wey, die beyde een byſondere en eygene (die wy Blauw-schuytge mogen noemen) bedervinge, en beſmettelicke verrottinge aengetrocken heeft: ſoo moet die quaet-aerdigheyt, door byſondere en eygene Geneef-middelen wech-genomen, de ſelvige bereyt, en de verſtop-te Aderen geopent zijnde, afgeſet, en dan Milt, Lever, en 't ander Ingewant, verſterckt werden. Waer toe mede ondertuſſchen dient gehouden ſoodanigen Maniere van Leven, die de Oirſaken van de Blauw-schuyt tegen is, ende het groeyen van grof Bloet wederſtaet.

2. Het Bloet aldus geſtelt zijnde, dient ten eerſten wat vermindert, ſulcx is beſt door het Speen (alwaer de Nature gewoon is het groffte nae toe te ſenden) het zy die Aderen van ſelfs vloeyen, het welck beter is, het zy, dat ſy door Egels, ofte anders geopent werden. Maer als dat niet vallen en wil, ſoo magh men in den Arm laten, ofte oock als de toevallen meeft beneden zijn, in den voet, doch weynigh ſevens (alſoo de krachten ſulcx niet en willen lijden) en liever twee drie mael; en dat meerder om het Bloet wat lucht te geven, als om veel af te trecken. En dit en dient oock niet gedaen, als in 't begin: want als het gebreck te ſeer toegenomen heeft, dan en zoude het Laten niet de groote Sieckte, maer wel de kleyne krachten verminderen. Maer dan moet men komen om de quade Vochtigheden te bereyden, en af te ſetten, en de quaet-aerdigheyt te benemen.

3. Waer door de ſwarte, en ſware vochtigheden te bereyden zijn, en daer benevens Milt, en Leverte openen, is wijtloopigh aangewefen in het Eerſte de el en 4. boeck van den *Schat der Ongesontheyt*, op het 5. 15. en 16. capittel, en derhalven onnoodigh hier wederom te verhalen. Wt de ſelfde hebben wy de Inlantſche verhaelt in 't laetſte capittel van de *Inleydinge*.

4. Maer deſe gemeene en zijn niet genoegh, en men zoude met de ſelvige alleen weynigh uytrecten, ten zy daer by gemengt wierden ſoodanige, die de byſondere bedervinge door byſondere kracht konden overwinnen. En van deſe zullen wy nu gaen beſchrijven, waer ſy waſſen, wat gedaente, aert, en krachten ſy hebben; beginnende van de ſlapſte.

Denning-bruyt / ofte *Nunonilawit*, alſo genoemt na ſijn ronde bladerkens, een penning gelijckende, die met

met twee aen elcke zijde van een langen steel, langhs de aerde kruypende, beset zijn, aen 't uytkomen van de welke op korte steelkens kleyne gele bloemkens uyt-spruyten. Wascht onder andere plaetschen van Holland in 't Haeghsche bosch, en overvloedigh aen de slooten van den Dordrechtschen waert, maer seer dicht onder de wilgen staende aen den dijk, buyten den riet-dijk, aen den welken hy eertijts valt geweest is: gelijk hier (1) beneffens (2) *Bek-boom*, ende (3) *Water-hanen-voet* uyt-gebeeldt is.

Penning-kruyt verkoelt in den eersten, en verdroogt in den tweeden graed. Behalven dat het een goet, en heelsaem wondt-kruyt is, soo wederstaet het oock de Blauwschuytge besmettinge, en quaet-aerdigheyt, en versterckt de losse Lidmaten, gelijk Dr. *Wierus* mede getuyght.

Supring is genoegh bekend, ick hebbe sien wassen in 't Haeghsche bosch, en ontrent Leyden, is kout en droogh in den tweeden graed, ontoedoet de verstoptheyt, verfrischt mont en maegh, verquijckt ende versterckt het herte, en wederstaet alle bedervinge, en verrottinge; als onder andere oock die van de Blauwschuyt.

Kleyne Suyring, ofte *Acetosella*, by sommige *Vels-furkel*, en by ons *Schaeps-suyring* genoemt, heeft de selfde kracht met de voorgaende, dan is meerder droogh makende. Sy wascht onder andere plaetschen van Holland in de weyden om Dordrecht.

Coelsocks-lynot (soo genoemt om dat het met de *Coe-kock* voort-komt, ofte van hem geerne gegeten wert) is een kleyn en leegh kruyd, dunne steelkens uyt de wortel gevende, op yders toppen van de welke drie teere, dunne, kleyne, bleyck-groene bla-

derkens voort-komen, suer van smaeck, de Claver-bladeren by-na gelijk, waerom het oock den naem in Latijn heeft van *Trifolium acetosum*, ofte *Supre Claveren* / en volght in aert en krachten de *Suyring*.

Bek-boom / *Beech-pongen* / of *Water-pongen* hebben dicke, vette, gladde, en bruyngroene bladeren, wat langwerpiger, als het *Penning-kruyt*, en komen mede soo twee tegen een uyt een langen steel, waer uyt zijde-tackkens spruyten met blauwe bloemkens, die van *Guychel-heyl-wijf* ken niet ongelijk. Wassen aen de kanten van de slooten, ende onder andere veel in den Dordrechtschen waert, even buyten de poorte. *Bek-boom* is werm, en droogh in den tweeden graed, en bequaem voor de *Droffel-pisse*, en 't *Graveel*: maer insonderheyt voor de *Blauw-schuyt*. Doch al ist, dat Dr. *Ronssen*, ende andere de *Bek-boom*, als sy alleen gebruyckt wert, misprisen, vreesende, dat hy door sijne vochtigheyt stofte mocht geven tot vergrootinge van de *Milt*: soo is sulcx te vergeefs, dewijl het selve soo wel het rijstent zout heeft als andere *Blauwschuyt-kruyden*, hoe-wel niet soo veel, als de *Lepelbladeren*, met de welke het om sijne meerder vochtigheyt en minder hitte bequaemlick gemenght wert, alser brant, ofte koortsche by is.

Boter-boonen zijn soo genoemt na haer dicke, en gelijvige bladeren, de *Boon-Bladeren* gelijkende, behalven datter op elck hol en voosachigh steelken maer drie by een en staen, gelijk aen de *Claveren*, daarom oock, en om dat sy in, in ontrent het water groeyen, *Water-Claveren* geheeten. Sy wassen onder andere menigh-vuldigh in den *Alblaffer-waert*, die om sijn leeghte, den *Leegen-waert* genoemt wert, en veel in de slooten tusschen *Papendrecht* en *Alblas*. Zijn werm, en droogh in den tweeden graed, en, gelijk de menighvuldige ervarentheyt leert, hebben sonderlinge kracht tegen de *Blauw-schuyt*, en konnen, tegens den aert van andere *Blauw-schuyt-kruyden*, het koken verdragen, waer toe sy oock des winters, gedrooght zijnde, gebruyckt werden.

Alle de soorten ofte gesachten van *Kerffe* zijn vol van lucht, ofte vliegend *Zout*, gelijk haren scherpen smaeck wel uytwijkt, en hebben derhalven kracht om de *Blauw-schuyt* te verwinnen; onder de selve wassen seer menighvuldigh in de slooten buyten *Dordrecht*, en elders, de grooten kleyne *Water-kerffe*.

Water-kerffe heeft een dicken, langen, en hollen steel; daer aen wassen veel langachtige ryan van bladeren, van veel bysonder langwerpige ronde bladeren vergadert, bruyngroen van verwe, en in 't opperste veel kleyne, en witte bloemkens. Is heet en droogh al over den tweeden graed, van reuck, en smaeck de *Kerffe*, ofte *Kors*, die in onse *Hoven* gesaeyt, en onderhouden wert, gantsch gelijk. *Helpt*, behalven de *Blauw-schuyt*, oock de *Droffel-pisse*, en 't *Graveel*. Dr. *Eugalenus* schrijft dat 't sap insonderheyt helpt de gene,

Staet mede wel te letten, dat men de selfde niet (gelijk nochtans door de banck geschiet) en koockt, maer het sap persf uyt de groene bladeren, en sulcx met Wey, ofte Wijn na geleghentheit, vermengt. Want also de selvige haer meeste kracht hebben in een salpeterachtigheit, of vliegent zout (gelijk de Chymisten dat noemen) soo vervieght het selve maellendeel in 't koken, en ten deele oock in 't droogen: maer blijft geheel in het uytgeperste sap, en de *Conserven*, die gemaect konnen werden, en gereet gehouden om des winters te gebruycken: het zy alleen, ofte met Wijn uytgeperst. Dr. *Forest* prijft leer sijn *Syroop* uyt sap van *Beks-boom*, en *Lepel-bladeren*, met *Suycker*: dan de selfde dieat eerst met water hoogh gekoockt, en dan het sap daer onder gemenght, en niet (gelijk hy doet) te samen gekoockt: even-eens gelijk de beste *Apotekers* de *Syroop* van *Violen* maken. Dan zoude evenwel beter houden het sap alleen, als met *Suycker* gemenght: also de selvige te veel gebruyckt zijnde, verstoppinge, en opswellinge in de *Lever* en *Milt* veroirsaeckt. Dan dewijl men het versch sap in de *Winter* niet wel hebben en kan, soo magh men voor die tijt alleen de *Syroop* gebruycken. Maer also de rauwigheit van het sap oock in de *Maegh* rauwigheit zoude konnen veroirsaken: soo en is niet beter, als dat de gene, die een swacke *Maegh* hebben, het *Water* drinken, het welck door het overhalen, sijn rauwigheit verliest, gelijk *Eugalenus* beveelt, ofte somtijts des morgens een roomer drinken van *Alssen-wijn*, daer by gedaen zijn de wortels van *Paerde-bloemen*, en *Patic*, de bladeren van *Agrimonye*, *Bruyn-heyligh*, en *Bocx-boonen*. En de *Maegh* kan van buyten gestreken werden met *Olye* van *Alssen*, en *Bruyn-heyligh*. Men kan oock het *Water* uyt de *Kruyden* groen, en gestampt, op 't zant, ofte in een badt, sonder ander water, overhalen. Maer stercker is de *Geest*, die door dickwils overhalen van de *Waterigheit* gescheyden, en vol vliegent zout is. Waer van een halve lepel met *Wey*, *Bier*, ofte *Wijn* kan ingegeven werden.

5. De grove, en *Blauw-schuyt*ige vochtigheden aldus bereyt en in-getoomt zijnde, moeten af-geset werden. En alsoo onmogelick is soo grooten menichte in een, ofte weynigh reysen te ontlasten, en insonderheit om dat de *Blauw-schuyt* door stercke *Purgatyen* niet verlicht, maer veel eerder gesteright wert, ende daer op beswaert: soo zal men de *Vochtighe*den allencxkens, en met sachte middelen door den *Kamergangh* quijt maken, ende tusschen beyde al gebruycken de verhaelde *Geneef-middelen*, die uyt bysonder aert de quaet-aerdigheit van de *Blauw-schuyt* tegen zijn. En alsoo de itoffe van de *Vochtighe*den niet van een wesen is, soo moeten de *Bereyden*de *kruyden* daer onder gemenght werden. En na het gebruyck van de selvige alle acht ofte veertien dagen wederom al sachtjens gepurgeert, met *Inlantsche* *kruyden* in 't 3. capittel van de *Inleydinge* vermeldt, ofte

die hem by het oude wil houden, kan de selvige vinden in den *Schat der Ongefontheyt* op het 7. cap. en 4. Boeck van het *Eerste Deel*.

6. Ten laetsten alsoo door het toe-vloeyen van de bedorvene *Vochtigheden*, en *Dampen*, het *Ingewant* verswackt wert, insonderheit *Milt*, *Lever*, *Nieren*, en *Maegh*, als mede *Herte*, *Longen*, en *Hersenen*, die daer oock een quade gestaltensise uyt trecken: soo is nootfelick, dat by de gemelte *kruyden* gedaen werden de gene, die foodanige *Deelen* konnen suyveren en verstercken, gelijk de *Inlantsche* daer van aengewesen zijn in het laetste *Capittel* van de *Inleydinge*.

Het XXV. Capittel.

Geneefinge der Toevallen by de *Blauw-schuyt*, als

1. Kortem *Adem*,
2. Quaet *Tant-vleysch*,
3. *Vlacken*,
4. *Pijn* in den *Buycck*, en *Lidmaten*,
5. *Braken*,
6. *Buycck-loop*,
7. *Brant*, en *Koorfsen*,
8. *Geswellen*,
9. *Sweringen*,
10. *Roos*,
11. *Water*,
12. *Uyt-teeringe*.

NA dat wy verhaelt hebben hoe en door wat *Middelen* de *Blauw-schuyt* in 't gemeen verjaeght wert, en dat de selve veel *Sieckten*, en *Toevallen* onderworpen is, die noch yet bysonders van doen hebben, soo is nootwendigh, dat wy het selfde nu vervolgens aenwijzen.

1. Voor-eerst, als by de *Blauw-schuyt* vermengt is *Kort-ademheyt*, en benauwtheit op de *Borst*, dan moeten by de *Blauw-schuyt-middelen* gedaen werden die de *Borst* openen, gelijk onder onse *Hierlantsche* zijn, *Duyvels-beet*, *Houf-bladeren*, *Longen-kruyt*, ofte andere in 't laetste capittel van de *Inleydinge* vermeldt.

2. 'T sacht, en *verdorven Tant-vleysch* wert geneesen door *Middelen*, die kracht hebben om te suyveren, de bedervinge te wederstaen, als oock wat 't samen te trecken, en op te drogen. Hier toe mogen *Spouelwaters* gemaect werden uyt *Water* van *Peningh-kruyt*, *Lepel-bladeren*, ofte diergelijcke, ofte het sap van de selvige, gemenght met het vierde-deel van *Water*, ofte wat minder, van sap van *Sondaau*, *Muer-peper*, ofte *Water-banen-voet*, daer by doende wat *Honinch* van *Rosfen*, ofte *Honinch-azijn*. Hier toe kan mede dienen het afsietfel van *Varen-wortels*, *Ganserick*, *Geruwe*, *Peerde-staert*, *Verekens-gras*, en diergelijcke: doch moet alstijt wat bykomen, 't gene eygentlick den quaden aere van de *Blauw-schuyt* wederstaet. Tusschen beyde magh men oock het *Tant-vleysch* strijcken met de voorschreven *Sappen* onder *Honinch* gemenght. 3. De

3. De *Vlacken* verdwijnen gemeenlick van selfs, wanneer maer op het binnenste wel gelet en wert. En als sulcx niet ras genoeg en geschiet, soo magh men de selve betten of stoven, met de verhaelde Warenen, en daer onder doen het af-zietfel van *Camillen*, *Byvoet*, *Alffen*, *Perssen-kruyt*, en diergelijcke. Na het Stoven, kan men strijcken met een salfken gemaect van *Vreckens-rausel*, *Verssche Boter*, ofte *Mey Boter*, en het Sap van de gemelte Kruyden.

4. In de *Blauw-schuyt* is dickwils soo groote pijn in den *Buyck*, dat hy schijnt te scheuren, gelijk oock wel in het *Buyck-vlies* gebeurt is, waer van den naem *Scheur-buyck* komt. Als deselve niet tijdigh op en hout door *Blauw-schuyt* geneesmiddelen, dan mag men daer toe gebruycken een *Clysteer* van het Afzietfel van *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Bilsen-kruyt*, *Glas-kruyt*, *Camillen*, *Meliloten*, in soete-Melck gekooct, en daer onder wat versche *Boter* gemengt.

Wanneer de *Pijn in de Beenen* komt, soo magh men de selvige stoven met het verhaelde afzietfel, ofte, (als het dieper moet gaen) de selve houden over den damp van een hooge pot, daer onder een gloeyende key, ofte traet-steen in-leydt, en op-gegoten is een lepel ofte twee Sap van *Lepel-bladeren* met *Wyn*, ofte *Azijn* uitgeperst. Daer nae dient over de pijnelicke plaets geleyt een Pap van *Gorste-mel*, poeyer van *Camillen*, en *Bilsen-kruyt*, in *Melck* gekooct, en met *Room*, ofte *versche Boter* gemengt.

De *Blauw-schuyt* schiet oock op andere plaetsen, en vermengt haer met de *Gicht*, in welke gelegentheynt niet beter en is, als des morgens te drincken een glas *Alffen-wijn*, ofte *Alffen-bier*, daer de bladeren van *doex-boonen*, *Byvoet*, en *Gerard* op gestaen hebben.

Het selve is oock dienstigh in *Bevingh*, *Geraecktheyt*, en *Treckingh der Leden*; en van buyten, de verhaelde *Stovingh*, en Pap voor de *Stijvicheyt*.

5. Van 't *Braken*, dat de *Blauw-schuyt*ige somtijts overkomt, getuyght Dr. *Eugalenus*, dat de *Siecken* van *Melck*, en 't gene van *Melck* gemaect werde, (daer sulcks in andere gelegentheydt van *Siecken* de Maegh noch meerder verzwackt) beter varen, als van 't *amen-treckende*, en versterkende middelen. Want dese houdē de quaer-aerdige vochtighede inde Maeg; maer de *Melck* versacht hare scherpe hoedanigheyt.

6. Wanneer in de *Blauw-schuyt* eenige *Buyck-loop* valt, die en dient niet gestopt: want daer door zouden de *Siecken* in de uyterste benauwtheydt, en engborstighēyt vervallen, waer op mede dickwils het *Water* ofte diergelijcke zoude volgen. Hier toe is bequaem den *Alffen-wijn* met *Penningh-kruyt*.

7. Sommige krijgen by nacht grooten *Brant*, dewelcke haer dienen te wachten van de *Kruyden*, die geheel scherp zijn, maer alleen te gebruycken de wortels van *Paerde-bloemen*, *Agrimonye*, *Suyring*, *Schape-suyring*, *Coekeck-byoot*, *Penning-kruyt*, en diergelijcke. 't Welck oock plaets heeft in *Blauw-schuyt*ige *Binne-koortsen*.

8. De harde *Geswellen* werden verlicht met een *Stoving*, of *Pap* van *Wortel van witte Wijngeort*, *Wiel-wortel*, *Alffen*, *Stinckende Gouwe*, *Speen-kruyt*, *Glas-kruyt*, en *Kruym van Witte-broor* in soete-Melck gekooct.

Tot de *geswellen* (die de *Pestige* gelijcken) gebruyckt *Eugalenus* een *Pap* van *Alffen* onder versche *Eyeren*, die den selfden dag geleyt zijn, met doyer, wit, en schael gestampt, en soo kout op-geleyt. Daer toe maect hy oock een ander van *Camillen*, *Meliloten*, *Glas-kruyt*, *Maluwe*, *Witte Maluwe*, *Bingel-kruyt*, sacht gekooct, en daer dan by gedaen meel van *Lijn-zact*, en *Gerste*, met *Honich*, en *Olye van Rosen*.

9. Als de scherpe *Vochtigheyt* in-eet, en een *Sweeringe* veroirsaeckt, so zal men de selve suyveren en heelen met *Bek-boom* in *Bier* gekooct, en twee-mael daeghs op-geleyt. En als sy te seer vervuylt, ofte veroudert is, gebruycken met ploeksel een *Salfken* van *Sapuyt Lepel-bladeren*, *Stinckende Gouwe*, *Geruwe*, met rauwen *Honich* gemengt. Dient het noch stercker, so magh men nemen 't sap van scherper *Kruyden*. Boven over kan geleyt werden, een blat van *Woegbre*, *Eenblat*, ofte een ander in het laetste van de *Inleydinge* vermeld.

10. Tot de *Roois* is bequaem *Vlier-water* met eenen dubbelden doeck werm gebet, en op-geleyt.

11. Het *Water*, dat hem somtijts onder de *Blauw-schuyt* vermengt, en moet met geen stercke middelen af-gedreven werden: maer vergaet veeltijds alleen met de gene, die openen, en dun maken, gemengt onder *Blauw-schuyt*ige. Want de verstoptheyt oepent, en de quaer-aerdigheyt verbeteret zijnde, verdwijnt de *geswollenheyt*. En sulcx niet geschiedende, magh de *Waterigheyt* met *Vlier* sachtjens af-geset werden.

12. Op een hevige, en langh-durige *Blauw-schuyt* volghet somtijts door gebreck van goet bloet, een *Wateringe*, waer toe niet beter en is als *Geyen-melck*, terstont als sy gemolcken is, gedroncken; insonderheyt, als onder haer voer wat van de *Kruyden* gedaen zijn, die door eygenheyt de *Blauw-schuyt* overwinnen: als mede een *Colijs* van een *Hoen*, en *Kalfs-vleysch*, beschreven in het laetste van het 13. cap. en 4. boeck des Eersten Deels in den *Schat der Ongesontheydt*. Dan hier moet mede voornamelick gelet werden op een goede *Maniere van Leven*, waer van in het volgende.

Het XXVI. Capittel.

Maniere van Leven, in

1. Lucht,
2. Spijse, en *Dranck*,
3. Oeffenen, en *Stil* zijn,
4. Slapen, ende *Waken*,
5. Losen, en ophouden.
6. *Bewegingen des Gemoets*.

DE wijl de Blauw-schuyt bestaet uyt grofen bedorven Bloet, soo moet foodanigen Maniere van Leven waergenomen werden, dewelcke het selve mochte verbeteren, en goet Bloet voort-brengen. Daer toe strecken de ses Niet-natuurlicke dingen.

1. Voor-eerst dient des morgens den mont gespoelt, en de tanden wel gewasschen, en dan moet geschouyt werden een kouwe, vochtige, bestotene, onsuivere, zaltige *Lucht*, gelijk hier voor geseyt is, dat de Blauw-schuyt helpt veroorsaken, en gesocht een die werm, droogh, dun, suiver, open is; ofte als men foodanige niet hebben en kan, dan magh men de selve door de konste soo toe-maken, gelijk in de *Schat der Gesontheyt* beschreven is, in 't 2. Deel en 1. cap.

2. Even-eens moet men hem oock wachten van *Spijse*, en *Drack*, die grove, en verdorvene Vochtigheden, en dien-volgende de Blauw-schuyt verwecken, hier voor in 't 21. capittel n. 6. aengewesen. In tegendeel dient men te gebruycken *Spijse* van goet voedsel, licht te verteren, en van aert, en krachten om dun te maken, openen, suiveren, en het rijzen te helpen. Onder foodanige zijn *Hoenderen*, *Calcoenen*, *Conijnen*, *Perdrijven*, *Snippen*, *Lysters*, *Vincken*; als oock *Schapevleysch*, *Calfs-vleysch*, *Ossen-vleysch*. Het welck niet out zijnde, als oock *Schapevleysch*, wel acht dagen in 't zout magh staen, waer door de overtollige vochtigheyt verteert wert, en dan met *Moslaer* (die mede doet rijzen) gegeten. Dan men zoude niet gelooven, hoe veel de *Verstighyheit* hier doen kan. Het-welck de *Zeevarende* luyden wel wetende niet als na ververstige haken. Het welck oock de oirfaeck is, dat in onse schepe, die na *Oost-Indyen* varen, gestadigh een deel levendige verckens gehouden werden, die aldaer voortsettende, goet voedsel voor de maets geven. Die het *Speck* versch (daer het gezoute, en gerookte *Blauw-schuytigh* is) etende, haer lichaem voor de *Blauw-schuyt* bevrijt houden: gelijk het selve oock, als het niet te vet, ofte te out en is, gepresen wert van *Hippoc.* 4. *acut*. Den *Huis-pot* magh men stoven men *Suyring*, *Lepel-bladeren*, *Beke-boom*, &c. Oock een *Kiecken*, om te braden, daer mede vollen.

Het *Vleysch* is hier bequamer dan *Visch*, en onder de selve *Zee-visch* arger als *Rivier-visch*, welckers sange zal wesen *Peper-wortel*, en waer van de beste zijn *Baers*, *Snoeck*, *Posch*, *Salm*, en diergelijcke, te sien in 't 3. boeck en 16. cap. van den *Schat der Gesontheyt*. *Suycker*, en soetigheyt (also het verstoppinge maekt) en dient niet veel gebruyckt.

Is mede goet somtijts een *Salaet* te maken van *Water-kerse* (die daer toe meest in 't gebruyck is) ofte d'ander *Blauw-schuytigh* kruyden: dan anders is den *Azijn* gantsch ondienstigh.

Den *Drack* moet klaer, en helder zijn, gelijk wel bestelt en gehopt *Bier*, *Rhijnschen wijn*, ofte *Moelslaer*, als mede *Alssen-wijn*, ofte *Alssen-bier*, daer wat gedroogde *Boex-boomen* op gestaen hebben: waer me-

de alleen ick verscheyde genesen hebbe. Is mede goet, insonderheyt wanneer het *Lichaem* te veel gestoren is, *Suyre Wey* te drincken, het zy alleen, ofte met de gemelte *Kruyden*: gelijk oock *Geyten-melck*, hebbende goet voedsel, en dat de *Lever* kracht geeft.

3. Het *Lichaem* moet niet te veel (als onsuiver zijnde) maer alleen matelick *groeffent* werden, gelijk met wandelen.

4. Soo moet oock *Slapen* en *Waken* wesen.

5. Het *Lichaem* en dient niet al te gestopt, insonderheyt niet het *Speen*, voor de gene die daer aen vast zijn. En al te groote loslijghydt kan oock niet veel voordeel by-brengen.

6. *Vreesse*, en *Droofhey* (als oirfaeck gevende tot swaermoedig bloet) moeten gantsch geschoot werdt.

Wy hebben dit ten kortsten overloopen, om dat de Maniere van *Leven* breeder verhandelt is in den *Schat der Gesontheyt*, alwaer alles nader kan werdt nagesien.

Hippocrates vande Inwendige gebreken.

Een *Milt-sieckte*: Den *Buyck* is op-geblasen, daer nae swelt de *Milt*, is hart, en daer valt scherpe pijn in. Hy verandert van werve, en wert bruyn, en valuwe, gelijk een *granaet-schel*, stinckt uyt sinen mont en tantvleysch, het welck van de tanden scheyt, krijght op sijn beenen sweringen, gelijk nacht-puysten, de leden nemen af, en de kamer-gang is hart.

Deselve aen het *Tweede Boeck* van zijne *Voorseggingen*.
De de *Milt* groot is, hebben quaet tantvleysch, en een stinckende mont: en die sulcx, noch het bloeden over en komt, die krijgen op haer beenen quaet sweringen, en swarte vlacken.

C. *Plinius secundus* in 't XXV. Boeck van de *natuurlijk Historien*, op 't 3. Cap.

Daer en wert niet alleen gevonden boosheyt onder de *Beesten* om de *Menschen* te beschadigen: maer oock somtijts in de *Wateren* en *Landen*. Als *Germanicus Caesar* sijn *Leger* in *Duytland* over den *Rhijn* gebracht hadde, soo was ontrent de *Zee-kant* een *Fonteyn* van zoet water alleen, waer van gedroncken zijnde, de tanden binnen twee *Jaren* uytvielen, en de knyen losch wierden: de *Grees-mesters* noemden dit gebreck *Stomacae*, dat is *Mond-quaet*; en *Scelotyrbe*, dat is *Scheur-been*. Men heeft tot hulpe van dese *Sieckte* een *Kruyt* gevonden, 't welck *Britannica* geheeten word.

Celius Rhodiginus in sijn 6. Boeck op 't 8. Cap.

Scelotyrbe ofte *Scheur-been*, is een sekere *Lammigheyt*, als men niet recht en kan gaen, en de beenen als op hooghten klimmende, na hem treckt, en somtijts ter slincker, somtijts ter rechter-zijde, somtijts aen weder-zijden omslingert.

Poly-

Polydorus Vigilius in 't XXVII. Boeck van de Historie van Engelandt.

IN 't jaer 1486. in 't begin van de regeeringe van Koninck Henrick de sevende, heeft sich een nieuwe sieckte door het geheele Koninckrijck van Engelandt verspreyd: dit was een grouwame plaegh, en in geen eeuwen te voren (soo veel als bekent is) eenige menschen overgekomen: want het lichaem wierde schierlijck met een doodelijck sweet bevangen, het welck te gelijk het hoofte en de maegh met een geweldige hitte en brandt benauwde. Alle menschen, die in 't begin dese sieckte kregen, om dat eenige de hitte niet wel konnende verdragen, alse te bedde lagen, het decksel afwierpen, alse gekleedt waren, de kleederen uyt trocken; andere dorst hebbende konden dranck gebruyckten, en eyndelick andere de hitte en stanck deurslaende (want het sweet was swaerlijck sinckende) het sweeten verwekten door het opleggen van meerder deckel, storven altemael; de een soo wel als d'ander, terfont, ofte niet lange na datse hadden beginnen te sweeten, soo dat den hondertsten van de siecken daer van niet deur en quam. Geen konst oft wetenschap der Genees-meesters konde eenige hulpe oft verquickinge toebrengen, door dien de nieuwigheyt der sieckte alle hare ervarentheyt te boven gingh. Doch na 24. uren, (want soo lange duurde de kracht van die sieckte) als het sweeten overgingh, soo bequamen sommige wederom: nochtans waren daer door so niet uyt-gesuyvert, ofte sy storteden t'elckens al weder in, en quamen daer vele van te sterven. Maer dat selvige heeft op het laetste noch een hulp-middel tot soo grooten quaet aangewesen: want die in 't eerste eens gesweet hadden, alse daer na wederom sieck werden, namen opmerckinge op die dingen, dewelcke in de eerste genesingh haer wel bekomen waren, de welke sy daer nae voor een hulp-middel gebruyckten, altydts daer yets by doende, dat tot de genesinge dienstigh was. Soo hebben die selvige, wanneer tot de selve sieckte vervielen, uyt aenmerckinge van die dingen, door de welke sy bekomen waren, haer selven soo leeren genesen, datse de moeyelicheyt van dat sweeten lichtelicken uytstonden. Waer door dat het gebeurt is, dat naer een over-groote nederlage van menschen, een gereet hulp-middel voor een yeder is wytegevonden, het welck dusdanigh is. Soo yemandt by dage het sweeten overkomt, moet van stonden aen met sijn kleederen te bedde gaen liggen: Soo het hem by nacht en te bedde zijnde overvalt, soo moet hy hem stille houden, en hem niet verroeren van sijn plaetse, en dat volkomen 24. uren langh: ondertusschen moet hy hem soo decken, dat het sweeten daer door niet en werde verweckt, maer van selfs, soetjens voortkome: hy moet geen spijsen nuttigen, indien hy andersins soo lange kan hongerslijden: hy moet niet meer drancks gebruycken, dan matelicken genoegh is om den dorst te leschen, en dat foodanigh als hy gewoon is, en

warm gemaect: onder 't genesen moet hy hem voor al wachten, dat hy noch handt, noch voet buyten het decksel en steke om hem selven te ververschen, ofte te verkoelen, 't welck dood'lick is. Dit middel is tegen die nieuwe sieckte gevonden, de welke doen ter tijt Engelandt alleen doorgelopen, en naderhant noch dickwils swaerlijcken geplaeght heeft.

Den President de Thou in 't sefte Boeck sijner Historien.

IN 't jaer 1521. is Engelandt met een swaere en verderffelicke sieckte aengetast geweest: de sterfte is overgroot geweest, dewijle de kracht van het quaet met soo grooten vinnigheyt en snelligheyt voort liep, dat binnen de Stadt van London alleen, in seven dagen tijts, 900. menschen zijn omgekomen. Dese sieckte heeft van de plaets, de naem van Engelsche sweet-sieckte gekregen: gelijk de Melaetsheyt by Hippocrates in sijne voorleggingen na het lant van Phoenicien, Phoenisiche: en de Pocken in onsen tijt opgeresen van Napels in Vranckrijck gekomen zijnde, de de Fransoisen genoemt zijn, hoewelse veel liever Indiaensche sieckte behoorden geheeten te worden, om dat de Spaengiaerden die daer van daen mede hebben gebracht, gelijk uyt hare Historien bekent is.

Paulus Iovius in 't 4. Boeck sijner Historien.

Sommige zijn genesen, drie dagen gestreken zijnde met quicksilver onder reusel vermengt, maer behielden grove lick-teeckenen harer sieckte. Andere, wanneer door een arbeydsame oeffeninge, en een schaerfe maniere van leven, de wreede handen der Artzen, die op 't gevaer van andere hulp-middelen soecken, ontgingen, hebben sekerder middelen gevonden.

De Thou Hist. 71.

IN groot Java zijn de Menschen met de Pocken seer gequelt, de welke sy op dese wijze genesen: De Siecke letten sich van 's morgens ten 10. uren tot 2. uren na den middagh in 't heetste van de Son, en soo verdroogen sy, en trecken uyt de quellijcke en quaet-aerdige gestalte.

Francisco Guicciardini, in het elfde Boeck van sijn Historie, of Geschrijven.

Het dunckt my oock na de verhandeling van andere dingen, geensints ongedenck-waerdigh, dat zijnde doen ter tijt Fataal of nootschielijck voor Italien, dat haer ellenden, van de overkomst der Franschen, hun oorpronck hadden, of ten minsten hen toegeschreven wierden; dat oock alldoe die sieckte ontfont, die de Fransche de Napolitaensche sieckte, en de Italianen *Le Bolle* of *Mal Francefo*, en wy de Spaensche Pocken noemen, zijnde de Franschen toegeschreven, om dat sy onder hen ontstaen is, terwijl sy sich tot Napels onthielden, en van hen op hun weder-keeren

na Vrankrijk door geheel Italien verdeelt. Welcke sieckte, 't sy fy t'eenemaal niet, of tot noch toe aen ons half front (als allen in de afgelegenste en laefte deelen) onbekent was; eenige Jaeren soo afsgrifselijk geweest is, dat men daer van als een swaer jammer, met reden gewach maect: Want sich of met swaere leelijke gefwellen, die menichmael ongeneeslijke wonden wierden, of onlijdelijke pijn in de voegen en fenuwen des geheelen Lichaems, (waer toe de Geneesmeesters, sulck een sieckte ongewoon zijnde, niet alleen geen bequaeme, maer oock menighmael strijdige hulp-middelen; die deselve seer deden vermeerderen, aanwenden) ontdeckende veel Menschen, soo Mannen als Vrouwen, soo Oudt als Jonck, van het leven beroofde. Veel leelijk daer van geschonden zijnde, bleven onnut en vol swaere en geduerige pijn, behalven dat het meeste van dese, dewelcke meenden vry te zijn, binnen korten tijt weder in de selve quaele vielen. Doch nae verloop van veel Jaeren ('t sy dat dese Hemelsche invloeyingh een weynigh versacht is geworden, die dese swaere quellingh voort-gebracht had, of dat men door lange ondervindingh bequaeme hulp-middelen daer toe gevonden heeft) is het quaet veel minder geworden, oock van selfs in verscheyden soorten verandert: Voor de rest een quaele, waer over sich met recht de Menschen van onsen tijt hebben te beklagen, als zijnde hen sonder hun schult toe-gekomen: Naedemaal van een yeder, die de eygenschap van het selve noyt of seer klaerlijck yemant bevanght, als door vleeschelijcke vermenginge. Maer het betaemt oock dat wy de Franschen van dese schande verlossen, nademaal naderhand ondervonden is, dat dese Sieckte uyt Spaengien na Napels is gebracht geworden, hoewel niet eygen aen hem zijnde, maer uyt die eylanden, de welke alsdoe door het ontdecken van *Christophel Colombo*, Genovees, bestonden aen onsen half front, bekent en bevaren te worden, over-gebracht: in welke eylanden even-wel, door bysondere gunst van de Nature, seer bequaeme veerdige hulp-middelen daer toe gevonden worden; zijnde het gebruyck van een hout, door sijn bysondere krachten, seer edel, 't welke aldaer groeyt, waer door men lichtelijck geneesen wort.

Het XXVII. Capittel.

1. *Sucht, ofte Ongedaenbeyt.*
2. *Water, ofte Water-sucht; Haer benamingen,*
3. *Oonderscheyt,*
4. *Oirsaken,*
5. *Ken-teyckenen,*
6. *Voor-teyckenen,*
7. *Geneesinge,*
8. *Maniere van Leven.*

ALs de Blauw-schuyt lange duurt, dan wertse gemeenlick vergeselschapt met *Sucht*, ofte *Water*,

waer van de *Sucht*, in 't Griecx *Cachexia*, genoemt, het beginfel is, gelijk *Paulus*, en als een voorganger, gelijk *Avicenna* spreeckt. Ende en is niet anders, als een algemeene ongedaenheit van het gantsche Lichaem, welckers huylt bleyck, en valuwe wert, het vleysch sacht, en bol, even-eens als (den Arabischen *Serapio* seer aerdig spreeckt) een gerefen deegh; spruytende uyt quaet voedsel, dat de *Lever*, en 't ander Ingewant daer nae toefenden.

2. Wanneer de Oirsaken van *Sucht* by-blijven, dan wert sy *Water-sucht*, en vervolt het *Vleysch*, en *Huylt*, ofte oock den *Buyck* met een *Waterige* vochtigheyt, waerom dit gebreck in verscheyde *Talen* naer 't *Water* sijn benaminge heeft. De *Grieken* noemen het *Hydrops*, *Hydros*, en *Hyderiasis*, de *Romeynsche* *Plinius* oock *Hydropisis*, waer van komt het *Italiaensche* *Hidropisia*, 't *Francois* *Hydropesie*, 't *Spaensche* *Idropisis*, en het ingetrocken *Engelsch* *Dropfie*. Op de selve wijze heet het by ons *Water*, ofte *Water-sucht*, gelijk by de *Hoogh-duytschen* *Wasser-sucht*.

3. Gelijk daer drierhande verteringe van voedsel in ons Lichaem is, soo maken haer gebreken ons drierley *Water-sucht*. De eerste, die in de *Maegh* geschiet, veroirsaeckt de *Tympanites*, ofte het *Bom-water*. De tweede in de *Lever*, verweckt de *Ascites*, welke eygentlick den naem van *Water* alleen toekomt; als zijnde een vergaderinge van *Water* in de holligheyt van den *Buyck*, tusschen het *Buyck-vleysch*, *Net*, en *Dermen*, waer door den *Buyck*, als een ton, op-swelt. De derde in de *Aderen*, en door 't gantsche Lichaem, brengt aen de *Leucophlematias*, ofte *Wit-slijmerigh water*, stekende tusschen vel, en vleysch, en daerom by de *Grieken* *Anasarka*, en by de *Romeynen* *Aquamtercus* genoemt. Maer hier moet wel aen-gemerckt werden, dat selden, ofte nimmermeer dese drie soorten van *Water* alleen, en suyer: maer meest, ofte altijdt onder malkander vermenght zijn, altemet de een met de andere, altemet alle drie te samen; dan elcke neemt den naem van 't gene, 't zy *Wint*, *Water*, ofte *Slijm*, de overhandt over d'andere oirsaecken heeft, ofte het meeste toe-brenght.

4. Wy zullen nu haer onderscheyt gaen aenwijzen uyt het onderscheyt der *Oirsaken*. De naefte beslaet in quaet, en onsuyer *Bloet*, meest rauw, slijmerigh, en waterachtigh, daer somtijts eenige *Swarte*, ofte *Gal*-achtige vochtigheyt onder vermenght is, het welck de oorlaeck is, dat de werve van soodanige somtijts valuwe, ofte bruyn is, somtijts na den geelen trecks maer meestendeel bleyck valt. Dese onsuyerheyt komt door gebreck van het Ingewant, daer het *Bloet* tot voedsel van 't Lichaem gemaect wert, te weten, *Lever*, *Milt*, *Nieren*, (in 't 29. cap. n. 5. aen te wijzen) *Aderen*, als in deselve *Ongematigheyt*, *Verstoppinge*, *Hardigheyt*, ofte *Bedervinge* is, en daer door in plaetsche van *Bloet*, een *Waterachtige* vochtigheyt voort-gebracht wert, die wel door het geheele Lichaem tot voedsel

voedfel van alle de Deelen gefonden wert, maer aen de selve niet valt vereenicht, als door haer ongematigheyt, de selve, als goet Bloet, niet gelijk zijnde, en derhalven foodanige Deelen doet bol opswellen. Hier toe helpt veel een koude, en rochige Maegh, de welke oock goet voedfel quaet maeckt: als mede veel koude en rochige Spijse, komende in een swacke Maegh. Want de eerste Verteringe niet wel gedaen zijnde, en wert door het tweede, noch de derde niet verbeterd. Soo sterf de wijs-gerige *Heraclitus* van 't Water, dewijl hy levende op de bergen, niet als *Moes*, en *Groete* en at, gelijk *Laertius* in sijn leven getuyght: en hy, die de ellendighyit der Menschē leven, met tranen gestadigh vertoonde, werde door het tranen uyt de Lever van 't ellendigh leven verlost. Hier toe doet mede koude, rochte, en quade Lucht. Alsoo verhaelt *Polybius* in 't 3. boeck van sijn Griecksche Historie, dat de Krijghs-knechten van *Carthago*, onder haren Veldt-oversten *Hannibal*, in Italyen overwinterden, en aldaer kouw, en veel ongemack uytstonden, en daer na noch moerassige plaetschen door-trekende, soo Peerden, seyde hy, als Menschē in Sucht vervielen. Dese wert oock verweckt, als gewoonlycke Ontlastinge verstoppt, en ophoudt, gelijk van Speen, ofte Stonden, waerom vele Maeghden, die wat over haer tijt gaen, dit gebreck ('t welck de Françoisen in haer tale *Les passes-couleurs* noemen) seer onderworpen zijn. Soo verhaelt oock de Griekckche Historie-schrijver *Dion*, dat de Keyser *Traianus*, uyt gesloopt Speen, in Water-sucht verviel, daerhy van dorst: de natuyrlieke wermte, door overvloed van dat grof, en onsuiver Bloet verstickt zijnde. Integendeel veroirsaeckt het uyt te vele losinge, waer door de natuerlike Wermte vervlieght, en dien-volgende de Lever, en 't ander Ingewant verkout, en verslapt werden. Soo lesen wy by den gemelten *Dion*, dat de Keyser *Adrianus*, door seer veel Bloedt te losen, van 't Water gestorven is.

Dese Oirsaken, als sy niet sterck en zijn, ofte niet te lang aen en houden, dan verwecken se enckele Sucht; maer toenemende; de Water-sucht, die wy *Wit-slijm* water genoemt hebben, verschillende alleen van mal-kander in groote, en sterckte van oirsake.

Maer het rechte Water, ofte *Aseites*, heeft hier benevens noch een ander oirsaeck, te weten een Openingh der Deelen, ofte Vaten, in de welke de Vochtigheden besloten werde. En al is 't, dat dit gevoelen van *Fernelius*, tegen gesproken wert door *Massariā*, *Augenius*, *Somarius*, en andere, heeft nochtans sijn steunsel in die Ervaringe: gelijk ick in sommige lichamen gesien hebbe de Lever, in sommige de Milt, soo hart, ende droogh als of sy gebraden waren geweest, het welck insonderheyit in de Dronckaerts plaetsch heeft. Dat even-wel de gemelte *Fernelius* schrijft, (in welck gevoelen *Cordanus* oock is) eenige (hy verstaet den Arabischen *Avicennā*, en die hem navolgen) eenen groven

mislagh te begaen, stellende, dat het Water in den Buyck leeckt door eenige nauwe, en onsenlicke wegen; daer in heeft hy ongelijk, alsoo niet altijd noodigh en is, dat de Lever, Milt, ofte Nieren, door drooghte, sweringe, ofte yet anders scheuren, en een merkelicke opening hebben, waer door het Water dan uyt-loopt: maer kan oock door onsenlicke gaetjens allencxkens uyt-zijpen, en alsoo metter tijt de holte van den Buyck vervullen, en op doen swellen: gelijk dit wel tegens den gemelten *Fernelius* beweert wert, by de ervarenē geneef-meesters *Iacchimus*, *Mercurialis*, *Massariā*, *Soxonius*, *Castrensis*, *Spiegel*, en andere. Dan dese gelooven, dat het Water op die maniere meest groeyt; maer ick hebbe bevonden door ontledingē van verscheide Lichamen, die van het Water gestorven waren, dat de oirsaeck by den treffelicken geneef-meester *Fernelius* by gebracht, meest plaetsche heeft. Het welck oock bevelticht wert van den, niet minder in 't Ontleden, als in de Genees-konste, ervaren, en seer geluckigen, gelijk sijnen naem mede bracht, en ick oock in sijn huys te Basel gesien hebbe, *Felix Platerus*. Dese, al staet hy toe, dat het Water oock door verholen wegen kan als door-sweeten, en gekleynt werden in den Buyck: schrijft even-wel 3. *Prax. 1. 3.* by hem ondervonden te wesen, dat het dickwils komt, door opening, insonderheyit van scheuring in het vleysch van Lever, ofte Milt; alsoo de Wey in 't Bloet de vaten van de Poort, en Holle-ader daer door gaende, en de selve op-spannende, haer van het vleysch doet scheiden, en aldaer dan eenige Blaesjens verweckt. Dit komt de gene over, (gelijk *Fernelius* wel seyde) die lang aen de *Gele-sucht* gegaen hebben, endie met een harde Lever, ofte Milt gequelt zijn: waer door het vleysch in dit Ingewant uyt drooghte scheurende van een wickt, en het bevangende Vliesjen berst; soo dat de Wey niet langer tegen gehouden kan werden, maer uyt-leeckt, even-eens gelijk de vochtighyit uyt een pot, die on dicht is. Dese oirsaeck is oock aangemerckt by *Hippocrates*, als hy in de 55. Kort-bondige spreucke van 't 7. boeck seyde, Dat in de gene, die de waterige Lever uyt-berst, den Buyck met Water vervult wert. Maer als alleen het Vleysch splijt, en het bekleedende Vliesjen in sijn geheel blijft, dan werden daer vele kleyne Blaesjens verweckt, gelijk *Platerus* in een Aep schrijft gesien te hebben, en men dickwils bevint in de Lever van de Ossen, en noch meerder, in de Schapen, (waer van wy de reden gegeven hebben in den *Schat der Gesontheit*) de welke, door de menighe van de aendringende Vochtighyit, open berstende, het Water in de holligheyt van den Buyck doen lopen. Dit wert te vergeefs berispt van den gemelten *Augenius*, voorslaende, dat het door-breecken van 't Water, niet en beteyckent droogte van de Lever, maer vochtighyit: want de Lever kan wel gantsch droog in haer selve wesen; en even-wel met de vochtighyit van 't Water beladen zijn; gelijk

gelijk dat zout is, en gemeenlick geel, en als loogh. Het gebeurt oock somtijts, dat niet alleen de Levers, maer oock Milt, Nieren, Blaes, Lijf-moeder, en al wat in den Buyck is, vol van foodanige Blaesjens zijn, gelijk de voor-gemelte *Cord.ous* getuyght door de ontleding bevonden te hebben, soo dat het getal van die Blaesjens over de acht hondert was. Niet minder vreemt en is 't, dat ick gesien hebbe een ander Vrouw, aen een *Mola*, ofte klomp Vleysch uyt de Lijf-moeder. Dese hebbende negen maanden aen malkanderen gegaen, aen de Vloet, voelden somtijts, en insonderheydt op 't laetste, met swellinge van de Borsten, in den Buyck, die geheel dick en hart was, groote trecking, ende meest onder na de Lijf-moeder. Ingenomen hebbende eerst een scrupel *Extr. Catholicum*, met eenige afen *Gustagammau*, werde weynigh Water quijt, even-wel met groote qualickheyt. Ondertuffchen van een Apozema gebruyckenee, roerde in 't 't laetste romerken een vierendeel loot *Gialappa*, waer van sy, met weynigh qualickheyt, veel Waters loofde. Maer 't gene haer al de verlichtinge by bracht, was, dat sy quijt werden een stuck Vleysch, wegende ruym drie pont, vol van Bellen, die geheel dun van Vliesch waren, en vol Water gespannen. Waer na den Buyck allencxkens versacht, en de Vrouwe genesen is. Dit was veroirfaect uyt een vervuyld Lijf-moeder, en menigthe van kout, en Waterigh Bloet, zijnde de naturielicke Wermte, door den langdurigen Vloet, veel vervlogen. Maer als de Lever, ofte Milt soo verdroogen, dat sy in-krimpen, en ten laetsten van een splijten, sulcx en komt uyt geen koude, maer een *Heete oirfaeck*, blijkende niet alleen uyt den grooten Dorst, en uyt het *Rode water*, maer dat het foodanigen meest over-komt, die lekker etende, veel sterck *Gekruyde Spijs* gebruycken, ofte *stercke Wijnen*, en *Brandewijn* drincken. In welck leven lang volherdende, haer Ingewant komt, als drooge aerde, van een te scheuren, en alsoo 't Water te veroirfaken. 'T welck mede veroirfaect wert, door een *Sweringh*, ofte *kleyne Wonde* (want een groote doet terstont sterven) in de Lever, ofte Milt.

Is noch ondervonden, dat oock sonder lesfel van Lever, ofte Milt, het water alleen veroirfaect werde door de Nieren, te weten, wanneer de selvige door eenige Steenen komen te sweren, het zy, dat de Etter, door de verstoppinge van de Water-pesen, terug gedreven wert, en al het Bloet besmet, gelijk *Sennertus* schrijft, en wy in 't volgende capittel met een exempel uyt de Ontleding zullen bevestigen; ofte, dat het Vleysch van de Nieren, door de scherpigheydt van de Steenkens, ofte de veelte des Etens door-gegeten wert, en alsoo het Water in den Buyck laet loopen, gelijk mede in 't gemelte capittel zal aengewesen werden.

Het *Bom-water*, dat de Grieken *Trommel-water* (als den Buyck, gelijk een trommel rommelende, en op-

spannende) en sommige Oude *Droog-water* noemden, wert veroirfaect door *Wint*, die in de holligheyt van den Buyck beslooten is, spruytende uyt *swacke Teringe*, en *Rauwigheydt*; waer van hier voor in 't cap. van 't Coliick breeder gehandelt is.

5. Wy komen nu tot de *Ken-teyckenen*, en voor eerst van het eerste, te weten de *Sucht*. Dese wert bekent uyt de *Valume*, ofte *Bleycke Verwe* van 't Aengesicht, *Bolligheyt* van 't selfde (insonderheyt aen de Oogen) en 't geheele Lichaem, dan meestendeel aen de Voeten, somtijts oock aen de Handen. Want Handen, en Voeten zijn alderverste van 't Herte gelegen, ende derhalven koudachtig van aert, als oock om datse mer weynigh vleysch bekleet zijn, en meest beslaen uyt beenen, kraeck-beenen, zenuwen, en banden. Maer de Voeten zijn dit swellen meest onderworpen, om dat sy in 't onderste van 't Lichaem staende, het sacken van de Waterige vochtigheden lichtelick ontfangen, het welck insonderheyt 's avonts, en als het Lichaem wat vermoeyt is, gespeurt kan werden. Dan des morgens zijns gemeenlick wat gesloncken, door diense des nachts recht uyt gelegen hebben, en oock wermer geweest zijn. Het Aengesicht, en Wangen, voornamelick de Oogh-schelen, als sachten teer zijnde, ontfangen oock lichtelick de Waterige vochtigheyt. Dan om dat sy haer oock door het geheele *Lichaem* verspreyt, soo is 't selve gantsch *traegh*, en loom. Den *Lust* tot eten begint mede allencxkens af te nemen.

Dit beswaert allegader in 't vermeerderen, en toenemen van de Oirfaken, en dan slaet het tot een soorte van Water-sucht, die wy *Wit-slijmigh water* genoemt hebben, in het welcke 't gantsche Lichaem geswollen is, soo dat het, insonderheyt aen de Voeten, met de vingers gedrukt zijnde, een holligheyt laet staen. Het *Water* is wit, bleyck, en rauw. Den *Aden* kort: waer by dickwils een langsame *Binne-koortsche* komt. En vorder gaende swelt oock het *Gemacht*. Het welck insonderheyt plaetsche heeft in het rechte *Water*, alwaer het somtijts dicker wert, als een hoofd, en dan spannen oock de Beenen soo dapper, dat het *Water* van selfs in menichte daer uyt zijpt, soo datter geheele plassen onder leggen. Als het Lichaem aen d'eene zijde op d'ander verleyt wert, dan en voelen sy niet alleen rommelingh, maer oock het drijven van 't *Water*. En daer den Buyck dick is, vergaet het geheele Lichaem, en wert hoe langer hoe magerder. De *Pols* is kleyn, en slap, en rasch. Het *Water* is meesten tijt weynigh, en root: daer van geeft ons den Arabischen *Avicenna* tweederley redenen. Eerst, om dat weynigh *Water* lichtelick geverwet wert; ten anderen, om dat, als de *Teringe* in de Lever bedorven is, de vuyligheden niet genoegh en kunnen gescheyden werden. Waer overhy oock, en hem volgende den Italiaenschen geneesmeester *Mastrius*, berispt de gene, die uyt de roodigheyt van 't *Water*, oirdeelen van de hitte der *Water-sucht*. Dan dat berispen is te onrecht; alsoo de hitte hier

hier uyt het Roodde Water wel genomen wert, en het gene dat noch in den Buyck blijft, is meestendeel hoogh-geel, en brack, gelijk oock den Dorst wel uyt-wijft. Hier is weynigh, om dat het eenen anderen loop genomen heeft, te weten in de holligheyt van den Buyck. By het groeyende Water werd den Adem mede kort, met sulcken benaueydt, dat den Siecken schijnt te zullen stikken, als hy niet recht over-ende en sit. Want leggende werdt het Middel-rijs, door het Water te seer gedruckt, behalven dat-ter oock een deel in de Borstlijpt. Leeckt mede somtijds in de Lijf moeder, gelijk de meerder-gemelte *Fernelius* getuyght, van een Vrouw, de welke tegen de tijdt van haer stonden door de Lijf-moeder soo grooten meniche van Water quijt werde, dat al het swellen van den Buyck binnen twee dagen slonck; ende 't gene de naefte maent wederom aengroeyde, op de selfde manier wederom loofde. De Teycken van *Lever*, *Milt*, ofte *Nieren*, werden op haer bysondere plaetsen aangewesen.

Hier is een weynigh by te doen van het *Bom-water*, zijnde meest Wint, en maect derhalven veel rommelingh in den Buyck, die hy oock op-blaest, en met de vingers wat gerocht zijnde, geeft geluyt als een rommel, ofte blaes vol wint. Dan de uyterste Deelen, ofte het ander Lichaem en is soo niet gespannen, als in het ander Water.

6. De *Sicht* is in 't eerste wel te genesen: maer sulcx versuymt zijnde, verandert in de soorte van Water; die in 't Griecx, den naem heeft na sijn oirsaeck, te weten wit Slijm, het welck even-wel noch minder geuaer heeft, als ander Water. Want de Slijmerige vochtigheyt, die over en door het geheele Lichaem verspreyde is, kan noch ten deele verteert werden, en komt nader den aert van 't Bloet, als de Weychtige, en Waterige vochtigheyt in 't rechte Water, ofte de Wintachtigheyt in het *Bom-water*. Ja als dit Water komt uyt hardigheyt, ofte bedervinge van *Lever*, ofte *Milt*, en daer den *Hoes* toe slaet, dan is het meest ongeneestick. Wanneer de Beenen, ofte het Gemacht so swelllen, datse van selfs door-breken, daer op volght gemeenlick het Kout vyer, en ten laetsten de Doot: gelijk oock als 't Water komt, door openingh van de *Nieren*, ofte 't ander Ingewant. Het *Bom-water* is mede seer so gelick, insonderheyt als het wat langh geduert heeft.

7. De *Genesinge* moet slaen op de Oirsaken. Derhalven als de *Maegh*, *Lever*, ofte het ander Ingewant verkort is, dan dient het selve verwermt, en versterckt, met soodanige Middelen, als hier voor 't sijn-ner plaetse zijn aangewesen: ondertusschen oock het slijm, wel bereyt zijnde, en het Water, af-geset door het gene beschreven is in 't 1. Deel en 4. Boeck van den *Schat der Ongesontheyt* op het 7. capittel. Sulcx en dient niet sevens, ofte in een reys, maer allenkens gedaen, om de krachten te behouden. Doch al wat hier

voordeel by kan brengen, moet in 't beginfel gedaen werden. Anders doen oock de beste Middelen niet mee allen, en behalven, datse weynigh van de sieckte wech nemen, verminderen de krachten. Seer wel seydt derhalven de Poet *Perfius* in sijn derde Schimp-dicht:

*Elleborum frustra, cum jam cutis egra tumebit,
Pescens viduas, venienti occurrige morbo.*

Om het rechte Water wech te nemen, komt seer in achtinge een openingh in den Buyck te maken. Dit is eertijds gedaen een weynigh onder den Navel, ter zijden, om de traeyen van de Spieren niet te raken, en aen de ander zijde van het beschadigende Deel. De treffelicke ontleder, en Genees-meester *Andr. Laurentius* 6. *An. qu. 9.* en misprijsst dese openingeniet, maer meent datse gevoeghlicker kan geschieden, midden in den Navel. En daer toe brenghet hy by de volgende Ondervindingen, en Redenen. *Ant. Boniventius*, seydt hy, verhaelt, hoe seker Waterfuchtige, die van alle Genees-meesters verlaten was, sijn selven by geluckelick geval verlost. Want door het suypen van veel Water, werde de eenigheyt van sijnen Navel ontflooten, waer door het Water met sulcken gedruys uyt-florte, dat den Buyck slonck, en hy, door de forge van een goet genees-meester, wederom genas. Van soodanige werd gewach gemaect by *Hildanus* 2. *Obs. 58.* En *Laurentius* getuyght diergelijcke selver oock gesien te hebben, en voeghter by, dat sulcx niet alleen de Ondervindinge betuyght, maer dat oock de Reden, daer niet tegen en heeit. Want, seydt hy, daer de Nature toe dringht, daer moet men oock nae toe leyden, gelijk de Nature hier somtijts van selfs het Water door den Navel looft. Daer-beneffens geschiet dese Opening in den Navel sonder quetsinge van veel Deelen: want daer komen de vier Navelvaten by malkander, en als de selfde gapen, gelijk in de Waterfuchtige gemeenlick geschiet, door het toe-vloeyen, en persen van 't Water, dan en behoeft niet als de huyl door-gesneden: insonderheyt alsoo in meest alle de Waterfuchtige den Navel op-geswollen is, waerom het Blaesjen seer lichtelick kan door-gesteken werden. Hierom besluylt *Laurentius*, dat dese Openingh sekerlick kan gedaen werden. Wat my belangt, ick en wil niet tegenspreken, dat hy, en andere seggen, selfs gesien te hebben, dese maniere van het Water af te tappen, wel geluckt te zijn: maer dat de selfde met soo groot sekerheyt zoude gaen, dat en kan my noch de Ondervindinge, noch de Reden (die *Laurentius* beyde by-brenghet) doen gelooven. Ick ben over eenige jaren gehaelt by een Vrouw, die op haren geswollen, en waterigen Navel, yet (men seyde my, dat het *Keruel* was) geleyt hadde, om het Water te lofen: waer door sy sevens het Water liet uyt-loopen, het welck sy's anderen-daeghs bestorf. Dan hier op zoude mogen geseyt werden, dat sulcx gebeurt is, om dat het Water niet langsaem, en allenkens af-gelooopen

is, gelijk den grooten Hippocrates leert, die ook schrijft, dat, als men uyt de Borst de Etter, ofte uyt den Buyck het Water sevens, en op eenen sloot laet uytloopen, sodanige Siecken komen te sterven. De reden is, om dat met het uyt-loopen van de vuylichheit, oock de Geesten, en natuerlicke Wermte, in de welke ons kracht en leven bestaet, vervliegen. Maer ick heb dikwils gezien, dat niet tegenstaende, dit af-tappen, in verscheyde reysen, en nae de konste aengeleyt werde, even-wel qualick uyt-viel. Sels in de gene, die noch wel aten, en wandelden, en nae de openinge weynigh dagen leefden. De reden is, van wegen de quetsinge, die welke geschiet aen de vier Navel-vaten, die, nae dat de Vrucht geboren is, in branden veranderen, om de Lever, en Blaes op en dragende te houden; waerom oock de Egyptenaren noch op desen dagh de Roovers het vel doen af-stroopen, de welke sy in groote pijn, noch lange laten leven, als de beul den navel niet en raect. Want die door-gesneden zijnde, doet de doot terstont volgen, door het toe-vallen van dese vier Vaten, gelijk Laurentius getuygt, hoe-wel 't tegen-gesproken wert van Rtolan, den jongen. Nochtans als dit Openen niet en helpt, so kan het even-wel verlichten, en alsoo het leven voor een tijt verlengen. Besoekende seecker Water-suchtige, die vijf Jaren met het Water was belast geweest, en die, gelijk elk oordeelde, al op sijn sterven lagh, alsoo hy alle oogenblik scheen te zullen stikken, en sijn aengesicht door die benaetheydt al blauw werde; soo seyde ick tegens de Vrienden, dat de sieckte niet te genesen en, was, door dien sijn Ingewant, in die langen tijt (gelijk oock de Ontleding daer na uyt-wees) bedorven zijnde, niet en konde herstelt werden: maer dat men hem even-wel zoude kunnen voor een tijt verlichten, dan dat hy even-wel van de Sieckte zoude sterven. Dit geerne aengenomen zijnde, dewijl datter doch niet anders, als de doot verwacht en werde; soo dede ick den Navel openen, en daer drie vier pont Water uyt-tappen, en de volgende dagen wederom soo veel; tot ses-en-dertigh pont in alles; waer door hy noch ses weken in 't leven bleef.

Orodes Koning van Parthen, aen 't Water gaende, werde door sijn soen Phraates ingegeven het vergiftig kruyt *Aconitum*: het welck de kracht der sieckte van onderen dede uyt-beesten, so dat de Koning daer door beter werde, gelijk Appianus verhaelt in sijn Grieksche historye. Gysbert vander Horst, Amsterdammer, vermaert geneef-meester te Rom (gelijk hem Dr. Forest daer gekent heeft) vertelde (schrijft *Wierus 3. de praes. d. m. 35.*) dat aldaer seker Water-suchtige lang te bedden gelegen hebbende, en de Vrou ten laetsten verdriet in de onkosten kriegende, voor nam den selfden van kant te helpen. Daer toe gaf sy hem in het poeyer, ofte de *assche van een Paddle*, in een pot gebrant, waer van hy veel Water loofde: daer na, om van dat ellendig, en schadelick leven een profijtelick eyn-

de te maken, gaffe hem wederom van 't selve poeyer, waer door hy uyt de Blaes een groote meniche van Water makende, tegen sijn Vrouws meeninge genas.

*Quam pia fata deum! prodest crudelior uxor,
Et, cum fata volunt, bina venena jurant.*

De geswolle Beenen, dienen gestooft met voor-loop van *Brandewijn*, en dan daer heet omgeslagen de volgende *Pap. N. Alffen 4.* handen vol, koockt het in *Wijn*, en dan gestampt zijnde by-gedaen *Meel van Boonen*, en *Vijge-boonen*, van elcx twee onzen, *Ung. Agrippae*, een halve onze. Te samen onder een vermenght tot een stovingh. Doet mede de geswollen Beenen sijncken *Offen-misch*, en noch beter *Peerde-misch*.

Onder-tusschen dient oock soo hier, als in de andere soorten van Water, de *Maegh*, *Lever*, en 't ander Ingewant versterckt door *Sp. Dialaceae*, *Diacurcuma*, *Troch. de Eupator. Cappar. Rhab. Absinthio*: ofte oock gedroncken een roomer *Alffen-wijn*, daer *Alants-wortel*, en *Carusfae* by is. Want die en verteert niet alleen de rauwe Vochtigheden, en set de selfde af, verdrijft de wintachtigheydt: maer versterckt oock met eenen het Ingewant.

Het *Bom-water*, de wijl de Winden niet en zijn sonder Water, vereyscht mede dat 't selve af-geset wert. Doch dient insonderheyte gelet op het voornaemste, te weten de Winden, en dat met sulcke Middelen, als in 't Colijck hier voor op 't 16. cap. verhaelt zijn. Ick zal hier alleen by-brenghen, waer mede een Borge-meesters vrouw noch levende, die soo dick als een tou was, over eenige jaren genesen is, gelijk noch onlangs van de Teringe, door de selve Middelen, als aldaer sijn verhaelt. Om het water te losen, de *Maegh*, en 't Ingewant te sijnveren, en verstercken, nam sy in twee reysen alle weeck de volgende *Pillen*. *N. Wortel van Neboacan, Aloë Rosata*, van elcx een half vierendeel loot, *Olye van Anijs*, en *Kameel*, van elcx twee druppels, met *Syroop van bleycke Rosen* tot 12. *Pillen* gemaeckt, en ses sevens in-genomen. Over den anderen dagh werden de volgende *Clyster* geset: *N. Camillonye, Orego, Alffen*, van elcx een hant vol, *Bakelen, Meliloten, Dil*, van elcx een halve hant vol, *Bakelaer*, een half onze, *Cumijn, Anijs, Fenckel*, tot een *Clyster* van elcx een half loot, gekoockt in *Mede* tot negen onzen, en daer onder vermenght, *Bitterheylig*, ander-half loot, somtijts minder, somtijts meer. Ondertusschen om 't Ingewant te verstercken, en 't weder-aen-groeyen te beletten, besigden sy *Koexkens* van een half loot *Sp. Diacurcuma*, met 6. druppelen *Anijs-olye*, in drie onzen *Suycker Agrimonye-water* gesmolten. Wtwendigh werde den Buyck gestreken met een *Salsken*, bestaende uyt *Olye van Wijn-rayt, Dil, Camillen, Alffen, Bakelaer, Ung. Marcianum magnum, Agrippae*, van elcks even-veel: en dusdanige heete *Sackkens* op en af geleyt *N. Guert* een pont, soar een viertien-

vierendeel, gebroken *Bakelaer*, *Anijs*, *Fenckel*, *Cumijn*, van elcx drie loot, tot een grof-poeyer, in een pan ge-rooft, en tusschen linden gestickt, en soo heet op den buyck geleyt. Dit is aldus wat langh vervolght, doch eyndelick wel uyt-gevallen; daer toe veel help de *Oeffeninge* met *Rijden*.

8. Alsoo dit een langhdurige Sieckte is, soo moet sorghevuldelick op de *Maniere van Leven* gelet werden. Derhalven dient gekosen een werme en drooge *Lucht*: geschout, die vochtig, en mistigh is. De *Spise* moet van de selfde gematigheyt wesen: liever *Vleysch*, (insonderheyt van *Vogelen*) als *Visch*, en 't selfde gebraden. Veel *Biscuit*, ofte *Twee-back* droogh gegeten, en soo weynigh gedroncken, als eenighins mogelijk is. Want daer door, alsoock door weynigh eten, vele vochtigheyt verteert wert. En hoe soodanige meerder *Drack* in-nemen, hoe sy meerder *Water* vergaderen, en den dorst minder stilsen. Daerom is wel geseyt van den treffelicken *History*-schrijver *Polybius*, in 't 13. boeck van sijn historye, dat het onmogelick is den dorst van een *Water*-suchtige met eenigh nat te doen overgaen, ten zy dat men de sieckte van 't lichaem eerst weet te genesen. Het welck de *Poet Horatius* ook wel aengemerckt heeft 2. *Odar*. 7.

Crescit indulgens sibi dirus Hydrops,
Nec situm tollit, nisi causa morbi
Fugit remis, & aquosus albo
Corpore languor.

Hierom schrijft *Celsus* in 't 21. cap. van sijn 3. boeck, dat het *Water* lichtelicker te genesen is in *Slaven*, als in *Vryeluyden*. Want, seyt hy, alsoo hier vereyscht wert, *Honger*, *Dorst*, duyfent ander *Ongemack*, en langhdurige *Lijdtfaemheyt*, soo zijn beter te helpen, die licht gedwongen werden, als welckers *vryheydt* haer geen dienst en doet. Maer selver oock de gene, die, onder een ander staen, indien sy haer niet 't eene-mael en konnen wachten, en werden niet genesen. Derhalven seecker destigh *Geneef-meester*, een leerlingh van *Chrysippus*, by den *Koningh Antigonus*, wiens vriend, een man van ongebonden leven, en met de *Sieckte* beladen zijnde, gaf oordeel, dat sy ongeneef-lick was. En als een ander geneef-meester, *Philips van Epirus* beloofde, den selfden te genesen; gaf voor antwoort, dat desen sagh op de sieckte, maer hy op 't ge-moet van den siecken. De uytkomst en heeft hem oock niet bedrogen. Want als de *Siecke* niet alleen met groote naertigheyt waer-genomen werde van den *Geneef-meester*, maer oock van den *Koningh* selven: soo heeft hy even-wel door *Ongebondenheyt* van leven sijn eynde verhaelt. Diergelijcke wert verhaelt van *Philostratus* in 't eerste boeck van het leven van

Apollonius op 't 6. cap. Seecker *Assyrisch* jonghman, schrijft hy, gewent zijnde tot *Slempen*, verviel in *Water*-sucht, en in plaetsche dat hy zoude dencken om sijn overtollige *Vochtigheyt* op te droogen, vervolgden het *droncke* drincken. Waerom hem *Apollonius* aenseyde, dat *Esculapius* sijn gebedt niet en verhoorde, dewijl de *Goden* niet en gaven, als aen de gene, die sulcx wel naspoorden, en dat hy al dede, dat de *Sieckte* tegen was, zijn half bedorven *Dermen*, en in 't *Water* drievende, door sijn *Cultigheyt*, gelijk als met slick noch opvoldde. En dat is, schrijft *Philostratus*, klaerder van hem uyt-gesproken, als van *Heraclius*. Want dese seyde, dat de gene, die aen soodanige *Sieckte* vast was, van nooden hadde, uyt *Regen* *Drooghte* te maken, niet klaer, ofte wel te verstaen zijnde. Maer *Apollonius* heeft het gene, hy wijselick geseyt hadde, verklaert, en den jongman tot gesontheyt gebracht. Het gene *Philostratus* van den wijs-gerigen *Heraclius* aenroert, wert in sijn leven breeder uyt-geleyt van een ander *Griecx* schrijver, *Diog. Laertius* in sijn 9. boeck. *Heraclitus*, schrijft hy, aen 't *Water* gaende, vraeghden de *Geneef-meesters*, gelijk als door een raetsel, of sy uyt een *slagh*-regen droogh weder konden maecken. Sy dat niet verstaende, soo liet hy hem over 't geheele *Lichaem* beftrijcken met *Ossen-misch*, om door die wermte de *Vochtigheyt* te verteeren.

Om nu wederom te keeren tot de *Maniere van Leven*: gelijk wy geseyt hebben, dat het *Drincken* hier seer ondienstigh is, soo dient een *Water*-suchtige, soo veel mogelick is, hem daer van te wachten, te meerder, dewijl sommige, die in eenige maenden, jae een geheel jaer niet en droncken, van het *Water* zijn ontslagen geweest, gelijk betuyght wert by *Iacchinus*, *Benivenius*, *Massarius*, en andere. Alsoo even-wel de groote drooghte van den *Mont*, nauwelicx te verdragen is, soo magh men den selven *dick-wils* spoelen met *Water*, ende *Azijn*; ofte op de *Tonge* leggen een blat *Suyring*, ofte *huys-loock*, eerst in *Water* geleyt; oock drincken uyt een *Pijp*-kanneken; want dat vervochtight de *Tonge*; ende en beswaert de *Maegh* niet. Hier wert vereyscht goede *Oeffeninge* des *Lichaems*, 't en zy dat de *Beenen* te seer gelwollen zijn. Dan insonderheyt dient gelet op den *Af-treck*, op dat de *Vuyligheyt* niet behouden, en het *Water* vermeerdert wert. De *Slaep*, alsoo hy het verteren vordert, is hier seer noodigh; doch en dient even-wel niet al te lange, noch over dagh te wesen. Dan het *By-slapen* is niet alleen by daegh; maer oock by nacht uytermaten schadelick: dewijl het selve 't alderbeste *Bloer* wech ruckt, waer van hier groot gebreck is. En soo wel *Droefheyt*, als *Wellust* streckt in dese *Sieckte* tot beswaernisse; de eene doende versticken, de andere vervliegen de *natuerlicke* wermte.

S T E E N - S T U C K .

Het XXVIII. Capittel.

1. Steen in verschevde plaetsen onses lichaems groeyende,
2. Doch meesten-deel in de Nieren, en Blaes, alleen oock by de oude bekent.
3. Dit niet in alles, alleen, en alrijdt, moeten gevolght werden.

LEert, Burgers, Hollants Burgers, leert
 Het geen' u weder wert vereert
 Van een, die al wat dat hy weet,
 Gedwigh in u dienst besteeft.
 Die u gesontbejt, 't beste goet
 Dat op der Aerde wert ontmoet,
 Met lust besorght, en al het zeer,
 Dat ons het lichaem staet ter neer,
 Soo veel in hem is, tegen-gaet
 En't onbeyl tyten velde slaet.
 U leert u eygen Medieyn,
 U leert u eygen Meester zijn.
 U opent heel den mensch, u wijst
 Waer in, waer uyt, het lersel rijst.
 In wat gewichten, aen wat kant
 De vaste Steen, het losse Sant
 Sijn oorsaeck, voort-gangh, voedtsel heeft,
 Hier is hy die de reden geeft.
 Niet naer een anders seggen, niet
 Gelijk men 't langh beschreven siet
 En eenijts leerde, maer gelijk
 De wijt-beroemde BEVERWYCK
 Het selfs, niet aen een vromde strant,
 Maer hier bevint in 't Vader-lant.
 Daer Plijn, noch Aristoteles,
 Galeen met sijn Hippocrates,
 Ick laet de binnen-deelen staen,
 Geen mensch van buyten sagen aen.
 Een zeder volge die 't hem lust,
 Ick stell ick voele mijn gerust,
 (In saken, daer men sorgh voor draeght,
 La daer het lijf en leven waeght)
 Op hem, die 't niet en hoort of las,
 Maer selfs den onder-vinder was.

1. **A**L is fulcx, dat by de Oude geen gewachge-maect en wert van eenige Steenen, dan die haren oorspronck hebben in de Nieren, ofte de Blaes: so is nochtans daer nae ondervonden, dat in verschevden, en vele andere Deelen onses Lichaems oock

Steen groeyt. Soo heb ick dickwils gesien bruyne steenkeas in de gal-blaes, witte onder de tong, en gelijk hagel uyt de longe op-hoefden. Andere hebben se oock in andere plaetschen bevonden, die uyt verschevde schrijvers nae de Deelen onses Lichaems ver-gadert zijn by *Schenkins*, in sijne Aenmerckingen, en in 't korte by malkanderen gestelt zijn in de Onder-wijfinge der Geneef-konste van *Dr. Semertin*.

2. Even-wel gebeurt het seer selden, dat in soodanige plaetschen Steen (en wert oock by *Dr. Vanderandaus*, voor geen rechte Steen gehouden) groeyt; maer dickwils en meestendeel in de Nieren en Blaes. Welck quaet, alsoo het ons Vaderlant seer gemeen is, en vele om 't leven brengt, en van niemant noch soo wel ondersocht, en volkomen beschreven is, als 't oock dat vele de handt daer aengehouden hebben, ofte daer is noch wel wat over-gebleven, het welck strecken kan, om yemant op te wecken, alles noch naeder te ontdecken, en naeckter voor te stellen: so zal ick het gene van my in vele jaren versocht, en aenge-merckt is, wat wijt-loopiger verhandeien, en het selve met de Aen-merckingen der oude, en nieuwe Geneef-meesters, op den Toet-steen van Reden, en Ervarentheyt vergelijken.

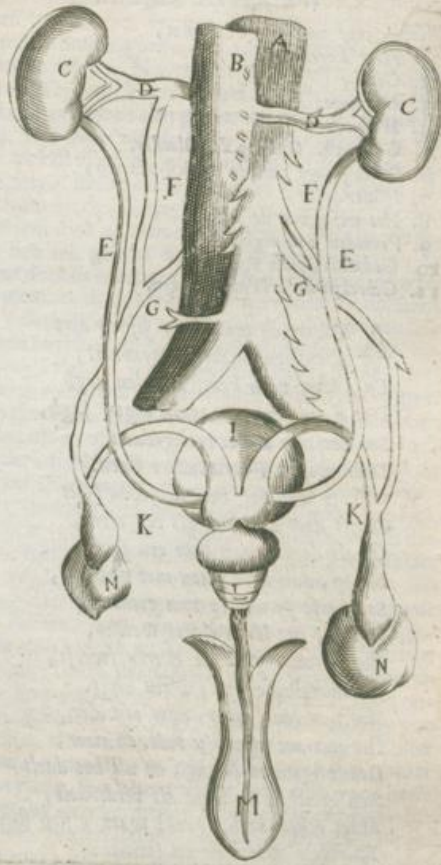
3. Want ick en wil onder 't geral niet wesen van de gene, die, gelijk het een schiep het ander, alleen volgen 't gene voor gaet, (daerom *Antes Mauonit-res*, dat is, Schaepe-zielen, van den sluchtigen *Rabelais* genoemt) en, sonder eenigh ondersoeck, toe-staen al wat de Oude ons na-gelaten hebben. Wel is waer, dat wy de Oude schrijvers, daer van ons soo vele treffelicke leeringen toe-komen, alle eer en dancbaer-licke schulldigh zijn: maer sulcx moet even-wel soo verre niet gaen, dat wy daerom met sommige zouden seggen, liever te willen met de Oude mischen, als met de Nieuwe schrijvers wel gevoelen. Ick heb eenige gesien die na de leere van *Galenus*, (daer hy selve nochtans, de gene, die voor hem waren, even niet alrijdt gevolght en heeft) *Galenisten* wilden genoemt zijn en buyten den selven niet weten. Soodanige Menschen, toe-eygenen haer sinnen aen een seker gevoelen, en door die nootzakelickheydt verbonden blijvende, moeten dickwils oock 't gene sy by haer selven niet goet en vinden, om stantvastigh te schijnen, voortstaen en beweren. Menschen, gelijk de Keyser *Tiberius*, van de Romeynen plagh te seggen, tot slavernye geboren. My en behaeght niet in yemants woorden te sweren, maer de waerheyte alleen voor oogen hebbende, alles vryclick te ondersoecken. Het gene dan van alle tijden de treffelicke Geneef-meesters uyt alle volckeren van het *Graveel* en *Steen* beschreven hebben, zullen wy overleggen met het gene wy lange jaren in *Graveel* veelige bevonden, en in Lichamen, die van de *Steen* overliden waren, gesien hebben; om op die maniere even-eens, gelijk het Koren door dorsten, en wannen van het onnutte Kaf gesuyvert wert, oock het *Steen-stuck*.

stuck, dat, door onachtsaemheyt, van vele Geneef-
meesters, van onwaerachtigh gevoelen nu lange tijt
verroeft is, met een recht-handigen, en recht-sinni-
gen schuyr-doeck, tot de klaer-blinkende waerheyt
te brengen.

En gelijk de Geneef-middelen eerst door de Erva-
rentheyt gevonden zijn, en de Menschen daer na over
de selve gepeynst, en de oorsaken ondersocht hebben,
niet in tegendeel uyt de *Philosophye*, en het ondersoeck
der oorsaken den oorspronck van de Geneef-midde-
len voort-gekomen is: soo en zullen wy oock alhier
niet stellen 't gene wy door reden ofte gevoelen voor
waerachtigh zouden aen-nemen, maer alleen d'oors-
saeck onder soecken, van 't gene wy selfs gesien en onder-
vonden hebben. Het is menschelick te dwalen:
derhalven en behoort niemands aensienlickheyt soo
groot te wesen, by yemant, die de waerheyt naejaeght,
dat hy niet meerder geloof zoude geven, aen sijn ey-
gen oogen, als aen het schrijven van *Aristoteles* ofte *Galenus*.
De Poët *Lucretius* seyt seer wel:

Ghy sult bevinden dat des waerheys diepe gront
In onse kennis door de Simmen is gegront.
En soo de Simmen oock niet vast en zouden gaen,
Dat dan de Reden selfs niet vast en zoude staen.

Het is een out spreek-woort, *Socrates*, ofte *Plato*
is ons een lief vrient, maer noch liever de waerheyt.
Want (gelijck *Cicero* wel schrijft in 't 1. Boeck van
de nature der Goden) men moet in het ondersoecken,
niet soo seer letten op 't gewicht van de Aensienlick-
heyt, als wel van de Reden. Ja het Aensien van de
Leer-meesters doet dickwils schade aen de gene, die
leeren willen. Want sy houden haer eygen oordeel op;
en stellen vast 't gene sy geoordeelt vinden van de ge-
ne, die sy achten. Icken prijs oock niet, (seyt hy) het
gene ons bericht wert van de *Pythagorische wijsgerige*,
dat haer reden gevraeght zijnde van het gene sy vast
hielden, voor antwoordt gaven, *Autos epha*, dat is, *Hy*
heeft het selve geseyt. Hy selve was haren meester *Py-*
thagoras. So vele vermocht een voor-ingenomen ge-
voelen, dat oock sonder reden de aensienlickheyt de
plaats nam. Om welke steen-rotse te schouwen, sul-
den wy in 't beschrijven der Oorsaken, Teycken en,
Geneef-middelen van *Steen*, en *Graveel*, kiesden de
nyme zee van wel ondersochte Redenen, en gesta-
digh Onder-vinden. Doch al eer, daer toe te komen,
dient tot beter onderrechtinge, te voren aengewesen,
en ondersocht het wesen, en de gestaltenisse van de
Nieren, en de Blaes, daer het selve groeyt; als oock
van de Melck-aderen, die de Gravelige stoffe aen-
brengen, en de Water-pesen, die het Graveel en Steen-
den pijnlijcken door-gaugh verleenen. Dese zijn al-
re-lamen gelegen, gelijck sy hier staen afgebeeld, be-
nevens haer by-leggende Deelen.

- A. De Stam van de Holle Ader.
- B. De Stam van de Groote Hert-Ader, op de Holle Ader klimmende.
- C C. De Nieren.
- D D. De Melck-Aderen.
- E E. De Water-pesen.
- F F. De bereydende Zaet-aderen.
- G G. De bereydende Zaet-Hert-aderen.
- H. Den Eyndel-derm.
- I. De Blaes.
- K K. De uyt-schietende Zaet-vaten.
- L. De Ring-spier van de Blaes.
- M. De Mannelicke roede.
- N N. De Zwefers.

Het XXIX. Capittel.

Beschrijvinge van de NIEREN,

1. Haer Leger-plaetsch,
2. Getal,
3. Gedaehte,
4. Wefen,
5. Gebruyck, Omloop des Bloeds.
6. Beschrijvinge van de Melck-Aderen,
7. Water-wefen,
8. Het wesen van de Blaes,
9. Vremden aenhangh,
10. Gedaehte, ende Ruymte,
11. Gebreken in 't Water-maken.

AL wert de mensch en sijnen aert
 Allenxkens maer geopenbaert,
 En beden noch komt aen den dagh
 Dat d'oudtbeyt niet geen ooghen sagh,
 Soo heeft sy echter veel gedaen
 Daer over wy verwondert staen.
 Wist sy niet dat het menschen bloet
 Drijft door de leden als een vloet,
 Of als de stroomen door een sluys,
 Nu op, dan neer gaen met gedruys,
 Soo heeft sy niet te min gemerck
 Hoe dat het leven elders werck,
 Hoe 't water door de Nieren sweeft,
 En elders oock sijn bouwen heeft.
 Hoe hier een suyger, daer een a'er
 Het nat ons afstreckt voor en naer,
 Hoe 't kromten soeckt, en als het daelt
 Sich krumckelt en loopt als verdwaelt,
 Maer echter recht gaet; waer 't sich stuyt,
 En elders weder heuen spruyt.
 Waer dat de Blaes haer heeft gestelt,
 Of sy niet al de druppels telt,
 Schoon dat de keel soo naeu niet siet
 En haer by vlagen over-giet.
 Dit toont ghy nu, vermaerde Vrient,
 Flus sal men mercken waer het dient,
 Hoe 't ons den wegh wijst om 't bescheyt
 Te vatten van u wijs beleyt.
 Dus moet hy doen, die onder-staet
 Te leeren op de rechte maet.
 Eerst plaets en gronden wijsen aen
 Om met het oordeel vast te gaen.
 Een, die maer smijt en vliemt alleen,
 Die bijt, gelijk een hont, de steen.

I. DE NIEREN leggen wat leeger als de *Lever*
 en *Milt*, achter in de Lendenen, met haer hol-
 licheyt (seyt *Hippocrates*) tegen de groote Aderen.
 Sy en komen niet recht over malkander, maer de
 eene leyt een weynigh hooger als d' andere. Waer
 inne dat by vele gemist wert. Want de rechter is
 niet hooger als de linker, gelijk nae den ouden
Aristoteles, *Galenus* en *Plinius* oock gemeent hebben,
 en 'onder de' nieuwe Ont-leders *Dr. Andries van*
Wesel, Geneef-meester van Keyser *Karel*, *Fernelius*,
 Geneef-meester van *Henrick de II. Koningh* van
Vrauckrijck; maer de linker is hooger als de rechter,
 om dat des menschen *Lever* groot is, de *Milt* kleyn.
 Dan in de Beesten (welckers Nieren de Oude schij-
 nen alleen ondersocht te hebben; het welck *Pico-*
lomini oock van *Vesalio* en *Columbo* seydt, en hier selfs
 die mislagh heeft (streckt de *Milt* meer nae bene-
 den, en daerom hanght de linker Nier leeger, als de
 rechter. De ongelijke groote van de *Lever* en
Milt maect de ongelijke leger-stede van de Nie-
 ren, niet, gelijk *Galenus* schrijft, om dat het trec-
 ken van de selvige niet verhindert zoude werden;
 want by aldien dat die reden vast ging, soo zoude in
 sommige lichamen (gelijcker somtijts gevonden zijn)
 in de welke de Nieren recht over malkander leggen,
 dese treckinge niet geschieden, daer sulcke luyden
 nochtans sonder letsel haer water maken. Maer dat
 de Nieren niet en trecken, zullen wy terstont be-
 wijfen. De ander van *Galenus* en is oock niet veel be-
 ter, te weten, dat daerom de Nieren niet recht over
 malkander en staen, om datter niet van de wey ofte
 waterigheyt voor-by en zoude vloeyen; want het is
 nootfakelick, datter een deel voor-by vloeyt, dewijl
 de waterigheyt niet alleen vereyfcht en wert, so lange
 het voedsel is in de Suygh-aderen ofte *Lever-aderen*,
 om, daer mede verdunt zijnde, door de nare te kon-
 nen loopen, gelijk vele beschreven hebben; maer
 was oock nootfakelick, datter een deel in het Bloet
 bleef, op dat het door de kleyne taxkens van de uyter-
 ste Aderen aen het vleesch mocht gebracht werden.
 Hierom Voetsels Voerder genaemt van *Hippocrates*.
 2. Al de Ont-leders seggen, uyt eenen mont, dat
 de Nature ons twee Nieren gegeven heeft, op dat den
 anderen zoude mogen loopen. Maer dese reden wert
 niet sonder reden weder-worpen van *Picolomini*, seg-
 gende, dat de Nature niet gedaen en heeft, tegen
 geweldige ofte gevallige oorsaken. Want de Nieren,
 schrijft *Mercanus*, geneef-meester van *Philips de II.*
Koning van *Spaengien*, zijn soo seer mer malkande-
 ren verknocht, en soo gelijk van wesen, dat daer uyt
 lichtelick af te nemen is, alser een ontstelt is, dat den
 anderen dan mede moet lijden. Haer werck en ampe
 is haer beyde gemeen, niet elck bysonder. Want al
 is 't, dat twee Nieren tot een ampt geschapen zijn,
 soo en volghd daer uyt niet, dat een van beyde sulcx
 uyt

uyt-voeren kan, maer datse beyde van nooden zijn, om soo een swaer werck te doen. My dunckt dat de Nature, alse tot een werck twee werck-stucken maect, die samen-stemminge en gemeenschap onder de selve hout, al offse alleen om de gelegenthey van plaetse een deel in twee verdeelt hadde, en dat daerom de gebreken van 't een aen het ander haest mede gedeelt werden. Sulcks siet men dagelicks in de Oogen, en is oock by een Grieks Poet aengeroot met dese versen:

*Als 't licht van 't rechter oogh, bedwelmt is met gebreken,
Soo komt het sincker oogh oock lichtelick 't ontfeken.*

Alsoo heb ick mede bevonden, dat den eenen Nier verstopt zijnde, den anderen mede onbequaem werde, en den loop van het water tegen hiel: het welck oock bevestigt wert by de Doctoren *Lud. Dureus*, Genees-meester van *Henrick de III. Koningh van Vranckrijk*, *Pieter van Forrest*, Genees-meester van *Delft*, *Johan Riolanus* Genees-meester van *Paris*, en andere. De Nature dan heeft twee Nieren gemaeckt, ofte eenen verdeelt uyt oorfaeck van de plaetse, ofte de gelegenthey. Want indien, datter maer een was, soo zoude hy nootfakelick soo groot als de twee moeten wesen, gelijk men siet aen de Lever, Milt, en andere bloedt-makende Deelen. Maer dan en zoude het Lichaem niet in even gewicht geweest hebben, ten ware dat hy midden op den rug-graet gestelt was, leggende met sijn holligheydt op de holle-ader, en groote slagh-ader; dan dese leger-stede soude door het neder-drucken van de verhaelde Aderen, den vryen loop van het bloet, en de levende geesten verhindert hebben. Soo dat niet sonder gewichtige redenen in plaats van eenen grooten Nier, twee kleyne geschapen zijn; oock om dat den buyck niet te seer uyt en soude steken, ofte dat het gewicht van den buyck niet te seer na een zijde zoude hellen.

3. De *Gedaente der Nieren*, is een halve maen, ofte beter een Roomsche boon gelijk. Waerom *Aristoteles*, en die hem volght *Plinius* qualick schrijven, dat de Nieren van de Menschen even-eens zijn, als de Ossen Nieren, gelijk als uyt verscheyde Nieren te samen gevoeght. Daer zijn even-wel sommige onder de Ontleders, die uyt de tepel-achtige vleyskens, hier na No. 5. te beschrijven, gelijk als duyfbeyen by-een gevlocht, seggen, dat de Nieren der Kinderen, gelijk die van de Kalveren, gemaeckt werden, en datter daer nae, door toe-vloeyingh van bloedt, een vleysigh decksel rontsom groeyt, het welck 't uyterste van de Nieren glat en effen maect: En dat des halven in een Nier over den rugh gespout, te sien is blauw-achtigh vleesch, omvattende ander, het welck root-achtigh is, uyt by-een gevoeghde klierkens bestaende, waer van den Nier eerst begonnen is. Soo werden de Nieren van een beer uyt verscheyde als klierkens, de groote van een Kers te samen

gevoegt, dewelke door de bant van een kleyn vliesken aen malkander gehecht worden, de scheidigh tusschen beyden met vet gevolt zijnde, gelijk aengemerckt is door *Eustachius*: die oock getuyght, somtijts gesien te hebben, Nieren van een Mensch, de Nieren van een Os gelijkende. Maer sulcx gebeurt seer seldom, en is buyten den gemeenen loop der Naturen.

4. Het wesen van de Nieren, seydt *Galenus*, is van hart en vast vleesch, om dat anders door te grooten losligheydt het water al te ras uyt zoude loopen; als oock om dat de scherpigheydt van 't water haer vleesch niet lichtelick en zoude door-bijten. Dese laetste reden heb ick geleert door een Water-suchtige, in wiens doot lichaem gevonden is, een nieuwe, en waer van niemant, dat ick wete, geschreven heeft, oorfaeck van 't Gele-Water. Een Krijghsman, die met een seer dicken buyck, en geswolle beenen overleden was, opgesneden zijnde, wert bevonden Lever en Milt wel gestelt: waer over ick verwonderd zijnde, en volgens mijn gevoelen, dat de Nieren mede haer deel hebben aen het bloet, ofte water te maken, geboort den Heelmeester, de Nieren voort te brengen: Ende als hy de sincker Nier maer even aenroerde, soo saghen uyt sijn bultigh deel, door een gat, daer even een pinck in mocht, veel waters loopen. De rechter was onder in sijn hol deel noch niet geheel doorboort, maer een weynigh met het *rasoir* aengeroot zijnde, soo sprong daer mede water uyt, doch weynigh. Beyde dese Nieren waren van wesen, en verwe gelijk gesonde, van binnen wasser noch etter, noch swering, noch zant, noch steen, noch yet anders tegen de nature. Soo dat ick my geen ander oorfaeck heb konnen in-beelden, als dat sy van de scherpigheydt van 't water allencxkens door gebeten waren. Sulcx gebeurt dickwils van een scherp steenken, waer van wy een seer aenmerckens waerdigh voor-beelt hebben by den vermelten *Mercatus*, in een man, die by onse Nederlantche History-schrijvers van de Beroerten, seer vermaert is, *Ieronimus van Roda*. Dese staende op sijn reyse na Nederlant, wert overvallen met uytter-maten pijn, veertigh dagen lang, van een steenken in de rechter Nier, die soo groot en sel was, datse voor geen middelen en wilde wijcken. Ten lesten, nae de voorz. dagen, losen hy een steenken op de groote en gedaente van een Dadelsteen, en bleef daer na sonder pijn drie jaren lanck. Nae welcke tijdt, kreegh hy op een nieu diergelijcke pijn, soo van hevighydt, als van lang duren; in de sincker Nier: en werde na veertigh dagen, en na veel middelen, mede diergelijken steenken quijt. Waer door hy wel verlost was van de pijn, maer niet van erger quaet. Want na drie dagen, dat hy 't steenken gelost hadde, bleef sijn water heel opgestopt. Waer over de Genees-meesters vergadert zijnde, sloegen daer in op malkander, datter anders geen oorfaeck en was, als verstoppinge van Zant, ofte Steen,

Steen, ende Slijmerachtige vochtigheyt, waer mede die man veel gequelt was. Het welck wel waerschi-jnelick gelijck in een graveelige, van vochtige gema-tigheyt, en die in spijs en dranck niet seer ordentlick en leefde; ten lesten, als het quaet met geenderley mid-delen te helpen en was, soo quaem hy na den dertigh-sten dagh te overlijden. Op-gesneden zijnde, wert be-vonden, dat de Nieren van de holligheyt tot de bul-tigheyt met een groot gat door-boort waren, en daer was even-wel geen slijm, geen zant, ofte yer anders, daer men het stoppen van 't water op soude mogen leggen, noch in de Nieren, noch in de Water-pesen (*Ureterus* genoemt) bevonden. Waer uyt nootfakel-lick schijnt te konnen af-genomen werden, dat de ga-ten gelaten zijn van de steenkens, die hy met sulcke moeyte quijt geworden was, die, in 't vleysch van de Nieren groeyende, allencxkens soo vergroot zijn, datse de Nieren selve doorboort hebben. En dat, om de geseyde gaten, de Nieren daer na niet en hebben konnen trecken: dat even-wel den eenen Nier door-boort zijnde, 't water door den anderen heeft konnen getrocken werden: den tijt van drie jaren, die geweest is tusschen het losen van het eerste steenen ende het tweede: 't welck niet langer en konde geschieden, nae datse alle beyde door-boort waren. Dus verre schrijft *Dr. Mercatus*. Den welcken ick voorwaer niet en kan toe-staen, dat den eenen Nier drie jaer zoude door-boort geweest zijn, en dat den anderen ondertusschen het werck alleen zoude uyt-voeren, daerse alle beyde nootfakelick toe gemaect zijn. Ende dit strijt oock recht tegen de woorden, van *Mercatus* selfs, hier vo-ren by-gebracht. Want dewijl, gelijck wy terstont zullen bewijzen, het Bloet met de wey van de *Arteria emulgens*, ofte de Melck-slagh-ader gedreven wert in de Nieren, en het selve aldaer van de overige wey ofte waterigheyt gesuyvert wert, indien de Nieren in den vermelden *Roda* van d' een zijde tot de ander dwars door-boort geweest hadden, soo zoude nootfa-kelick de waterigheyt, gelijck in ons verhaelt voor-beelt, door de gaten in den buyck gevloeyt hebben. Het welck buyten twijffel in die dertigh dagen ge-schiet is, en dat hy daerom oock geen water en konde maken: niet om dat het verstopt was, gelijck *Mercatus*, en d'ander Geneef-meefters meenden, maer om dat het in plaets van na de Blaes door de Water-pesen te loopen, doen door de gaten van de Nieren in de hol-ligheyt van den Buyck geloofst was. Ick zal hier noch by-vougen diergelijcken voor-beeldt, dat seer on-langhs voor-gevallen is, uyt den grooten wijs-gerige *Gassendus*, in 't 6. Boeck van het leven des voortref-felijcke Raets-heers, *Nic. Fabricius Petreskius*, in den welcken, nae langhdurige Lenden-pijn, en Koude-pisse, het Water op-hiel, met een verheven, en span-nende Geswel ontrent de Blaes, soo dat het Water met een *Catheter* most schoot krijgen. Het lichaem, na sijn overlijden, geopent zijnde, is bevonden, de

Blaes soo seer bedorven te zijn, datse, als nat papier door het minste aenraecken van malkander gingh. Waer uyt geloofst is, schrijft *Gassendus*, dat de selvige al een dagh ofte twee door-gebroken, ende daer door het Water in de holligheyt van den Buyck geloopen zijnde, de gedachte swellinge veroorsaect hadde. Het achterste van de Blaes was gesont, en helder; maer op den gront veel slijm, met een weynigh sant. Aen de Sluyt-spier van den Eyndel-derm werde be-vonden een vleyligh, en vereelt wesen, dat beneden vergrootende, en by na een derde deel van een vinger dick zijnde, den Hals van de Blaes verstopte. In den slinckeren Nier en was niet vrems; maer in den rech-teren veel Zants, en ettelijcke Steenkens, onder de welcke drie wat grootachtigh waren, een als een Amandel, twee als Vijgh-boonen. Uyt dese oor-saect hadde dan de Lenden-pijn in de rechter-zijde haer oorspronck gehad, gelijck de Koude-pisse, uyt verstoppinge vanden Hals der Blase, door het ge-dachte vereelt vleysch. Dus verre schrijft *Gassendus* van dit gebreck, dat, tot groote schade van alderhan-de wetenschappen, alle geleerden, te *Aix*, beroofte heeft van den tweeden *Maccenas*.

De Schrijver, van het Boeck der Gebreken der Nieren, het welck *Galenus* toegeschreven wert, seyt datse een besonder lichaem hebben, bestaende uyt vleesch en veselen. Maer sy en hebben anders geen veselen, als van de vaten. Want sy en gaen niet open neder, gelijck het Hert, het welck daerom oock een Spier van *Hippocrates* genoemt wert; noch sy en heb-ben geen besondere kracht, om nae haer te trecken, en uyt te werpen, gelijck de Spieren, de welke be-staen uyt vleesch en zenuachtige veselen. Derhalven schijnen sy onder de Klieren gerekent te wesen van *Hippocrates*. Dan *Galenus* steltse onder het Ingewant en *Parenchymata*. Welck gevoelen my best aenstaet. Niet alleen om dat sy de Lever (die eerst van *Brassistratus* in 't Griecx *Parenchyma*, dat is, toe-stortinge als van geronnen bloet, genaemt is geweest) soo in haer vleesigh wesen, en in verdeeling van aderen ge-lijck zijn, maer oock om datse een werck helpen uyt-voeren. Welcke leere alsoofse niet is, wat breeder dient bewesen te werden.

5. De Ouden hebben dit gebruyck alleen aenge-nomen, van het vleesigh deel des Levers, dat het ront-som de aderen gestort zoude zijn, om de selve aen mal-kanderen te houden, en te ondersteuten. Soo schrijft mede de groote *Aristoteles*, dat de Nieren van de Na-ture aen de Dieren gegeven zijn, om dat sy te samen de selve zoude gebruycken tot het stijven en houden van de Aderen, en zoude misbruycken tot het losen van de over-vloedige vochtigheyt. 'T gene by dien van de Genees-meefters het eenigh gebruyck der Nie-ren. Voor my, al en kan ick dit gebruyck niet ontken-nen, soo en wil ick daerom de Nieren van haer edelste werck

werck niet beroven. Want by aldien datte alleen om 't Water te kleynen geschapen zijn, waer toe dienen so veel aderen en slagh-aderen door het geheele lichaem van de Nieren verspreyt? Waer toe dient het vleesch, gelijk een geronnen bloedt om de selvige gegooten? Om het Water door te leyden, zoude mischien genoegh geweest hebben een vat uyt de Melck-ader inde Water-pees, daer men nu niet, dat tot het uytelste van die Nieren de tacken van de Aderen verdeelt zijn. Men soude mogen seggen, dat sulcks was om de Nieren haer voedsel aen te brengen. Dan het selfde zoude ick konnen antwoorden van de Lever. Daer beneffens fiet men oock, dat de Nature om het ophouden, ofte uyt-slyuten van de overtolligheyt, te vreden is met een vleesigh lichaem, gelijk blijkt aen de Blaes, Gal-baesjen, en dermen: de welke oock selve noch eenige kracht om te koocken van de Genees-meesters toe-geschreven werdt. Want, gelijk Galenus schrijft, al is 't dat de Dermen niet geschapen en zijn, om den Gijl te koken, maer gekoockt zijnde, alleen te houden en te verspreyden: nochtans, alsoo de Nature inimmermeer leuy noch ledigh en is, soo werdt de selve in den door-tocht noch meer bewerckt, even gelijk als in de groote Aderen eenige kracht is om bloet te maken; de welke anders in de Lever geselt wert. Nu dan, indien *Aretius*, een oudt en trefselick Genees-meester onder de Grieken, *Aphrodiasius*, *Vesalius*, *Picolominus*, *Horsius*, *Baubinus*, *Riolanus*, en andere, de *Milt*, die voor desen alleen gehouden is geweest om het bloedt van de swarte Galte suyveren, mede aen-nemen voor een werck-stuck, om bloedt te maken, waerom en zoude men de selve werckinge der Nieren oock niet toe-schrijven? En gelijk de *Milt* niet alleen het geen dat al te grof in der en klaerder zoude zijn (waerom *Plato* seydt dat de *Milt* by de Lever aen de sincker zijde gestelt is, op dat sy de Lever altijd suyver, en gelijk een spiegel, helder en blinkende zoude houden) maer oock eenigh bloedt op sijn selven maect, daerom sy oock een bastaert Lever van *Aristoteles* genoemt werdt: soo is mijn gevoelen, dat de Nieren het Bloet niet alleen en suyveren van de wey of overtolligh Water: maer oock datte nae de Lever en *Milt*, 't Bloet, 't welck sy ontfangen, helpen koocken. Daerom fiet meest altijd veranderingh in de Nieren: en die in de gesonde root, klaer, en vast zijn, werden nae den aerdt van de sieckte somtijts bleyck, somtijts bruyn, somtijts heel sacht, broos, en als bedorven ofte verwooren bevonden: het welck oock aen-gemerckt is by den neerstigen Ontleder *Eustachius*, en van my en andere dickwils ondervonden. Het selfde betuygen de raeuwe Wateren, die by de geene, die met Steen gequelt zijn, geloost worden, seer gelijk de geene, die de Water-suchtige maken. Waer noch by

komt, het geene *Dr. Ferrius* schrijft, dickwils gemerckt te hebben, dat de Menschen die den Steen hadden, het aengesicht bol ende bleyck was, eveneens als de Water-suchtige. Het welck de dagelicksche ervarentheydt mede bevestight. Van dit gevoelen en kan ick my niet laeten af-treucken door *Dr. Andries du Laurens*, Raedt ende Genees-Heer van *Henrick de Groot*, die niet en wil toe-saen, dat het bloet-maken, twee deelen, te weten, de Lever en *Milt* zoude bevolen zijn. Want te vergeefs (seyt hy) zoude de Nature meerder Bloedt-makende gereetschap geschapen hebben, daer toe een genoegh was, ofte behoorden te wesen. Maer laet hy eens wel over-leggen de woorden van onsen Leer-meester *Galenus*, daer hy reden-kavelte tegens *Erassistratus*, over het bloet-koken: *Ghy sult antwoorden*, seyt hy, *dat het Bloet in de Lever bereyt wert, en van daer in 't Hert komende, aldaer sijn vordere volmaechtheyt, en eygen wesen bekomt. 't Welck voornae niet sonder reden schijnt te wesen. Want een groot ofte volmaecht werck en geschiet niet schierlick ofte in een ryx, noch en kan oock alle sijn volmaechtheyt van een Deel niet bekomen.* Dat is immers recht voor ons. Het zy dan, dat men, met *Vesalius* en *Joubert*, 't Bloet-maken de Aderen alleen toe-schrijft, 't zy alleen het vleesch van de Lever, als *Argentarius* doet, het zy alle beyde, gelijk *Galenus*, soo en kan men de Nieren, die vol Aderen zijn, en Vleesch, des Levers niet ongelijk, daerom gespreyt hebben, van de werckinge tot Bloedt-maken, niet uyt-slyuten. Soo is dan, naer ons gevoelen, het ampt der nieren, het bloet te koken, en 't selfde van de onnutte wey af te scheyden. Want, 't welck niemant en ontkent, sy ontfangen het bloedt met wey of waterigheyt vermenght. Overfulcks en wete ick niet wat den wijlgeer *Aristoteles* magh bewogen hebben, dit te schrijven, in het eerste boeck van de nature der dieren, Cap. 18. ende in het 3. Boeck van de deelen der dieren, Capittel 9. *Van de groote ader, en groote slagh-ader komen vaten of pijpkens tot aen de Nieren, doch niet tot in de holligheyt van de selve. Want de nieren hebben in 't midden een holligheyt sommige kleynder, sommige grooter. Welcke vaten of pijpkens naer de nieren gaende, in het Lichaem van de selve vernieticht worden, en ten eynde loopen. Dat dit soo is, blijkt daer uyt, om datter geen Bloet binnen in deselve en is, oft oock noyt gestolt gevonden worde.* Die pijpkens, komende van de groote ofte holle-ader, sijn de Melck-aderen; van de groote slagh-ader, sijn de Slagh-melck-aderen. In de spruytjens van de slagh-aderen falmen mischien weynigh vinden, om de gestadige kloppingh, waer door sy onophoudelicken 't selve in de aderen uytwerpen. Maer van de adertjes en moetmen dat geenfins aen-nemen. *J. Scaliger*, die sich andersins ten hooghsten over *Aristoteles* verwondert, schrijft in de aenteyckeningen op de voorgemelte plaets. *Och oft soo grooten man dat noyt geseght en hadde. Want die ader, de welke*

Meck-ader genoemd word, komt van de sijde van de groote ader, en daer neder tot in de nieren, om het water, met het bloet daer nae toe gebracht zijnde, te kleynen: 't welck sy op de wijse van een sijnghkorfsken, gelijk als mey laet deurloupen. Wy hebben in de opgesneden Lighamen Bloet, klomert, sandt, en steenen gevonden.

En voorwaer als het Oogh gequeert wert, het Gesicht, als het Oor, 't Gehoor beschadicht wert, een ontwijfelick teycken is, dat het Oogh de gereetschap is van 't Gesicht, het Oor van 't Gehoor. Wanneer de Nieren alleen verteert zijnde, quaet Bloet gemaect wert, soo gaet het niet minder vast, dat de Nieren zijn onder de gereetschap van het Bloet-maken. Ick zal daer van een voor-beelt by brengen, het gene ick onlangs gesien hebbe. De broeder van den vermaerden *D. Voisius*, wel acht Jaren Ongedaen geweest zijnde, verviel ten laetste in Water-sucht, klaegde in de laetste maanden over pijn in beyde zijde van den opper-buyck, en dickwils van de Doppel-pis, tot dat hy sijn ellendigh leven af-leyde. Het lichaem, gelijk hy selve belast hadde, geopent zijnde, werde bevonden het Net gantsch bedorven, op vele plaetschen verhardt, op sommige als been. Het Buyck-vliesch door-gesneden zijnde, gaf menigthe van dick (also daer Etter onder was) en geel Water. De Lever was groot, anders gaef. De rechter Nier hadde in sijn holligheyt vier kleyne Steenkens van rootzant, gelijk men sien konde, by een gebacken, en eenen grooter, by-na als een hael-noot: Maer de grootste stack in 't beginsel van den Water-pees, vast zijnde aen een andere die noch in de Nieren was, gelijk hier nae uyt-gebeelt zal werden. De sijncker Nier was grooter, als nae gewoonte, gantsch slap en sacht, geheel vol etter. Op de gront van de Blaes, die gantsch vleysigh was, lagh een Steen, de groote van een ockernoot, rontsom in wit Slijm, het welck, als hy uyt-genomen werde, daer vast aen bleef hangen. Sijn Herte was groot, vast, en gantsch onbeschadicht. Alle de Longen, als sy maer even gerocht wierden, gaven van haer etter. Hier, alwaer Lever, en Milt wel gestelt waren, moet de oirsaek eerst van Sucht, daer na van Water geleyt werden op de Nieren, waer op mede de bedervinge in de Longen, de reerste Deelen zijnde, gevolght is. Het welck dan oock bewijst, dat in gesonde luyden de Nieren strecken tot het Bloet-maken.

Derhalven besluyten wy dan, dat het ampt van de Nieren is, het Bloet te helpen koken (het welck de oirsaek misshien oock is, dat de Nieren in de H. Schrifture soo veel toe-geschreven wort) en 't selve van de overtollige waterigheyt te suyyeren. Want, gelijk elk bekent is, sy ontfangen 't Water met Bloet vermengt. Sulcx soude konnen geschieden op drierley manieren. Of dat het door sijn eygen nature na de Nieren dreef, of dat het van de vaten daer gebrocht werde, of dat het de Nieren na haer trocken. *Erasistratus* meende dat 't Water van selfs na de Nieren liep, by

vervolgh van 't gene voren daer uyt geloopt was. Sulcx gevoelen hadde oock by-na de Arabische *Astruc*, schrijvende dat het selve niet van de Nieren getrocken werde, maer van selfs daer in liep, gelijk het voedsel in de leden komt. In tegendeel de oude Grieken, *Hippocrates Diocles, Praxagoras, Galenus*, seggen, dat de Nieren door een verborgen eygenschap (*Dr. Bahinus*, stelt de selve in de gelijkenisse van 't geheel wesen: maer die en kan ick niet sien te zijn tusshen het Water en de Nieren) de waterigheyt na haer trecken. En dat de Aderen het selve daer niet in en stooten, soeckt *Galenus* te bewijzen 2. de nat. fac. 1. en 6. loc. aff. 3. item 9. de comp. med. fac. loc. 2. Hy seyt mede op een ander plaetsch, dat de Aderen en Slagh-aderen door het Lichamen van de Nieren verspreyt zijn, en dat door het hart en vast vleesch, het Bloet behouden de, 't Water met wat Gal, die by Bloet is, overgegeven wert, en in de water-loop uyt-vloeyt. *Ressius Episcopus*, een oudt Ont-leder onder de Grieken, stelt in 't binnenste en hofte van de Nieren een vlesken vol kleyne gaetjens, gelijk een seef, waer door het water zoude loopen. Welck gevoelen van vele die den naem meer, als de daet van Ont-leders hebben, gevolght is: dan wert wel te recht wederleyt van den grooten onderfoecker der Lichamen, *Andrius van Wesel*, met den welcken mede staer *Colombo*, en andere, als oock de dagelicksche bevindinge. Mijn gevoelen is, dat de Weyachtige vochtigheyt met het Bloet vermengt zijnde, door het bewegen van de Meck-slaghaderen, het welck sy hebben van het Herte, gestadigh en sonder ophouden in de Nieren gedreven wert, en dat daer het sijnste bloet als een dau aen 't vleesch van de Nieren hanght, allencxkens in haer eygen wesen verandert, en daer mede vereenicht: en dat het Water, dat nu om het Bloet meer te leyden, onbequaem is, eerst gescheyden wert, en daer nae, om sijn dunghigheyt, door de Tepelachtige vleeskens leecht, tot in eenige uyt-stekende pijpen van de Water-peesen, in de welke die Tepelkens (alsoo om de gelijkenis met de Tepelen genoemd) uyt-komen, en ontfangen werden, daer door het dan als gekleynst wert in de holligheyt die midden in de Nieren is aen de in-gebogen zijde, ende soo komt het door de Water-peesen in de Blaes. Van dese tepelachtige vleeskens soude verstaen werden de plaetsen van *Hippocrates*, daer hy deselve Klieren of Zweefers noemt, ten waer hyte grooter maecte, want het andere komt hier mede niet qualijck over een. Ick sal daerom de woorden niet qualijck over een. Ick sal daerom de woorden uyt sijn boeck van de Klieren voort-brengen: De Nieren (seggt hy) hebben Zweefers, die hier grooter zijn als ergens elders, nochtant wort de vochtigheyt, daer niet de Nieren overladen zijn, van haer niet ingesweelgh, waer sy gaet beneden na de blaes toe. waeromme sy na haer trocken al 't gene sy uyt de pijpen konnen veroveren. Nu het ander Bloet van het overtollige Water gescheyden, en van het voedsel der Nieren over-gebleven, en door

het neder-gaen van de Slagh-aderen in de Aderen gedreven zijnde, houde ick dat door de Melck-aderen wederom gaet in de Holle-ader, getrocken zijnde door het op-halen van 't Herte. Dit gevoelen bouwe ick op de leere die wel nieu is, maer die in treffelicheyt, en nootwendigheyt geene der Ouden en wijcks, van Dr. *Willem Harveus*, Geneef-meester van den tegenwoordigen Koningh *Karel* van Engelant. En om dat sonder de selve, 't gene wy nu geseyt hebben, niet verstaen en kan werden, soo sal ick hier kortelick voor-stellen 't gevoelen van dien vernuften Ontleder uyt sijn bouck van de beweginge des Hertens; de welke hy schrijft op dese maniere te geschieden.

Eerst treekt het Hert en-oor sich in, en in dat in-trocken soo drijvet het Bloet (waer van het vol is, als 't hooft van de Aderen, en de schappraey van 't Bloet) in de holligheyt van 't Hert, de welke vervolt zijnde, soo recht het Hert hem op, spant van stonden aen alle de Zenuwen; trecke de holligheden in, en klopt, door welck kloppen drijft het gestadigh het Bloet van het Oor ontfangen in de Slagh-aderen, de rechter holligheyt in de Longen door de Slagh-aderlike Ader, van waer het schierlick in de sincker holligheyt getrocken wert, die het tefstont voort-drijft in de groote Slagh-ader, en door de ander Slagh-aderen (welckers niet en is, als het Bloet dat van het Hert voort-gedreven wert) in 't gantsche Lichaem. Daer nae ofte door eenige openheyt van mondekens, ofte door de loffigheyt van 't vleesch, ofte op beyde manieren, gaet het Bloet van de Slagh-aderen in de Aderen, en keert dan weder door de holle-ader in de rechter Oor van het Hert, van waer het in de rechte holligheyt gestooten wert, gelijk nu geseyt is.

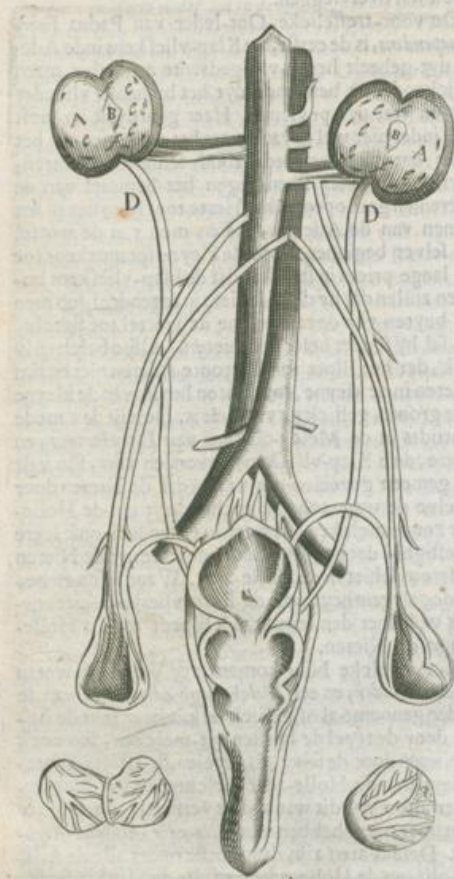
Desen Om-loop kan oock inde groote werelt gesien werden. Want de vochtige Aerde van de Son verwarmt zijnde, geeft damp en waesem op, die dampen, op-getrocken zijnde, verdicken, verdickt smelten wederom tot water, dat valt op de aerde, en maectke vochtigh; en op die maniere wert alles voort-ge-bracht. Soo gebeurt het waerscheijnelick in ons Ligchaem, (by sommige de kleyne Werelt geseyd) dat door de Beweginge, het Bloet rijfende, dampigh, en als voedsaem gemaectt zijnde, alle de Leden verquickt en voedsel geeft. En dat in tegendeel het Bloet in de Leden verkout fremt, en als onder-bleven wert, waer-vende fonteyne van 't lichaem weder-keert; aldaer schat des levens, wederom gesmolten, met geesten, als een balsen, vervult, en soo op een nieu door het Ligchaem versonden: hagende dit alles aen het bewegen en kloppen van 't Herte.

Dese leere en zal niemant lichtelick tegen wesen, die hier maectfel van 't Herte sien, als oock der Slagh-aderen gestadigh kloppen, het konstigh gebouw, ge-

legentheyt, en gebruyck van de klap-vlieskens neer-stelick wil over-leggen.

De voor-treffelicke Ont-leder van Padua *Fabr. Aquapendens*, is de eerste, die Klap-vlieskens inde Aderen uyt-gebeelt heeft, van gedaente een halve maen gelijkende, en bestaende uyt het binnenste vlies der Aderen wat uyt-puyende. Haer gebruyck en heeft de Vinder niet wel gevat; want het en is niet om het Bloet, dat van boven neder zoude schieten, te stutten; dewijlse allegader slaen tegen het beginsel van de Aderen, en gaen open na het Herte toe. Men siet in het openen van de Aderen, indien men van de wortel der selver beginnende nae de kleyne spranckens toe een lange priem in steeckt, dat de klap-vlieskens beletten zullen dat hy door-schiet; in tegendeel, soo men van buyten van de tacken nae de wortel toe steeckt, dan sal hy sonder belet opschieten. Alsoo beletten sy oock, dat het Bloet van de groote Aderen niet en kan schieten in de kleyne, maer laten het in, van de kleyne in de groote, gelijk nu verhaelt is. Dewijl dan mede somtijds in de Melck-aderen, van Dr. *Harveus*, en andere, dese Klap-vlieskens bevonden zijn, soo valt het gemeen gevoelen om verre, dat de Nieren door de selve de waterachtige vochtigheyt uyt de Holle-ader zoude melcken, en wert in tegendeel onse leere bevesticht, dat het Bloet door de selve uyt de Nieren wederom schiet in de Holle-ader. Want sulcx en belet de gelegentheyt van de Klap-vlieskens niet, gelijk wel doet den loop van 't bloedt uyt de Holle-ader na de Nieren.

6. Aen elke Nier komen twee Vaten, te weten een *Melck-ader*, en een *Melck-slagh-ader*, alsoo van de Ouden genoemt, al of gelijk de kinderen met de lippen door de tepel de borsten uyt-melcken, soo oock de Nieren door de selve, als tepelen, de Bloets-Waterigheyt uyt de Holle-ader melckten en uyt-lockten. Maer alsoo wy dit wat anders verstaen, so zouden sy bequamer naem hebben met *Nier-ader*, en *Nier-slagh-ader*. Dese Vaten zijn de grootste onder alle de Aderen, die uyt de Holle-ader, en alle de Slagh-aderen, die uyt de groote Slagh-ader spruyten: het welck geenfins van nooden was geweest, indien se alleen geschapen waren, om het Bloet tot voedsel van de Nieren, daer toe weynigh van doen is; aen te brengen, en de waterigheyt uyt te voeren: maer wel om dat 't Bloet met menighe gestadigh door de Niere-slagh-aderen in de Nieren gedreven zoude werden, en daer nae dicker zijnde, als geseheyden van de Waterigheyt, wederom door de Nieren-ader in de Holle-ader. Sy verspreyden haer beyde door het gantsche lichaem der Nieren, in hun ingebogen gedeelte ingaende, en verdeelen haer tefstont, tot dat se op 't laetste soo sijn en dun als hayrkens werden, waer van sommige door de geheele Nieren tot het uytterste haer verspreyden, andere komen uyt in de tepelachtige vleeschkens, door de welke, als door spongiachtige Klieren, de Water-achtige

achtige vochtigheyt in de Pijpkens die onder de selve, als beckens, komen van de Water-pees, gekleynt wert. Want na dat den *Vreter* ofte *Water-pees*, (D. D.) van de Blaes in de Nier (die hier A. uyt-gebeelt is met sijn opstaende Klierken B.) komt, soo verbreet hy terstont en wert in twee, somtijts in drie deelen gesplit, waer van het een na boven, het ander na beneden gaet, maer werden beyde in ander tacken, somtijts vier, dickwils vijf verdeelt, soo dat dese verdeelinghe acht, en ten hoogsten negen, ofte thien pijpkens uyt-brenght, (6. 6. 2.) die in een ront eende uyt-komen, het welck als met een vleefigh decksel van de verhaelde Tappel-achtige vleeschkens (f, f, 2.) gedeckte wert, om de waterigheyt door de selve, gelijk door een

Ypocras-sack, te leken in elck water-pijpken; van waer het door de Water-pesen in de Blaes gevoert wert, gelijk de selve voor 't 2. Cap. zijn af-gemaelt.

Dat de Nieren, gelijk wy geseght hebben, de wey met het bloedt door de Melck-slagh-aderen ontfangen en 't selve daer van gescheyden zijnde, terstont door de water-pesen in de blaes overstorten: daer van is een duydelijke plaets by *Aristoteles* in het 3. boeck van de deelen der Dieren, cap. 9. Van de holligheden der Nieren gaen twee merckelijke bloedeloose vaten (*Celsus* noemt se witte aderen) na de blaes, namelick van elcke niere een: ende komen oock verscheyden andere van de groote Slagh-ader daer nae toe. 'T welck de natuur alsoo bevest heeft, op dat des vochts uytsebor uyt de Slagh-ader na de Nieren soude komen: maer dat de besuchingh in de Nieren gemaeckt, nae dat de vochtigheden door het Lichaem der Nieren gekleynt zijn, na 't midden souden vloeyen, daer se meest een holligheden hebben. Dat de Melck-aderen aen *Aristoteles* niet onbekent zijn geweest, blijkt uyt het gene hy in 't eynde van 't selve capittel stelt; daer by schrijft, dat de schapen meest onder alle dieren mescherlijcke vettigheyt aen de Nieren overladen worden, soo dat den vryen loop des vochts en der geesten wert gestuyt en besloten, waer door sy van 't vier (dat is een schierlijcke bederving) hazstelijk komen te sterven. Hy voeght 'er dese reden by. Want het quaat wort terstont door de groote Slagh-ader, en de groote ader naar 't beri gevoert. Want daer komen daer gaende vaten van die aderen tot aen de Nieren. Te weten, na elcke niere twee, een ader en een slag-ader; om dat de Oude geloofden, dat de Nieren door de selve 't dunste bloet uyt de holle-ader en de groote Slagh-ader gelijk als soken en uytmelckten, daerom worden se gemeenlick *Melck-aderen* (of liever *Uyt-Melck-aderen* genoemd. Maer also ick dese kracht in de Nieren ontkenne, so wilde ick die liever noemen, *Nier-aderen*. Dese zijn de grootste onder alle de Vaten, die uyt de Holle-ader en de groote Slagh-ader spruyten. *Galenus* in 't 5. boeck van het gebruyck der Leden, Cap. 5. neemt een bewijs uyt de ruymte van dese Niere-slagh-ader, dat 'er bloet in de selve is. Ick voege hier by, om oock hier door, 't gebruyck aen de Nieren toe-geschreven, vast te stellen, dat de natuur so ruyme vaten niet geschapen heeft, om alleen 't bloet tot voedsel van de Nieren, die seer weynigh van doen hebben, aen te brengen, en de weynigh vochtigheyt uyt te voeren. Want waerlijck de Nieren ontfangen door de Slagh-aderen soodanigen bloedt als 'er in 't geheele Lichaem is, en 't welck na als geschift van de waterigheyt, veel dicker, door de aderen gaet in de Holle-ader. Dese ader en slagh-ader gaen van beyde zijden in het ingebogen gedeelte der Nieren. Maer de Ont-leders hebben aengemerckt dat de natuur hier somtijts in speelt. Ick hebbe onlanghs gesien dat eene van de Melck-aderen in het benedenste deel van de rechter Nier, van de Holle-ader was ingeplant. Dese vaten worden, terstont

in den inganck, in drie of vier tacken, en elck van dese wederom in andere, en eyndelick alle in veele verdeelt, tot datse op 't laetste soo fijn en dun als hayrens werden, van welke sommige tot aen de buytenste of bultige zijde haer verspreyende in het vleesch der Nieren verschuylen en verdwijnen, andere komen uyt aen de Tepelachtige vleeschkens, om de wey door te sygen. Dese wey ontfangen de pijskens der Water-peisen, en voeren af beneden na de Blaes. Van dese seght verders *Aristoteles*, *Dan wort daer na, uyt het midden, door die vaten nu, mer en mer gelijk als ten uytseboort afgesondert en uytgeworpen in de Blaes.* Van dese bediening hebben die vaten den naem van *Waternvaten*, of *Waterpeisen* ontfangen. Sy bestaen uyt eenen enkelken rok, gelijk de aderen, maer dick, alleen van schuynse vefelen geweven: want soo kommen die vaten lichtelijck uytrecken en inkrimpen, en alle ongemacken tegenstaen. Na dat de *Ureter*, ofte *Waterpeis* in de Nier ingaet, so verwijert hy terstont, en wort in twee, somtijts in drie deelen gesplit, waer van 't een na boven, 't ander nae beneden gaet; doch worden beyde in andere tacken, somtijts vier, dickwils vijf verdeelt: soo dat dese verdeelingen acht, en ten hoogsten negen, of tiehtien zijn, die in een wijden boefem eyndigen, waer door sy elck een Tepelachtigh vleeschken, uyt het vleesch der Nieren voortspruytende, ondervatten, en soo wordt de wey uyt de tepelkens in yeder pijsken doorgekleynt, en door de selve in de blaes uytgestort. Dickwils zijn oock eenige van dese tacken doorgaet, alwaer sy, gelijk als in de uytterste moudkens, de Tepelachtige vleeschkens ontfangen.

7. Dese Water-peisen schieten uyt het ingebogen deel der Nieren over de leaden spieren tusfchen de vliessen, en komen niet recht maer schuyns en van ter zijden op dese wijze *f* in de Blaes, om dat het water niet lichtelijck te rug en zoude schieten. 'T welck sommige eenige klap-vlieskens, die onder in de Water-peisen zouden staen; toe-schrijven: welckers gebruyck zoude zijn, het water nae de blaes loopende te wijcken, en door-gelopen zijnde gelijk een valdeur te sluyten, dat het niet weder zoude keesen. En voorwaer dit sluyt onder soo nauw, datter niet een wint, (gelijck men siet in de verckens-blasen, die de kinderen opblasen, en aen den hals vast toe-binden) uyt en kan bersten. Het welck *Galenus* wel seyt, een teyken te wesen van de uytnemende wijsheyt en voorsichtigheyt, die onsen Schepper gebruyck heeft in 't scheypen van de Lichamen der Dieren. Maer hoe neerslijch dat men den uyt-gangh van de Water-peisen ondersoect, daer en is geen deeksel of te klap-vliesken eygentlijck te vinden: en in de ont-ledinge, en werckinge der Naturen moet men sijn oogen her meeste geloof geven, gelijk *Galenus* seer wel beveelt in het 12. boeck van het Gebruyck der Leden, op het 3. Capitael. De Water-peisen zijn van wesen vliessigh, ront, en hebben in gesonde luyden de breete maer van stroo,

dan in de gene die somtijts steenkens losen, werden sy seer uyt-gereckt, soo dat ick gesien hebbe, datter een vinger in sommige gesteken werde.

8. Ten lesten wert het Water door de Water-peisen gevoert zijnde, ontfangen als in een regen-baek, in de *Blaes*; de welke van wesen, gelijk de Water-peisen, zenuwigh is, op dat sy uytgereckte zoude kunnen werden, wanneer het water overvloediger toe-vloeyt.

9. De Blaes is natuerlick maer een. *Coster* heeft een dubbelde gevonden. En *Dr. Baubinus*, my eertijts te *Basel*, daer hy Professor was, een groot vrient, getuyght in sijn treffelijck boeck van de Ontleding, dat hy gesien heeft een Blaes, onder aen gelijk als mer een sack uyt-puytende, daer veel steenen in waren. So gedenckt my, dat *Dr. Paaw* sate Professor te *Leyden*, ons in het Jaer 1614. getoont heeft een graveelige Blaes (1) van *D. Casaubon* uyt *Engelandt* gevonden; aen welckers slijcker zijde hing een ander (2) gelijk een sack, van het selve wesen, alwaer het Water door een gat (3) in quam en wederom uyt-leeckte. Om de selsaemheyt van 't gebreck, en in soo seltamen man van geleertheyt, hebben wy 't selve alhier voor-geset: doch is breeder beschreven op 't eynde deses Capitels.

10. De *Gedaente* van de Blaes is langhwerpigh ront, om soo veel te meerder te kunnen laten; en om dat wy niet genootsaecht zouden zijn, gestadigh Water te maecten. Waerom de krop oock met een tingsachtige Spier gestoten wert, die als een Poortier het Water op-hout, en uyt-laet. Haer ruymte is te sien in de Blasen, die op-geblasen zijn, ofte vol waters gepropt werden: Maer niettemin op dat den buyck niet al te veel soude voor uyt steeken, streckt se haer uyt in een middelmatige lengte; zy schuyt onder het Gemacht-been, inde holte der Heupe-beenderen ingeschoven, dicht op den Eyndel-darm liggende. Dese hebben alleen ontfangen die dieren, die een bloedige

dige longe hebben, en onder de selve, die heeter van longe sijn, hebben die ruymen en grooter dan andere. Daerom is de Blaes van een mensch, na proportie, grooter, dan van andere dieren, welckers ruymte men sien kan, wanneer se wordt opgeblasen, of te met water opgevult. By aldien dat se in levende lichamen te seer werde opgespannen door overvloedigheyt des waters, soo wordt het selve opgestopt. Die dit ontkenen moet men met de ervarentheyt overtuygen. *Paré* verhaelt van een Jongman; in 't 16. boeck van sijn Heel-konst, op het 48. capittel, de welcke als overgrote waternoodt hadde, en 't selve niet en dorst maken, om dat hy te paert rijdende sijn Joffrouw achter op hadt, soo is het soo opgestopt, dat hy van de reyse t'huys gebrache zijnde, 't selve (hoe seer hy daer toe oock arbeiden) niet en konde quijt worden. Ondertusschen kreegh hy omtrent de Blaes en onder aen den geheelen Buyck, onlijdelijcke pijn, met groote Krimpinge, en benauwt tweet over 't geheele Lichaem, so dat hy by nae in Onmacht viel. *Paré* by hem gehaelt zijnde, bracht een holle *Catheter* in de Blaes, en onder op den Buyck hert persfende ('t welck *Galenus* oock voor goetd houdt) dede het water schieten, soo dat de Jongman terstondt twee ponden loofden. Maer dit en geluckt een ieder alijt soo wel niet. *Guillemeau* schrijft in het 2. boeck, dat hy in de Françoische tale van het Kinder-baren heeft uyt-gegeven, op het 11. Capittel, dat de Veselen, die de Blaes toetrecken, in de barende vrouwen menighmael soo verfwackt worden, door het opspannen van al te veel waters, dat, al is 't schoon, dat de wegh open staet, 't selve daer nae niet en afschieten. Soodanigen opstoppinge des Waters brenge dickwils de doodt aen. Een seker Edelman, als hy by den Grave van *Hohenlo* op een tijdt te gast zijnde, rijckelick onthaelt wierde, en gedwongen meer wijns te drincken, dan hy gewoon was, en, om andere niet moeyelijck te vallen, sich ontslagh van de tafel op te staen, heeft t'huys komende hem seer qualicken bevoelt. Want den loofen worstelaer, die eerst pleeght by de voeten te vatten, hadde de blaes soo ingenomen, dat hy niet geen geweldt daer uyt te krijgen was. So dat na de opstoppinge des Waters volghden, koorts, sprouw, en een weynigh daer na de doodt. Soo schrijft *Galenus* in 't 6. boeck van de beseerde deelen, cap. 4. dat in een seker perfoon het water was opgestopt, om dat het gevoelen der Blase door eenigh gebreck der Zenuwen verdoofst was. En als dien mensche in het slapen niet gewaer en wierde, dat sijn blaes vol quam, soo werde de selve soo uytgespannen, dat hy daer nae geen Water en konde quijt worden. Gelyck oock sommige gefonde layden gebeurt, als sy in geselschappen, of te in den raeds, of te op de merckte, of in maclijden, of te elders belet sijn; want als dan haer Water te langh ophoudende; soo komt de Blaes te spannen, en de selve daer door verswackende, en kan het Water niet af-seiten; om dat de intrekkende kracht, door de overmatige spanninge gekrenckt is. Of nu het doof

gevoelen van de Blaes het Water-losen verhindert, daer over twisten de Genees-meesters. Dat *Galenus* van dit gevoelen is, hebben wy nu gesien. Maer laet ons de woorden selfs van dien grooten Leer-meester by-brengen. *Het eenige ampt van de Blaes is t'samen te trecken. Want de Spier, die rondtom den doortocht des Waters gaende, in het begin van den hals der Blase sich uytstreckt, is een instrument, wiens werck eygen-willigh is; als de welcke de krop van de Blaes omringende, den selven soo nauw toe-treckt, dat'er geen rochtigheyt uyt de Blase in den doortocht kan komen. Diergelijcken werckingh en nuttigheyt heeft oock die Spier, die het uytste deel van den Eynedel-darm omringht. Overfulck als de selve verslapt sijn, soo en kan de Blaes geen Water, of te den Buyck geen Kermeganck inhouden, maer gaen t'elckens togen wil en danck (den mensche) af. En een weynigh daer na. Wanneer dan de Zenuwen, door de welcke de dierlijcke kracht naer de voor-geseyde Spieren komt, beledight sijn, of te dat het Regge-merck selfs beschadight is, soo wort de werckingh der Spieren vernieticht, en het Water en het gevoeg ongaens den mensche, selfs tegen wil en danck. Maer wanneer het Lichaem van de Blaes soo is beledight, dat se niet en kan uyt-drijven het gene daer in is, soo wort het Water opgebonden, en desen toeval wort opstoppinge des Waters gebeten. Het geschiet oock wel by wijlen, dat, om het doof gevoelen van de Blaes, het Water niet sonder krenckingh van de uyt-drijvende kracht, kan gemaectt worden, indien de eygen Zenuwen van de Blaes beschadight werden, en dat de Zenuwen van die Spier, de welcke den krop van de Blaes toeflyt, haer werck doen, dat is, haer kracht behouden. Want indiese verslappen, een eygen teyken dat dese Spier verslapt is, dat is het een onbewillighe losinghe des Waters. In welke woorden twee dingen staen te ondersoecken; te weten, of het Water kan op-gestopt worden van het doof gevoelen der Blase, en des selfs Lammigheyt.*

Wat het eerste belanght. Het gevoelen van de Blaes komt door twee Zenuwen, van welke de eene van het leste paer, de andere van het Merck des Stuybeens haren oir spronck neemt. Wanneer dese beschadight of te verstopt sijn, so verliest de Blaes al haer gevoelen, waer door sy het geprickel van yet, dat haer moeyelick is, niet gewaer en wort, en daerom wort het Water niet quijt. Hierom heeft *Hippocrates* geschreven, *Seft. 1. Lib. 1. Prorrh.* dat'er niet moeyelicks gevoelt wort, en dat het water wort op-gehouden, als de Blaes vol is. Wy hebben oock gesien, dat *Galenus* de oorfaeck van het op-houden des Waters, het doof gevoelen van de Blaes duydelicken toefschrijft, waer door hy niet gevoelt, dat se vol wort, en daerom oock niet gegerght om uyt te losen.

Maer *Fernelius* 6. *Patholog.* 13. en uyt hem *Augustin* 4. *Epistol.* 2. noemen dit gevoelen van *Galenus*, een ingebeelde of versierde oirfaeck. Want (seggen sy) soo langh als het Water een open en vryen uytgangh heeft, (gelijck als in de gene, die van den Steen gesneden sijn) so gaet het sonder dringen of drijven uyt,

en loopt van selfs door sijn eygen drift na buyten. De beſichtinge van dit geschil hangt aen de kracht, waer door de Blaes hare bedieningen uyt-voert, dat is, waer door sy het Water in-houdt en uyt-drijft. *Galenus* in het 1. en 6. boeck van de beſeerde deelen, noemtſe eens-deels natuerlijk, eens-deels dierlijk. *Natuerlijk*, voor ſoo veel als het Water door toe-doen van de ſchuyne veſelen, onder in de Blaes wort gehouden; en uyt gedreven wort, wanneer het gevoelen van de Blaes wort geprickelt om uyt te loſen yets, dat haer moeyelick en laſſigh valt. *Dierlijk*, voor ſoo veel als het Water, nae het goet vinden van den wille, door dienſt van de Sluyt-ſpier, wordt tegen gehouden; en door hulpe van de Buyck-ſpiere, die den Onderbuyck perſſen; wordt uyt-gedreven. Soo dan is het een gemengelde werckingh, maer meest dierlijk. Hie van daen komt het, dat wy ons Water, na langhſamer, nu haefſtiger maken, naer ons goet-duncken. Indien het van selfs, en door sijn eygen gewelt uyt-liep, wanneer den wegh open en vry is, ſoo ſoude het in een geſoot menſch ſonder op-houden uyt-vloeyen. Maer ſy ſullen ſeggen; dat in deſen, den gemeenen wech van 't Water geſloten wort van de Sluyt-ſpier, *Sphincter* genoemt, de welcke, den krop van de Blaes gelick een ringh om-vanght, en van de naturen, als *Galenus* ſeyde in 't 5. boeck van het gebruyck der deelen des menſchelijcken lichaems, op 't laetſte capittel, geſchepen is om als een Sluys-wachter den loop van het water tegen te houden, op dat het, 't zy door medenichte, ofte quade hoedanigheyt den menſche beſwaerende, tegen ſijnen danck niet en ſoude af-ſchieten. Maer en wijſt dat niet aen, dat deſe bedieningh hanght aen het gevoelen; Voeght hier by, dat in de ſiecke, ſchoon datter geen nauwte, ofte verſtoptheyt by en is, de welcke zy als de eenige oirfaken van het op-houden des Waters ſtellen, het Water nochtans van selfs niet ondoopt, maer naer haer believen en goet-duncken, of op-gehouden, of geloofſt wort. Behalven dat ſulcx mede beveſtigt wert, door het gene wy te voo-ten gefezt hebben van 't ophouden van 't Water, door te groote ſpanningh in de Blaes. En dat ſy by-brengen van de gene, die van de Steen geſneden zijn, doet wey-nigh tot de ſaek. Want alſoo in de ſelve, de Sluyt-ſpier door geſneden, en de tegen-houdende kracht ver-hindert is, ſoo loopt het Water van selfs uyt door een open en nederwaerts-gaende wonde: oock en is de gevoelende kracht niet geheel verdoofte, door dien de Veſelen van de Blaes, en den gemelten ſpier door de ſcherpigheyt van 't Water geprickelt worden, en der-dingen alſo zijn; ſoo beſluyten wy dan dat het gevoelen van *Galenus* 't beſte is, te weten, dat het gevoelen van de Blaes ſoo ſeer verdoofſt kan worden, dat deſel-ve gelick als ongevoeligh zijnde, om het Water-maken niet en denckt.

van de Blaes (want dit was het tweede) het Water op-gehouden kan worden, ſtaet nu te onderſoeken. *Galenus* ontkeent ſulcks in 't 6. boeck van de beſchadighde deelen, cap. 4. en oordeelt, dat noch de gebreken der Zenuwen voort-komende uyt het Ruggemergh; noch oock van 't mergh ſelve, eenige ſwackheyt in de Blaes konnen veroorſaeken, waer door het water kan opgeſtopt worden, gelick, ſeyt hy, ſommige gemeent hebbē, gelovende, dat de wercking van de Blaes aen onſen wil hing, te weten, dat wy ons Water ophouden, en loſen als 't ons te pas komt. Waer uyt hy beſluyt, alſoo Water-maken een natuerlick werck is, dat, wanneer de Sluyt-ſpier geraeckt of verſlapt is, niet een opſtoppinge des Waters; maer een onbewilighde loſingh wert veroorſaeckt. *Paulus* daerentegen oordeelt in ſijn 3. Boeck, cap. 18. dat het boyde van de Lammigheyt van de Blaes kan geſchieden. 'T ſelve leert oock *Aëtin*, *Tyt*. 3. *ſerm*. 3. te ſeyten, in een verſlapte of beroerde Blaes en wort yet moeyelicks niet gevoelt, en daerom wort ſe niet bewogen om Water uyt te loſen. De ondervindingh verſterckt oock de waarheyt van deſe leere. Ick ſal een voorbeelt by-brengen, 't welck ick als een oogh-getuyge ſelfs geſien hebbe. Een Krijghſman in de wervelbeenderen van de lenden met een Muſket-kogel geſchoten zijnde, kreegh een algemeene Lammigheyt in die leden, die beneden de gequetſte plaets waren, ſo dat hy noch kamer-gangh, noch water en koude houden. In 't eerſte leecken het water droppels-wijs uyt, daer nae als de Blaes meer ontſingh, als loofde, ſoo wierdt het Water op-gehouden, waer door nae drie weken, als hy gewondt was, een groot gefwel ontrent den navel hem openbaerde. Ick hebbe nae ſijn overlijden geſien dat de Blaes ſonder eenige oorſaek van verſtoptheyt met overvloedigh water leer opgeſpannen was (daer even-wel in het doode Lichaem niet uyt en liep) en uyt ſijn eygen plaets tot ontrent den navel, daer de ſwellingh haer vertoont hadde, was opgekloppen. Diergelijcken geſchiedenis ſtelt *Tremacellius* in 't 10. boeck van de maniere om de gebreken van de leden des menſchelijcken Lichaems te geneſen, cap. 8. van een Veetiaenſch Edelman, die nae een Lammigheyt van beyde Beenen, ja van het geheele onder-lijf beneden de Lendenen, gantſch geen water en konde loſen, waer door de Blaes ſeer vervolt zijnde, op-ſwol, ſoo dat ſommige Genees-meesters waerden, eenige vyerigheyt, ofte hardigheyt in den krop van de Blaes te welen; en dat hy van wegen de Lammigheyt geen pijn en voelden. Als een ſeker perſoon by *Hollerius* in 't eerſte boeck van de inwendige ſiecken, cap. 48. uyt een ſchierlijke Lammigheyt der Blaes, een haefſtige pijn ontloot in het Stuyt-en Steert-been, ſoo is daer op gevolght opſtoppinge des waters, het welcke hy nochtans maecte hoefſtende, en hem ſelven perſende met de handt aen de ſchamelheyt. *Duretus* verhaelt oock in de aenteyckenin-

gen

gen op de by-gebrachte plaets van *Hollerius*, dat eenen, van de opitoppinge des waters uyt Lammigheyt van de Blaes ontflaende, is gestorven.

Laet ons dan voor vast houden, dat uyt ongevoelickheyt en Lammigheyt van de Blaes, den loop des waters kan regen-gehouden werden. Derhalven oock *Riolanus* een mis-flagh heeft, dat de Blaes van buyten ofte binnen door eenige middelen verkout zijnde, en het gevoelen daer door verdooft wert, het water niet en kan opgestopt worden: om dat, seyt hy, onmatige konw eerder Lammigheyt veroirsaecken kan, waer door het water tegen wil ons soude ontloopen. Want het is nu bewesen dat door Lammigheyt beyde het ophouden, en het afloopen kan geschieden. Ja het ophouden, kan soo veel te lichter door de kouw veroirsaeckt werden, om datse kracht heeft van toe te trekken. Dat heeft *Hippocrates* bekent en mispresens, *x. Prorrh.* *i.* de ophoudingen van het water sijn in haeltige siekten seer quaet. Het heeft ons goet gedacht de oirsaecken van de op-stoppage des waters wijldloopigh te ondersoecken, om dat het geen van de minste toe-vallen van den Steen en is, gelijk wy op sijne plaets sullen sien.

II. Wanneer de verhaelde Deelen wel gestelt zijn, dan wert haer werck wel uytgevoert: maer eenigh gebreck krieggende, soo wert het selve, gelijk van andere ook is aengewesen, op drierley wise beschadicht; te weten, dat het *Water gantsch op-hou, te weynigh en met pijn, ofte sonder gevoelen af-loopt.*

Doch het gebreck en is niet alleen in 't Water-maken: maer oock in 't gene met het water geloofst wert, te weten, *Bloet, Ester, Graueel, en Steen.* En also de laetste wel de gemeenste zijn, en by-nae alle d'ander gebreken met hem sleept, soo zullen wy van het selfde hier bysonderlijk handelen; den Leser, van wegen de andere, wijfende op het Tweede Deel van de Geneef-Konste, ofte *Schat der Ongefontheyt*, op 't derde boeck cap. 39. 40. 41. en 42.

Historie van de wanschapen Blaes van den Grooten *Casaubon.*

DEn grooten en hoogh-beroemden Man *Isaac Casaubon* hadde een schraepel en dorrelichaem van de nature ontfangen, zijnde van gematigheyt uyt den galachtigen seer tot de Melancholye genegen. Een frissche Ziele, en van een hemelschen oirpronck woonde in desen bouw-valligen kercker, den welcken alsoo hy kleyn was, nochte door moeyelijke wichte swaer viel, heeft sijnen inwoonder sijn eygen meester laten wesen: waer door het geschiet is, dat den geest, tot geleertheyt boven maten genegen, kleyne sorge voor sijn woonstede gedragen heeft. Soo heeft den grooten Man niet alleen tot bleeck-wordens, maer by-na tot verdorrens toe gebloekt. Den loop des le-

vens, hem van Godt de Heere vergunt, heeft hy met weynige, ofte by-nae gene groote siekten over-gebracht. En de goede geichapenheyt van het sap-loof lichaem heeft gemaect, dat hy niet, ofte weynigh gevoelt heeft die ongemacken, de welke meestentijt over-komen die gene, de welke sittende haer leven meest verlijten. De Nieren hebben somtijts sandigh gruys af-geset, niet sonder eenigen brandt van de Water-pesen, als hy sijn Water maecten: maer nochtans niets weerdigh, ofte dat de hulpe van een Genees-meester meer als eens vereyschten. Hy heeft van lucht en plaets dickwils verandert, van treffelicke Steden en Vorsten van wegen sijne on-gemeene geleertheyt seer beleefdelicken genoodigt, en mer groote eere ontfangen zijnde, soo dat het blijktt, dat by hem aen geen eene maniere van leven gewent en heeft. Eyndelick van *Jacob den eersten Koningh van Engellant* geroepen zijnde, heeft hy in dat bloeyende Rijk drie jaren geleest. Hy heeft van den Groot-machtigen Koningh een swaren last ontfangen, doch voor sijne schoulers, die in het op-lossen van de verwerde vraggen en raedtselen der Ouden was opgevoedt, niet te wichtigh. Tot Theologische wercken sich begeven hebbende, heeft hy over het jaer over *Baronius* gearbeyt. Hoe vele Boecken van de Oudt-vaders heeft hy in dien tijdt door-lesen? hoe vele vyren heeft hy in sijn oeffen-kamer verflaten sonder aen spijs oft dranck te denken, gelijk als in een verruckinge van sinen op-getogen, met sijn voeten de aerde betredende, maer met sijn geest aen den Hemel gehecht zijnde? hoe veel nachten heeft hy sonder slapen doorgebracht, op dat hy dat wel-doorwrochten werck soude bearbeyden, en eyndelick in 't licht geven, het welck tot schande van de verdervers der oudtheyt, al-hoewel het gepurperde mannen zijn; nu te koop is?

Hier door sijn de krachten allencxkens vermindert, het lichaem meer en meer uyt-gemergelt, de geesten verstroyt, de natuerlicke wermt, den werck-meester aller bedieningh, verwackt, de welke wanneer se ophouden, ofte ten minsten door de krenckinge der krachten zijn bedorven, soo worden de deelen door de menichte, van de dagelick aen-groeyende vuyligheden over-laden en onder-druckt, soo dat de nature ten laetsten nootsakelick moet beswijcken.

Omtrent de twaelfste maent voor sijn over-lijden zijn die stekende pijnen en brant in het Water-maken, de welke te vooren ofte stille waren geweest, ofte maer ter vlucht hadden moeyelick gevallen, wederom verwackert, en hebben hem beginnen af te maten, in 't eerste by vlagen, insonderheyt des nachts overvallende, soo datse den soeten slaep stoorden, en hem wacker gemaect hebbende, dwongen water te maecten. Het quijt worden van root gruys wierde geoordeelt de oorsaeck te wesen van die prickelingh. Den siecken en konde door geen ongemacken van de studien ofte offeningen worden af-getrocken. Water

Water door zijn brandigheyt op 't laetste swarigheyt makende, wierde altemer opgehouden, en wierde niet geloofst dan met eenighfins te dringen, het lichaem voor over gekromt zijnde. Sontijds wierde de uyt-drijvende kracht soo seer geprickelt, soo dat hy, die voortijds heel weynigh, ofte eens, in een geheelen nacht gewoon was te Wateren, binnen weynige maenden twee, drie, vier, vijf, ses, en ten laetsten ontallicke maelen gedwongen wierde, ten dien eynde op te staen. Hy hadde pijn omtrent de schamelheyt, groote swaerte liggende op het Fondament, en onder het pijsen genegentheyt tot stoelganck. Het losen des Waters was verfelt met pijn, so langhs de heele Water-pijp, als wel meest in het hoofdeken der roede, 't welck als met vele punten van naelden teffens wierde gesteken. Hy hadde by wijlen groote hitte in den rugge, om den welcken te verkoelen hy sijn klederen dickwils moest af-leggen. Sijn Water was meestentijt bleeck, met een slijmige besinckinge; nae het rijden te peerde, ofte langh wandelen, met grof gruys, ofte kleyne ronde harde steenkens, van de welcke sommige so groot waren als een Terwe-koren, veele gelijk als Geers. Alle dese toe-vallen hebben de Genes-meesters doen vermoeden, datter een Steen in de Blaes schuyt: den welcken, als sy met de Catheter wilden onder-foecken, soo was 'er geen doorganck om in de Blaes te komen, maer de selve was soo gestooten, dat 'er geen duystere teyckenen en waren van een vleefigen uytwas die de wegh beset hadde. Onder dese menichte een Kamp-vechters lichaem onder de voeten te smijten, heeft hem in de seste maent voor sijn doode, in de linker zyde des Buycks, tusschen de witte linie (of te de plaets van de Blaes boven het Gemacht) en het zijde-been, een geswel beginnen te openbaeren, in 't eerste gelijk een Ocker-note, de welcke allencxkens toenemende, soo groot en breedt als een vuyft is geworden, met een verheven stompe punt; sy was sacht, en alse wierd' gehandelt, soo gaffe door het swalpen sekerlick te kennen, dat 'er water onder was: gelijk als de vrye beweging van de Spieren des onder-buycx in 't hoefsten en adem-halen, aen-wees dat het selve niet los in de holligheyt des Buycx, maer in een seckere blaes gedrukt, so wierde de Blaes door mede-gevoelen pijnlick, en den Siecken kreegh waterens-noot: 't welke geloofst werde te geschieden van wegen de nabuerigheyt der deelen, en de verknochtingh van de Blaes, de welke tusschen de 2. rocken van 't Buyck-vlies begraven leyrt, met 't geswel. Sontijts was 't gesoncken. In dien staet heeft hy sijn leven eenige maenden slytende gehouden, tot dat de doot van den seer Godvrug-tigen Man also is verhaest geweest, dat hy op eené helderen dagh, om den geest te vermaken, en 't lichaem te oeffenen, 10. Engeliche mijlen in een Kaleffe gereden

heeft. T'huys gekomen zijnde, heeft 's nachts seer dikwils gewatert, de pijnen sijn vermeerderd, de koudepisse in 't water-maken zyn verswaert: 't water was bloedig met een slijmige besinckinge, de welcke meest raeye slijm gelijk zijnde, met eenigh etter vermenght was. De genegentheyt tot stoelganck onder 't pijsen heeft toe-genomen, vele kleyne Steenskens wierden geloofst; kort om, alles is verergert. De Koorts heeft hem oock overweldight, de welcke hem te voren, by lichte vlagen, nochtans niet sonder eenige zidderinge, en onordentlike koude hadde aengetalt. Men heeft alle middelen aangewent, die de scherpigheyt des waters konden versoeren, de slijm doorsnijden, en de selve door 't versachten der wegen, eenen gemackelicken uytganck gevē. Maer 't was al verloren moeyte. Want 't water stinckende, en onklaer zijnde, gelijk looge of bier, wierde doen sonder verlichtinge geloofst: alsoo 't water-maken hem geduerigh over-viel. Den Siecken klaegden dat hem de inwendige hitte aldermoeylijckst viel; 't water wierde oock soo brandig heet, dat men het met de handen konde voelen. 'T halve water was wel slijm, somtijes oock wel geheel, soo taey aen malkanderen hangende, dat het nauwlick van een konde getrocken worden. Doch 't is aenmerckens weerdigh, dat, na dat hy een menichte van die slijm geloofst hadde, die toeval 2. of 3. dagen langh stilstant heeft gegeven, en als wederom op nieuws geloofst was, de selve wederom quam als van te voren. 'T schrale Lighaem door soo grouwelicke pijnen afgemat, door een gestadige Koorts uyt-geteert, door het geduerigh ledigen van Water, en de Stoelganck drooger als een Puymsteen geworden, en door den stanck des waters, de welcke hem ten monde uytquam, besmet zijnde, heeft het 20. dagen gehardt; tot dat cyndelick de zalige Ziele, niet komende langer verdragen den Kerker, aen den welcken sy van het begin der scheppinge, met onbillicke conditien was gebonden geweest, ver-treckende na sijn oorspronck, het Lichaem de aerde, den vrienden tranen, en de geletterde een ongemeene geleertheyt, en alle vroomte een uytnemende Godtsaligheyt tot navolginge, heeft achter-gelaten, op Vrydagh den eersten van Hooy-maent 1614. in het seven-en-vijftighste Jaer sijns ouderdoms.

Het doode Lichaem geopent zijnde, heeft men in 't selve, na nauwe en neerstige doorsoeckinge aller deelen, de volgende dingen gesien.

En Silvere Catheter in de Schacht gesteecken zijnde, en heeft met geen Konst oft geweld in de Blaes gebracht konnen worden, soo dat de Water-pijp langs de lenghte van het *Perineum*, dat is de plaets, tusschen het Sacxken en het Fondament, door-gesneden zijnde, klaerlick gesien werde het vleefich lichaem, 't welck den doorganck beset hadde: de klieren aenden hals van de Blaes, die Voorstaenders genoemt worden, waren vier-mael grooter als de natuerlicke geschapen-

heydt vereyſchte. Het Lichaem van de Blaes in een gedrongen, dick, en heel dicht, aen de binnenſte zyde met veel fronſen, en gelijk als Mijnen uyt-graven, welckers holen vol waren van ontallicke ronden ſteenkens; den hals inwendigh, de welke nederwaerts af-gaende met een geuten ſonder eenige uyt-pcylinge in de *Urethra* of Waters doorganck eyndigt, was binnen-waerts geſwollen, en verheven, gelijk als een Hoender-ſtietjen, ofte de inwendige hals van een Lijf-moeder; ſoo datſe in den omme-gangh was gelijk een vore, oft holligheyd, door de welke een vinger rondtom konde gebracht worden, welckers groote den in-ganck van den hals lichtelick door-liet, door het op-trecken van *Urethra* oft Water-pijp nae boven alſoo geformeert, waer door de Roede in het oprechten een kromminge wierde aengebracht. Aen de ſincker zijde was het lichaem van de Blaes met een ront gat door-boort, daer men de tippen van vier vingeren door konde ſteken in den ſack ofte uyt-was van de Blaes, ofte by-gevoeghde Blaes; de welke van Water op-geſwollen, ſes-mael ſoo wijd van begrijp was, als de Blaes. Die ſack hadde drie rocken, ofte vlieſen, met de vlieſen van de Blaes verknocht, ſeer dick, met merckelicke Zenuwen, Aderen, en Slag-aderen. De gelegentheyd was foodanigh, datſe de geheele ſincker zijde des Onder-buycks beſloegh, tot aen't *Oxillum* ofte derm-been; gelijk als een Blaes, tuſſchen de verdubbelinge ſelfs van het Buyck-vlies ſchuyfende. Sijn gedaente was ongelijk, ſoo dat het onderſte deel des ſacks beneden het gat veel voor af hingh; gelijk het bovenſte deel aen het Buyck-vlies vaſt gehecht zijnde, veel boven uyt-ſtack. Beyde de Blazen waren vol en op-geſwollen van Water; maer in de gront van de by-gevoeghde, beneden het gat, was een grooten hoop van verrot en ſtinckent, ofte glaſigh Slijm, 'twelck den ſiecken met ſoo groote toe-druck en pijn quijt wierdt. In de Blaes ſelfs was geen ſweeragie, noch eenigh teycken van ontſtekinge. Het inwendige vlies van de by-gevoeghde, was op verſcheyde plaetſen af-geknaght, en van wegen de ontſteekingh root, peerſch, ſwart, en ſeer na om het kout vyer te krijgen, de welke de ſekere en onvermijdelicke oorſaek des doots ſchijnt geweest te hebben. De Water-peſen waren wijd, op-geſpannen van Water: de ſinckere was diepachtigh tuſſchen de vlieſen van den ſack gegroeyt, doch beyde eyndighden ſe in de rechte Blaes, een weynigh boven den hals. De rechter Nier was geheel etterachtigh, de ſincker gefont. De andere deelen gefont, uyt-genomen de Longen, de welke bedorven en ſwart geworden waren van ſcherpe en geſtadige ſinckingen, op de pijpen en de ſelſtandigheyd van de ſelve, geduerighlick vallende, dewelcke bemerckt wierden uyt een kleyne hoeft, en de gewoonlicke heeſcheydt in het laetſte van deſe ſieckte verdubbelt, ja oock met eenige moeyelickheyd in't geluyt geven.

Aengeſien dat deſe Blaes miſſchapien in getal, gelegentheyd en openheyd, genoegh is om de verſtanden der geleerde te oefſenen, en een ruym velt opent tot onderſoekingh voor de Genees-meesters; ſo luſt het my hier in wat wijd-loopigh te zijn, ſoo op dat de Genees-meesters mogen gelooven datter dagelic x nieuwe dingen voor-komen, de welke onder ſe hijn van oude ons dickwils konnen bedriegen, en buyten de giſtinge des verſtants gaen, als oock op datſe in het aenmercken neerſtig, in het voor-ſeggen en oordeelen voorſichtig, in het wercken oprecht, en van alle gevaerlicke haefſtigheyd vroomt mogen leeren zijn. Men moet belijden dat de oorſaek van ſoo veele quaden onbekent, en dat alle Genees-meesters bedrogen zijn geweest, van welke ſommige meynden dat'er een grooten Steen, ſommige dat'er een Sweeringh in de Blaes was, andere dat'er een waterigh geſwel tuſſchen de Spieren en het Buyck-vlies lagh. Seldſame dingen gaen boven de Konſt, en op giſtingen, alhoewel volgens de Konſt, mach men weynigh vertrouwen. Sijn miſſlagen te bekennen is een teycken een wel-gaerd man. Het en is geen ſchande in ongehoorde voorvallen, en die niemant oyt gefien heeft, bedrogen te worden. Aenmerkingen voor de nakomelingen te ſchrijven (ſchoonſe meer tot voorteyckenen als tot de geneſinge dienen) is prijſelick.

Ick ben van gevoelen dat de formerende kracht in dit *Subjeet* ofte onderwerp ſelfs van het begin der ontſanckeniffe met een dertele en ſware dwaalinge geſpeelt heeft, dewijle ſy, alſoo de Ouders al te veel ſtoffe tot het maken van de Blaes toe bragten, de ſelve met een aen-was en met een gat in 't ſelve gaende, geboortſeert heeft. Op de ſelve wiſſe als wy twee Milten drie teel-ballekens, en de ſefte vinger meer als eens geſien hebben. So baert de overtolligheyd van de vermenghde zaden, en van het toevloeyende moederlicke bloedt, t'ſamen met de friſche wermte, de welke de gedaenten uyt de kracht van de voorkomende ſtoffe uyt haelt, monſters ofte wanſchepſels. Doch het is gelooflick, dat dit by-voegſel in de eerſte jaeren ofte ſeer kleyn, ofte oock ſoo aen de Blaes ſelfs is vaſt geweest, dat het ofte niets ontſangen, ofte het ontſangene terſtont wederom in de nauwerlicke Blaes konde ſtorten. Maer het is waerſchijnlick dat het doen heeft beginnen te vermeerderen en ſich uyt te breyden, wan-neer den yromen man al te ſeer in-geſpannen met dat ſwaere werck, veele maenden nacht en dagh met de boecken, ſittende heeft over-gebracht, want doen heeft hem het verſtant 't welck alle daegh, ja alle uytren van de natuerlicke tot hooge dingen wierde af-getrocken, hem het water-maken doen vergeten; ſo dat de ziele gelijk als van 't lichaem af-getrocken, noch ongemacken en gevoelde, noch tot noodſaekelicke verplichten, ofte tot de geringe dienſten des lichaems ſich verwerdighden te vernederen.

Indien die gene, de welke Kranckſinnigh zijn, geen pijn

pijne en gevoelen, waerom en sal den last van de Blaes niet versuymt worden? Soo dickwils als de wermt en de geesten in yverige en ernstige betrachtungen door een sekere kracht tot de woon-plaets van de reden getrocken zijnde, de geheele hersenen voor haer selven besigh houden, geen werck makende, om soo te seggen, van de onedele deelen, dan voor soo veel als tot het leven genoeg is. Dat siet men niet alleen in de vertreckinge van sinnen der Melancholijcke ofte Swaer-geestige, maer oock van de Gods-dienstige Menschen, en oock van de Minnaers. Nu een beginnel van bewegingh, hoe-wel swack, is genoeg tot aen-groeyingh. Dit uyt-was is dagelick vermeerdert, en heeft metter tijt krachten gekregen, en dat holle; vlietsachtige Lighaem, licht om te uyt te breyden en te recken, is door op-vullinge gegroeyt, eerst nederwaerts, tuschen de rocken van het Buyck-vlies, om de swaertte, soo ick meyne, van de in-gesloten vuyligheyt, daer na bovenwaerts sijn grootte gekregen hebbende, heeft eerst na de sincker-zijde des onder-buycx een weynigh uyt-gepuylt, daer na is het met een merkelicke swellingh uyt-geborsten, te weten om dat het uyt-wassen na beneden van het Darn- ende Gemacht-been als van een hinder-pael belet wierde, 't welck na het weecke van de zijden gemaklick konde geschieden. De natuerlicke Blaes en heeft dese uytreckingh niet sonder schade geleden, welckers vliessen met de rocken van het by-voeghsel verknocht zijnde, alsoo dese breedt uyt-gepannen waren, noodsaekelick in-getrocken en gefronst zijn geworden. Maer dat noch swaerder is, alsoo door 't toe-doen van de dwersche, en schuynsche afaselen, 't Water door sijn veelheyt lastigh zijnde, wert uyt-gedreven; en dat de volmaecktheyt van een wercktuyligheyt deel bestaet in een wettelicke geschapentheyt, soo is op die scheidinge des geheels, gewolgt een krenckinge der werckingen, de welke maect dat de Blaes geen dienste en kan doen. Soo le Lichaem getrocken zijnde, door de Water-pesen wel in de Blaes gebracht: maer alsoo de selve, niet dan oneffentlijck in sich selven toe-gedruckt konde worden, soo moest den sack ofte uyt-was in de uyt-drijvingen deelen natuerlick, ten deelen bewillighe, eerder den wille was Water-maken, vol worden, oock tot een lastigh gevoelen van moeyelickheyt, en by noodsaekelick gevolg naest die dagelick allencxkens meer en meer uytgebreyt worden. Hier door is het geschiet, dat het van het begin der uyt-breydingh, binnen weynige maenden tot een groote ruymte is uyt-gegroeyt, alsoo de menichte des vuyligheys, en de swackheyt der krachten dagelicks toe-namen. Door het fronsen van het binnenste vlies der Blaese, in de *Urethra* ofte Water-pijp inwaerts getrocken, en den hals sels gefronst zijnde, is in de gedaente van een Hoender-slijcken, uytgedreven: welcke oirsaeck onder veel een was van moeyelick water-maken, en de

eenigste, soo ick meyne, van het krommen der Roede in het op-rechten, alsoo het vlies van de Water-pijp te seer volgende, de holle lichamen gelijk als een booge gekromt hield. 'T selfde pleeght te geschieden in een Zaet-vloet, wanneer door een ontfekinghe een verkortende Swellinghe wort veroirsaeckt. De gruyfse besinckinge des Waters heeft ontallicke steenkens in de fronsachtige holligheden der Blaese gemaeckt. Want het Water was in dit *Subiect* ofte onderwerp natuerlick vol zouts, en de af-scheydinge van dat aerdtichigh deel, ofte het stremmen des Steens wierde gevordert, ja volmaecte, door dien dat de vuyligheyt, van wegen de traegheyt, ja machteloosheyt van de uyt-drijvende kracht, overmits de gebreeckelickheyt des wercktuylghs, gedwongen wierde lange in de holligheyt te verblijven, waer van de selfde door de kracht der hitte, die noyt stille en is, verdickt is geworden.

Maer waerom en is 'er geen, ja oock over-groeten Steen onder in den Sack gevonden, aengesien dat aldaer overvloedige stoffe was, en seer bequaem om te stremmen? namelick daerom dat in den selven van binnen gladt en niet gefronst zijnde, gelijk als een gedurige ebbe en vloet gingh van Water, waer door het deel wierde gewasschen en uyt-gepoelt: en op dat den Steen door byvoeginge groeye, daer is ruste toe van noode. De gene die geoordeelt hebben dat 'er een Sweeringe in de Blaes was, die sijn bedrogen geweest door 't geloofde etter, 't welck van de rechter Nier, verrot en ontfleken zijnde, en onverdragelicke hitte der Lendenen verweckende, voort-quam. Den Sack was niet sonder Sweeringe, overmits de scherpigheyt van de siltige Steenachtigheyt, en verrotte pis, die van het stil-staen stonck. Welcke stoffe, alsoo op de grondt van dit by-voegsel verre beneden het gat af-hangende, lange stille bloef staen, verweckte een uyt-knaginge, van welke de Blaes vry was, door de welke, overmits de nauwte van de selve, het maer voor een korten tijt doortocht nam. Den uyt-was hadde veel slijm, ofte Steenachtige vuyligheyt in, als zijnde een by-voeghsel dat onnut en sonder eenige werckinge was: het welke, behalven de scheidinge, die van de selfstandigheyt des Waters sels geschiede, oock van wegen sijn eygen vlietsachtige selfstandigheyt, een lijmi-ge vuyligheyt van sich gaf, niet minder dan de Blaes selve, ofte van Steen geprickelt, ofte van het scherpe zout des Waters gebeten zijnde, op de selve wijze, als de Slecken, gesteken zijnde, uyt haer eygen lichaem in een getrocken zijnde, teever uyt-perlsen, en van haer geven. De uytwerpsels van de Zadelicke deelen, insonderheyt van de Vliessen, plegen lijmachtigh te wesen.

Dese dingen ghefelt en neerstelijck overwogen zijnde, blijkt klaerlick, welke dat de oirsaken der toe-vallen geweest zijn, van welke dien grooten Man een bittere en wreede door heeft moeten liiden.

Maer waerom heeft hy onder het piffen genegentheyttot afgangh gehadt, 't welcke meestendeel een eygenteycken is van eenen grootachtigen Steen in de Blaes? Waerom een swaerteliggende op het fundament, hetwelck door een bedriegelijke giffinge oock de gauwste Geneef-meesters heeft doen missen? Namentlijck, om dat de *Prostatae*, oft, Voorstaenders seer geswollen waten, welckers lichaem, onder het piffen den Eyndel-derm druckte, en door sijne swaerte lastigh vallende, verweckte het de Nature tot afgangh, en dat dies te geweldiger, om dat door gelijcke toedruckinge dan de Spieren des Buycx inwaerts getrocken zijnde, het Water en de grofite vuyligheden worden uytgeperst. Maer is de swellinge van die Klieren natuerlick geweest in een Man, die ruyme Zaedtvaren hadde, en veel Kinderen gewonnen hadde? ofte is die veel liever gemaect door het intrecken van de Water-pijp, ofte door het geweldigh optrecken van den hals van de Blaes na boven, 't welck soo veel doet tot de breette, als 't neemt van de lenghte? ofte heeft de pijn en de hitte die swellinge gemaect, welckers eygen werck is, nae het swacke deel toetrecken, veel meer nae de Klieren, de welcke slap, sacht, en voos zijn, bequaem om yets te ontfangen, maer om uyt te drijven geheel onbequaem? Op soo grooten menichte van quaden heeft de doot nootfakelick moeten volgen, de welcke met een sleyp van vele toevallen vergeselschap zijnde, dien Man, de welcke een geluckiger doot weerdigh was, langhaem heeft omgebracht. Ontfanght dit, vermaerde Man, van uwen *Brovardus*.

Van de selve Blaes.

Een Sendt-brief van

RAPHAEL THORIUS.

Wijdt-beroemde Man,

ICK en wete niet hoe ick allencxkens tot luyerdye vervalle, en ick en soude misschien de pen noch niet in de hant genomen hebben, ten ware my daer toegedwongen hadde de bittere droefheyt over het groote uyt-gebluschte licht der letteren *Casaubon*, de welcke van een quijnende sieckte is wegh gerückt op den eersten dagh van Hooy-maent. Een gestadige moeyelickeheydt in het Water-maken heeft de bloem der geleerden verteert, uyt een verborgen, en nauwlicx te voeren gehoorde ontsaack. Alle teyckenen schenen te kennen te geven, dat 'er een Steen in de Blaes was. Maer den Buyck geopent zijnde, is, in plaets van een Steen, een Blaes gevonden, die van de Lijf-moeder af wanschapan was geweest. Aen de Slincker zijde

van de Blaes was een uytwas van groote ruymte, sich verheffende tot aen het slincker Derm-been, van selfstandigheyt de Blaes gelijk, en daer mede verknocht, soo dat het scheen datter by de natuerliche Blaes een tweede by-gevoeght was. In de selfde slincker zijde van de rechte Blaes was een gat soo groot, dat men daer lichtelick de tippen van vier vingeren konde in steken, door-gaende van de rechte Blaes in den aen-gewassen sack, daer de pissé wederom na toe vloeyde: alwaer die lange gehouden zijnde, verrottinge, ontfekinge, Teeringh, en eyndelick de doode heeft veroirsaeckt. Hier by quam het etter van de rechter Nier: waer van het quaet vermeerdert is, terwijl de plaetsen overvloeyden van stinckende vuyligheyt. Hierom is den hals van de Blaes inwendigh geswollen geweest van het geduerigh dringen: hier van zijn de wegen naeuwer geworden: hier van zijn de geesten belmet, en de suyvere Ziele is ten laetsten, van den vuylen stanck verjaecht zijnde, verrocken. Ghy sult vragen, en dat wel te recht, hoe dat hy tot dien ouderdom heeft kunnen leven met een nootfakelick werck-tuygh, 't welck so mischappen was? Dient tot antwoord. Die uyt-was raecte in 't begin met sijnen geheelen omgangh aen de Blaes, en stopte dat gat, soo dat het water in sijn natuerlicke plaets bleef, totter tijt, dat het behoorlicken geloof wierde. Maer metter tijdt, is dat by-gewassen vliet, door het geduerigh tegendringen, en misschien te langh op-houden des Waters (gelick als somtijds aen die geene pleeghe geschieden, die met ernstige saken besig zijn) allencxkens van die openheydt af-geweken, en is dagelicks meer en meer tot eenen Buyck oft holligheyt aengegroeyt (gelick als men siet dat de overtollige deelen lichtelick toe-nemen) tot dat in de ses oft seven laetste jaren sijns leven, dien sack voor een tweede Water-blaes verstreckte: waer uyt een gedeelte des Waters alleenigh wederom in de Blaes golpten, en van daer in de Water-pesen, blijvende altijts een gedeelte overigh in die borste ofte sack. Want van die tijdt af heeft hy met dringen het Water moeten uyt-perffen: waer van een groot bewijs is, dat het lichaem van de rechte Blaes in een getrocken was, en dicker dan de nature vereyscht, en oneffen met dieper rimpels, doordiense ontwent was uytgereckt te worden. Uyt die ontfeltemisse der deelen om de vuyligheden uyt te drijven, is de heele bestieringh en orde des lichaems vervallen, en die groote Man onder de smerte des doodts overliddende, is door de pijnen tot in den Hemel doorgedrongen, met soodamigen stantvastigheyt, dat hy de omstaenders alle vreesse des doots uyt 't herte verdreef. Londen, 13. van Hooy-maent, des jaers 1614.

Het XXX. Capittel.

STEEN ende GRAVEEL,

1. Benaminge,
2. Onder wat soorte tegen de Nature sy behooren,
3. Beschrijvinge.

Hier wert het Zeer genoemd, en voort

Sijn aert en eygenschap behoort.

Het krijght sijn wesen uyt het nat

Daer aerd en scherpe silt in sat,

Dat inde Nier en inde Blaes

Sich vout gelijk de boere-kaes,

Maer wert een Steen gelijk, en toont,

Den harden aert die in ons woont.

Laet pijnicht ons, en spant en stopt

En houdt ons water op-gepropt

Tot berstens toe, en in die nood

Veroorjaeckt ons een vrede dood.

Geleerde Vriend, het is bekent

Wat Steen is, en wat hy al schent.

Scheyt hier haest uyt, en leert doch ras

wat tegen hem oyt dienstigh was.

Nae dat wy het ampt van Melck-aderen, Nieren, Water-pesen, en Blaes, wijtloopigh voor-gestelt hebben: so zullen wy nu komen tot haer voort-bren- gende Gebreck, te weten Steen, en Graveel. En alsoo het beginsel van eenige leeringe, bestaet in het aen- merken op den naem, gelijk de wijse *Epistam* cer- tijts seyde; soo zullen wy mede van de Benaminge on- sen aenvang nemen.

1. Het Zant, daer de Steen van gebacken wert, noemen wy mede *Gruys*, doch meest *Graveel*, gelijk de Engelsche *Gravel*, de Françoische, *Gravelle*, *Gravon*, *Gravier*, oock *Arène*, en *Sable*, nae het Latijnsch *Arena*, en *Sabulum*. Het eerste de Spaengiaerts volgende noe- men het *Haren*, de Italianen *Arena*, en *Regna*. Het Ge- breck dat uyt het Zant voorkomt, te weten, de Steen, noemen de Griecken *Lithos*, *Lithiasis*, en *Lithis*, de Latijnen *Calculus*, na sijn stoffe, te weten, Calck en wort *Laas*, het welck volck beteyckent, om dat, vol- gens het dichten van de Poeten, nae den algemeenen onder-vloet van de Werelt, *Deucalion* en *Pyrrha*, uyt Steenen, die sy over rugh wierpen, Menschchen voort- quamen. Hier van schrijft *Ovidius* in sijn 1: *Metam.*

't was een key, of wel een Steen,

Daer uyt eerst ons Vleysch en Been,

Is gesproten. want hoe zoudt,

Anders onsen aert soo rouw,

Soo verhart zijn? Hoe den last

Op ons leden soo gepast?

Neen wy toonen inder daet,

't wesen van ons eerste staet.

2. Den Aerdt van dit Gebreck, en wat soorte te- gens de Nature het toegeschreven moet werden, trecken de Geneef-meesters in twist. Sommige, stellen se een Sieckte te wesen, van yet dat te veel en overigh is. Andere reekenen se voor een *Toc-val*, te weten, yet dat tegen de Nature op-gehouden wert. Vele houden se voor een *Oirsack* van Sieckte. Want de Steen en Graveel zijn oirsack van verstoppinge, en het gene, dat naest de werckinge belet, is de Verstoppinge. Soo dat het laetste gevoelen, 't beste schijnt te wesen: Maer de steenen, daer wy hier van sullen handelen, en doen de menschen niet voort-komen, maer brengen de sel- ve ellendiglick ten onderganh.

Den Aert van dit Gebreck, en wat soorte tegens de Nature het toegeschreven moet werden, trecken de Geneef-meesters in twist. *Galenus* in sijn boeck van de onderscheyden der Sieckte Cap. 8. en in sijn kort bericht van de Geneef-konst. Als oock *Avicenna* 1. fen. 2. doct. 1. Cap. 3. rekenen die dingen, die uyt ha- ren geheelen aert tegen de Nature zijn, onder de sieck- ten van overvloet, te weten, iets by de Nature ge- voeght dat natuerlick daer niet by en hoort. Soo stellen zy dan den Steen een sieckte van Over-tal, of- te Overvloet te wesen: het welke onder andere oock volgen *Vidus Vidius* 10. de Curat. membratim. 20. *Capivaccius* 3. Pract. 28. *Mamardus* 16. Epistol. 3. *Varen- daeus* vande gebreken der Nieren 1. Andere rekenen se voor een *Toc-val*, te weten, dat yet tegen de Nature op-gehouden werdt. Vele houden se voor een *Oirsack* van Sieckte. Want de Steen en Graveel zijn oirsack van verstoppinge, en het gene, dat naest de werckinge belet, is de verstoppinge selfs. Soo dat het laetste ge- voelen het beste schijnt te wesen.

Want die seggen, dat de Steen een Sieckte is, die drijven dat Sieckte een Selfstandigheyt is, het welke in *Fuchsius* berispen *Vallefius*, *Varandaeus*, *Ranchimus*, en oock in denselven, en in *Fernelius* misprijsen *Semertus*, en die eertijts te *Bolonien* seer wel by my gedaen heeft, *Baroletus* saliger gedachtenisse. Want waerlick Sieck- te en is anders niet, als een gestaltenisse, gelijk *Aris- toteles* die noemt, ofte een hoedanigheyt, de welke de werckingen van de Deelen ende Leeden onses Lichaems verhindert en beschadight. Veel minder kan het voor een Sieckte van Over-tal, ofte van yet dat te veel ende overvloedigh is, gereec- kent worden; om dat foodanigen soorte van Sieckte alleenlick bestaet in de natuerlick deelen, de welke in stoffe, ofre oock in gestalte gantschlick over-een- komen, maer in 't getal alleenlick missen en afwijcken, gelijk den seften Vinger, het derde Teel-balleken, en soo voorts. Maer den Steen, Wormen, Wratten,

en andere diergelijcke, de welke van *Galenus* bygebracht worden, alsoof niet gelyt kunnen worden deelen van ons Lichaem te zijn, noch met de selve in gedaente ofte stoffe over een komen, maer ganfch en gaer tegen de Nature zijn, so en is 'er geen reden, waerom datte onder de sieckten van over-tal fouden gerekent worden. En gelijk den Steen voor geen Sieckte kan gehouden worden: soo oock voor geen Toe-val. Want die dingen worden alleen gelyt tegen de Nature op-gehouden te worden, de welke, wanneer den mensche gefont en welvarende is, noodfakelijck moeten uyt-gelooft worden. Hoedanige sijn die dingen, die dagelick door den Buyck en de Blaes worden ontlact. Doch dat en heeft in den Steen, die in een gefont Lichaem niet gevonden en wordt, geen plaats.

Soo is dan overich, dat wy den Steen houden voor een oirfaeck van sieckte. Soo schrijft oock *Iulius Scaliger* in de verklaringen op het boeck van *Hippocrates* van de Droomen, dat den steen onder de verstoppinge moet gestelt worden. Soo seght *Fernelius*, dat de vervulling van een natuerlicke holligheyt, sieckte is, gelijk den Steen in de Blaes: Maer dat den Steen alleen een oirfaeck van sieckte is. Want indien hy pijn verweckt, soo maect hy eerst een scheydinge des geheels; indien hy het Water-maken belet, soo verflopt hy eerst den door-gang; so is hy dan een oirfaeck van sieckte. Want verstoppinge en ontbindinge des geheels beschadigen onmiddelicken de deelen. *Turisanus* schrijft in de verklaringen op de kleyns Geneef-konst van *Galenus*, alhoewel den Steen en diergelijcke, geen deelen van 't Lichaem en zijn, datse nochtans deelen schijnen te wesen, niet wel inde selfstandigheyt van eenigh lidmaet begrepen, maer van sijne ruymte om-vangen. Welck gevoelen indien het te recht wert uyt gelyt, schijnt den beroemden *Semertus* bequaem genoeg te wesen in 't 2. Boeck van sijn onderwijfing der Geneef-konst, Cap. 1. seggende, dat 'er yet tegen de nature by eenigh deel gevoeght is, en dat daerom in het deel yets te veel en overvloedich is, en dat alsoo in foodanige een gebrekelick ofte onmatigh getal is, indien niet om de begripende, nochtans van wegen de begrepene deelen.

Stephanus Castrensis, Professor van grooten name te Pise in Italië, soeckt op de selve wijze te bewijfen 3. de *Meteoris Nicrocosmi* 9. dat den Steen van de Geneef-meesters voor een Sieckte moet gehouden worden. Want indien, seythy, een Geneef-meester gevraecht werdt, wat hy in het menschelijcke Lichaem wil geneesen; hy sal antwoorden een Sieckte. En indien men bedenckt wat hy doet, hy en doet anders niet dan met selfstandigheden strijden. De gene die met de Steen gequelt zijn, neemt hy den steen af. Die met Koortfen bevangen zijn, verlicht en helpt hy door ontlastingen, en soo voorts. Op 't laetste wederleyt hy de meyningen van andere met dese woorden. De le-ende deelen seggen wy te sijn ofte het Subjeet waar in alle Sieckten hangen, ofte

aen de welke die ten minsten toegeeygent worden, soo nochtans dat Sieckte altyt een selfstandigheyt sy, en ofte door in-klevinge, ofte toe-eygeninge des levenden deels gelyt wert te sijn. By exempel. Een Gesweer is een Sieckte, welkers Subjeet van in-hanghing is het levendige deel, en een Gesweer en is anders niet, als een bodervende selfstandigheyt van het vleesch. Den Steen der Blase is een Sieckte, wiens subjeet van toe-eygeningh is de selfstandigheyt van de Blaes. Of nu dese selfstandigheden Sieckte zijn, ofte bodanigheden de welke op dese selfstandigheden volgen, vraeght dat den Siecken, die anders niet en begeert, dan dat hy die gebrekelijcke selfstandigheyt magh quyt worden, de welke indiens te veel is, soo wordse alleenlick door uyt-drijven geholpen, indien niet, soo wordt nae de uyt-drijvingh een herstellinge van beter selfstandigheyt verseyt. Soo genesen wy den Steen alleen door ontlastinge of uyt-drijvinge, en soo voorts.

Maer laet ons, dese dingen over-flaende tot ernstiger laken voortgaen. Alsoo wy hier t'eenmael van den Steen sullen handelen, soo dunckt het my beste zijn, eerst te beschrijven, wat den Steen is. Want alle instellinge van eenige sake (gelijk *Tullius* seyt) die van de reden wordt aengevangen, moet van de beschrijvinge voortkomen; op dat verstaen mach werden, wat het gene sy, daer van gesproken wordt. Soo stellen wy dan de Steen te zijn, een hart Lichaem, groeyende uyt een aerdachtige en siltige stoffe, aldermeest in de Nieren en de Blaes verdooft zijnde, en in een Steenige gestaltenisse te samen-gebacken zijnde, seer pijnelicke Spanninge, en verstoppinge veroirsakende. Wy hebben gelyt een hardt Lichaem, in de gestaltenisse van Steen t'samen gebacken, op dat hy onderscheyden werde van andere dingen tegen de Nature, de welke al is 't, datse eenige hardigheyt hebben, gelijk Knobbels, eelt, wratten, nochtans die gestaltenisse niet en vertoonen, die in de Steenen te sien is. Wat aen-gaet de Oirsaken en de Toevallen, daer van sullen wy nu ordentlick handelen.

3. Derhalven komende tot de Beschrijvinge, soo stellen wy de Steen te zijn, een hart lichaem, groeyende uyt een aerdachtige stoffe door doovigheyt van de Nieren ofte de Blaes, en in een steenige gestaltenisse verhardt zijnde, seer pijnelicke spanninge, en verstoppinge veroirsakende.

Het XXXI. Capittel.

1. Het Getoelen der Oude, over den oirspronck, en merckende oirfaeck van Graveel en Steen, onder-socht, en wederleyt:
2. Als mede, over de stoffe, daer de selvige uyt groeyen.
3. Oirfaeck van het dieck, en slijmerigh Water, in de Steenige.
4. Waerom de Lijf-moeder, hoe sy in swangere vrouwen meerder uyt-reckt, dieker wert.
5. Aen-merckinge van Dr. Harvum.

Siet hier zijn 't d'oud en jonge 'seens,
 Dit hebbens' alternael gemeens,
 Waer uyt de Steen ontstaet, en wat
 Hy is, en voorts tot oorsaeck hadt.
 Op wat manier hy wert gemaecte;
 Oh waer 't altijs soo wel geraecte!
 Hoe vast sou dan de konste gaen
 En blijven op haer roeten staen!
 Geen pen en vierder meer gespist,
 Geen bloet, geen gal meer op-gehist.
 Men sou met Boecken met geschrijsf
 Malkander niet sien uyt-gehist
 En doorgesteken, en in 't vleys
 Gebeten, nu en dan een reys,
 Soo bis, soo sel, hier van een leeuw,
 Daer van een seherp-gebeckte spreew,
 Hier van een kat, daer van een hond
 Als of menj' in een gote vond.
 Dit haet mijn groote Vriend, en haelt
 Nojt ymand over daer hy dwaelt,
 Maer soet en saght en reden-ryck
 Toont hy een anders ongelijck;
 En waer hy vrede maken kan
 Daer toont hy sich een vlijgh man.
 Waer hier te Lande School en Kerck
 Alsoo gestelt, dat waer een werck!

1. **A**l de Oude Geneef-meesters, en meest alle de
 Nieuwe seggen, dat het Graveel en Steen uyt
 Nieren ofte Blaes, tot een Steenachtige hardigheyt ge-
 harden wert. Aristoteles schrijft, dat alle dingen ver-
 drooght, ofte door hitte, die de vochtigheyt op-drooght,
 ofte door koude, die de selfde uyt-druckt. Waer uyt
 de selvige oirsaken, Steen groeyt, te weten, van Kou-
 de, in de Slecken, Kreeften, &c. van Hitte, in de Gal-
 blaes, Nieren, &c.
 Galenus seght in sijn 3. Boeck van de krachten der
 Voedselen, cap. 16. Rauw sap, hoedanigh uyt sijre
 Melck, Kaes, en alle Spijsen van grof sap voori-komt,
 pleeght Steenen in de Nieren te veroirsaken, wanneer die
 hoeter zijn, als het behoort. Ick soude meer plaetsen uyt
 den selven kunnen by-brengen; maer alsoo die by-na
 het selve seggen, so sal ick deselve om kortheyts wille
 voor-by gaen. Want uyt eene kan men sijnen sin en
 meyninge genoegh verstaen. Alexander Trallianis in
 sijn 9. Boeck, cap. 4. De Steenen die in de Nieren groei-
 jen, ontstaen uyt lijmachige en grove vochtigheden door de
 vyerige hitte der Nieren te seer geroost en gebacken zijnde.
 So is dan de stoffelike oirsack der Steenen, een grove voch-

tigste; maer de werckende oirsack, een vyerige hitte,
 gelijk wy oock in de uyt-wendige sien. Want uyt soodanige
 bequame stoffe, en niet vyer maken de Poitte-backers
 alle hare porten, soo haert dat se in het waver noyt en konnen
 smelten ofte omdden werden. Paulus Aegineta in sijn
 3. Boeck, Capittel 45. De Stoffelike Oirsack van het
 groeyen der Steenen, is een grove en aeriachtige vochtig-
 heyt: maer de werckende oirsack is een hitte warme
 van de Nieren ofte van de Blaes. Oribasius in sijn vierde
 Boeck, Capittel 101. De Nieren trecken van selfs nae
 haer het Weyachtige uyt-schor met het fijnste bloet in de
 aderen vermenght zijnde. Als dan den door-ganck, door
 welken soodanigen uyt-schor wort getrocken, te seer ver-
 mindert is, soo is het waerschyndelick, dat met het sijne bloet
 te samen oock een dieker stoffe gebracht wert in de Nieren.
 En indien de Nieren een heete en seherpe gematigheyt ont-
 fangen hebben, soo moet nootsakelick die grove en dicke
 stoffe, heet, en verdrooght geworden zijnde, in de gedaente
 van sant, ofte steenkens, die den Scheur-steen gelijken,
 'samen backen. Aëtius tetr. 3. serm. 3. cap. 4. De
 oirsaken van het groeyen der Steenen zijn geduurige rauw-
 wigheden, waer van een menichte van ongekoochte en rauwe
 stoffe vergadert wort, en eenen Brandt ontrent de Nie-
 ren en de Blaes ontstaet, de welke de vochtigheden roosten-
 de doet 'samen stremmen, en tot eenen steen verharden, op
 de wise van de Sant-steenen, die in het Waver gevonden
 worden, insonderheyt het gene in de kopere vaten van de
 Badt-stoven gekoocht wort. Actuarius 4. Method. 8.
 Men moet bem wachten van alle dingen, die merckelicken
 verbitten, als oock van heftige oeffeningen of bewegingen:
 want daer van, om dat de vochtigheden te seer gebraden
 worden, groeyen soodanige kleyne stukckens of schilfrin-
 gen: de welke metter tijt aen een klevende, en met een raeve
 vochtigheyt vermenght zijnde, aen malkanderen packen en
 tot steenen worden, en ofte de Nieren prangen, ofte tot in de
 Blaes af-schieten. Avicenna den voornaemsten van de
 Arabische Genees-meesters is van het selve gevoelen
 met de Griecken. Want hy schrijft alsoo Lib. 3. Fen.
 18. tract. 2. Cap. 16. De Nieren en de Blaes hebben ge-
 menschap met malkanderen in de oirsack van het groeyen
 van den Steen, want het groeyen van den Steen en soude niet
 volbracht worden, soo het nier en gescheide uyt de lijdende
 stoffe, en de werckende kracht. De stoffe is de lijmachige,
 grove, slymerige vochtigheyt, ofte oock van etter, ofte bloet
 in een Apstemie vergadert, maer dat gebeurt selden. Maer
 de werckende kracht, is een hitte van beyde uytgaende. Ick
 heb de plaetsen selve uyt dese Schrijvers willen by-
 brengen, op dat mach blijcken, dat van aller oudtheyt
 af alle Geneef-meesters in beyde de oirsaken van den
 Steen eenpaerlick over een stemmen. Defe leerin-
 gen volgen veel van de Nieuwe, uyt welke ick de
 Plaetsen niet en sal bybrengen, om niet tweemaal een
 werckte doen. Om dat de selfde dingen maer met an-
 dere woorden soude moeten geleyt worden. En het
 Griekische Spreek-woordt is wel beken; dat ver-
 warmde Kool niet wel en smaect.

So leggen twee Griekſche Geneef-meesters *Rufus*, en *Aretaeus*, (die oock gevolgt werden van *Barolinus*, *Alemannus*, en *Vallesius*) dat in oude luyden, welckers geheel Lichaem, inſonderheyt die deelen, heel verkout zijn; door ſtrenghe kouwe, de ſlijmerige en aerdtachtige Vochtigheyt, gelijk als bevroren zijnde, de Steen ſijnen oirpronck neemt. Maer dewijl ſoo grooten Kouw, die yet tot Steen zoude konnen veranderen, in een levend Lichaem niet gevonden en wert: ſo en is ſulck gevoelen niet aen te nemen. Van d'ander zijde, oude luyden, en andere, die weynigh wermte hebben, als oock koude plaetsen, in de welke Steen groeyt, betoonen genoeghaem, dat het verharden van de ſteenige ſtoffe, de Hitte voornamelick niet toegeſchreven en kan werden. Want de Hitte der Nieren, inſonderheyt ſooſe groot is, zoude het verharden veel eerder beletten, als bevorderen. En dit is de oirſaek, dat de kinderen, die van *Hippocrates* voor alderheeft gekeurt werden, minder gequelt zijn met het Graveel ofte Steen in de Nieren, om dat de Stoffe daer van, door de Wermte ſmelt en uytgedreven wert, gelijk wy hier na breeder zullen aenwijſen. Het ſelſde blijkt oock aen het Water, dat gemaect is. Want indien het ſelve werm gehouden wert, en zal ſoo licht aen de pot niet aenſlaen, ofte eenigh zant doen ſincken, als wanneer het kout geworden is. Dit is miſſchien de oirſaek, waerom *Galenus* toeflaet, dat de Steen niet alleen in de Menſch en groeyt door felle Hitte, maer oock door matige Wermte, genoegh om de ſelve te verharden, alſo de dicke ſtoffe, tot Steen inſonderheyt bequaem viel, maer indien de ſtoffe dun was, dat dan vereyſcht werde grooter Hitte, waer door het dunſte mocht uytwaefſemen, en het overige tot Steen backen.

2. Dit is ſoo veel belanght de *werkende Oirſaek*, waer door de Steen mocht gebackten werden. Wy zullen nu oock gaen wederleggen het gemeen gevoelen van de *Stoffe*, uyt de welke de Steen groeyt. Want dat de ſelve niet en is een taye en ſlijmerige Vochtigheyt, blijcke daer uyt, dat als men foodanige ſlijmerigheyt wil opdroogen, 't ſelve veel eer lijmachtigh wert, als ſteenachtigh, het dick ſnot gelijk. Jae het is onmogelick, dat ſulck lijm, ofte door de nature, ofte door de konſt, kan verharden, en in Steen veranderen. Daer benevens in de deelen, daer het lijm overvloedigh is, als de Maegh, en Herſſenen, zoude dienvolgende dickwils Steen moeten groeyen, het welck in tegendeel wert bevonden. Hier komt noch by, dat in de Nieren, alwaer de Steen meeft ſijnen oirpronck heeft, nauclix eenige ſlijmerigheyt en komt, en indien ſy daer al quam, ſoo en zoude ſy daer ſoo lange niet blijven. Wy ſien oock dat de Steenkens in het Galblaesken niet uyt Slijm, maer uyt Gal beſtaen: gelijk uyt haren aert, en verwe genoegh te ſien is. En *Cardanus* verhaelt, dat een Monick van tachtigh jaren, hem dickwils ſoo veel geronnen Slijm in de wa-

ter-pot getoont heeft, dat het de groote van een Ganſen ey uytmaecte, waer van evenwel nimmermeer eenige ſteen en groeyde. Wy ſien oock dagelick, dat van klaer en dun water, als het wat ſtaet, de pot met zant beſlaet. Daer en boven, alſo het Slijm voor-komt door kouw en rauwigheyt, om van het ſelſde een Steen te backen: daer wy nu in tegendeel dickwils ſien, dat oock in koude plaetschen Steen groeyt. Ten ſtaet oock niet aen te nemen, 't gene van ſommige voorgegeven wert, dat het Slijm van nooden is, om als lijm de Stoffe by een te houden. Want by aldien datter foodanigh Slijm by was, ſulcx zoude het backen veel eer verharderen. Want men ſiet ſelſ in uytwendige dingen, dat lijm in 't water werm gemaect zijnde, niet hart en wert, maer komt te ſmelten. Nu alſoo in de Nieren en de Blaes geſtadigh werm water is, ſoo en zoude die taye en ſlijmerighe ſtoffe, welckers aert is van wermte vochtigheyt te ſmelten, geenſins tot Steen konnen verharden. Derhalven de oirſaek, dat ſommige veel Zant quijt werden, en evenwel geen Steen en krijgen, en is niet, dat in haer de ſlijmerige Vochtigheyt niet gevonden en wert, die anders het Graveel by een zoude houden, gelijk *Hollerius* een Geneef-meester van Parijs gemeent heeft, en by vele oock gevolgt is: maer een geheel andere, die wy hier nae zullen bybrengen. Yemant zoude hier tegen mogen werpen, dat in 't Water van de gene, die een Steen in de Blaes hebben dickwils veel taye Slijm gevonden wert. Jae ick heb ſelve niet zelden geſien, datter meerder Slijm was, als Water. En dit is miſſchien de oirſaek, waerom de oude Geneef-meesters, en eerste Schrijvers, om de oude Geneef-meesters, en eerste Schrijvers, ſiende dat in de gene, die den Steen hadden, dagelick ſoo veel taye Slijm met het Water afſchoot, gemeent hebben, dat het ſelſde de ſtoffe was, daer de Steen van groeyde: en dat daeromme van andere, ſonder breeder onderſoek, nae de gemeene gewoonte, ſulck gevoelen gevolgt is.

3. Dan dat dit Slijm geen ſtof en is, daer de Steen van gebackē wert, maer alle 't overſchot van 't voedsel, dat een vleefige Blaes van haer geeft, zal ick locken te bewijſen. In de doode Lichamen der gene, die van de Steen geſtorven waren, en te voren langen tijt groote menighe van taye ſlijm geloofst hadden, heb ick dickwils ondervonden, dat het weſen vande Blaes, anders vlieſachtigh zijnde, geheel vlieſigh was, eens in een kint van drie jaren op de dicke van een pinck, in volwaſſene dickwils op de dicke van een duym, ſo dat indien de doot niet voor en gaet, de Blaes ten leſten komt toe te groeyen, en alſoo den Waterloop verharderende, de arme Menſchen ellendelick daer van doot ſterven. In andere die dun, en klaer water maecken heb ick geſien, dat de Blaes vlieſigh was, gelijk oock is van naturen. De oirſaek van deſe verſcheydenheyt, dunckt my dat gevonden kan werden, uyt de kortbondige ſpreucke van *Hippocrates*, daer hy ſeyt, dat

feer quaet is, als in quade en groote Wonden sich geen
 geswel en openbaert. *Galenus* geeft dese reden, om
 dat anders, de Vochtigheydt, de welke van we-
 gen de pijn nae de Wonde vloeyt, nu haren loop ge-
 heelt heeft nae de voornaemste deelen. Hy selve ge-
 tuyghet elders, de Nature in-geboren te wesen, dat
 elck deel, 't welck sterck is, door sijn eygene kracht,
 't gene, waer door het beschadicht wert, sendt nae een
 ander deel, 't welck swacker is, en dat sulck voort-
 senden niet eerder op en houdt, voor dat het tot 't alder-
 swackste gekomen is. Dewijl dan een gequetste plaet-
 sche niet sonder reden seer slap is, en derhalven be-
 quaem om de toe-vloeyende Vochtigheydt te ontfan-
 gen, indien de selve haren wegh keert tot andere, sulcx
 is een teycken, datter ander deelen swacker zijn, het
 welck *Hippocrates* wel te recht quaet oordeelt. Het
 selfde meen ick, dat mede plaets heeft in de Blaes van
 de gene, die met de Steen gequet zijn. De Steen, in-
 sonderheydt als hy begint toe te nemen, steeckt al-
 lenckxkens de Blaes, waer door Pijn, en meerder Swac-
 kigheydt in dat deel veroirsaeckt wert. Als dan het
 Bloet daer niet nae toe en loopt, sulcx beduyt, datter
 ander deelen noch qualicker aen zijn ('t is wat anders,
 als de Steen stil leydt) maer als het in de Blaes komt,
 soo wert het aldaer verandert, en tot voedsel aenge-
 hecht, waer door de selve allenckxkens vleefigh, en alle
 daegh dicker wert. Nu dat dit Slijm niet in de Blaes
 en vergadert, en aldaer gehouden wert om den Steen
 te doen groeyen, blijktt daer uyt, dat in de Blaes van
 de gene, die een ofte twee dagen voor haer overlijden
 geen Water hadden kunnen maken, niet meer Slijms
 gevonden is, als sy in die tijdt te voren plegen quijt te
 werden. Het welck genoegsaem beteyckent, dat
 de selfde vochtigheydt uyt een ander plaets alle daegh
 vloeyden in de Blaes. Soo schrijft *Fernelius*, dat foo-
 danigen Stoffe van de Nieren vloeyt, en door gebreck
 en swackheydt van de Blaes om den Steen aangroeyt:
 op dese bewijs-reden, om datse, na dat de Steen is
 uyt-genomen, veeltijds foodanigh blijft. Dit be-
 rispt 't onrecht *Joubertus* in sijn Boeck van de Wate-
 ren op het een-en-twintighste Capittel: de welke
 verhaelt, dat hy in veele heeft aangemerckt, datse,
 als 'er Steen was, dickwils Slijm quijt wierden, de
 welke terstont naer het Steen-snijden op-hielden.
 Het welck, seght hy, geensins en soude geschieden,
 indien dat de selve van de deelen boven de Blaes ge-
 legen, af-vloeyden. Maer ick hebbe menighmael
 gesien dat foodanigen Slijm, nae dat den Steen was
 uyt-genomen, noch geloofst wierde, en somtijts oock,
 het welck *Joubertus* misschien niet gade gellagen en
 heeft, door de wonde uyt-vloeyde. Wat wonder is
 het, als de swackheydt van de Blaes, naer het Steen-
 snijden, niet wech-genomen en is? ja dat meer is, my
 staet voor, dat ick in de Nieren van een Man die van
 het snijden van een steen in de Blaes gestorven was,
 foodanigen Slijmigen Stoffe gesien hebbe, de welke

hy noch in 't leven zijnde, noyt en was quijt gewor-
 den; 't welck hy nochtans wel soude kunnen doen
 hebben, indien hy misschien stercker Nieren hadde
 gehad, ofte langer hadde mogen leven. Niet-
 temin moet men dit met *Joubertus* bekennen, dat die
 Slijm veeltijts uyt de bovenste deelen niet en pleeght
 af te dalen: maer, gelijk ick gevoele, tot sijn stof-
 fe heeft het voedsel van de Blaes, het welke, om
 dat die nu vleefich is, overvloediger daer nae toe
 komt, ende daerom oock veel lijnigh uytshot nae
 sich laet. Dit worden die gene, welckers Blaes een
 vleefich Lichaem heeft, dagelicks met haer water
 quijt. Maer in welke de andere deelen swacker
 zijnde dan de Blaes, de vloedt des Bloeds onder-
 scheppen, ofte welke den Steen stil blijvende geen
 pijn en baert, dese maken by-nae klaer en dun Wa-
 ter, ende oock dickwils geheel waterachtigh. Ende
 hoe dat de Blaes dicker wert, hoe datter meerder
 toe-vloeyt, en meerder, nae dat deselve gevoet is,
 overschiet, en dat is het Slijm, 't welck foodanigh
 met menigheit in 't Water quijt werden.

4. Het gene tegen de Natuere van een Steen in
 de Blaes aldus toe-gaet, houde ick dat natuerlick
 gheschiet in de Lijf-moeder, van de Vrucht. De
 Nature heeft aen de Lijf-moeder, gelijk als aen de
 Blaes, een vlietigh wesen gegeven: maer in de ge-
 ne die bevrucht zijn, is de selve geheel vleefigh, en-
 de uyt-gereckt zijnde, en wert niet dunder, gelijk
 andere dingen doen; maer hoefte meerder uyt-
 gespannen wert, hoefte meerder verdickt, soo datse
 in de laetste Maenden de dicke halen kan van twee
 vinger-breedt. Dit is altijd voor een wonder ge-
 houden geweest: het en schijnt nochtans niet be-
 swaerlick hier van reden te geven. Te weten, dat de
 Natuere alle den tijdt van het dragen, tot voedsel
 van de Vrucht, gestadigh veel Bloedt nae de Lijf-
 moeder sendt, ende dewijl het selfde al te samen van
 de Vrucht niet genut en werdt, soo komter een ge-
 deelte aen de Lijf-moeder, waer van de selve tot
 den arbejdt toe gestadigh groeyt, ende alsoo grooter
 ende dicker wert. Hier van seght *Hippocrates* Lib. I.
 de Morbis muli. *Wanneer een Vrouwe zwanger gaet,*
soo wordt het Bloedt van 't gebeele Lichaem nae de Lijf-
moeder gebracht, ende dien omcigelende vergroot hem.
En korts daer na: als het mondeken der Lijf-moeder nae
de sachtigheydt der zijden leydt, soo ontfanght het vleys de
vrucht des Bloets, en daer van vervult zijnde, zwellt het.
 En dit is de oirsaeck (de welke ick niet en meene, dat
 yemant oyt beschreven heeft) datter twee Navel-
 slagh-aderen zijn, om het Bloedt van 't Hert tot de
 Lijf-moeder te brengen, en maer een Navel-ader,
 waer door 't groffste bloet van de Lijf-moeder weder
 keert tot het Herte, om aldaer op nieuw verkoeckt te
 werden, op de manier hier boven verhaelt. Hierom
 meen ick oock, dat de Slagh-aderen recht neder
 gaen nae de Lijf-moeder, op datter het toe-voeren
 niet

niet in de weegh zoude zijn, en dat de Ader bultigh en vol knobbelen is, om dat het bloet foo ras niet op en zoude getrocken worden, en dienvolgende langer in de Lijf-moeder blijven. Maer 't gene niet minder te verwonderen staet, terstont na de verlossing, neemt de Lijf-moeder wederom af, en keert allencxkens by nae tot de vorige kleynte. De reden is, om dat het dickste Bloet na den arbeyt geloost, en 't ander als dan elders verleyt wert. Om te beslyuten: Dat in wonden, slagen, breucken een Lit swelt; dat in velen, die de Steen hebben, de Blaes; in swangere vrouwen de Lijf-moeder vleesigh wert; is dese reden: dat sy 't Bloet, 't welck sy van de Slag-aderen ontfangen, door swackigheyt te langh behouden, waer door 't selfde dicker wert, en over sulcx van de kleyne taxckens der Aderen niet soo wel ontfangen, ofte na het Herte gevoert en kan werden. Het bequaemste werdt gestadigh de Blaes en de Lijf-moeder aen-gehecht, waer door sy vleesigh en dicker werden: 't overschot schiet in de Steenige alle daegh door 't water af, in de Swangere wert 't nae de verlossing mede uyt de Lijf-moeder gefuyvert. Maer in de Wonden rijpt het, en 't Bloet tot Etter gekomen zijnde ontlast het deel, daer op het gevallen was.

5. Als het voorgaende in mijn Latijnsch werck gelesen was hy den voor-gemelten *Dr. Willem Harvey*, waerde Geneef-meester van den Koningh van Engeland, so schrijft hy my, voor sijn gevoelen, dat het Slijm, de stoffe zoude wesen van den Steen: dewijl als het selve alleen in de lucht gestelt wert, in eenen nacht, ofte eerder, in Gruys, ja Steen verandert, het welck hy seyt selver bevonden te hebben: ja te kennen een Joffrouw, die van foodanigh Slijm, in haer eygen water befinckende, kleyde ballekens plagh te maken, de welcke in een schotel van selfs droogende, tot Steenkens verharden. Waer ick op geantwoordt hebbe, by my vergadert te zijn Slijm van een Jonghman, die daer nae van een groote Steen in de Blaes gestorven was, het welck vier jaren in een open glas gestaen hadde, waer van een deel vervlogen was, en 't overige geleck mul van verwolmt hout, in 't welke niet vasts, ofte harts gevonden werde; waer van ick oock een deel sijn E. toe-sonde. Gaf oock Reden, na mijn gevoelen, van 't onderscheyt; te weten, dat in het Slijm, by my gesonden, niet vermenght en was, de aerdachtige, en sultige Stoffe, die in-gedroncken was in het Slijmerigh water van de Joffrouw, de welcke daer van Steene ballekens maeckte. Daer na hebbe ick 't selve tweemaal in eene weeck ondervonden. Een Jongman van 36. Jaren hebbende al de teyckenen van een Steen in de Blaes, en den selfden oock voelende verschieten, maeckten Water, waer in veel dick Slijm besonck, het welck op een wit papier geleyt zijnde, in weynigh tijts in steen verharde, doch soo hart niet, of men konde het met de vingers om stucken vrijven, en dan was het scherp gruys. Het selfde gebeurde een *Advocates* kint van twee jaren, het welck daer na gesneden wer-

de, van een Steenken, de groote van een hael-noot; doch soo dapper sacht, en papachtigh, dat het in het uyt-trekken allegader meest van malkanderen morsfelde, en een deel aen de *Lapidil* bleef hangen. Over de kleynte was ick verwondert, door dien het meesten tijt, als het waterde, met groote pijn ter Roedingh: dan, na dat het geen half vierendeel uys gesneden was, seyde sulcx sonder pijn te doen.

Het XXXII. Capittel.

1. *Sten uyt Aerde in verscheyde Plaetsen, en Landen voort-komende;*
2. *Als mede uyt klar Water;*
3. *Bestaende uyt inwendigh beginsel van Verharding.*
4. *Het gevoelen van Aretaeus, en Fernelius, aen-gaende de de Stenachtige gestaltenisse der Nieren, ondersocht.*
5. *De Uytlegginge van Platerus, Saxonia, en Varandal, nopende de Nauwigheydt, en Drooghte der Nieren, wedrleyt.*
6. *Dat de meeste Steenen, doch niet allegader, haer beginsel uyt de Nieren trucken.*
7. *Dat tot het Steen-groeyen een Pit vereyscht wert.*
8. *Rechte Maniere van Sten-backen, beneffens de naefte Oirsack.*

Siet hier nu d'oirsack en met een
Het backen van den droeven steen.
Waer dat sijn oven staet, en wat
Sijn stoff is, en oock waer die sat.
Een mensch, de kleyne werelt, is
Den grooten, in gelijchenis,
Soo wonder vreemd niet, Siet eens aen
De plaetsen daer al d'ovens staen
Op ons rivieren: Leck en Maes
Houdt die te wesen Nier en Blaes,
En d' Aders van ons Ingewant
Daer 't water door-loopt, daer de strant
En oerter Ovens op-wierpt; siet
Hoe dat het slijmigh water vliet,
En aen de kanten over-al,
La sonderlingh in menigh dal,
In laeghten, slijck vergadert, en
Maeckt dick en drabbe sellingen;
Die kort daer aen maer wat gekoocht
En met een vyertzen aen-gestoocht
Soo hart gebacken werden. 'k Meen
Dat even-eens oock onsen steen
Alsoo in 't Lijf wert voort-gebracht.
Ons water, is niet vol van dracht,
En waer het door loopt, vint het niet,
Sijn putten daer 't sijn slijm in-schiet?

En isfer niet aen alle kant
 Als stranden, daer men vyeren brant
 Int menschen lichaem? Of en is
 De mensch geen Oven selfs? gewis
 Hy koocht, hy smoocht, hy brandt, hy blaecht,
 Tot hy op 't lef in d'assen raecht.

I. Dewijl datter soo groote gemeenschap is tusschen de Werelt, en den Mensche, dat hy daerom de benaminge van een kleyne Werelt bekomen heeft: soo dienter wel een algemeene Oirfaeck gestelt, uyt de welke de Steenen in de Werelt, en in 't Menschelicke Lichaem groeyen. Ick hebbe te Napels gesien by *Ferdinandus Imperatus*, die van de vreemdigheid der Natuerlicke dingen in 't Italiaensch geschreven heeft, Aerde van *Pozzuolo*, een stedeken daer ontrent, in Steen verandert. *Sulx* is al voor desen oock aengemerckt by *Plinius*, in 't 3. Boeck van sijn Natuerlijcke Histoyre op 't 13. Cap. alwaer hy mede gewach maect van verscheyde andere landen, daer een klomp Aerde, door 't Zee-water, tot Steen gebacken wert.

2. Dan het is noch vry wat anders, dat het klaer Water selfs in Steen verhart, en het gene, daer het ontrent komt, terstont met een steenige korste omgroeyt. De Griekische history-schrijver *Strabo* getuyght in sijn 3. Boeck van seecker plaetsche, daer warm water uyt spruyt, het welck soo verhart, dat de gene die daer Water-loopen maken, geheele mueren van bouwen. De gemelte *Plinius* verhaelt in sijn 13. Boeck op het 25. Capittel hoe de Krijghl-knechten van *Alexander de Groote*, op den tocht van Indyen, gesien hadden, Bladers van boomen, die aen de Zee stonden, in 't water groen, en uyt-getrocken zijnde, terstont tot Zout verdrooght; als mede op den ouer, Steenige Biefen, de rechte seer gelijk. Den selfden *Plinius* schrijft in het 103. Cap. van 't 2. Boeck, dat in de riviere van de *Cicons*, als oock elders, een hout geworpen zijnde, wert met een steenige schorsse omvangen. De Poëet *Ovidius* maect hier oock gewach van; wiens verssen wy wat breeder uytgeset hebben:

By de Cicons komt gelooopen
 Water van een vreemden aert:
 Die 't drinck moet het dier bekooopen
 want het niemants leven spaert.
 Die sijn dorstigh hert wil laven,
 Daer me geenen dorst verslaet:
 Maer, eylaes! wat droeve plagen,
 'T ingewant tot Steen vergaet.
 Wat in dees rivier komt drijven,
 Of van 't Water wert geraecht,
 Set men haestelick verstyven,
 En als Marber hart gemaect.

Deze Verssen werden oock by gebracht van de wijze *Seneca* in het 3. *Nat. quest.* en hy voeght daer by, *Das soodanigh Water eenen gront heeft; van aert; om alle dingen by een te voegen en te verharden. Gelyck het stof van Pozzuolo, als het maer aen 't Water komt, soo verandert het in Steen: even eens in tegendeel dit Water, als het yet harts komt te raken, soo blijft het vast daer aen hangen. Hier van is 't, dat al 't gene in dese pool geworpen wert, steenigh daer uyt komt. Het welck in Italyen op sommige plaetsen gebeurt; werpt een taxcken, of ie een blaet in 't water, ghy zult na weynigh dagen een steen uyt-nemen. Want daer groeyt terstont van dat steenachtigh slijm rondom. Leander Albertus in sijn Italiaensche beschrijvinge van Italyen, vertelt, datter by *Sena* een Fonteyn uyt een rotz spruyt, wiens Water in vijftiuen dagen al watter in-geworpen wert, in Steen doet veranderen, ofte met een steene schelp bekleet. Het onderscheyt hier van wert by *Fallopins* aengewesen, dat als het steenachtigh nat, alleen onder het water geroert is, en niet geheel vermengt, die dingen niet en verandert, maer alleen van buyten met steen doet begroeyen: en dat het selfde geschiet, als stucken van steenen met het water gemengt werden. Ontrent *Pisa*, een andere stadt in Italyen, en eenige speloncken van den bergh *S. Iulien*, en in Vranckrijck by *Tours* siet men het water van de steenorfen af-druypen, en als lange Ys-kegels na-laten. In de valleeyen van *Luca* groeyen allencxkens uyt het water geheele Pilaren. Ick hebbe in het selfde Italyen ontrent *Romen*, wat boven *Tivoli*, twee Rivierkens gesien, in de welke tacken, hout, bladeren, kruyden, ofte yet anders, datter in rocht, met een steenachtigheyt omvangen werde. En ontrent den wegh, die van *Romen* na *Tivoli* gaet, wierden op verscheyde plaetschen witte Steenkens gevonden, soo geliick het suycker Bancket, als Capittel-stocken, gesuyckerde Coriander, Anijs, en diergelijcke, dat sy van het selfde door 't gesicht naulix te onderscheyden waren; en werden aldaer, om dese groote gelijkenis, van 't gemeen volck, Bancket-suycker van *Tivoly* genoemt. Sulke steenkens en groeyen uyt geen taey slijm, dewijl het water, daerle in gevonden werden, geheel klaer en helder is; niet door hitte ofte koude, alsoo ander water van de eygen hoedanigheyt *sulx* niet en doet. In *Sicilyen*, ontrent *Sacco*, is een Fonteyn, welckers Water in steen verandert, het welke daerom oock steenachtigh genoemt wert. Daer is oock een andere, by de stadt *Agrigentum*, ofte *Gergento*, daer van het Water soet, en drinckbaer zijnde, by-nae tot een Marberen steen verhardt. De History-schrijver van dat Koningrijck *Fasellus*, verhaelt Dec. 1. in 't 1. Boeck, op 't 5. Cap. en in 't 6. Boeck, op 't 1. en 3. Capittel, dat mede ontrent de stadt *Therme*, een Fonteyn gevonden wert, die Water op-geeft, het welck tot steen backt; en brenghet daer by reden uyt *Aristoteles* 24. *Probl.* 11. om dat het heet en lijnigh is. (Dan het laetste werter van *Fasellus* by gedaen) Want seyt hy, dewijl de steen,*

door gebreck van Vochtigheydt, groeyt, het welke eerder door hitte, als kouw geschiedt, en dit Water heet is, lijmerigh, en onfuyver; soo gebeurt, dat als het Aerde, ofte yet anders, hart zijnde, komt te raecten, daer vast aen-groeyt. Waer door oock geschiedt, dat, als het tot steen geraeckt, laecken, struycken, en al wat vastigheydt heeft, aen-neemt, en verhart; alsoo het met die lijmgheydt betrocken werdt. Waer op sy besluyten met *Avicenna*, en *Albertus Magnus*, dat de steen uyt geen fuyvere Aerde, noch Water voort en komt, maer uyt beyde, soo onder malkander gemenght, dat het eene meerder is.

Om dese Lijmerigheydt, ofte Slickerigen aert, gelijk het *Facellus* noemt, en behoeft het Water juyft niet dick, en onfuyver te wesen: maer wert mede in het alder-klaerste bevonden. Soo siet men veel Water, dat de Graveelige maecten, in 't eerste geheel klaer zijn, en daer niet in gesien en werdt: maer een wijl stil gestaen hebbende, slijm, en zant op den gront vertoonen, het welck het glas, ofte de pot, met een korste beslaet. Waer van hier te Lande seer weynigh bevrijt zijn. Dit groeyen van steen en heeft niet alleen plaets in Water, waer van nu soo veel geseyt is: maer oock in den Wijn; niet alleen Moit; maer mede, die al ooghschijnlick klaer is, doch niet heel wel uyt gearbeyt heeft, slaende een steenachtige stoffe aen de vaten, by ons *Wijn-steen* genaemt.

3. Overvloedigh dan, so ick meyne, wederleyt zijnde de stoffelijcke en werckende oirsaeck van het Graveel en Steen, daer over seer getwift onder de Geneesmeesters: is nu nootsakelick te toonen; welke ons bedunckens de ware oorsaeck zy; want (gelijk *Celsus* wel aenmerckt) waer van men geen rechte kennis heeft, daer toe kan men geen rechte genefinge vinden. Laet dan voor stoffe van steen gestelt werden, die niet van uyt-wendige hitte ofte koude, in een steenachtige hardigheydt gebacken werdt, maer die by haer selven een inwendigh beginsel van verhardinge heeft. Dit selfde is seer wel aen-geroert by den Grieckischen *Strabo* (hoewel hy geen Geneesmeester en was, maer een treffelick schrijver, en beschrijver van de Wereldt) in sijn vijftde boeck, alwaer hy seydt, dat in de Blaes van de geene, die den Steen hebben, de kracht van vereenigen, en verharden in het Water selve is: Want dat oock uyt het Water van jonge Kinderen, de *Chrisocolia* ('t welck een soorte van *Salpeteris*) gemaectt werdt. *Galenus* selve heeft sulcx noch moeten bekennen in sijn uyt-legginge van *Hippocrates* over 6. *Epid.* 15. daer hy toe-saet, dat niet so veel de Hitte, als wel de Hoedanigheydt van de stoffe, uyt de welckede Steen beslaet, het verharden te weegh brenght. Nochtans alsoo de steenen meestendeel groeyen in de Nieren en Blaes, en dat dit gebreck veeltijts erft, waer van de oirsaeck niet en kan geleyt werden op overtollige Vochtigheydt, so dient er noch een ander werckende oirsaeck gestelt.

4. Dese seydt een out Genees-meester, hier voor mede vermelt, *Arctius*, te wesen, een steenachtige *Vruchtbaerheit*, en hier op siende misschien *Dr. Fernelius*, mede meerder gedachte, een ingeboren *gravelige* ofte steenachtige *Gestalte der Nieren*. Maer indien dese aerdighste der Genees-meesters, nauwer, na sijn gewoonte, verklaert hadde, wat hy met de Gestalte verstant, soo zoude hy selve in 't berispen van de Genees-meesters, *Capivaccius*, *Augenius*, *Castrensis*, en andere, ontvlucht hebben, en wy met eenen de verscheydenheydt, van 't gevoelen der uyt-leggers.

5. *Dr. F. Platerus*, een seer geleert en verfocht Genees-meester te Basel, verstaet die Gestalte van de *Nauwigheydt*, en *Drooghte der Nieren*, met welck gevoelen over een komt *Dr. Saxonia*, Professor te Padua, en, gelijk ick in sijn lessen certijts gehoort hebbe, *Dr. Varandal*, Professor te Mompelier. Maer dat de Drooghte en Nauwigheydt niet aen-genomen konnen werden, voor een algemeene oirsaeck, betoonen genoegh de ruymste en vochtighste plaetschen des Lichaems, in welke oock somtijts steen groeyt, gelijk by alle Genees-meesters bekend is. Ick hebbe nu kortelick een ront Steenken gesien, 't welck gegroeyt was in het sacht, sponsigachtigh, en vochtigh vleesch, dat onder de tonge leydt. Hier in de Stadt leeft noch een jonge Dochter, die over eenige jaren van de Steen gesneden is, en op de kanten van de Wont, die niet wil toe-heelen, waft gestadigh een steenige korst, de welke maer aen-gerocht zijnde, lichtelick af-valt: maer terstontd groeyter wederom een ander in de plaets. Diergelijcke tuyghyt *Dr. Kouman*, in een kindt gesien te hebben. Datter oock Steen aen de Tanden waft, niet ofte weynigh van de Steen der Nieren verschillende, bevinden vele Menschen in haer selven. Maer wat Drooghte ofte Nauwigheydt is in dese plaetsen? Wat in de Maeghen Dermen, in de welke oock nae de getuygenisse der Genees-meesters, somtijts steen gevonden werdt? Waer by dit noch komt, dat ick in alle de Lichaemen (die niet weynigh en zijn) van de steen gestoemen, geen drooge en vaste, maer altijd vochtigen slappe Nieren gevonden hebbe. En voorwaer hoe zoude men alsoo groote Drooghte kunnen stellen in sulck een plaets, daer het water gestadigh door moer loopen? Nu de grootere Nauwigheydt blijft al tijt, en de Sultige wey wert oock gestadigh daer door als gekleynt, en even-wel heb ick dickwils ondervonden, dat vele, die langen tijt, met groote Pijn in de Lenden waren gequelt geweest, en vele steenkens geloost hadden, daer na eenige jaren, ofte oock voor altijd, bevrijt bleven. Voorwaer indien de Nauwte alhier oirsaeck was, soo zouden de Kinderen die kleynder, ende dien-volgende oock nauwer Nieren hebben, oock nootsakelick dickwils met Graveel gequelt zijn: 't welck nochtans te rechte ontkennt wert van *Hippocrates*. En al konde de Nauwigheydt

heyt in de Nieren al toe-geftaen werden, soo en heeft se doch gantsch geen plaatsch in de Blaes.

6. Indien yemant hier tegen mocht werpen het gevoelen van den hoogh-geleerden *Fernelius*, dat alle de steenen van de Blaes eenigh beginfel trekken uyt de Nieren, en alleen in de Blaes vermeerderen, ende grooter werden: al is 't, dat ick sulcx zoude konnen ontkennen, en aen mijne zijde daer toe hebben de voorname Geneef-meefters van verscheyde Volckeren, *Rondeletius*, *Cardanus*, *Vidius*, *Mercurialis*, *Augustinus*, *Huernius*, *Iul. Alexandrinus*, *Saxonia Dureus*, *Scotius*, *Valletius*, *Castrensis*, *Fontanus*, *Varandens*, *Liddius*, en andere: soo sta ick evenwel toe, dat sulcx meestendeel geschiet, maer datter nimmermeer van begin af Steen in de Blaes zoude groeyen, of groeyen konnen, dat en dunckt my niet waerschijnlijk. Want ick hebber veel gesien, die een steen in de Blaes hadden, en nimmermeer te voren met Pijn in de Lendenen waren gequelt geweest. En indien hi Graveel in de Nieren niet en komt voor de mondige jaren, gelijk *Hippocrates* ons leert, soo volght nootfelick, dat de Kinderen, die veel onderworpen zijn den steen der Blaese, geen begin ofte wortel daer van ontfangen hebben uyt de Nieren. Behalven dat *Hippocrates* op een ander plaats, wel uyt-druckelick seyd, dat de steenen in de Blaes groeyen. Her selfde werdt oock van *Aristoteles* bevestigt. *Galenus* schrijft, dat de dickigheit, die in het Water der Kinderen is, als het lang in de Blaes blijft, en niet ras af en schiet, aldaer begint aen malkander te backen, ende hart te worden, en dat al 't gene daer nae af komt, aen het selve backt, en alsoo tot een steen geraeckt. Wat belangt het Pit, ofte de Keerne, daer *Fernelius* van spreekt, die in alle steenen van de Blaes gevonden wert, en dat de selve uyt de Nieren gekomen zoude zijn, om de welke daer nae het vorder in de Blaes aengroeyt: dient voor antwoordt, dat al is waer, dat meest alle de steenen in de midden soo een Keerne hebben, soo en volght daer niet uyt, dat de selfde juyft uyt de Nieren zoude gekomen zijn. Ick hebbe gesien, datter een steen uyt de krop van de Blaes met geweld getrocken zijnde, op de aerde in stucken van malkanderen viel, wiens Keerne soo groot was als een Ocker-noor, derhalven onmogelick om uyt de Nieren door de Water-pesen te komen in de Blaes. Daer benevens, alsoo van een en de selfde oir saeck een steen begint, en toe-neemt. en dat hy, gelijk *Fernelius* toe-staet, in de Blaes vergroot, waerom zoude hy aldaer oock niet konnen beginnen? Hier komt noch by, dat de gene, die de krop van de Blaes geheel nauw is, en dun Water maken gelijk oock die aldaer een aen-was ofte geswel hebben, behouden eenige aerdtachtige stoffe, de welke daer nae in steen verandert. Ick beware een taccken van *Vercanus* ofte *Geaert-gras*, na de gelijkenisse, by sommige Besem-kruyt genoemt, dat een kind (in wiens

Blaes daer nae een grooten steen gevonden is) voelende in 't water-maken eenigh belet, in de krop van de Blaes gesteken hadde, waer door het water eenige dagen, op-gehouden werde, tot dat het ten lesten met groot gedruys als uyt-borstende, het voor-schreven taccken mede nam. Aen den rechten steel hange een lang-werpigh steenken, een *Pistacie* gelijckende, ende aen elke ader, nae haer dicke, hanght mede een kleynder steenken, gelijk hier af-gemaect is. Den eersten oirspronck van dese steenkens, dewijl het overige van de steel in de roede bleef stecken, kan de Blaes niet afgeleyt werden. Also schrijft *Alexander Benedictus*, van een jonge Dochter, die by ongeluck haren naelt (diese in 't hayr droegh) ingeslickt hadde, om de welke, tot in de Blaes gedaelt zijnde, een steen gegroeyt was, tot de groote van een Hoender-ey.

7. Het schijnt even-wel dat in 't groeyen van den steen van nooden is eenigh Pit, daer de steenachtige stoffe om walt. Want men siet seer weynigh steenen, in de welke van binnen geen Pit ofte Keerne bevonden en wert. Soo getuyght *Dr. Garzias ab Horto*, die lange tijt in Indyen gewoont heeft, dat de *Bezoar-steen* om een dun kaf groeyt, ende allencxkens met schorsen vergroot en toe-neemt. Het welck altijd in de Apotekers winckels gesien kan werden. Op de selfde manier groeyt oock de steen in het Menschelike lichaem. In 't begin isser een grof Zant, ofte een kleyn Pit, het welck meest in de Nieren, selden in de Blaes groeyt, en in 't Water drijvende, wert omvangen met een steenachtige stoffe, die in het selfde is, en aen-groeyende verhart, en tot een schorse wert, daer komt wederom ander stoffe op, de welke wederom een nieuwe schorse maeckt, tot dat op de selfde maniere de eene over d'andere, door nieuwe toe-vloeyingh allencxkens komende, een Steen te samen gevoeght werdt, uyt verscheyde schilfe-

schilferingen, gelijk by na den Ajuyn, om een ver-
gadert.

Soo hebbe ick oock dickwils gezien, dat, gelijk
zen de Oesters, eenige quabben groeyen, (als hier
uyt-gebeelt is) eerst gelijk Wratten, daer na als kley-
ne Oesterkens, die groot werdende, haer dan af-son-
deren; alsoo mede aen de steenen in de Blaes kleyne
steenkens (alhier uyt-gebeelt) groeyen, die grooter
werdende, op 't laetste af-vallen, en alsoo bysondere
steenkens maken.

8. De maniere dan van 't aengroeyen der steenen is
oock onsen *Galenus* niet onbekent geweest: hier in
scheelt hy van het gene wy hier soecken vast te stellen,
dat hy volgende 't gemeen gevoelen, daer by voeght,
dat het taey slijm door de hitte der Nieren verhart, en
tot steen gebacken werdt, even-eens gelijk men
kan sien in onse Steen-ovens. Maer hier op werdt
geantwoordt, dat de Kley niet taey en is sonder wa-
ter, alsoo de taeyigheydt niet en kan wesen sonder
vochtigheydt, en dat het water door het vyer ver-
dwijnt, al eer de Kley steen kan werden. Dat wel het
Vyer de oirfaeck is, dan even-wel sulcx niet en doet
alleen door sijn hitte, maer van wegen de stoffe,
de welke het op-drooght, en verhart, en van we-
gen de andere dingen, dien het met de vlam en roock
mede-brengh, en de welke, om van Kley steen te ma-
ken, noodigh zijn. Daer benevens, om dat het die din-
gen wech neemt, de welke beletten, dat de Kley niet
steenigh en kan werden: want het de Waterige voch-
tigheydt, de welke de Kley taey maeckt, wech neemt,
en doet vervliegen. Het Vyer brenght daer-en-boven
een olyachtige vochtigheydt, de welke sijn voedsel
is: en noch eenige zoute en swavelachtige geesten, als
oock drooge dampen met een weynigh aerdtachtig-
heydt gemengt: de welke allegader zijn in de stoffe,
die bequaem is om te branden: gelijk men siet aen

het Roet van de schoorsteen, bestaende uyt veel roock
by een vergadert. Derhalven soo kan het Vyer, sijn
voedsel, dat is, Aerde, Zout, Geesten, en Dampen, de
welcke in de stoffe, die het verbrant, besloten zijn, voor
erst uyt-drijvende, de taeye Vochtigheydt, en daer na
tot slijck, ofte Kley brengende, het selve lichtelick in
steen doen veranderen. Waer toe het in den steen een-
nige Aderen (*) maeckt, die seer selden gesien wer-
den, daerom van niemant oyt aangemerckt. Dese zijn
te sien in een steen van dese uyt-gebeelde groote, en
van verwe den *Bezoar* gantsch gelijkende, die den
versochten *Mr. Adriaen Plaetman* salt. Operateur de-

fer Stede, een kint af-genomen heeft. Want oock son-
der die dingen, en alleen door sijn eygen Zout, dat elc-
ke Aerde in sich heeft, kan de Kley tot steen gebracht
werden. Soo dat de rechte en inwendige oirfaeck, be-
staet, in een hart-makenden Geest, die de stoffe sels
by haer heeft, en door den selven tot steen verhart.
Maer de Hitte is maer yet, dat van buyten komt, en
de welke voor de werckende oirfaeck in sijn selven
niet en is te houden. Even-wel al is het alwaer dat de
steen door de Hitte, als een werckende oirfaeck in de
ovens gebacken werdt, so en volghet daer niet uyt, dat
het soo mede geschiet in het Menschelick lichaem.
Want soo lange de Kley vochtig is, en kanse in geen
steen veranderen: maer dan eerst, als de selve op-ge-
drooght is. Nu alsoo in 't Menschelicke lichaem de
Kleyachtige stoffe nimmermeer sonder veel voch-
tigheydt en is, voornamelick in de Blaes, Nieren, en
Water-pesen, hoe zoude dan de selve door de Hitte,
niet konnende de Vochtigheydt verdrijven, tot steen
gebacken werden? Het moet dan wat anders wesen
als de Hitte, 't welck backt, en recht steen maeckt.
Sulcx alsoo 't buyten het Menschelicke lichaem door
het Zout gedaen wert, soo geschiet het wellichter
in 't Lichaem. Derhalven tot het steen maken wert

vereycht veel Aertachtige stoffe, en Zout in nat gesmolten. Want dese twee, door het nat vermengt zijnde, kleven lichtelick aen malkander, en verharden door den Geest, daer in zijnde, te samen tot steen. Dan in beyde is noodigh een sekere maet, en over-een-stemminge. De Aerdachtige stoffe moet soo veel wesen, van te konnen oock haest vergaen en beletten, dat het Zout met haer vereenicht niet en smelt: en het Zout soo veel, dat de aerde niet en scheyt, en, als Zant, van malkanderen loopt. Dat dese aerdachtige stoffe niet onbekent geweest is de oude Princken, soo in de Genees-konste als wijs-begeerte, blijkt uyt Hippocrates Lib. 4. de Morb. alwaer hy het beginsel van den Steen toefchrijft quaet Soest, niet alleen slijmachtigh, maer oock aerdachtigh. En Aristoteles, die misschien hier in Hippocrates gevolght heeft, seght 10. Probl. 42. datter Steen groeyt alser aerdachtige vochtigheyt in de Blaes geitooren wort: doch daer moet een seckere over-een-komst van beydes wesen, want daer moet soo veel aerdachtigheyt wesen, dat hy beletten kan het zout met haer vereenicht zijnde, te smelten; en soo veel zouts, dat de aerde niet machteloos worde, en als stof wech-vloeye. Behalven dese Oirsaken werter noch een ander vereycht, te weten, een Gestaltenisse van de deelen selfs, die wy geseyt hebben noch in Drooghte, noch in Nauwigheyt voornamelick te bestaen. Nu is dan overigh, mijn gevoelen hier over te openen. De Aerdachtige stoffe op behoerlike mate met het Zout vermengt, komende met het Water in de Nieren, by aldien se niet tijdelick gevoelt en wert, maer aldaer langh blijft, uyt oirsaeck van een verdooft gevoelen der selver (gelijck sulcx in de Blaes, oock het water op hout) komt eerst tot een Pit ofte Keerne, het beginsel, gelijck wy hier voor geseyt hebben, van een grooter steen. Die steenige stoffe is in alderhande Aerde te vinden. Hier uyt raectse in de Kruyden, die het voedsel zijn van de Beesten. Het zy dan dat de Mensch Groente, Viscch, ofte vleesch eet, soo nut hy met eenen die Aertachtigheyt met het Zout. Indien dan, het zy door swackigheyt van de verteerende, scheydende, ofte uyt-drijvende kracht, het zy door de veelheyt van die stoffe in het voedsel, de selve in de Maegh niet wel gescheyden, ofte uyt-gedreven en kan werden, so gaetse met den Gijl in de Lever, ende van daer met het Bloedt door de holligheden van 't Herte in de groote Slagh-ader, van de welke sy door de Melck-slagh-ader gedreven werdt in de Nieren, tot dat se ten lesten in de uytterste kleyne tacxkens van de Slagh-aderen, ofte het vleesch van de Nieren daer aen rakende blijft steken, alwaer se door het gestadigh aen-drijven van Bloet en Water omgerolt wert, en soo al-het gevoelen der Nieren door de scherpigheyt van het Zant geprickelt zijnde, sulcx gewaer werdt, soo drijvet het Zant met het Water af. Want alle de Dee-

len van ons Lichaem hebben door de Geesten, die van de Herfienen uyt-gedeelt werden, een gevoelende kracht: waer door sy het geene haer moeyelick valt, konnen van haer weren. Dat is in de Herfienen selve te sien, alsoe ofte door de Vallende sieckte geslagen, ofte tot Niessen geprickelt werden. Sulcx bewijst mede den Hoest in de Borst; Nock, Walgingh, Braken in de Maegh. En een yder verneemt in sijn selven die prickel, als hy de Vuyligheyt in den lesten Derm, ofte het Water in de Blaes te langh moet op-houden. Het selve is van de Nieren te oordeelen. In de gene, die wel te pas en volkomelick gesont is, wert de Graeveelige stoffe met den Kamergang gelost, eer dat se aen de Nieren komt: en ofter by geval yet ingerocht, dat werden sy terfont met het water quijt, en ten hout soo langh geen stede, dat het in Zant soude konnen veranderen. Die nu wat afwijckt van den gesontsten trap, laet wel Zant groeyen, maer de Nieren door de scherpigheyt wacker gemaeckt zijnde, setten het selve af, eer dat het tot steen kan backen. Dit bevesticht Galenus comment. in 6. Epidem. 1. text. 6. als hy seght: *Dat met de wey door de doorkleynsende gaerens wijder geopent zijnde in het buyce der Niere te gelijck oock eenigh dick sap soetelyck vliet, wanneer nu dit in de holligheyt der Niere verwarmt zijnde, tot steenachtigheyt gebracht is, soo vor de uytwerpende krachten der Nieren dit alles met het water uytgeworpen heeft, soo salder Graeveel in de water-pot op de gront besincken: Maer indien het in de holligheyt der Niere vast blijft sitten, yet anders van de selve stoffe daer by uyt de Holle-ader komende, vermeerert het, en wert grooter. Want men siet vele, die meest altijd Water maken, dat dapper aen de pot aenfer, en van anders geen Graeveel ofte Steen en weten. Soo verhaelt oock Cardanus van sijn selven, dat hy dertig jaren eerst root, daer na wit Zant alle daegh, en met menigthe quijt geworden is, sonder het minste achterdencken van steen in de Nieren. Maer in de gene, die slappe Nieren hebben, en van doof gevoelen, wert niet alleen Zant gemaeckt, maer oock op-gehouden, tot dat sy te samen vereenigende, een steenken maken: 't welck de Nieren dan prickelende, mede sijn uytkomst vordert. Ten zy misschien dat de Nieren geheel verdooft, ende als versturven zijnde, al haer gevoelen verloren hadden. Want in foodanige gelegentheyt, de steenen allencxkens vergrootende, bestaen ten laesten de geheele Nieren. Ick heb een steen gesien van de soon des Godtsaligen D. Brij (die oock met twee steenen in de Blaes overleden is) de welke alle het vleesch vande Nier allencxkens verteert, en selve met de plaetsch de gedaente van een Nier aen-genomen hadde, alleen bedeckt met het Nier-vlies. Diergelicke is van Fernellius, en andere oock aangemerckt. Wat nu de Ongevoeligheyt aengae, daer van konnen de Tanden mede geurgenis geven, aen de welke uyt de geknauwde Spijse dickwils steen groeyt; jae somtijts soo veel, dat hy de Tanden uyt haer plaets drijft. En datter geen*

geen gevoelen in de Tanden is, insonderheyt van buyten, datse gevijlt kunnen werden sonder weedom, is wel bekend. Het selfde betoonen de geheel swaerlijvige, de swacke, als oock de Siecke, niet alleen die te bedde leggen, (in de welcke sulcx gemeenelick geweten wert, dat door de hitte van de bed-veren de Nieren te seer broeyen, en ontfeken) maer oock die het noch op gaende been houden. Ick hebbe dickwils ondervonden, dat foodanige, alsse nimmermeer te voren met Graveel waren gequelt geweest, als dan van Pijn in de Lendenen klaegden, en veel Graveel quijt wierden. Soo door het innemen van *Opium*, wert niet alleen het Water op-gehouden, 't welck *Iacchimus* schrijft; maer oock, gelijk ick dickwils gesien hebbe, Graveel gemaect, door dien het selve een ongevoeligheyt in de Nieren veroirsaeckt. Dese Leere wert mede door de Genefinge selfs bevestigt. Want het gene Graveel ofte Steenkens af-set, is gemeenlick scherp, ende de flappe, ofte doove uyt-drijvende kracht der Nieren prickelende. Soo heb ick mede dickwils bevonden, dat van een stercke *Purgatie* veel Zants af-schoort; het welck oock doet eenige scherpe Spijs, ofte dat wy met spijs eten, als Radijs, Peper-wortel, sap van Citroenen, en diergelijke. Wert noch mede bevestigt door de toetreckende Middelen, die de Ouden, gelijk wy daer nae zullen sien op het 38. Cap. No. 5. De Graveelige, tot versterckinge van de Nieren, plegen in te geven. Maer wel aen, laet ons boven de Redenen nu verhaelt, dit noch verder gaen vast maken met de aensienlickheyt van de prinçen der Geneef-konste. *Hippocrates*, nae dat hy in 't 4. boeck van de Sieckten geschreven hadde, dat de steenen in de jonge Kinderen haer beginfel uyt het Sogh kregen, voeght in 't laetste dit daer noch by, dat 't Kint van de min quaet Sog slygende slap en sieckelick wert. Dese slappigheyt is de wegh tot den steen. *Galenus* na dat hy op verscheyde plaetschen het Backen van de Steen de Hitte der Nieren toe-geschreven heeft, nochtans in sijn uyt-legginge op *Hipp. 3. Epid. 15.* alwaer hy reden geeft, waerom dat Oude luyden meer gequelt zijn met den Steen der Nieren, als de Kinderen, heeft nootfelick moeten aen-nemen de *Swackheyt van de werckinge*: en voegt daer by, dat de Kinderen den Steen der Nieren, daerom minder onderworpen zijn, om dat haer stercke wermte, en werckinge niet toe en laten, dat in haer de Steenachtige stoffe langh blijft: maer al eer datse hart kan werden, ras uyt-gedreven wert. Soo spreeckt mede den Arabier *Avicenna*, dat de stoffe van Steen opgehouden wert, door de swackigheyt van de uyt-werpende kracht der Nieren. Laet ons dan besluyten, dat tot het steen-backen nootfaeckelijck moet wesen veel *Aertichigheyt* met *Zout* in Water gesmolten, en dan door den *Zultigen Geest* verhart; als noch de *Doofheyt van de Plaetsch*, ofte, gelijk *Galenus* seydt, de *Swackheyt van de Werckinge*, ofte, gelijk *Avicenna*, van de *Uytdrijvende kracht*.

Het XXXIII. Capittel.

1. Voor-gaende, en Uyt-wendige Oirsaken van Graveel ende Steen,
2. Swackigheyt van de Verterende deelen, en quade Maniere van leven.
3. Gevoelen van Santorio.

AL is hier voren veel geseyt
 Wat steen is, en waer dat hy leyt,
 Sijn oirsaeck echter in 't geheel
 Is maer geopenbaert ten deel
 En niet als stucke-gewijs; hy moet
 (Die hem wil treden onder voet)
 Al meer besocht zijn; 't is een quaet
 Daer naeuwver op te letten staet.
 Al watmen eet, al wat men drinkt
 Al watter door de keele sinckt,
 't Zy veel, 't zy weynigh, nae het is,
 Geeft hier voor al sijn hindernis.
 Wel merck dan, Leser, 't onderscheyt
 In al wat ons den dis bereyt.
 Wat vleys, wat vis, wat bier, wat wijn,
 Dat van u dient gebruyckt te zijn.
 Al mond u dit niet soo als dat
 Daer ghy wel eer u smaect in hadt,
 Soo moet ghy 't laten, en u lust
 Dient nae den regel uyt-geblust.
 En of al schoon wel eer u eys
 Stondt op geroocht en siltigh vleys,
 Op Speck, op Ham, op Gans of Bout,
 't Is beter datz u dat onthoudt.
 En eet geen hart-gebaken ey,
 En drinkt geen Wijn, die inde key,
 Die midden op de steenen wast
 Of ghy raect aen de keyen vast.
 De luchtste spijs, de luchtste vocht
 Is voor de best al langh besocht.
 Neemt die, indien 't de beurs vermagh,
 En laest u liever dagh aen dagh,
 Als 't immers een van twee moet zijn,
 Met Duytschen als met Franssen wijn.

1. **W**Elcke de naeste Oirsaeck zy van Steen ofte Graveel, is wijtloopigh genoeg aen-gewelen. Valt nu overig, dat wy de verdere en uytwendige gaen onderfoecken. Onder dese, zijn sommige, de welke de stoffe van den Steen voort-brengen, andere doen tot de genegentheyt van de Nieren, en Blaes, waer door de Steenen lichtelick komen te groeyen. Wy

Wy hebben gefeyt, dat de steenen gebackten werden uyt een Aerdtachtige stoffe met Zout vermengt, van 't welke meest in alle water wat, dan in 't een meerder, in 't ander minder is, nae gestaltenisse van 't Voedtsel, 't welck genoten wert, en van de Deelen, die 't selfde koken, en scheidten. Derhalven indien de Maegh, Lever, Milt, en voornamelijck de Nieren selve, haer werck niet wel en doen, soo werter lichtelick Graveel en Steen voortgebracht. Want als de Maegh niet wel en koockt, noch het onsfuyver en scheidt, dan schiet 't gene rau is nae de Lever, en van daer, alsoo de mis-slagen van de eerste kokinge niet verbetert en werden in de tweede, soo komt 't gene onsfuyver en aerdtachtigh, is in de Nieren.

2. Dan niet alleen de Swackheyt van dese Deelen, maer oock selfs de Maniere van lezen kan veel doen tot de Steen. Insonderheyt Brassen, Suypen, en store-ke Oeffeninge terstont nae den eten. Daerom seydt Galenus, dat de Kinderen dieck ('t welck by hem steenigh is) Water maecken, om dat sy onordentlick eten, en terstont nae den eten loopen springen, en speelen.

Onder de Spijsen, die Graveel veroirsaken, is al van oudts de Melck gehouden. Daerom schrijft Hippocrates dat een Kint graveeligh wert, als het quaedt Sogh suyght: en dat het Sogh bederft, als de min veel ongesonden Kost eet. Want nae het Voetsel, dat de min gebruyckt, is 't Sogh oock gestelt. Hierom seydt Aristoteles, dat een Droncke min soo veel schade aen 't Kint doet, als of het silver Wijn dronck. Derhalven plengen wy nae te volgen, gelijk van Cicero wel gefeyt is, 't gene wy met de Melck in-nemen. Nu de Melck is, volgens de leere van Galenus, dieck en grof van naturen, en alderbequaemst om steen te maken. Want al is 't, datse van wegen de Wey een af-vegende kracht heeft, en van wegen de Botter versacht, soo geestse even-wel door de Vrongel ofte haer Kaefachtigh deel stoffe tot den Steen. Daerom seydt Galenus, dat hy gekent heeft eenige volwassene, die door dickwils Kiet te eten, steenkens in de Nieren kregen. Welcke veranderinge, by Karel van Malepert, na de wijze van het dicke dat de Latijnsche Poet Carullus gemaect heeft op een Schip, aldus uyt-gedruckt is:

Lapillus ille, qui tibi manum asperat,
 Aut suiffe caseus Batavicus:
 Nec belluonis ullius stinn impigri
 Nequisse provocare, sive res foret
 Meo gerenda Gallico, aut Iberico,
 Et hoc negat patentis Amsterodami
 Forum negare: Cyclades Zelandicas,
 Britannum ultimam, horridosque Westfalos
 Babyloniamque, Frisonumque pascua;
 Ubi iste, post lapillus, antea fuit

Opima vacca: namque Frisonum in solo
 Boantia saepe perculit solonennis.
 Groninga pinguis, Amasique lymphide,
 Tibi hac suiffe, & esse cognitissima,
 Aut lapillus: ultona ex argine
 Tuo satetix ambulasse margine,
 Tuo imbuisse plantulas in aequore:
 Et inde mulctra tot per improbas manus
 Repleffe lacte, lacte sive caseo
 Opus suiffet, aut utrumque sedula
 Smul colona misitaret in forum.
 Nec ulla vota mundanalibus das
 Sibi esse facta, cum veniverit a bove
 Batavica, has aduifque jara: silex manus.
 Sed hac prius fere; nunc inutili
 Senet quere, sequo consecrat tibi,
 Megera Erumys, & Megera Erumyos.

Maer in geen Kaes is meer aerdtachtige stoffe, dan in de gene, die oudt is. Het welck Galenus oock wel beken is geweest, als hy van de Kaes dese dingen heeft geschreven, in 't derde Boeck van de krachten der Voedselen, op herseventhiende Capittel. Den Kaes, wanneer hy gemaect wordt, krijght van het ingeworpen runsel een scherpigheyt, en leyt alle vochtigheyt af, en aldermeest, als hy oudt geworden is: want dan wordt hy scherper als te voren, en merckelicken heeter en brandiger: Daerom maeckt hy meer dorst, en is swaerder om te verteeren, ende wort quader van voedsel. Waerom selfs dat goet, dat in andere groove Spijs, die mede scherpe en verdunnende krachten heeft, is, den Kaes niet sonder schade en besit. Want daer komt meerder nadeel uyt sijn quaat sap en brandige hitte, dan sijne dun-makende kracht goets kan toe brengen: alsoo dit sap niet minder schadelick is, tot het groeyen van den Steen in de Nieren.

Nochtans meent Cardanus, dat de Melck meer Steen maeckt, als de Kaes, ende meerder verstoppt, en sulcks door twee redenen, om dat de selvige van wegen hare foetigheyt rasser getrocken wert, ende dat sy dieper door-schiet, van wegen haer waterige, ende weygh deel. Het gene even-wel de Steen soude doen groeyen, moet van het Kaefigh deel komen. Ende onder alderhande Kaes is de oudtste de schadelickste. Hier toe helpt mede Broot dat niet wel gebackten, of geresen, en heel onderbleven is; als oock alderhande Pinck-truchten: selver mede de Roode-Er-weten. Want al is het nat, daerse ingekoockt zijn, bequaem om 't Water en 't Graveel at te setten; soo kan even-wel uyt de Erweten selve Graveel voortkomen. Het selfde doen mede alle Onrijpe, en Wrang-ge Boom-truchten: als oock Mispelen, Peren, Quen, Cassanen, Dnyvels-broot en diergelijcke.

Het *Vleesch* is mede Graveeligh, 't welck een groeven en aertachtigen gijl maect, als *Verckens-vleesch*, *Offen-vleesch*, insonderheit dat *Oudt* is, ofte lang in de *Pedel* gelegen heeft, oft *Geroockt* is: als oock *geroockte*, *gedroogde* ofte *gezoute Visch*; *Water-vogels*, *Denen*, *Swanen*, *Ganssen*, *Eenden*: en *harde Eyeren*.

Maer voornamelijk groeyt de *Steen* uyt *Wijn*, die *ouijp*, *bruyn*, *dick*, ofte *soet* is: en aldermeest van *Moft*, ofte *Wijn*, die op plaetschen wast, daer de gront *Steenachtigh* is. En al is 't *lake*, datter in geenderhande *Wijn*, so veel *Wijnsteen* aen de vaten en hanght, als in onsen *Rijnfchen*, en so veel te meerder, hoe den selvigen eelder is: nochtans, als hy geheel klaer en wel t'ijge werckt is, en kan ick niet sien, dat hy, gelijk het gemeen gevoelen nochtans is, veel quaets kan doen aen de *Graveelige*. Want behalven dat hy, door sijn dunnigheit en sijnigheit van deelen, lichtelick door gaet, en 't doof gevoelen van de *Nieren* door sijn rinfheydt wacker maect, soo kan hy daer en-boven de *steenachtigheit*, die hem te voren aen-geboren was, en daer hy dan van berooft is, wederom naemenen, en met hem selve uyt het lichaem af-drijven. Dit konnen met my getuygen, die al-te-mer een lustigen dronck door laten gaen, en met eenen niet op en houden. Want sy voelen, dat niet langh daer na met een sachte smijdinge veel *Graveels* afschiet; wel verstaende indien het te voren in de *Nieren* geweest is.

Tot het groeyen van *Graveel*, en *Steen* helpt mede jongen *onklaer Bier*: als oock dat men de *Spijse* koockt in *onklaer moerassigh*, ofte *znee-water*. Hier van is een treffelike plaets by *Hippocrates*, in sijn Boeck van de lucht, plaetsen en wateren: Die sijn meest met den *Steen* gequelt, en met *stecken der Nieren*, en *Droffel-pis*, die allerley wateren drincken, ofte van groote *Stroomen*, in de welke oock andere loopen, ofte van stil-staende water, in betijdelike beechkens van allerley soorte van wateren komen, en die toegroerde wateren gebruycken, de welke van verre gebracht worden. Want het en kan niet geschieden dat de *Wateren* alle eveneens sijn, maer sommige sijn soet, andere brack en alijnachtich, andere vloeyen uyt heete plaetsen: noch het water en heise alijdt de selve kracht niet, maer verandert dick wils. En de winden geven oock aen de wateren kracht, als aen dese den *Noorden* en aen gene den *Zuyden Wint*, en van andere is de selve reden. Soo moet dan noodzakelick een slijcken sandt uyt dese in de vaten besincken, en uyt het drincken van de selve ontsaen de voor-seyde *stecken*. Het water in den *Tyber* te *Romen* is heel dick en lickerigh: en daerom seyden my de *Geneef-meesters* aldaer, dat de *Inwoonders* meerder met *Graveel* gequelt waren, als in andere steden van *Italien*.

Maer al de gene, die soodanigen spijs en dranck gebruycken, en werden juyst niet graveeligh, omdat ter oock vereyscht wert een genegentheit van de plaets, de welke wy geseyt hebben te sijn, een *Ongevoelichheit* ofte *Doovigheit* in de *Nieren*. Al 't gene dan, 't welck de *Nieren* verdooven, ofte ongevoeligh

kan maken, dat baent den wegh voor het *Graveel*. En die soodanigen gestaltenis van haer *Ouders* hebben, die sijn van naturen graveeligh, en erven met het goet mede dit quaet. Want van vaders en groot-vaders, gelijk *Galenus* wel schrijft, werden van wegen het quaet *Zaet* swacke leden voort-geteelt, waer door de kinderen lichtelick vervallen in de gebreken van haer voor-ouders. Indien yemant soodanigen swackigheit in sijn *Nieren* aengeboren is, die kan geheel qualick het *Graveel* ontcomen: dewijl, gelijk *Dr. Fernellius* seer wel seyt, geen gebreck meerder erft, soo dat in jonge *Kinderen* nauclix de *Nieren* selve sonder *Graveel* oft *Steen* geschapen werden: Het welck *Dr. Rondeletius* schrijft, dickwils ondervonden te hebben, gelijkick mede kan getuygen. Soo dat sonder reden hier in *Mercurialis* tegen den gemelten *Fernellius* gaen wil; om datter, gelijk hy seyt, nauclix een ander Schrijver gevonden wert, die het *Graveel* ofte de *steen* zoude stellen erfelick te wesen. Jae *sulex* is gestelt by de *Geneef-meesters* *Vidius*, *Duretus*, en andere, die nu niet in den sin en komen. Ende genomen schoon, dat het *Fernellius* alleen geschreven hadde, zoude daerom minder waer sijn, 't gene ick in mijn selven, en mijn broeder sal: die van de *steen* gestorven is, bevinde van mijn *Moeders* *Vader* erfelick te sijn, en 't welck door de dagelicksche ervarentheydt genoegsaem bevestigt wert. Want, gelijk de meer wel-gemelte *Hippocrates* seyt, nae dat het lichaem van de *Ouders* gestelt is, soo valt het oock uyt met de *Kinderen*. Gelonde ouders telen gemeenlick gelonde kinderen, en die sieckelick gaen, mede gebreckelick. Dit bevestigt *Hippocrates lib. de natura Pueri*, en noch *klarder lib. de Morbo sacro* als hy segh: want indien een *slijmachtige* een *slijmachtigen* voortbrenght; een *galachtig* een *galachtigen*; een *terinachtig* een *terinachtigen*; en een *milsuchtig* een *milsuchtigen*; waerom sal niet een *komelingh*, wiens *Vader* en *Moeder* met dese *Stecke* gequelt sijn geweest, daer oock mede gequelt worden? want het *Zaet* komt van alle deelen des *Lichaems*, van gesonde gesont van *Siecke* *Deelen* *Steck* *Zaet*. Het welck een *Italiensich* *Poëet* *Baptista Mantuanus* mede aenroert in sijn *Latijnsche* *Verfien*, die by-nae aldus luyden:

Het groen, dat in de bladers blinght,
Na boven uyt de wortel dringht:
De kinders van haer ouders quaet,
De krankheit in de lenden slaet.

Tot het voort-brengen van de *Steen* helpen mede *Schocken*, *Springen*, *langh Rijden*, en alderhande *stercke Beweginge*, die bockende geschiet. Maer insonderheit *onmatig* *By-slapen*, soo, om dat door de groote beweginge en ontfeking der *Lendenen* de *Vochtig* heden na de *Nieren* vloeyen, als oock, om dat de *natuurlike* wermt daer door vervlieght, en de *Deelen*, die tot het koken gestelt sijn, verswacken. Daer

Daer zijn vele Geneef-meesters, onder andere de Griekische *Alexander Trallianus*, de Italiaensche *Mercurialis*, de Françoischen *Varandans*, die ick te Montpelier, en *Dr. Ponsica* een Portugijs, die ick te Padua eertijds gehoort hebbe, meenen dat het Slapen op Veerbedden, alsoo het de Lendenen verhit, oock oirfaeck geeft tot het groeyen van 't Graveel. Maer dat sulcx niet vasten gaet, blyckt daer uyt, dat wy hier te lande allegader op foodanige bedden slapen, en dat evenwel het meestendeel van geen Graveel ofte Steen en weert. Nu dat het verhitten van de Lendenen ofte Nieren tot de steen niet veel en doet, is hier voren bewesen.

3. My gedenckt dat de hoogh-geleerde *Santorio*, ons te Padua leerden, dat de oirfaeck van den Steen insonderheyt bestont in de Ruymte van de *Adren des Levers* en de *Melek-aderen*: als oock in de *Nauwigheyde van 't onderste der Nieren* ontrent de Water-pesen: en dat hy dit gevoelen mer verscheyde plaetschen uyt *Galenus* bevestighe. Voor my, als is 't dat ick ontkeent hebbe, dat de *Nauwigheyde* in de Nieren de algemeene en voornaemste oirfaeck zoude zijn van 't Graveel, dewyl nochtans, gelijk verhaelt is, een beginsel en Pit van noodenis, om 't welck de aerdachtige stoffe allencxkens groeyt, en derhalven wat dient tegen gehouden te werden: soo mogen wy de *Nauwigheyde* wel voor een mede oirfaeck, en als de voornaemste van de helpende Oirfaken aen-nemen. Hier toe sterckt de vrage, die van *Aristoteles* voor-gesteld wert. Waerom datter geen Dier, als alleen de Mensch Graveelig en kan werden? En geeft tot antwoordt, Om dat de loop van 't Water, in de Mensch geheel nauw, en in de Beesten ruym en wijt is: het welck oirfaeck is, dat het gene in d' eene lichtelick door-schiet, in de andere blyft steecken, en alsoo tot Steen ten lesten gebacken wert.

Het XXXIV. Capittel.

1. *Onderscheyt der Steenen van wegen haer Plaetsse, van Nieren, en Blaet, en d' Oirfaeck.*
2. *Waerom de Kinderen meerder gequelt zijn met de Steen van de Blaes, Bejaerde met die van de Nieren.*
3. *Maniere van groeyen; meerder in de Mans, als in de Vrouwen.*
4. *Verscheydenheyde van Steen-plaets in de Nieren.*
5. *Oirfaeck van verscheyden Gedaente, en grootte.*
6. *Dat Graveel en Steen niet Roer en is na de Verme der Nieren: noch Wu na de Blaes.*
7. *Onderscheyt der Steenen van wegen haer selfstandigheyde.*
8. *Van wegen haer Getal.*

Hier neemt de Steen sijn onderscheyt, En voorts soo weter noch geseyt Waerom men by een jonger kent Den Steen meer in het Blaesje vint.

Waerom een mensch nu hoogh bejaert
 Hem veeltijts in de Nieren gaert.
 Waerom een vrouw, die elders swack,
 Steeckt vol van menigh ongemack,
 Hier min gequelt is als de man.
 Is 't om dat hy meer lyden kan
 En stercker is van aert, als wel
 Sy, die maer is een kranck, gestet!
 Godt weter. Laet ons dat geluck
 Haer gunnen, die als tot de druck
 Geschapen is, en als 't ons baert
 Mer duysent anghsten is beswaert.
 Godt heeft het wonder wel verdeelt,
 Quelt hy ons hier, siet daer, hy steelt
 Ons weder elders, en het een
 Is metter ander seer gemeen.
 De mans, die veeltijts in de wijn
 Haer laven, sent hy 't Flerecijn,
 Haer strafheyt straft hy metter wreer
 Graveel, en wast haer met haer sweer,
 Vermoert haer hert. De soete vrouw
 Vint in haer lusten, haer berouw;
 En in haer weelde, droefheyt, Al
 Wat yemant vint in 't aerdtische dal
 Is haest van vreugde en half van pijn,
 Een jeder dient de Medicijn.

1. **H**et Onderscheyt van de Steenen wert na verscheyde dingen genomen, maer insonderheyt na de plaetsch, daerle groeyen; waer van wy sommige steenen der Nieren, sommige der Blaes noemen. Nu waerom by eenige de Steen meerder in de Nieren groeyt, by andere in de Blaes, komt door de Sterkigheyt, ofte Swackigheyt van dese Deelen. Die swack van Nieren zijn, vervallen lichter in Graveel en Steen van de selve: maer die sterke Nieren hebben, die groeyt de steen lichter in de Blaes.

2. Hier uyt treckt *Galenus* reden, waerom de Volwassene, en Bejaerde luyden meerder met de steen der Nieren, en de Kinderen met de steen van de Blaes gequelt zijn. *Wint alsoo in de Kinderen al de natuerlike werckingen sterk zijn, zoo werden (seyt hy) de slijmerige Voetigheden gesmolten, maer in de Oude liden verdickt; gelijk men siet aen uyt-wendige dingen, dat als men yet diox door een nauwe wil gieten, sulcx wel luct, als 't gesmolten is: maer niet gesmolten zijnde, daer niet door en kan geraken. Van desen slaghe zijn Peck, Hars, Smeer, Was, en Honich. Dewyl dan in de Kinderen veel natuerlike Warmte is, en de Werckinge sterk, soo wert de dickigheyt van de stoffe, verdunt en driffigh in de Nieren, ende derhalven liebelick door de selve gekleynst tot in de Blaes; daer toe niet weynigh helpende de sterkheyt van*

de uyt-drijvende kracht. Maer vallende in de Blaes, die van wesen zenuachtigh is, en weynigh bloets heeft, en dien volgende kout is, en daer benessens oock wijt van begriip, soo wort de selfde stoffe, alse daer was telanghbljft, wederom dick en by een gedrongen. Daer-en-boren soo wert die dicke stoffe in de Kinderen taey, als van de natuurlike wermte meer bewerckt zijnde. Want al't gene door de hitte in 't koken verandert, kryghe metter tijdt een taeygheydt, al is 't dat de selve in 't begin daer niet geweest is. Waerom foodanige dingen door haer taeygheydt oock lichtelicker aen malkanderen kleden. Dus veire Galenus. Dan de wijl meest alle de Kinderen dick water maken, soo krijgen even-wel die alleen maer steen, de welke daer onder veel Aertachtige en Sultige vochtigheydt hebben, niet, gelijk Dr. Mercatus schrijft Galenus volgende, dat by de dickigheydt noch een taeygheydt is. En in sodanige snijft het water een weynigh, als het gemaakt wert, maer in andere niet, 't welk de selfde Mercatus oock qualick leyft op meerder hitte van de Blaes. Want de Kouwigheydt van de Blaes, die haer werckinge tegen is, bevordert veel eer het groeyen van den steen. En al is 't, dat in 't Water van de Kinderen, die met steen gequelt zijn, eenige teeckenen van hitte haer openbaren: soo zijn de selve nochtans eer in 't Water, als in de Blaes. Daer op getuyt oock den Arabischen Avicenna, dat in 't Water van de Kinderen veel Zout is, en dat het Zout gemareckt wert uyt waterigheydt, de welke veel Aertachtige stoffe by haer heeft, die door de hitte verdrooght zijnde, steen voortbrengt. Maer hier en moeten wy gantsch niet toestaen de reden, die Alexander Aphrodisius geeft i. Probl. 109. Waerom de Kinderen de steen meestendeel in de Blaes, en Oude luyden in de Nieren krijgen? Om dat, leyft hy, de Nieren van de Kinderen een nauwen door-gangh hebben: waerom de Aertachtige en dicke stoffe door de selvige uyt kracht van die nauwte des door-ganghs, van 't Water, Nieren, en de kleyne Pijpkens in de selvige voort-gedreven wert tot in de Blaes. Dese geeft van wegen sijne ruymte plaats om het ontfangen Water af te setten, als oock om de stoffe van de Steente laten besincken. Maer de Nieren van Oude luyden, alsoof eenen ruymen door-gangh hebben, komen mede plaetsch verleenen om het Water uyt te laten loopen, en de Aertachtige stoffe te laten besincken. Maer alsoo de Nauwigheydt, gelijk hier voer verhaelt is, helpt toe het steen-maken: soo en kan ick niet sien, hoe dat die nauwen door-gangh niet meerder en zoude helpen om de Aertachtige stoffe in de Nieren te houden, als dat sy het af-setten van de selfde zoude bevorderen. Behalven dat de reden en ontleding oock leert, dat de Water-loop in de Kinderen, insonderheydt die wat groot zijn, van wegen haer liefalike wermte en vochtigheydt, lossen ruymmer is, als in de Oude luyden, welckers gehele Lichaem drooger zijnde, hebben oock de vaten der Nieren, en de Water-pelen, vlietsachtige

Deelen, drooger, ende dien-volgende oock nauwer.

Den ouden en Godlicken man Hippocrates, in sijn Boeck daer hy schrijft van de Lucht, Plaetsee, en Wateren, heeft een uytnemende plaets, van het groeyen des Steens in de Blaes, de welcken wel de pijnne waert is, hier by te brengen. Welckers buyck weeck en gesont is, en welckers Blaes in 't minste niet brandigh of heet is, en als de krop van de Blaes daer niet seer toe en helpt, die maecten gemakelicken water, en in de Blaes wort niets vergadert, of aen een gebaeken. Maer die heet en brandigh van Buyck zijn, in de selve moet noodfackelick de Blaes het selve gebreck ontfangen. Want als die meerder verhit is, als de Nature vereyscht, soo wort den krop van de selve ontfeken. En soo ontfeken zijnde (dit brengt Mercurialis tegen de meyninge van den Autheur by, 3. Præf. 33.) en loofte hy geen water, maer verkoockt en verbrandt het, en het gene dat het dunste in het selve is, wort afgescheyden, en het suyerste schiet voor-by, en wort met het Water uytgevoert, maer 't dieckste en onklaerste, wort vergadert, en backt aen malkanderen, in 't eerst wel met een weynigh, maer naer na met grooter menichtheit. Want als het door het water wort om-geloft, soo neemt het tot hem 't dieckste dat daer bljft, en soo vergroot het, en verhart tot een Steen. Dat selfde gebeurt oock wel sonder ontfekingh, als de weyachtige vochtigheydt van wegen eenigh gebreck van de Maegh, Lever, ofte Nieren, rauw en onklaer zijnde, van de Blaes ontfangen wordt. Want tot goede gesontheit wort foodanigen vereyscht, dat de aertachtige en steenachtige deelen met de waterachtige te dege vermengt, en uyt het Lichaem te samen werden uyt-gedreven. Daer dit niet en geschiet, en het waterigh deel bysonderlick wort geloofte, en het aertachtige besinckt en overbljft, soo komt daer van Steen te groeyen. Doch dat pleeght veeltijds in den gront van de Blaes te geschieden; meestendeel in de Mans personen. Want in de Vrouwen, wort na het getuygenisse van Avicenna, 3. Pen. 18. tr. 2. cap. 13. foodanigen gebreck selden bevonden. Want de vrouwen hebben den hals van de Blaes veel korter, wijder en rechter, als de Mannen, en daerom word in de Blaes van de Vrouwen die Steenachtige stoffe so licht niet gehouden en vergadert.

3. Als dan het sijlke van 't Water afschiet, en 't gene Aertachtigh is, besinckt, dan groeyt Steen. Sulcx geschiet veel op de gront van de Blaes, insonderheydt in Mans personen: maer weyniger in de Vrouwen, om dat in de selvige den hals van de Blaes veel korter, ruymmer, en rechter is, als in de Mans, en wert derhalven de Steenige vochtigheydt in de Vrouwen so lichtelick niet tegen gehouden.

4. De Steenkens verschillen oock van plaetsch in de Nieren selve, alsoo sommige in het vleesch, sommige in de Vaten haren oorspronck nemen. Dat het Graveel

Grav
eyge
daer
holli
De
werd
Padu
alle
selfd
ben.
oude
ke, o
de N
gat d
fers,
den w
dieck
ken,
hant
sche
Want
gevae
gelic
Lende
tegat
5.
ren by
dat he
gesien
even a
't was
niet a
omvar
holli
wy te
om-g
op de
steer
in de
den, h
der Le
vleesje
leekt
pelen;
bewan
Pijpke
wijf,
ten, al
lijckal
uyt 2.
men, a
doort
Nier
selve d

Graveel niet in de inwendige holligheydt, maer in de eygene selfstandigheydt der Nieren voort-komt, en van daer door 't geweld van 't door-loopende water in de holligheydt gedreven wert, is seer wel geschreyen van Dr. *Fernelius*, het welck te vergeefs weder-sprooken werdt by Dr. *Spiegel*, voor weynigh jaren Professor te Padua. Ick heb selver uyt 't vleesch der Nieren niet alleen Graveel; maer oock steenkens genomen. Het selfde getuyghet Dr. *Mercurialis* oock gesien te hebben. *Celcius Rhodiginus* schrijft in het 3. boeck van sijn oude Lessen op het 12. Cap. van een Vrouw, de welke, om het joucken en pijn in de lendenen, veel ontrent de Nieren krouden; en dat op die plaets ten lesten een gat door-brack, waer uyt achthien steenkens getrocken wierden. Hierom meenen eenige Genees-meesters, dat in steenige Nieren, als het Water opgehouden werdt, en de mensch hulpeloos leyt, men vryelick en veyliglick openingh in de lendenen magh maken, en door de selve den Nier ontlasten. Dan dese hantwerckinge wert niet sonder reden van de Arabische Geneesmeesters *Serapion* en *Avicenna* verworpen. Want de selve en kan niet geschieden, als met groot gevaer van het leven; 't en zy de Nature teycken gaf, gelijk in 't verhaelde exempel, dat sy haer door de Lendenen pooghte te ontlasten, aldaer een gefwel of te gat op-werpente.

5. Het Graveel ofte Zant in de holligheydt der Nieren by een komende, hanght daer aen malkander, tot dat het een steenken werdt. Sulcke heb ick somtijds gesien, in de welke merckelick bleek hoe het Zant even aen malkanderen gevoecht was, soo broos, datse met de vingers in stukken gewreven wierden. Want 't was maer Zant even aen malkander geset, en noch niet aen gebacken, en rontsom met een dun vliesgen omvangen. Maer alser maer een weynigh Zant in de holligheydt der Nieren komt, dat maect een pit, daer wy te voren af geseyt hebben, het welck in 't Water om-gerolt werdende, allenckens een schorse krijght, op de maniere, die wy aengewesen hebben, dat de steenen in de Blaes toe-nemen. Soodanige steenkens, in de welke dese schorsen merckelick gesien werden, heb ick veel by my, na uytter-maten groote pijn der Lendenen geloofst zijnde. Wt de Tepelachtige vleesjens der Nieren, gelijk hier vooren geseyt is, leekt het Water in de open Pijpkens van de Water-pesen, en vloeyt door de selvige in de holligheydt. Ick beware eenige langh-wetpige steenkens, die in dese Pijpkens gegroeyt zijn, gelijk haer gedaente uyt-wijst, en de groote pijn, die se in de lendenen maecten, alse wat beweegt wierden. Ick hebber oock, gelijk als van twee te samen gevoecht, so 't schijnt, alse uyt 2. aen een staende pijpkens in de holligheydt quaden, aen malkander gebacken. Soo schrijft Dr. *Dodons* *Obs.* 46. van een graveelige vrouw, die in elcke Nier een steen hadde met soo veel tacken, alser in de selve door-gangen waren.

Hier uyt is dan lichtelick af te nemen 't onderscheyt van de gedaente der steenen. Want al is 't, dat de verscheydenheydt van de steenige stoffe daer al wat toedoet, soo dat de steenkens in de Nieren veel scherper en meerder gehoect zijn, de welke beslaen uyt zant greyns-gewijs aen een gevoecht, en ongelijck gebacken, als de gene, die effen rontsom 't pit groeyen, en niet schorsen vergrooten; soo brengen nochtans alle steenkens meestendeel de gedaente voor haer van de plaets, daer sy haren oirspronck uyt ontfangen. Ick heb veele steenkens gesien, die volkomenlick uytbeelden de holligheydt der Nieren.

6. Hier uyt kan mede genomen werden de reden van de groote, maer niet van de Verwe. Want het strijt tegen de waerheydt, 't gene *Fernelius*, *Mercurialis*, en andere Genees-meesters seggen, dat het Zant in de Nieren altydt root is, na de Verwe van de Nieren. Geen meerder waerheydt en isser oock in 't gene een Siciliaensche Monick, die onlanghs een boeck van de Genees-konste uyt-gegeven heeft, *Campanella*, schrijft, dat alle de steenen van de Blaes wit zijn, en van de Nieren root, hoe-wel met hem staen *Avicenna*, *Valsius*, *Paschalius*, *Fuchsius*, *Berlinus*, *Epiphanius Ferdinandus*, en andere. Ick kan toonen Wit Graveel en steenkens na het over-lijden uyt het vleesch der Nieren gesneden. Soo dat niet van wegen de plaerschen, maer van wegen de vochtigheydt, die de aertachtige stoffe met het zout verbint, eenige steenen root, eenige bruyn, eenige geelachtigh zijn. Ick heb noch onlanghs een drie-bolligh Wit steenken uyt verswooren Nieren sien nemen. Dewijl dan op soo veel plaetschen de steenkens konnen groeyen, soo berispt *Galenus* wel te recht de gene, die den oirspronck van de selfde alleen stelden in de holligheydt, als oock andere, die meenden datse alleen groeyden in het vleesch; en leert wel, datse op beyde plaetschen, als oock in al de vaten, en in alle door-tochten konnen voortkomen, selver mede den geheelen Nier, gelijk hier vooren verhaelt is, beslaen.

7. Wat belangt de Selfstandigheydt, sommige steenen zijn sacht, en weeck, andere hart en vast. Vele breken als sy op de aerde vallen. Sommige kan men met de vinger om stukken wrijven. In tegendeel verhaelt *Brasavolus*, Genees-meester van den Hertogh van Ferrare, datter uyt de Blaes van Dr. *Albert Savonarola* gesneden zijn thien steenen, de welke op de vloer geworpen zijnde, op-sprongen, als kaets-ballen. Dit onderscheyt hanght aen de stoffe, datse wat harder, ofte sachter gebacken is. Indien de selfde van veel aerde is, en weynigh zout, soo valt de steen lichtelick in stukken. Want 't is het zout, dat de steen vast en hart maect. Maer sulcx moet even-wel geschieden na de mate, hier voren verhaelt.

8. Het laetste onderscheyt beslaet in 't *Getal*. Want somtijds isser een, somtijds meerder; te weten, nae dat de stoffe veel ofte weynigh, nae datse haer by een

hout, ofte van een gescheiden, ofte oock in verscheyde plaatschen vergadert is. Maer het gebeurt dickwilder, datter op eenen tijt meer steenen in de Nieren groeyen, als in de Blaes, om dat in de selfde verscheyde vaten, en holligheden zijn, daer de Blaes maer een holligheyt en heeft. En by aldien dese steenkens glat en effen in de holligheyt van de Nieren komen, dan blijvense veel en verscheyde: maer aldaer komende kantigh, scherp, en ongelijck, dan rakense lichtelick aen malkander vast, insonderheyt indien soodanige in de Blaes by een komen. Van die gedaente heb ick verscheyde sien snijden, gelijk offe van twee drie kleynder steenkens te samen gemaectt waren geweest. Hier van is een treffelijcke plaats by Hippocrates lib. 4. de Morbis, alwaer hy seght: *Als de Steen geronnen en boogh in de Blaes geseten is, het Graveel dan afsjescheyden zijnde, en het by komende Zand by dien Steen niet gevoeght, maer vermeerdert en verswaert zijnde, groeyt te samen tot Steen, en op dese wijze groeyen vele Steenen te gelijk.*

Het XXXV. Capittel.

1. Ken-teyckenen van Graveel, en Steen: Pijn in de Lendenen, somtijts op gesette tijdt komende, en wechgaende,
2. Rauw en Dun; Bloedigh, ofte Rootachtigh, Dick, Onklaer, ende Zandigh Water, Ophouden van 't Water dooddelijck,
3. Doorvighen van 't Been.
4. Pijn en opwaerts treckings van 't Klootje.
5. Qualickheyt, Walginge, ofte Braken.
6. Snijdinge in 't Water-maken, met Perslinge, Ken-teycken tusschen Colijck en Graveel.

AL die noch twijfelt of hy deel heeft aen de Steen of aen 't Graveel, Die lese dit hier wert geleert Wat teycken recht is, wat verkeert. Waer uyt ghy seker weten kont Of 't Water, zandigh op sijn gront, Den Steen beduyt, oock kont ghy hier Sijn onderricht, of in de Nier 't Graveel gevoelt wert. Maer al weer Is mijnen Vriend en weerdigh Heer Van oordeel anders, als sy sijn Die d' alderoudsten Medecijn Ontbieden en ons doen verstaen; Hy treckt geen anders raetsel aen, Maer leeft hem selfs, en met bescheyt Weeght hy wat yder letter seyt. Soo vntmen waerheyt, als 't geschiet Met 't oogge dat met klaerheyt siet,

Dat niet voor-oordelt, maer beset,
Op mer, als op den Schrijver let,
En dan beproeft, of inder daet
Niet even soo in swange gaet.
O! ware Leerfught, rechte voet
Daer op de waerheyt treden moet,
Treedt soo al voort, soo sal wol haest
Heel Holland in u staen verbaest,
En ghy sult brengen aen den dagh
Dat niemant in ons Palen sagh.
Een mis-slagh weter meest begaest,
Dat kinders op haer meesters staen,
En dat de gronden van de konst
De Leeraers staen in 't hoofst gefronst.
Mijn Heer en Vriend doet alderbest
Die siet waer 't eerste seggen vest,
Soo gaet hy vast. Want die 't beduyt
Die springht al veel ter zijden uyt,
En selden beurt het, in die sprongh,
Dat niemand eygen sangh en songh,
En, 't wijl hy 't steeld' op sijn gemack,
Dat hy 't geen hals en beenen brack.

AL werdt van vele gemeent, dat het Graveel ofte Steen geen seker Ken-teycken en heeft: nochtans indien men alle de Toe-vallen, die daer van voortkomen wel overleyt, soo sal men uyt de selve seker genoegh kunnen gaen. (Want) Schierlijke pijn inde lendenen, met opstoppinge des Waters, geest te komen, dat steenkens, of dick water sal geloost werden. Dit vervolghet hy breder in 't boeck van de inwendige gebreken. Uyt de Nieren spruyten vier Siekten. In 't eerste wort den Siecken aldus aen-getast. Een scherpe pijn over-zals de Niere, Lenden, en het Teel-balleken dat aen de zijde van die Niere is, hy maectt dickwils sijn Water, en het Water wort allencxkens op-gestopt, en hy wort met het selve oock sandt quijt, en het sant door de Water-pijp uyt-gaende maecte in de selve hevige pijn. Maer wanneer het sant met het water is uytgegaen, sod houdt de pijn op, doch daer krijght hy wederom de selfde pijnen. En als hy Water maecte, soo wrijft hy sijn gemacht van wegen de pijn. Vele Genees-meesters de siekte niet kennende, als sy dit sant sien, meynen dat 'er een steen in de Blaes is. Maer de Steen is in de Nier, en niet in de Blaes. En lib. 6. Epidem. 1. 5. Wanneerse met Spijse versadicht zijn, soo hebbense een beswarende pijn aen de Niere, en sy worden door Braken Slijm quijt, maer als de pijnen boven maen vermeerdert, soo brakense roefstige galle uyt, en dan worden wat verlichtingh. Als sy de Spijse quijt zijn, dan worden se van de pijn verlost, en dan besincken geelachtige sandkens, en sy maken bloedigh Water, en voelen een doorvighen in de Dye, die aen de zyde van de Nier is.

1. Het

1. Het eerste Teycken dan van Graveel ofte Steen in de Nieren is *Pijn in de Lendenen*, somtijts in de rechte, somtijts in de slijcker zyde, na dat de een ofte ander Nier ontfelt is. In 't eerst is het een sware pijn, gelijk offer eenigh gewicht in de Lendenen was, te weten soo langh als het steenen noch steekte in het vleesch van de Nieren, het welck wel in sijn selven ongevoelick is, dan wert die Pijn gewaer door eenige dunne Zenukens daer ontrent zijnde, insonderheydt als door den swellenden Nier, sijn buytenste Vlies gespannen werdt. Dan als het steenen uyt het vleesch door de Pijpkens van de Water-pees komt, dan valter scherpe en steekende pijn: niet alleen om dat de selve nau zijn, en van wegen het hart en vast vleesch der Nieren niet wel uyt-gereckt konnen werden, maer oock om datse zenuachtigh, en dien volgende scherp van gevoelen zijn. Het welck mede de oirsaeck is, dat de grootste pijn verweckt wert, als het steenen uyt de Nier in de Water-pees schiet. Want deselve bestaet uyt een hart vlies, en is niet ruymmer als een stroo. Maer in de gene die vele steenen losen, wert het soo uyt-gereckt, datter een pinck ofte vinger in kan steken, en als dan konnen sonder pijn gemeene steenkens daer door schieten. Voorwaer een groot gemack, maer spruytende uyt grooter ongemack, siet is aenmerckens weerdigh, dat ick niet alleen in andere, maer oock in my selve dickwils bevonden hebbe, als her steenen in de Water-pees komt, ja al tot de Blaes toe neder-geschooten is, eenige Pijn even-wel noch in de Lendenen gevoelt wert. De reden is, om dat de Water-pees haer door de Nier verspreyt, en derhalven door de spanningh dese weerpijn veroirsaeckt. Het welck vele bedrieght, meenende dat niet tegenstaende de langh-duerige Pijn het steenen noch in de Nier steeckt, 't welck nochtans kort daer na in de Blaes schiet, en den armen Mensche van alle pijn en spanningh verlost. Het gebeurt somtijds dat een scherpe pijn, die een steenen schietende uyt de Nier in het beginsel van de Water-pees aen-gebracht hadde, voor een tijdt komt op te houden. De reden is, dat het steenen uyt een nauwe plaats wederom op-schiet in een ruymmer, te weten, de holgheydt van de Nier. Maer als het steenen daer nae weder in de Water-pees daelt, soo komt oock de pijn wederom: de welcke gemeenlick soo lange by blijft, tot dat het steenen in de Blaes gefackt is. Alwaer het sijn uyt-komst soeckende, het Water (by ons de *Kondepis* genoemt) gestadigh doet maken; maer dat gaet terhont over, na de lossingh van 't steenen, 't en zy datter veel Zant volghet, gelijk ick dickwils gesien hebbe, dat nae het af-setten van een steenen, eenige lepels vol Zant af-schoten. Maer indien het steenen in de Blaes op-gehouden wert, dan vergroot het aldaer op de manier hier boven verhaelt, en dan maect de stecke sijn water met pijn. Dese Pijn heeft somtijds sijn om-loop: waer van ick een seer vreint, en

wonderlick exempel sal by-brenghen. Een wel bekent borger deser stede, out vijftigh jaren, was ontrent anderhalf jaer met de steen in de Blaes gequelt geweest: de welcke, als hy drie weken ellendige pijn gehad hadde, bleef dan weder drie weken geheel bevrijt van alle weedom, gelijk al of hy wel te pas ware geweest, maer de drie weken voleynt zijnde, quam de pijn wederom, soo recht op den tijt, dat het nimmermeer eenen dagh, ja niet een uyr en verscheelde. En het geene niet minder te verwonderen staet, drie vier dagen voor de weder-komst van de pijn, quam daer een grooten stanck uyt sijn geheel Lichaem, met een benauwtheydt, en geswel van het slijcker been: dan dit geswel verdween, als hy wat op 't bedt gingh leggen. Onder-tusschen was sijn Water altijdt duu, en geel, doch een weynigh na het roode treckende. Hy hadde tweemaal uyt-gestaen om gesneden te werden, dan men konde geen steen beslaen, de derde reys is hy gesneden van een steen, wat grooter, als een duyven-ey, sonder dat hy na het snijden eenige verlichtinge van pijn vernam, tot dat hy den achtthienden dagh van de pijn, en met eenen van 't leven verlost werdt. Het doode lichaem geopent zijnde, sagh men dat de Huyt en de Spieren van den buyck gaef waren, 't Net meest vergaen, de Dermen rontsom aen 't Buyckvlies vast, als oock de Blaes. Dese was van buyten blauw, van binnen vol dicke en etterachtige vochtigheyt. De Nieren waren beyde bleyck, en slap: de rechte boven, en de slijcker onder aen swart, maer minder als de rechte: in de holligheyt van beyde was een weynigh grof en wit zant. De Melck-vaten, en Water-pesen heel wijt. Ick wenschte datter eenen nieuwe *Oedipus* opstont, die ons dit raedtsel konde uytleggen, en reden geven van alle de verhaelde Toevallen. Te weten, waerom dat de Pijn so effen op den gesetten tijt wederom quam, en waerom datse als een voor-bode hadde, de benauwtheyt, met geswel van 't slijcker been? Dewijl de oirsaeck van den om-loop der Koortsen, gelijk *Galenus* schrijft, seer swaer is, ja dat *Mercurialis* wel vermaent, datter uyt de schriften van de Geneef-meesters geen onweder-leggelicke reden kan gevonden werden: so en is 't niet te verwonderen, dat wy in dese sake oock gedwongen zijn de swackheyt onses verstants rondelick te bekennen. De Verssen van den Poëet *Lucretius* sullen hier niet qualick te pas komen, die uyt het Latijn aldus vertaelt zijn:

*Dat de Mensch zoud' alles weten,
Heeft Nature niet begeert.
Hy siet meest door duyf're spleten,
Schoon hy wijs is, of geleert.
Sy en laet haer niet door-gronden,
En oock aen ons breyn verbiet
T geen sy rontsom heeft bevonden,
So dat sulcx geen Mensch en siet.*

Onder

Onder welke dingen al en is de oirfaeck van den om-loop in de siecken de minste niet, en dat de selve schijnt te gaen boven de palen van 't Menschelicke verstant: soo is het even-wel beter, daer nae te slaen, als geheel stil te swijgen.

Het oudt gebreck in 't vleesch en verwe, betoonen genoegh dat de Nieren zijn belet geweest beyde haer werckinge uyt te voeren, dat is, gelijk wy geseyt hebben, 't Bloet te helpen koken, (hier van daen quam het Geswel in 't been, maer een kleyn beginfel van Waterfucht, waerom het oock lichtelick vergingh) en het selve van de Wey te scheidten. Ende hierom en heeft de Steenige stoffe niet te degen onder het Water gemengt geweest, en is derhalven gaen sitten, en in steen verandert: oock een weynigh bloets in 't uytterste van de kleynste aderkens, ofte in 't naeste vleesch, daer die swartigheyt was, vergadert zijnde, en door het gestadigh toe-vloeyen van 't Bloet allencxkens vermeerderende, en door gebreck vande Nier verdervende: als dan niet alleen door sijn hoedanigheyt, maer nae den tijt van drie weken oock door sijn menighe dit quaet bloet de nature moeylick viel; soo schooter een deel van 't selve, in die tijt van wegen de bedervinge verdunt zijnde, door de Melck-ader in de Holleader, van daer in 't Herte, ('t welck de oirfaeck was van de Benauwtheyt) en van 't Herte werde het dan versonden door het geheele Lichaem, en gaf alsoo door de openheyt van de huyt een algemeene stanck, en als dit drie, vier dagen geduert hadde, en dat het bedorven Bloet, door den om-loop des bloets, hier voor in 't 29. capittel No. 5. vermeldt, gestadigh wederom in de Nieren gedreven werde, soo is ten laetsten de gevoelende kracht van de Nieren geprickelt, en heeft 't selve door de Water-pesen gefonden nae de Blaes. Als het aldaer door sijnen quiden aert de uyt-drijvende kracht oock perste, soo woude de Steen mede met geweld uyt, 't welck den armen man de groote pijn gemaeckt heeft. De eerste oirfaeck hier van is geweest de slijmerige stoffe, die wy in de Blaes gevonden hebben, alwaerse uyt de Nieren op den gesetten tijt gekomen was. My heeft goet gedocht dese reden hier te stellen van de verhaelde Toe-vallen, niet dat ickse voor vast en bondigh zoude derven verfekeren: maer veel eer om de Geleerden een spoor te geven tot nader onderzoek. En voorwaer in soo een sware en duytere sake magh men wel seggen met een Griecx Poet:

*K. hende voor den besten raets-man,
Dieter alderdighst nae slaen kan.*

Maer waerom dat juist elcke reys op de drie weken de Pijn op hiel en weder quam, en zoude ick niet meerder uyt kunnen leggen, als alle de Geneef-meefters tot noch toe hebben kunnen doen in de reden te geven, waerom dat in de Koortfen het Slijm van het Bloet alle daegh, de Gal over den anderen dagh, de Swarte Gal over den derden dagh haer bewegen. Om welcken knoop te ontbinden, alsoo de grootste ver-

standen van alle Eeuwen besigh zijn geweest, en evenwel niet by-gebracht en hebben, dat my voldoet: soo zoude ick van dien om-loop wel derven seggen 't gene eertijts Xenophanes seyde, gelijk Varro beschrijft, *Het meenen hier van is by de Menschen, maer het weten by Gods.* Een seer gelijk exempel wert beschreven by Dr. Manardus, Professor te Ferrare, van een seker Geneef-meefters, die even alle vijftien dagen, verviel in het op-houden, en pijnelick water maken, drie ofte ten langsten vijf volgende dagen, en de vordere tijde geheel bevrijt was. Manardus schrijft, dat dit door geen steen en konde geschieden, niet tegenstaende dat een ander treffelick Geneef-meefters, en de Siecke selve het daer voor hielden. Maer wy zullen de woorden en redenen van Manardus hier voort-brengen uyt den 2. Brief van het 12. boeck. *Indien, seyt hy, dese Toe-vallen by gebeurte, van den Steen komen: soo moet een van beyden zijn, ofte dat de Steen gestadigh in de Blaes is, ofte dat hy aldaer uyt de Nieren komt.* Indien by in de Blaes is, soo en kander geen reden by-gebracht werden, waerom datter soo veel tijts tusschen beyde den Siecken ongeguelc laet, en dan recht op den geseten tijt weder keert. *Het zoude misschien wel kunnen gebeuren, dat by niet alrijde even groote schade zoude doen, maer minder oft meerder, nae dat by ofte binnen in de bolligheyt lagh, ofte voor nae den krop toe geschoten was. Maer indien sulcx zoude wesen, soo en kan ick niet sien, hoe dat al die Toe-vallen juist op een sekeren tijt weder komen.* Het zoude oock licht vallen, als by ontrent de krop van de Blaes, gevonden werde, met schudden van 't lichaem, gelijk Galenus beveelt, ofte met eenigh prouf-yser, den selven in ruymte van de Blaes te stooten, waer door dan de Toe-vallen, ofte in 't geheel, ofte meefters deel zoude op-houden: daer nochtans die Geneef-meefters van beydes verfocht hebbende, noch door het schudden met de beenen om boogh, noch door het stooten van een prouf-yser, Catheter genoemt, in den hals van de Blaes, gesuyghende geenderhande laeffenis gevonden te hebben. So dat geensins te gelooven staet, dat dit by beurten op-houden, die pijnelick water maken, geschieden kan door een Steen, die gestadigh in de Blaes is. Maer dat sulcx oock niet en gebeurt door een Steen, die uyt de Nieren in de Blaes schiet, bevoont de uytkomst selve. *Want indien sulcx was, soo moeste nootsakelick alrijde voor het op-houden van die Toe-vallen, een Steenken afschieten: anders zouden wy weder komen tot het gene nu weder-leyt is, te weten, van den Steen, die inde Blaes blijft, de welke al in 't, dat by nu minder dan meerder moeyelicheyt aen kan doen, soo en kan by nochtans sulcx op geenen geseten tijt by-bringen.* Hier uyt wort klaarlick besloten, ofte datter geen Steen in de Blaes en is, ofte indien hy daer mocht wesen, datter een ander selven niet moet gevonden werden. De welke ofte met den selven niet belangt; ick meene, gelijk ick in 't voor-verhaelde exempel gesien hebbe, dat de steen hier mede geweest is: de naeste oirfaeck van het ophouden en pijnelick water maken, het welck oock een ander treffelick Geneef-

Geneef-meester, en de Siecke selve, sonder twijffel door eenige redenen, alsoo geloofden: en dat de voorgaende oorfaeck is geweest eenige scherpe Vochtigheyt, den Steen voor-stootende, de welcke op haren gesletten tijt van boven in de Blaes vloeyde. Hier en strijdt niet tegen, dat men hem niet heeft konnen gewaer werden, dewijl ick sulcx dickwils hebbe gesien in de gene, die na haer over-lijden een grooten Steen in de Blaes hadden, de welcke men te voren niet en hadde konnen vinden. Want de Catheters jaе seifs de Vingeren in 't eynde gesteken, misfchien, als de Steen verre van de krop der Blaes leyt, of dat hy met veel glade en slijmerige Vochtigheyt omwonden is. Dat hy oock in een Vlies besloten zijnde, met geen proef-yser onder-vonden en kan werden, getuygen onder andere Mercurialis Conf. 36. en Pars in het 16. boeck van sijn groote Heel-konste op het 39. Capittel. Soo schrijft Hollerius, dat in seker Koopman, die al de reykken hadde van een Steen in de Blaes, het selfdemet een Catheter niet konde onder-vonden werden: en dat men evenwel in 't doodelichaem vondt 2. steenen, elck van 5. loot, en in een besonder vlies besloten.

2. Het tweede reykken van de Steen werdt genomen uyt het Water, 't welck in de Graveelige meelt rau, dun, en waterigh is, soo van wegen de verstoppingh, als (namijn gevoelen) van wegen, dat de bloetmakende kracht der Nieren vermindert is. Maer als het steenen hem begint te roeren, dan is het Water in 't eerst wat rotsachtigh, daer na schietende door de nauwte van de Tapelachtige uytsteekfels, doorboort het vleesch: en dan valt het Water wat bloedigh. Norders uyt de Nier gedreven zijnde, indien het de Water-pees niet geheel en verstoppt, so is 't Water veel, dick, en onklaar, somtijts met eenige kleyne draeyen, en zant in de gront. Maer indien de Steen soo groot is, dat hy niet dooren kan, en in de Water-pees blijft steeken, dan houdt hy 't Water geheel op, en veroorsaect de doodt. Waer van verscheide exempelen aen-ghemerckt zijn by Doctor Trincavellius, 10. 9. ende den grooten Heel-meester Paré 24. 19. Het is oock geen wonder. Want de wey wordt met het Bloet verdeelt door 't geheele Lichaem, de welke de natuerlike warmte van de deelen uyt-bluscht, en verhindert datse niet gevoedt en yerden, om dat soo dunnen voedsel niet en kan aen-groeyen en bekliven. Veeltijts, als het Water na beneden geen scheut en heeft, wordt het naer de Hersenen gevoert, ende veroorsaect een onverwinnelijke Slaep-sucht, waer van ick gesien hebbe dat veele met een op-stoppinge des Waters van viif, ses, seyen dagen, sonder van eenige pijn te klagen, geduerigh slapende zijn gestorven.

Durcaus in de aenteyckeningen op het eerste Boeck van Hollerius, van de inwendige Sieckten, capittel seiven-en-veertigh, brenghet dit gebreck onder de Slaep-

koortse: Maer alsoo de gene die soo slapen, die ick altoos gesien hebbe, geen Koorts en hadden, soo wilde ick liever den onnatuerliken Slaep, ofte Slaep-sucht toe-schrijven. Noch minder behaeght my het gevoelen van Jacotius, de welcke schrijft *comm. 1. ad Lib. vij. sect. 11. Aph. xvj.* dat het qualicken onder de soorten van Slaep-sieckte gereckeent wordt. Dese plazers om datse seer klaer van dit gebreck handelt, sal ick hier by setten. *Bysonderlijck*, seyt hy, als het Water veele dagen blijft op-gestopt, soo keert de wey, de welke tot in de Water-pisen, ofte de Blaes niet en kan door-vloeyen, wederom na de boven-gelagene deelen, vordruckt de Lever, besmet ende verkouwt het Bloet, ende op 't laetste het quaet aen de Hersenen mededeelende, ende de Geesten eensdeels verkouwt, eensdeels besloten zijnde, brenghet een doodlike loomigheyt of doovigheyt aen.

Gelyck my over weynige dagen voorsydt hebben van een Oudt Man van Arles dat hy sterren soude, de welke koris daer nae slaperigh geworden zijnde, ende gelyck die gene meenden, die by hem saten, soe-jens rustende, is Overleden.

Want soodanigen doovigheyt, soo in dese, als oock in de Uytfinnige bedrieght de onrvarene onder schijn van Slaep, om dat de pijn, het Waken, Onrust en diergelycke schijnen te stillen. Het is nochtans geen Slaep maer doovigheyt, en daer wyt komt een versterkinge, in welke de verstroyinge van de Natuerlike warmte, het welke de grootste verkouwinge is, neemt niet alleen de werkingen des verstants wegh, maer verhindert oock terstont in 't begin dat de inbeeldende krachten der Hersenen haer werck niet en kan doen, om dat de selfde door warmte volbracht word.

Wel laet de doovigheyt een oorfaeck wesen van den Slaep, nochtans om datse gelyck als in den Slaep begraven zijnde, ghelijck Virgilius spreeckt, sterren, waerom en sullense niet slaperige en Slaep-suchtige genoemt worden?

ICK hebber gesien, die, na datse langh met koude pisse hadden gequelt geweest, ten laetsten een Op-stoppinge des waters hebben gekregen, met seer hevige pijn in die zijde, in de welke den Steen de Water-pees hadde verstoppt; andere hebbe ick ghesien die gheen pijn en hadden, in welckers Nieren een hardt geswel oock van een gesweer komende, ende oock somtijds een Steen gevonden is, en datse beyde, om het weder-keeren van de wey of water nae de bovenste deelen, met Slaep bevangen zijn-gheweest, uyt den welcken sy met moeyelijckheyt gheweect zijnde, op het gene men haer vraegde nauwlicx antwoordden, ende tefstont wederom in slaep vielen: niet anders dan ofse een Slaep-dranck hadden in-genomen. Die soo gestelt zijn, hoe-welc naderhandt veel Waters maken, die steeven nochtans; om dat de quaet-aerdigheyt des Waters te diep in de Hersenen is in-ghedruckt.

Derhalven hebben die een grooten mis-flagh die in tijt van Pest haer eygen water drincken, 't welk wel een middel is dat de sweet-gaten opent, maer seer quaet voorde Maegh. Want als de Nature den dienst des Waters heeft gebruyckt om het Bloedt te verdeelen, dan drijft die het selve uyt als yet dat haer moeyelick en lastigh valt. *Durcius* verhaelt van eenen, die Slaep-suchtich geworden zijnde van Lammigheyt, en niet van verstoppinge, te weren om dat het Water was terugge gekeert na de Herfenen; in 't eerste hadde hy pijn in de Nieren: het Water werde op-gehouden, niet om dat de doorgangen verstoppt waren, maer om dat de kracht van de Herfen-vlicien verfwackt waren, en de Nieren verloren hare kracht van water-maken, waer door 't Water is op-gehouden geweest: als hy met Nardus-olie aen de neusgaten, ooren, rug-graect en de Nieren gestreken was, soo heeft hy overvloedigh Water, wel tot drie pinten toe gemaect, maer die Slaep-sucht die vervolgens gekomen was, is niet door het weghnemen van de oirtaeck, waer van de eerste Sieckte ontsaen was, geholpen, om dat de venijnige hoedanigheyt van het Water, gelijk wy geleyt hebben, in de Herfenen was in gedruickt.

Seker Hop-man van de Borgery, dien ick voor desen somtijts eenige steenkens quijt gemaect hadde, verviel onlangs wederom in de gewoonlicke Pijn van de zijde, met gestadigh braken, soo dat hy niet en konde inhouden. Maecten weynigh, en dickwils water: doch sonder sijdinge, ofte steecten in de krop van de Blaes, met verscheyde Clysteryen, Stovingen, en andere Geneef-middelen, die hem te voren wel geholpen hadden, werde sijn Pijn somtijts wel wat verlicht, doch noyt geheel wech genomen. Het luttel

water-maken bleef hem oock by. Waerom hy gestadig klaeghde, dat het selfde hem seer benauwt maecte. Den twintighsten dagh, nae dat hy voor den middagh noch tweemaal van het bedde, en wederom daer

op selver gegaen was, seyde te gevoelen, dat het Water hem na bovenen op-stijghde, waer door hy aen den middagh, als half sluymerende, quam te sterven. Het lichaem des anderen daeghs geopent zijnde, werde bevonden, dat de rechter Nier gantsch verfworen was, de (1) slincker geheel losch, en als door-weycks in-hebbende een wit stecken, als een Turcks boonken, een ander (2) grooter, en langwerpigh, op de dickte van een pinck, stekende in 't voorste van de Water-pees, (2) die oock soo wijt uyt-gereckt was. Boven aen het selfde hing een drie-kantigh hoofd, dat in de Nier staeck, van groote en gedaente gelijk hier tusschen 1 en 2 uyt-gebeelt is: als mede (4) die van *D. Paulus Voccius*, in 't voorgaende Capittel beschreven. Waerom het niet te verwonderen en is, dat oock de beste middelen, soo weynigh holpen. Bleeck mede de reden, waerom 't Water wel meestendeel, maer niet al sevens tegen gehouden was geweest te weren, om dat de steen kantigh zijnde, noch een weynigh voor-by de onevenheyt hadde door laten loopen.

Hippocrates schrijft in sijn boeck van de inwendige Gebreken, wanneer het Water zandigh is, datter een steen in de Nieren steeckt, en berispt de oude Geneefmeesters, die meenden, dat sulcx een teycken was van een steen in de Blaes. En *Galenus* leert hy nochtans selve in de 79. Kort-bondige Spreucke van sijn 4. Boeck. *Galenus* siende, dat dit recht tegen malkanderen ging, seyt in sijn uytlegginge, dat alser Zant in 't water is, het niet altijdt in de Blaes en hapert, maer oock in de Nieren; en dat derhalven een mis-verstant in die spreuke is, het zy dat *Hippocrates* selve, de helft van de reden versuymt heeft, ofte van den uyt-schrijver over-gelagen is: want 't zy daer een steen in de Nieren, het zy in de Blaes groeyt, datter altijdt zant met het water af-schiet. *Philorheus*, een ander Griecx uyt-legger, meent dat *Hippocrates* alleen van de Blaes gewaght maecte, om dat in de selve, van wegen datse een groote holligheyt heeft, dickwilder, als in de Nieren, Steen groeyt. Maer dat sulcx onwaerachtigh is, beroont de dagelicksche bevindinge. Het gene oock, dat *Galenus* toe-brenghet, en maecte de Spreucke niet waerachtiger. Want het is kennelik, datter vele Menschen fant quijt werden, die noch in de Nieren, noch in de Blaes eenige steen hebben. Vele zijnder oock mee de steen gequelt, die even-wel geen Zant in 't water en losen. De *Johannes Heurnius* getuyght, dat hy eertijts een Edel-man heeft doen op-snijden, die veel steenen in de Nieren hadde, waer van te voren noyt eenigh teycken geweest was, dan dat hy nae het rijden te paert somtijts wat bloedigh water maecte. Sels nae het overlijden van den selfden *Heurnius*, werden in sijn Blaes gevonden 7. Steenen, gelijk een Ocker-noot, wegende elck een half loot: daer hy nochtans in sijn leven geen teycken van Zant oyt in sijn water vernomen hadde, gelijk my gedenckt eertijts verstaen te hebben, uyt sijnen soon den hoogh-geleerden *Orsibo Heurnius*.

Hernius, Professor in de Geneef-konste en Ontle-
dinge tot Leyden. In tegendeel schrijft *Cardanus*, dat
hy nu dertigh jaer alle daegh veel, dan root, dan wit
Zant quijt geworden is, sonder het minste achterden-
ken van steen in de Nieren ofte Blaes: en doet daer by,
te gene ick getuygen kan waerachtigh te wesen, datter
nauwelcx van thien menschen een gevonden wert, die
geheel bevrije is van somtijds Zant in 't Water te lo-
len: daer men even-wel weynigh Graeveelige siet, en
noch weyniger, die met den steen in de Blaes gequelt
worden: en datter in tegendeel vele steen hebben, die
even-wel geen Zandigh water en maken. Dewijl dan
dit soo klaer is, als de Son, so en is 't niet vreemt dat de
uyt-leggers van *Hippocrates*, aen sijne vermelte spreu-
ke geen nouwen en weten te setten, om de selfde van
onwaerheyt te bevrijven. Ten past mijne kleynigheyt
niet, om dit by te leggen, en onder soo uyt-nemende
Mannen mijn oordeel te spreken: nochtans en kan
ick niet naerlaten om de aengename heugenis van
den hoogh-geleerden *Dr. Santorio* te verweisen, alhier
te stellen: te gene ick te Padua in 't jaer 1616. 't sijnen
huyl (gelijk hy ons niet alleen by sijn Siecken bracht,
maer oock buyten de *Universiteyt* in 't bysonder onder-
wees) als my by lotinge de uyt-legginge van de ver-
melte spreucke toe-viel, antwoorde. Namentlick, dat
de waerheyt in de selfde konde vast gemaeckt wer-
den, alser maer een woort uyt-geleyt werde tegen
den sin van de uyt-leggers, maer niet tegen den sin en
gewoonte van *Hippocrates*. Dat dit was *Isidrus*, het
welck sy uyt-leyden besinckt, maer dat my beter dacht
op-hout: om de sin te maken, dat die met de steen in de
Blaes gequelt zijn, in welckers water het Zant op-
gehouden wert, 't welck te voren plagh af te schieten.
Want sulcx en kan niet ontken worden. Nu dat oock
die beteyckeninge van dat woort by *Hippocrates* niet
vreemt en is, blyckt daer uyt dat hy hee woort daer af
komende, te weten *Hypostasis* somtijts neemt voor het
ophouden van eenige vochtigheyt, die anders gewoon
is uyt te vloeyen, gelijk *Galenus* schrijft in sijn uyt-
legginge op *Hippocrates* van de Geleden. Dat sulcks
mischien mede bevestigt konde werden, om dat hy in
die spreucke, geen gewagh en maeckte van af-setten,
gelijk hy dede in de voorgaende. Ofte dat men oock
de aengenomen oversettinge konde aennemem, indien
besinckt verlaen werde, niet van 't besincken in de
water-pot, maer van het neder-setten in de Blaes.
(*Mercatus* in 't 4. Boeck van de inwendige Sieck-
ten, Capittel 11. geschreven hebbende, dat 'er geen
onskerder Teycken en kan gevonden worden, om aen
te wijzen dat 'er een Steen in de Blaes is, dan Zandigh
Water: nochtans om dese Spreucke geloofbaer te
maken, stelt hy onderscheyt tusschen Zandt, en Zan-
dige of savelachtige besinckinge: als bestaende niet
uyt Zandekens, maer uyt stuckjens en platte, kleyne,
half-slijmige, en by na aen een gebackene deeltjens,
de welke van de Steenen af-schulferen door de dick-

wijlige bewegingen. Dat bewijst hy daer uyt, om dat
in de Wateren van die gene, die met den Steen gequelt
zijn, als sy Steen-brekende Genees-middelen hebben
in-genomen, een groote Zandtachtige besinckinge
wort gevonden. Soo heeft *Hippocrates* geseyt in sijn
4. Boeck van de Sieckten, dat in de beweging van het
samen-wrijven en slooten van verscheyden Steenen, eenige
Sandtachtigheyt af-morselt, en met het Water wort wy-
geloost. *Cardanus* in de verklaringen over het Boeck
van *Hippocrates* van de Lucht, Plaetsen, en Wateren,
in de 51. lesse, leyt dese Kort-bondige Spreucke uyt,
dat 'er een Steen in de Blaes is, als 'er zandtachtig-
heyt besinckt, en niet aen de water-pot hanght. Het
is een bedriegelick Teycken van de Steen der Nieren,
indien, 't gene *Hippocrates* seyt, rosch, of geel zandt
(*Galenus* gelijckt het by de couleur van Sandarac of
Bergh-root) met het Water wort geloost. Want wy
hebben boven geseyt dat 'er oock wit zandt in de Nie-
ren groeyt. Aengeliën nochtans dat het zandt, dat uyt
de Nieren komt, veelrijts roschachtig is, soo oordeelen
wy dat dien Prince aller Geneesmeesters geen beril-
pinge weerdigh is. Hier heeft plaets, 't gene de groote
Scaliger in sijn 271. oeffeningh, aen *Cardanus* ant-
woort, de welke tegen *Aristoteles* ontken hadde dat
weynigheyt van Tandem, kortheyt des levens beteyc-
kent, door dien *Suetonius* schrijft dat de Keyser Augu-
stus tot den ouderdom van ses-en-tseventigh jaeren
gekomen is, en nochtans weynige kleyne, en rouwe
Tanden gehadt heeft. Maer, leyt *Scaliger*, ghy en hadt
met een exempel de achtbaerheyt van soo grooten
Man niet behooren te verminderen. Want foodanige
gevoelens zijn geensins noodzakelijck: het is genoegh
datse meestendeel waer zijn. Groote en oneffene Stee-
nen scheuren somwijlen soo de selfstandigheyt der
Nieren, datse gelijk *Hippocrates* heeft geseyt 6. Epid.
cit. het Water bloedigh maken: oock somtijts, maer sel-
den, worden met dick Water, naer het getuygenisse
van *Hippocrates* in 't 4. boeck van sijn Kort-bondige
Spreucken 76. kleyne vleeschkens van de Nieren uyt-ge-
loost, 't welck oock van de Nieuwe Geneesmeesters is
aengemerckt. *Galenus* seydt dat dese vleeschkens de
selfstandigheyt van de Nieren zijn; en alhoewel hy
in de uytlegginge van dese plaets ontken dat hy die
vleeschkens noyt gesien en heeft: nochtans in 't eerste
en seste van de beschadighde deelen schijnt hy 't selve
te bekennen, wanneer nu de scherpigheyt van het ge-
sweer de deeltjens der Nieren door-gebeten heeft:
gelijk als in Teeringh stuckjens van de Longe wor-
den uyt-gespogen, en in den Rooden Loop af-schae-
fel van Dermen wort geloost.)

Dese over-settinge is als vreemt op-genomen, en
my wederom door sijne brieven in bedenckinge ge-
bracht, by den Hoogh-geleerden *Plempius*, Professor
te Loven: dan mijn nader redenen siende, heeft de self-
de niet ongerijmt gevonden. De onvergelyckelike
Heere *Salmasius*, Ridder, en Raedt des Konings van

Vranckrijk, hier over van my gevraecht zijnde, spreekt in een geheel boeck (dat sijne Ed. te Leyden met mijne brieven heeft laten drucken) de oude Over-settinge voor, en brengh daer toe vele geleerde redenen by: die ick wederom beantwoorde, gelijk te sien is in het geene by de Elseviers gedrukt is, en nu hier achter nevens andere brieven overgeset, nae te sien No. XV. Dit gaet altydt vast, dat de ondervindinge (en waer op staet anders de Genees-konste?) recht voor my is. En sulcx getuyghet onder andere, den vermaerden *Meyssoner*, Genees-meester van den Hoogh-gemelten Koningh, die my oock schrijft, hier van met den Heere *Salmasius* gesproken te hebben, hier achter onder de brieven No. 44. en 46.

Groote en getackte Steenen maken somtijts sulcke scheuringh in het vleesch der Nieren, datse het *Water* geheel bloedigh maecten: jae oock, doch selden, yet vleeschachtighs af-setten.

3. Het derde Teycken van een Steen in de Nieren stele *Hippocrates*, in een Doovigheyt van 't been aen de zijde, daer het steenken is. De oorsaeck hier van leggen *Dr. Langius* Genees-meester van de Pals-Graet, en de vermelte *Iacor*, op een vervollinge van de tacken der groote Aderen, waer door de Zenuwen ende Spieren zouden gedrukt werden. Hier in schijnen sy *Galenus* gevoight te hebben in 3. *Epid.* die schrijft aldus: *ben doore pijn tot in het been af-dalende, geschiet van wegen de vaten die op den rug leggen, namelijk de holle-ader en groote slagh-ader met de Nieren en Dyenen gevoight zijnde, want die komen seer groot in de Nieren, daerna heys de se vaten gescheiden zijnde in twee, loopt in beyde de Dyenen, en verspreyden ben daer door.* Maer de wijl de Aderen in dit gebreck soo seer niet vervult en werden, dat sy de Spieren benauwen, soo dient er een ander oorsaeck van dese Doovigheyt by-gebracht. Dese is een persinge van de Spieren, *ziet* genoemt, daer de Nieren op-leggen, die het Been doen buygen: ofte een benauwinge van de Zenuwen, die in al de Spieren van 't been verspreyt wert. Hier door en kan de Geest, die uyt de Hersenen door de Zenuwen tot gevoelen van al de leden gefonden wert, in de Beenen niet komen: 't welck een Doovigheyt veroorsaeckt, even gelijk men voelt, als het een Been wat over het ander leyt, ofte als men wat lang op den elle-boogh leunt. Gemeenlick seyt men daer van, dat den arm of het been slaept. Nu dit neerdrucken geschiet door de hardigheyt en 't gewichte van den steen: want een kleyn steenken en maect de doovigheyt niet. Maer by een grooter en slaept niet alleen de Dye aen de zijde van de Nier, in de welcke de steen is, maer het geheele ruggen-Mergh wert oock somtijts soo gespannen, dat de siecken haer Lendenen nauwelix kunnen bewegen.

4. Het Vierde teycken is pijn en opwaerts treckinge van het klotje dierzijde, daer het quaer zijt plaetse heeft. De reden hier van is om dat de steen die

de Nieren en hare vliessen spant; en met eenen dena-burige vaten, die na de klotjens gaen, en daer in geplaat worden, opwaerts treckt.

5. Het vijfde Teycken is een groote *Quadickheyt* en *Walginge*, soo dat de gene, die een Steen uyt de Nieren schiet, geenderley spijs en konnen gebruycken, ofte braken de selve ten eersten wederom uyt. Ick heb dickwils in my selven bevonden sulcken om-werpinge van de Maegh, dat ick geen in-geleyde Kers en konde in-houden. De oorsaeck is, om dat de Nieren door het Buyck-vlies aen den lossen derm vast zijn, gelijk *Galenus* schrijft, ofte gelijk *Avicenna* meent, om de verknochtinge met de Lever, en daer door met de Maegh van wegen de Suygh-aderen: ofte liever, om twee kleyne Zenukens, die de Nieren van de Maegh ontfangen, en om het be-sluytende vlies, 't welck de Vliesen bekleet, en spruytende van 't Buyck-vlies, aen de Maeg gehecht wert.

Als dan de Nieren van de steen geprickelt werde, soo werden oock met eenen geprickelt die twee Zenuwen, en het buytenste Vliesen, en daer door wert de Maegh mede geport om van haer te weren, 't gene haer moeyelick valt, en soo komt de siecke tot braken. Hier van is 't lichaem meest altyt beneden soo gefloren, datter nauwelix een wint uyt en kan, gelijk ofte al de Nature na boven; en 't Lichaem onder toe getrocken was. In 't eerste brakense veel slijm uyt; door dien 't selve in de Maeg is, insonderheyt in de gene die veel of groove en slijmerige kost gegeten hebben. Daer na volght gemeenlick groene Gal, om dat door de Pijn seyt *Galenus*, en 't waken 't Bloet verdoeven is, voornamelijk indien se met eenen de Koortse, of lang ge-vast hebben. Als die aenhout, komen se oock enckele Gal te braken, het welck met groot gewelt geschiet. Maer het braecken, ja de meeste andere Teyckenen van het Graveel komen soo na met de pijn van 't Colijck over een, datse oock de geleertste Genees-meesters bedrogen hebben. *Galenus* bekent dat van sijn selven rondt uyt, in het tweede van de befehadtighe deden, met dese woorden: *Ick ben indachtigh, dat my eens een heftige pijn over-quam, soo dat my docht, dat mijnen Onder-buyck met een boor doorboort werde; aldermeest in die ruymte daer de Water-pesen van de Nieren tot aen de Blas reyken: een Clisterie gebruycke hebbonde, soo ben ick met ord-groote pijn quijt geworden een rochzigheyt, gesmolten glas gelijckende: Ick meyn den seckerlijck, dat in ene van de Nieren een Steen most suten: soo seer (geluck het my docht) was dese soorte van pijn gelijk als doorborende: maer die rochzigheyt geloost, en de pijn gesilt zijnde, bleek het klaer-lick, dat geen Steen de oorsaeck en was geweest. In het tegendeel heb ick voor twee dagen een exempel gesien in *Bever-lands*, in de Hu/vrouw van een Dijk-graef, de welke een *Wond-meester* (die hem veel liever voor-staen) gelijk als het Coljek hebbende, met heete planckkens op den Buyck te leggen, wil-*

de genesen: de welke ick, daer by gehaelt zijnde, terbont hebbe doen weghnemen, en een *Clisterie* ende *Stovingen* gebruyckt hebbende; en *Salpeter* met *Wijn* in-gegeven zijnde, soo heeft de vrouwe, de welke van pijnescheen te sterven, een *Steen* geloost hebbende, wederom gelijk als een nieuw leven gekregen. Nademaal dan het gene voor 't *Colijck* goet is, een *Graveeligen* kan quaet doen, soo is het wel de pijn weert, de *Teycken*en by te brengen, door welke het eene van het ander kan onderscheyden worden.

Na dien dan dit *Braken* van *Slijm* en daer na van *Gal* oock plaats heeft in 't *Colijck*, en als 't selve komt in de *Kronkel-derm*, daer hy voor by de *Nieren* draeyt, insonderhey in de *slincker zijde*, al waer hy nauwer is, dan valt de pijn van 't *Colijck* heel qualick van 't *Graveel* ofte een *Steenken* te onderscheyden, waer door dickwils verkeerde middelen gebruyckt werden.

Maer twee *teycken*en zijnder, die het verschil aenwijzen, de gelegenthey van de pijn, en de leger-plaets van 't pijnlick deel. Voor eerst en is de pijn in de *Nieren* so scherper niet, als 't *Colijck*. Daer benevens als de pijn hooger is, dan de *Nieren*, so en is 't geen *Graveel*, maer *Colijck*. Noch spreyt het *Colijck* hem veel vorder uyt, gelijk de *Kronkel-derm* de ruymste van al de *dermen*, den geheuen buyk doorloopt: De pijn van 't *Graveel* blijft vast op een plaats, en binnen de palen van de *Nieren* bestoten, en als het *steenken* na de *Blaes* gaet, dan volght de pijn oock den wech van de *Water-pees*. In het *Colijck* bevoelt men oock meer *Rommelingh* in den buyk, als in 't *Graveel*. Het *Water*, gelijk geseyt is, valt in 't *Graveel* een st duren rauw, daer na weert het mer zant, *steenken*, ofte bloet geloost. Maer in 't *Colijck*, ofte om dat voor de *Gal*, den wech na de *Dermen* gesloten is, ofte dat het *Gal-blaesjen* als geschut en geroert werdt, valt het *Water* in 't begin rootende dick. Hier-en-boven verneemt men in het *Colijck* noch de doovighey van 't been, noch andere *teycken*en, die wy van het *Graveel* verhaelt hebben.

Galenas onderscheyt dan dese alsoo; 6. de *Los. Afsch. 2.* De *Walginge* en het *Braken* zijn veel swaerder en gedueriger, in het *Colijck*. Endie soo gestelt zijn *Braken* sekere *slijmige* en verdorven dingen uyt, daer in de *Graveelige* verre overtreffende: en sy houden haer vuyligheyd meer in, soo dat se oock niet eener wint laten, ofte op-rijsen en konnen. Dickwils schijnt oock de pijn gelijk als ront te gaen, en ruymmer plaetsote begripen: somtijts wort se in verscheyden plaetsen heviger: Maer de pijn van 't *Graveel* blijft gestadigh op een plaats. Als dan de pijn hooger is, dan de *Nieren*, dat is een kennelick *Teycken* van *Colijck*: maer indien se vast blijft in een plaats, te weten, daer de *Nieren* leggen, soo kan de plaats niet tot de kennisse doen: over *sulex* moet men neffens dese *Teycken*en oock de *Wateren* insien. Want de *Graveelige* maken in 't begin dun en helder *Water*: de volgende dagen schijnt 'er yet onoffens in het selve te be-

sincken: op 't laetste is het 't eenemael zandigh. Maer in 't *Colijck*, is den *Kamer-ganck* eeniger maten vol wints, en drijft veeltijds op 't water, zijnde in dicke den *Ossen-dieck* gelijk. Daerenboven, de pijn van het *Colijck* wort veel meer, door openende *Clisterien* versacht, dan van 't *Graveel*. Het gebeurt oock somtijts, dat se eenige koude vochtighey mede quijt wordende, van stonden aen tot ruste komen: en soo is het een versachtent hulp-middel, en niet alleen versachtende, maer oock dienende tot *Genesingh*, en tot een *ken-teycken*. Wijders, gelijk als dese de koude vochtighey door den *Kamer-ganck*, so oock de *Graveelige* het *steenken* met het *Water* losende, worden van de pijn verlost, en toonen met eenen de befeerde plaats. Daerenboven en worden noch doovighey van het been, noch de andere *Teycken*en die wy het *Graveel* toegeschreven hebben, in 't *Colijck* niet gevonden.

Wanneer nu den *Steen* uyt de *Nieren* door de *Water-pesen* in de *Blaes* is neder gefackt, ten zy hy haestelick geloost werde, soo vergroot hy allencxkens, en word openbaer door andere *Teycken*en, die van *Hippocrates* verhaelt worden vijf te zijn in 't 4. boeck van de *Sieckten*. Wanneer hy wil *Water* maken soo heeft hy pijn, en het *Water* vloeyt allenghs uyt, gelijk als in die gene, die met *druppel-pis* gequelt zijn, en is somtijts een weynigh bloedigh, als de *Blaes* van de *Steen* gequelt wort en versweert, en de *Blaes* wort oock met ontfekingh gequelt. Maer dat en kan men niet sien, dan het uiterste van de voor-huyt geeft een *Teycken*. Somwijlen wort hy door 't *Water Santachtigheyd* quijt: somtijts een, ofte meer *Steenken*. Hy voeght 'er by in 't Boeck van de *Lucht*, *Plaetsen* en *Wateren*. En als hy watert, soo schiet den *Steen*, van het *Water* met geweld voort gedreven zijnde, in den krop van de *Blaes*, en verhindert het *Water*, en veroirfaect een hevige pijn. Daerom wrijven en treeken de kinderen, die met *Steen* gequelt zijn, aen haer *Gemacht*, om dat haer dunckt dat de oirfaeck van het *Water*-maken aldier is. Soo oock *Rhasus* en andere onder de *Oude*, houden het als vooreen openbaer *Teycken*, dat de gebreckelicke, alse willen pissen, pijn krijgen, ofte dat haer *Gemacht* tot staen wort verweckt, misschien om het mede-gevoelen van het lidt, 't welck, aen sijn uiterste ofte het hooftjen, van den *Steen* gelijk als gekerstelt wort (als oock om dat alle de zenuwen in dat hooft syndigen) en daerom heeft dat deel altijt mede pijn, ofte is genegen hem op te rechten. Dat word in de kinderen voornamelick aen-gemerckt van *Hippocrates* en andere *Grieckische* *Genees-meesters*, als *Aretaus*, *Trallianus*, en *Egineta*. Soo om dat hy den *Steen* van de *Blaes* den kinderen heeft toegeschreven in sijn *Kort-bondige Spreucken* 3. 26. Als oock, om dat den hals van de *Blaes* in de kinderen veel teerder is, en over-sulecks gevoelicker, waer door sy het kittelen van den *Steen* eerder gewaer worden.

Voegt by dese Teykenen een gevoelen van swaertte in de Blaes, die de Graveelige dickwils moeyelick valt. En die dit hebben, kunnen qualicken rusten, maer woelen met haer geheele lichaem, en worden gedwongen de beenen, by beurten te verleggen.

Den Rechten Derm wordt om de nabuerigheyt oock tot het mede-gevoelen van pijn verweckt, waer van komt perfinge, door welcke, soo haest als sy haer water maken, oock gedwongen worden ter stoel te gaen, en daer op volght oock dickwils het uytfincken van den Aers-derm. Doch dat heeft alleen plaets in een grooten Steen: de welcke oock ondersocht kan worden met een Catheter in den hals van de Blaes, ofte een vinger in het fundament te steken; alhoewel die op sulcke wijze niet altydt gevonden wort, gelijk ick hier voor hebbe gewaerschouwt. Het selve kan oock geschieden, als wy den genen, dien het Water is opgestopt, op den rugge leggen, en de beenen op lichtende, schocken: Indien hy dan Water maect, het is een Teycken, dat de krop van de Blaes met een Steen gestopt is geweest. *Cardanus* over de voor-gemelte Kort-bondige Spreuck, beveelt den genen, die verskert wil zijn of hy een Steen in de Blaes heeft, dat hy sal te peerderijden, springen, en hem geweldighlick bewegen, ofte Steen-brekende Genees-middelen in nemen, en daer nae sijn Water besien: indien drie, of vier dagen poeder gesien wort, dat 'er dan een harden Steen is: indien stucken van steenen en gelijk als zandt, dat 'er dan een breeckende Steen is. Indien geene van dese dingen te voor-schijn komen, dat 'er dan sekerlyck geen Steen en is. *Celsus* heeft veele van dese Teykenen seer fraey by een gestelt in sijn 2. boeck cap. 7. *Het Water wort met moeyelickheydt gemaect (alder-meest op 't eynde van 't wateren, niet soo seer om de scherpigheyt van 't Water, als wel om het geweld dat de Blaes doet om den Steen uyt te drijven) en het ontloopt allenekens tegen wil en dwick (om dat het niet en kan in-gehouden worden, gelijk als in de Koude-pis,) het selve is zantachtigh: somtijts wort oock bloeds, ofte yer bloedighs, ofte crerachtighs met het selve uyt-gelooft. Sommige konnen haer Water beter maken recht op staende; sommige, den rugge achter over buygende, en insonderheydt die groote steenen hebben; Sommige Wateren oock haer voor over buygende, en haer Roede uytveckende, versachten sy de pijn. Daer is oock gevoelen van een seker swaertte in dat deel (voor al in 't Buyck-vlies; en in 't fundament; waer van komt Perfinge,) en die wort van loopen, en alle beweginge vermeerderd. Sommige oock, wanneer se in de pijn zyn, leggen de voeten, by beurten over malkanderen. De vrouwen worden dickwils gedwongen de kanten van haer schamelheyt met de handen te krauwen) gelijk wy uyt Hippocrates hebben aen-gewesen dat de kinderen haer Gemacht wrijven van we-*

gen het kittelen, dat den Steen veroirsaeckt.) Somtijts als sy een vinger in steken) woelen sy den Steen, wanneer by in den hals van de Blaes stecky; want den hals van de Blaes is in de selve ruym en kort. Maer daer en is geen klaerder en blijkelicker Teycken van den Steen, dan dickwils Water maken, ofte Droppel-pis.

6. Als het Steenken nu uyt de Nieren door de Water-pesen in de Blaes gefaect is, indien het niet ten eersten geloof en wert, soo vergroot het aldaer, gelijk hier voren geseyt is, en openbaert sich door andere teykenen. De Siecke maect met snijdinge en pijn sijn Water, dickwils en weynigh: het welck oock somtijts geheel op-gehouden wert, als de steen voor de krop van de Blaes schiet, waer door uytter-maten groote pijn veroirsaeckt wert. Daerom is 't, dat de kinderen die met de steen gequelt zyn, gestadigh aen haer gemacht wrijven, alsoo sy voelen, gelijk Hippocrates seyt, dat de water-loop aldaer belet wert. De kinderen voelen sulcx eerder, om dat de krop van haer Blaes veel teerder, en dien volgende oock gevoelicker is, soo dat se het kittelen van den steen meerder gewaer werden. By dese teykenen komt noch, dat de gene die een steen inde Blaes hebben, somtijts een swaerte aldaer voelen; oock niet stil en konnen wesen: maer moeten haer beenen over malkander werpen, en 't geheele lichaem bewegen. Den Eyndel-derm wert van wegen sijn naderheyt mede beschadicht, waer door vele als sy het water uyt-drucken, met eenen oock den kamer-gang moeten maken, en daer op volght gemeenlick, doch meest in kinderen, dat het endt van den derm uyt-schiet. Maer dit gebeurt door de banck alleen van groote steenen, hoe-wel ick oock somtijts doch in kleyne kinderen, 't selve bevonden hebbe, van kleyne, en sachte steenkens. Dat sy groot zyn, kan met een Catheter, ofte de Vingeren ondersocht werden, hoe-wel dat oock niet altydt vast en gaet, gelijk hier voren geseyt is. Het selve kan mede ondervonden werden, indien men de gene, die het water op-gestopt is op sijn rug leyt, en de beenen op lichtende, het lichaem schur: Want indien hy dan water maect, dat is een teycken dat de krop van de Blaes door een steen verstoppt is geweest. De meer-gemelte *Cardanus*, vermaert Geneef-meester van Milan, gebiet yemant, die verskert wil zijn van een steen in de Blaes, te rijden, springen, ofte anders 't Lichaem sterckelick te oefnen, ofte eenige Steen-brekende middelen in te nemen, en daer op het water te besien. Want indiender drie ofte vier dagen dun stof in is, selt dat een teycken te zyn van een harde steen: indiender grof zant ofte breucksel van steen in gevonden wert, dat sulcx beduydet een sachten ofte breckenden steen. Maer daer is geen sekerder teycken van Graveel, en Steen als gestadigh, weynigh, en met snijdinge Water te maken.

Het XXXVI. Capittel.

1. Voor-teykenen, en wat Uyt-komste, in verscheyden gelegentheyten; van Gravel, en Sien, te verwachten sijn.
2. Door ophouden van 't Water veroorsaken verscheyden Siekten.

Vonzen, de moeder van 't beleyt,
 Daer dient breed op te zyn geweyt.
 't Is noodigh, die dat niet en weet,
 Die dient noch lijf noch lidt besteeft.
 Want yemant, die 't sich onder windt
 Moet weten waer hy 't Zeer eerst vindt,
 En waer het heen wil, of hem past
 't Goveel veel beter als die last.
 Iae doe soo een uyt Scholen gingh
 En aen den vinger kreegh de ringh,
 Son 't reddelijcker zyn geweest
 Dat soo een uyt-gelesen Geest
 Van d'uyre, dat hy rees te vrongh,
 Twee sebrander' Efels ooren d'ough.
 't Genesen is de swaerste daet
 Die onder menschen omme-gaet.
 Die konst die daelt uyt Godes handt,
 Die al de kryden heeft geplandt,
 Die aen den man, die aen het wijf
 Syn wesen gaf, en 't eerste lijf.
 De menschen teelen menschen, maer,
 Maer sy begripen 't voor noch naer
 Wat dat sy doen; 't is Gods gebouw,
 Al watter komt van man en vrouw.
 Hy heeft ons been met vleys bedeckt,
 En al ons leden uyt-gestreckt,
 Ons ingevant gevormt, en voort
 Ons op-gemaect in ons geboort.
 Wie sagh sich selfs van binnen? 't oogh
 Siet op syn Schepper naer om boogh
 Als tot en danck, te rugh en in 't
 Verreck syns selfs daer is het blind.
 De Verre-rijcker van de Maes,
 Die naeu die gau-geoghde Baes,
 Dat helder licht, die klare Son,
 Die Hoff en Kerck door-stralen kon,
 Die siet hier qualijck, jaer gevoelt
 In d'aders, dat maer elders woelt.
 Hy, die altijd in 't midden viel,
 En sich soo loos daer buyten hiel,

Die spushet mette domme-bracht
 Gelijckelijck hem t'onder-bracht,
 En altijd wijs en wonder kgel
 (Gelijck hy schijnt) lacht om 't gevoel
 Der menschen, die te sijn van aert
 Malkander saten in den baert,
 Hy, die een yders keyen sie,
 Verdient sijn eygen nepen me.

Voor al moet een Geneef-meester weten welke Siekten ongeneeslijck, welke moeyelijck, en welke wel om te genesen zijn. Want het is 't werck van een voorlichtigh man, gelijck Celsus seer wel geleyt heeft, den genen, die niet behouden en kan worden, niet aen te raken, noch in vermoeden te komen van yemant omgebracht te hebben, die door sijn eygen nootlot is vergaen. Ten anderen als 'er groote vrele is, doch sonder sekere wanhope, aen de vrienden van den Patient, bekent te maken, dat de sake groot gevaer loopt, op dat hy, soo de konst van het quaet overwonen werde, niet en schijnet ofte onwetende geweest te zyn, ofte met bedrogh om gegaen te hebben. Maer gelijck dese dingen een voorlichtigh man betamen, so is het wederom kamer-spoelders werck, een kleyne faecke seer groot te maken, om dat hy soude schijnen groote dingen uytgerecht te hebben. Dese dingen, hebbe ick goet gedocht, voor af te seggen. Nu laet ons tot de faecke selfs komen. *Als de Nieren beschadicht sijn, seyt Celsus in sijn 4. Boeck cap. 10. soo sijn sy 'er lange qualick aen (het gaet noch qualicker, indien dieckwils braken van Gal daer by komt.)*

1. De groote Aristoteles schrijft dat de Menschen Nieren-even gelijck zijn de Nieren der Ossen, als uyt veel Nieren te samen gevoeght; en doer by, dat daerom oock de Gebreken, die in de selvige vallen, swaerlick te helpen zijn, als offer niet een, maer verscheyde deelen ontstelt waren. Welcke reden, dewijl se tegen de dagelicksche onder-vindinge strijdt, gelijck wy hier voor in 't 29. Cap. N. 3. aangewesen hebben, so wert dese plaetsche niet wel onder de teykenen en voorbodē vande uytkomst gestelt by de meer-gemelte Doctoor en Professor Mercurialis. Want de gebreken der Nieren en vallen niet qualick te genesen, om dat sy als uyt vele Nieren bestaan, en dienvolgende als verscheyde siekten van verscheyde deelen zijn: maer om dit haer werckinge gestadigh voorgaet, en dat 't gene genesen zal, sulde verseycht: als oock om datter gestadigh het scherp water doorloopt: en noch, om dat de genees-middelen so verre nauwlicks en kunnen komen, als na dat se seer verandert zijn. Het welck mede al te samen noch meerder plaets heeft in de Blaes, die zenuachtigh en swack is. Daerom seyd Hippocrates, dat de gebreeken van de Nieren en Blaes in oude luyden ongeneeslick zijn. En voor seker in alle Menschen als gefecht is, maer

beswaerlicker in oude luyden, om dat in haer meerder swackheydt en doovigheydt der deelen is, daerom seght den selven Hippocrates noyt gesien te hebben, dat qualen der Nieren na de 50. jaren genesen zijn geweest: maer Galenus leert ons seer wel dat de qualen der Blase in oude luyden beswaerlijcker te genesen zijn, dat daer op by na de doot volghet, oordeelt Hippocrates. Hier van heeft Caelius Aurelianus dry redenen: om dat de Blase zenuachtigh is en van slappe warmte, datse op diepe platen geset is, en de genesmiddelen tot haer niet door dringen, als veel verandert zijnde, dat hy oock door vele vuylichgheyte afgespoelt wort.

De geene die Graveel ofte Steen van haer Ouders ofte Voor-ouders geerft hebben, kunnen nauwlicks genesen werden. Ick heb foodanige veel gesien, als sy een geruymen tijdt van de pijn waren bevrijt geweest, en meenden geheel genesen te zijn, evenwel nae eenige jaren in het oude quaet wederom vervielen. Daerom seyt de Griecksche Areticus met geen minder aerdigheyte, als waerheyt, dat de steenachtige vruchtbaerheyte der Nieren swaerder valt te beletten, als de vruchtbaerheyte van de Lijf-moeder.

Maer insonderheyte zijns ongeneeslick, in de welke nae het losen van de steenkens, noch een gestadige Pijn in de Lendenen blijft, waer by somtijts eenige swaerte en groote steecte gevoelt wert: want dat is een teycken, datter eenen grooten, ofte veel steenkens in de Nieren groeyen en toe-nemen.

Daer en is mede geen grooter hope van Beterschap als door het wrijven van een kantigen ende scherpen steen (t welck blijkt, als nae bloedigh water, etterigh volcht) de Nieren komen te swaren. Want de middelen, die de steen af-drijven, zijn dun en scherp; en t gene dat de Sweringe heelt, moet dick en toe-fluytende zijn.

Het Graveel en komt niet veel in de Kinderen. Maer gelijk Hippocrates seyt, meest van de veerthien jaren tot het twee-en-veertighste, in welke tijdt de Nature aldervruchtbaerste is van gebreken. Wederom van dien ouderdom tot het drie-en-festighste jaer des levens, seyt hy, datter geen Steen in de Blaes, noch Graveel in de Nieren en groeyt, t en zy het aldaer te voren geweest is.

De Vrouwen en werden so veel met de Steen niet gequelet, als de Mans, om dat de krop van haer Blaes, korter en ruymmer is, waer door sy alles beter quijt konden werden.

Ronde en gladde Steenkens werden lichtelicker en met minder Pijn geloofd, als die van andere gedaente zijn, insonderheyte die langh en getackt zijn.

De gene, die dickwils Steenkens losen, werden de selve met geen ofte weynigh pijn quijt, t en zy datse geheel groot zijn.

Indien de steen-achtige stoffe op een ander plaats verleyt wert, dat is seer goet. Alsoo liet men, dat de

gene, die los van Lichaem zijn, minder gebreck van Graveel hebben, als die hart-lijvigh zijn. Soo neemt oock dickwils de Gicht, alsse nae komt, het Graveel wech. Want sy spruyten beyde van een oorfaeck. Maer sy en verlossen malkander niet altijt. Soo seyd den ouden Guainerius, dat de steen Joffrou Podagra vrije, en sonder haer niet wel wesen en kan. Daer van lesen wy by Froisard, in t 1. Boeck van sijn Franssche Historie op t 29. Cap. hoe Willem, Grave van Holland, te gelijk aen het Graveel, en de Gicht lach. Het welck ick oock dickwils ondervonden hebbe. My gedenckt, eertijts diergelijcke geselen te hebben in de Brieven van onsen grooten Erasmus, een man so vermakelick, als geleert. Als hy lang over de Steen (die hy sijnen beul noemt) geklaeght hadde, aen sijnen vriend die Gichtigh was: soo voeght hy daer by, dat sy beyde swagers waren, als hebbende twee geluifers, hy den Steen, en den anderen het Podagra, maer dat sijn wijf hem oock somtijts quam besoecken, sonder nochtans eenigh achter-dencken van over-spel.

Dewijl de Steenen der Nieren dickwils uyt veel Zant by malkander gemaectt werden, soo brekense gemeenlick lichter, als de Steenen van de Blaes, die meestendeel wat harder gebacken zijn.

Het is de arghste gestaltens, in de welke de Nieren steen maken, en het gantche Lichaem mager uyt-gemergelt is, seyt Galenus, in t 6. Boeck van de Gesontheyt te bewaren op het 16. Capittel. En van d'ander zijde oock, die al te vet zijn, kunnen naulickx van de gebreken der Nieren geholpen werden, gelijk Aristoteles schrijft in t 3. Boeck van de deelen der Dieren op het 9. Capittel.

Die een Steen in de Blaes hebben, houden den Wolf, gelijk men seyt, by de ooren. Want indien sy hem laten blijven, soo wordt hy alle daegh grooter, dat vermeerderd de pijn; indien sy tot snijden komen, dat heeft grootelick sijn swarigheyte, en is met gevaer van t leven vermenght. Ick heb altijt ondervonden, dat van het snijden meerder Kinderen door quamen, als Bedaeghde; en meer dese, als Oude luyden, die het gemeenlick besterven: gelijk Paulus verklaert Lib. vi. cap. ix. seggende: dat onder die gene die gesneden worden de kinderen tot haer 14. jaer lichtelick genesen worden, om de sachtigheyte der lichamen: maer de oude luyden beswaerlijck, om dat de Zweringe in hare lichamen beswaerlijck geheelt werden; de middel-jarige worden lichter als oude, en beswaerlijcker als jonge genesen; en wederom worden lichtelijcker die grooter Steenen hebben, om dat sy tot ontfekingen gewonnen zijn, beswaerlijcker de kleyne om contrarie oorfaeken: maer Steenen van middelmaige grootte worden lichter en sekerder uyt de Blaes geruckt als grootte of kleyne. want dese ontfekingen lichtelijck de Instrumenten, en gene plagen de Blase op te scheuren. Soo verhaelt Sammarthous in Elog. dat als de President du Harlay zijnde tveentigh jaren oudt, uyt ongedule van pijn hem liet snijden; na den hemel reyfde.

De

De middelmatige Steenen zijn lichter te snijden, als heele groote, ofte heele kleyne. Want de groote moeten een seer groote openinge hebben, en scheuren oock lichtelick de Blaes: de heel kleyne en zijn niet wel te treffen.

Onder al de grootste pijnen, die yemant in sijn lichaem lijdt, is al van oudts (gelijck Plinius betuyght 25. 3.) gehouden voor de swaerste, het Droppel-pisfen van steen. Het welck oock bevesticht wert van den wel-gemelten Erasmus van Rotterdam, een man onwaardigh om so ellendigh gequelt te zijn geweest. Ick zal sijn woorden uyt een Brief geschreven aen Joost van Gaveren alhier vertalen. De wetten, seyt hy, wanneer se alderstrengst gaen, houden den Mensch in vier stukken, eer daese het Herte raken. Maer ick geloove, dat yemant minder pijn zoude voelen, die van liden tot lit gekapt werde, als die moet uyt-staen, dat een Steen door de nauwe Water-pisen in de Blaes boort: al is 't dat de oude Geneesmeesters onder de grootste pijnen die een mensch haest om hals helpen, de eerste plaats geven aen den Steen van de Blaes. De selfde is misschien daerom arger, om dat se ongeueslick is, 't en zy dat men een middel begeert wreeder als de doot, en meest de doot selve. Voorwaer de Steen in de Nieren komt hier naest by, als by den Mensch hart aenstaft. Hy overvals my soo dickwils, en soo schrickelick, dat indien yemant Erasmum haest, zoude nu wel met recht behooren op te houden, om langer sijn vyant te wesen. Vorder brengt de Steen sulcken ellende mede, dat se een lichaem al in 't oock kloek en sterk, binnen drie dagen somtijts uyt het leven roekt: en indiese wat op-hout, soo hout se maer op, om daer nae soo veel te selder weder te keeren. Wat is dat anders, als dickwils de doot wederom te smaken? En wie zoude wederom willen leven, om daer nae weder te sterven?

2. Het op-houden van 't Water veroirsaeckt, somtijts Sapende-sieckten, Kramp, blindheyt, Vallende-sieckte, Suyselingh; alle welcke meest doodelick zijn: of ontlastinge van 't water door 't oor, of door den navel: als breeder te sien is op 't volgende XXXIX. Capittel deses Boecks.

Het XXXVII. Capittel.

1. Voor-komen van Steen en Gravel,
2. Maniere van Leven.
3. Datter in 't begin geen Water af-drijvende Middelen dienen in-genomen.
4. Dat het gebruyck van de selvige onder Spijs, schadelijck is.
5. Datter geen Af-treck-makende middelen van der Water af-sittende en moeten gemenght werden.

Hier gaet de Konst te werck, en raet, Om niet te zaeyen 't eerste zaet Van 't onheyl, dat ghy matigh zijt, En al dat hinder doet, vermisjt.

De Leer is kort. Eet niet dat backt,
 Drinkt niet dat Nier of Blaes verswackt.
 Dit doe een yder, maer voor al
 Die sich daer teer bevinden sal.
 Die weet dat onder sijn geslacht
 Dit seer bekend is, die slaet acht,
 Die leide vlygh, die sie toe
 Dat hy sich self geen hinder doe.
 'T is quaet te scheuwen dat ons aert
 Uyt eyge swackheyt samen gaert,
 Maer echter geefs het groote baet
 Dat ghy u selven gaede-slaet.
 Een bos, daer 't onkruyt garen wast,
 Indien daer niemant op en past,
 Wird wild en woest, en onbequaem
 Te voeren sijnen eygen naem.
 Maer als den bovenier met vlijt
 Dat havent en gestadigh wijdt,
 Dan dempt hy 't ruyle groen en gras
 Dat daer soo vast-gevoortelt was.
 Soo, als men 't lijf ten besten geest,
 En met geweld in 't wilde leest,
 Dan wast het aen-geboren zeer
 En noch veel ander qualen meer.
 Maer die sich mild, en haest versact,
 Sich voyt of selden over-laed,
 En schouwt het gene dat hem deert,
 En doet al wat de konst begeert,
 Die blijft gesondt. Doet dit in als;
 Soo 't mist, soo seght, de konst is vals.

Het genesen van den Steen bestaet in twee dingen, dat hem yemant van dat quaet vry hout: ofte het selve hebbende, daer van bevrijt wert.

1. Maer het is Lichter, seyt Seneca, schadelicke dingen uyt te sluyten, als te regeren: en niet aen te nemen, als aen-genomen hebbende, de selvige te matigen. Want alse haer in 't besit gestelt hebben, soo en konnen se niet verwonnen werden. Derhalven dient de vyant voor het in-nemen gestut. De versen van den Poët Ovidius zijn wel bekend uyt het 1. boeck van den Geneef-middel der Liefde:

En laet de Sieck niet dieper in,
 Maer sluyt haer voort-gangh in 't begin.
 Het quaet om geen remedy geest,
 Als 't door de tijt gewortelt heeft.

Want alle quaet, seyt Cicero in sijn 5. Gespreck tegens M. Antony, als het eerst opkomt, soo wert het lichtelick overwonnen: maer als het veroudert, dan

valt 't gemeenlick te sterck. Daerom schrijft de Poëet *Perfius* leer wel in sijn 3. Schimp-dicht :

*Al 't water heeft de over-hant,
Den buyck gelijk een trommel spant,
En d'uyt van 't gantsche lichaem swelt,
En al de kracht is neer gevelt:
Dan helpster kost, noch Docters raet,
Al wat men doen kan valt te laet.
Geen knuyt, noch wortel is dan nut,
Dewijl in 't eerst niet is gescut.
Dus wylse wel geholpen zijn,
Soo roept by tijds den Medecijn.
Den wortel treckt men lichter uyt,
Als by niet diep in d'aerde sluyt.*

Die sijn selven dan voor Steen soeckt te wachten, moet daer op letten, dat hy hem onthout van die dingen, uyt de welke het Graveel groeyt, als oock van 't gene de Nieren kan krencken. Hier hebben de niet Naturelijcke saecken groote kracht. *Hippocrates* heeft de ordre en maniere van drie in 't kort gestelt: *den arbeydt ofte oeffeningh, Spijse, by-slapen, moeten alle middelmatigh wesen.* Een matige oeffeningh is goet. Want luyheyt, gelijck *Celsus* seyt, maect het Lichaem traech, maer arbeyt versterckt. En den Poëet *Ovidius* heeft in het tegen-deel gesongen 4. *Epist. Heroid.*

Het gene by beurten niet rusten en magh, dat en kan niet lang staende blijven. Want de rust herstelt de krachten, en verquickt de moede leden.

De Oeffeningh moet altijd voor het eten gaen: in den genen, die weynigh arbeyt ofte oeffeningh gedaen, en sijn eten wel verteert heeft, moeste meerder zijn: in den genen, die vermoeyt is, en sijn spijs niet wel verteert heeft, minder. Al te veel eten, is noyt dienstigh. Want men moet, gelijck wel te recht *Cicero* seyt, *1. Offic.* soo veel Spijs en dranck gebruycken, dat de krachten verquickt, en niet onderdruckt en werden. Soo is dan dienstigh matige kost, die goet van voedsel is en licht om te verteeren. *Galenus* in 't 6. van de bewaringe der gesomtheit, op 't 11. Cap. schrijft de vette en dicke menichen, die den Steen onderhavigh zijn, niet alleen een sobere Diete oft eet-regel voor ten opsicht van de veelheydt en grootheydt, maer oock ten aensien van de hoedzighheyt, een verwerende dun-maekkende, en af-vegende, om die taeze en dicke vochtigheden te verwinnen, en het Lichaem wederom tot gematigheyt te brengen; Daer tegen wil hy dat men in die gene, die van Naturen ranck en schraepel, ofte door sieckte mager zijn geworden, en in galachtige, die soodanigh Zant vergaderen, wederom een goede gestalte sal brengen met goede en voedsame spijs, en datmen den brandt en droogte der ingewanden met verkoelende, versachtende, en ver-

vochtigende middelen sal matigen. Waer uyt blijkt, dat alle dingen alle Menschen niet goet en zijn: maer datmen 't gene gebruyckt word, na de gematigheyt en gestaltenisse des Lichaems moet onderscheyden. Derhalven indien de Maeg, Lever, Milt, door swackheyt niet wel en teeren, en veel rauwigheyt na de Nieren toe-senden, soo vereytschen sy voor alles versterckt te worden. Maer insonderheyt moet men sich wachten voor de uyt-wendige oirsaken van 't Graveel, die hier voor verhaelt staen.

2. Derhalven dient voor eerst gebruyckt Spijse van goeden Gijl, ende de welke licht te verteeren is. Broodt van het beste Kooren, wel geresen, ende op sijn pas gebacken. Beter is ons gemeen *Terwenbroot*, als het Witte-broot: alsoo het selfde minder sloopt, om dat het de semelen noch by hem heeft. Ende een van de voornaemste oirsaken is, waerom dat de rijcke luyden veeltijts met Graveel en Gicht gequelt zijn, wert gestelt by vele Geneef-meesters, en onder andere by den hoogh-geleerden Heere *Lodewijk Nonnius*, door sijn uyt-nemende schriften alomme vermaert, in 't eten van het Witte-broot, en in 't weynigh Oeffenen van 't Lichaem. Het *Biscuyt* is mede in dese gelegentheydt ondienstigh, om dat het te droogh is, en wat van de aerdachtige nature aengenomen heeft. Niet beter en is het Witte-broot, dat de backers, om het soo veel witter te maken, met melck beslaen. Alsoo de Melck de taeygheyt van den Terwe vermeerdert, en derhalven rauwe vochtigheden doet groeyen. Behalven dat de Melck oock in haer selven, en waer daer van gemaect wert, graveeligh is, gelijck wy hier voor onder de Oirsaken verhaelt hebben. *Wt-gemen de Boter*, die wy in 't Graveel prijsen, als hebbende kracht om te suyveren en te versachten. Het *Vleesch* moet zijn van middelbaren ouderdom, soo gesoden, als gebraden, te weten van *Woren, Kalveren, Conijnen, jonge Hanen*, en diergelijcke. *Visch* die vrongeligh is, gelijck *Snoeck, Baers, &c. sachte Doyren van Eyeren, Pruymen, Amandelen, Appelen*, met *Suyckers, Boter, en Wijn* gestoof. *Dr. Crato*, Geneef-meester van drie Keyfers, schrijft datter vele door 't eten van *Hafel-nooten* van 't Graveel verlost zijn, nemende van de selfde negen ofte thien voor den eeren. Onder de *Moets-kruyden* zijn hier toe bequaem *Malure, Beets, Peterselye, Kerzel, de uyt-spruytsels van Nieren, Pimpernel*, als mede *Asperges, Pastinake-peen, Radijs*, voor andere spijs genomen. Want anders drijven sy de onsuiverheyt, die in de wegh leyt, door haer *Water-maekkende* kracht in de Nieren.

De *Dranck*, 't zy *Wijn* ofte *Bier*, moet alzeit klaer, en dun zijn. Daer dient oock wel gelet op het *Water*, waer van niet alleen het *Bier* gemaect, maer oock de *Spijse* in gekooct wert.

Galenus comment. 4. in 6. *Epid. 10.* seyt dat dit het beste water is, 't welck noch slijmich of modderachtigh is, noch quaden reuck, noch eenigen smaack en heeft:

heeft: en het welck foodanigh is, vermaent hy, dat met op te koken kan verbeteret worden. Want, seydt hy, als het is heet gemaect geweest, en wederom kout geworden, dan verliest het allen quaden smaect, die het van stanck en verrotting veeltijts gekregen heeft; en alle het aerdtachtige funct lichtelck op de gront, 't welck geheel onder 't water, eer het was heet gemaect, vermenght, en 't samen met het selve gedroncken zijnde, geen kleyn ongemack en schade aenbrenghet, insonderheyten die gene, die den Steen van de Nieren ofte Blaes onderworpen zijn. Men moet het tot op de helfte verkoken, gelijk *Plinius* waerschouwt. *Dioscorides* getuycht in sijn 5. boeck, cap. 30. dat Meed' van Honich en water, seer goet is voor de Graveelige. En *Galenus* schrijft in het 3. boeck van de krachten der Voedselen, cap. 39. dat Honich, die niet wel gekooct en is, winden in de Maegh en Dermen maect: maer in tegendeel, die in het sieden al het schaym is quijt geworden, dat die gantsch niet windigh en is, en datse doet water losen. Selden by te slapen maect het Lichaem wacker, maer dickwils, krenckt en maect slap, en, gelijk wy boven geseght hebben, geeft gelegentheyten om steen te doen groeyen. 't Gemoet moet altijt vrolick wesen; op dat niet uyt swaermoedigheten een ballast van swargallige en aertachtige vochtigheden en werde vergadert. Maer wel aenlaet ons de oude ook tot hulpe roepē. *Paulus Aegina* beschrijft het verhoeden of voorkomen van den Steen, met dese woorden, in sijn 3. boeck cap. 45. Het groeyen van Steen verbinderen, voor-erst matige spijsen en die van goet sap is; daer na oeffeningen, en niet veel Pluckvachten, ofte Kopen-werck te gebruycken: als oock Kaet en Melck, en alle toe-spijsen die daer van wort gemaect: bovendien sich te onbouden van swarte Wijn, en veel Vleesch, en om met een woort te seggen, van alle 't gene dat grof voetsel geeft, en al dat beet en scherp van krachten is, van alle souden Visc en Vleesch. Want dese dingen en beletten niet alleen datter geen Steen en groeyt, maer en konnen oock niet helpen om den Steen te breken en te losen, als 'er een is. Maer laetse drincken een dranck van Honich, Azijn, en Water te samen gesoden, ('t welck in 't Griex Oxymel genoemd wordt) daer by doende het af-sietel van enige sumpelen, de welke kracht hebben om Water af te setten, gelijk als van *Adiantum* ofte opricht Vrouwen-hayr, *Zoffrou-werck*, *Gras-wortelen*. Indiense met veele quade vochtigheden overladen zijn, soo moet men wat Bloed af trecken, ofte door den Stoelganck onlasten. Het selfde seydt by na *Aetius*, in sijn 11. boeck, cap. 6. Matigheten en dat wel te vercreeren, doet seer veel tot het verhoeden van den Steen. Want versartbeyt en rauwigbeden, en verrogenen niet allen de Sieckte, maer veroorsaken de selve, daerse noch na den een dickwils bracken, en gestadigh Alsem drincken, en daese enen sekeren tijt langh haer selven purgeren of suyveren met een Genees-middel dat met haere gematigheten wel over-ten-komt. Sy sullen foodanige spijsen verkie-

sen, daerse noch volheyt, noch rauwigbeden van en onsfingē: sy sullen oock Water-afsetende dingen besigen. Het water daese besigen moet altijt seer suyver en helder wesen, en wel gekleynst: den wijn moet wesen dun, wits, en het water af-settende. De Oeffeningen moeten middelmatig zijn.

Het Lichaem dient matelick geoeffent: den Geest moet verheught wesen; Den Buyck niet gestopt; maer los, is 't niet van selfs, met eenige sachte dingen gemaect. Waer van breeder te sien is in onsen *Schat der Gesontheyt*.

Maer hier en is niet arger, als 't Water langh op te houden. Want daer door komt de steenachtige stoffe in de Blaes te besinken, en dan te verharden. Derhalven in 't seer goet, dat men de kinderen, als men voor Steen vreesht, 's nachts opweckt, en haer water doet maken, tot dat de Blaes geheel ledigh is. Het welck mede wel aen-gemerckt is van *Durcius* op de *Coacpraen*. Waer in, nae mijn oordeel, de meel-gemelte *Dr. Cardanus*, in sijn uytlegginge op *Hippocrates*, van de Lucht, Wateren, en Plaetichen, een groven mislagh heeft, als hy raet, niet dickwils Water te maken, als of de steen meer groeyde in een ledige Blaes; als in een die vol is. Want het Water, door-drongen zijnde van de Graveelige stoffe en belet het groeyen van de steen niet, maer helpt veel tot 't toe-nemen van den selven.

Nu dewijl, gelijk wy geseyt hebben, in alderhande voetsel een aertachtigh sap is, soo kan het naulicks geschieden, dat, de gene, die een graveelige genegentheyten in de Nieren, ofte een swacke Maegh, Lever, ofte Milt hebben, geen Graveel zouden vergaderen. Derhalven dient gearbeyt, dat het selfde, voor al eer het tot steen backt, met sijn eerste stoffe, eer datse in de Nieren komt, by tijts uyt-gedreven wert.

Om hier toe te geraken, plegen vele Genees-meesters, oock (gelijk ick gesien hebbe) niet van de minste, onder een te vermengen Middelen die stoel-ganck maken, en die het water af-setten, om te gelijk de schadelicke Vochtigheden door de stoel-ganck, en 't Zant met het water af te drijven. Maer dat sulcx noch in 't voort-komen, noch in 't geneesen van dese plaegh niet en behoort te geschieden, als strijdende tegen de reden, en de leere van de Ouden; zal ick volkomenlick soecken te bewijzen.

3. Voor eerst wert by alle Genees-meesters toegestaen, dat in 't begin geen Water af-drijvende middelen gebruyckt moeten werden. So gebiet *Hippocrates*, altijt van het deel, daer de toe-vloeyinge, op valt, af te leyden, en niet daer nae toe te drijven. Derhalven alser in de Nieren eenigh Graveel, ofte Zandige stoffe steeckt, soo moet men den loop van nieuwe stof verleyden, en daer niet nae toe brengen. Gelijk geschiet indien méterstont van 't begin water af-drijvende middelen in-geeft. Waer uyt blijktt, hoe qualick sommige beraden zijn, die om geen Graveel te krijgen, alle daegh Genees-water, ofte Brande-wijn in-nemen, daer Aert-besjen, Honts-draf, ofte eenigh af-drijvende

Kruyden, in geweyckt hebben. Sy werden daer wel Zant af quijt, waer uyt sy befluyten, dat het een goede middel is: maer sy en weten niet, datse meerder in de Nieren brengen, als uyt-voeren. Het welck vele bevonden hebben, die volgens mijnen raet, dit quaer gebruyck na-latende, en somtijts een sachte *Purgatye* innemende, daer nae veel beter te pas waren. Her is oock dickwils gesien, dat de Graveelige, door al te veel innemen van Af-drijvende dingen; waer mede sy haer in tijt van Gesontheit meenden te beschermen, vervallen zijn in een ontfekinge en sweringe der Nieren: het welck haer op 't leste ellendigh dede sterven.

4. Geen minder misflagh begaen de gene, die gebruycken onder haer Spijse, Kruyden, ofte Wortelen, die het Water af-setten. Want daer door wert de Kost rauw, ofte half verteert uyt de Maegh in de Aderen, en so voort in de Nieren gedreven, alwaer hy dan stoffe geeft tot Graveel. En al is 't dat de *Wijn*, insonderheyt Rijsche, ofte andere die dun, en 't Graveel kan af-setten, sonder schade over tafel gedroncken wert; sulcx geschiet, om dat hy, door het gewoonlick gebruyck onse Lichamen streekt niet voor Geneef-middel, maer voor voedsel; hoe wel hy oock in onsuivere Lichamen groote gelegentheit geeft tot verstoppinge. Het selfde staet te oordeelen van het *Spa-water*, dat het Graveel mede af-set: in de gene even-wel, die het voor dagelicklichen drinck gebruycken, werckt het veel slapper, en verliest den aert van Geneef-middel.

5. Ten is oock niet veel beter, dat men de Af-drijvende dingen onder de *Purgatye* mengt. Want indien *Galenus* wel verbiet, dingen, die slap en sterck werken, by malkander te mengen, om dat het niet ongelijck en zoude doen af-schieten: hoe veel te meerder dient sulcx waer-genomen, in dingen van verscheiden aerts gelijk daer zijn, die het Water af-setten ofte die kamer-gang maken; alsoo elcke een befondere en weghe moet kiezen, te weten de Blaes en de Dermen. Daerom zullen wy, volgende de Oude Geneef-meesters, nimmermeer onder de *Purgatye* vermengen 't gene Water kan af-setten.

Maer dewijl by-nae niemant soo volkomen gesont is, of hy vergaert uyt alderhande Voedsel wel lichtelick wat aerdtachtige stoffe: soo dient wel gelet, dat wy daer in tijds by zijn, om deselve uyt te fluyten, al eerste tot in de Nieren komt. Derhalven die lichtelick braken, mogen alle drie vier maenden, de Maegh daer door suyveren. Maer men moet laten gehoel stercke *Purgatyen*, die het Lichaem te seer ontfellen, en verswackken: waer door al de Vochtigheden dapper ontroert zijnde, lichtelick oock in de Nieren schieten. Derhalven is beter slappe middelen te gebruyken, die sacht en sonder ontroeringe haer werck doen, gelijk daer is *Manna*, *Cassa*, *Diacatholicon*, *El. Lentivum*, *Passulatum leniens*, *Diaprunum simplex*, of diergelijcke. Doch soo ghly van de Geneef-middel een afkeer hebt, eet *Laiouwe* en verlichtende *Krafsier-bladeren*; en voor

een verstopten buyck zijn niet onbequaem *Bette en Pruymen*: waer van *Mariadis* seght:

*W'ijge Buyck en Mage ruymen,
Eet dan vrom' en drooge Pruymen.*

Als Maegh, Dermen, en het eerste van 't Lichaem aldus gesuyvert is, dan is 't tijt om tot de Nieren te komen, en 't gene daer in is, eer dat het tot een Steenken backt, af te setten. In dese gelegentheit en isser niet beter als Veneetsche *Terebinthijn*. Dr. *Jacbinus* schrijft, dat by yemant de Graveelige stoffe door *Terebinthijn* of *Cassa* verleyt, en hem alsoo genesen heeft. Soo getuyghet mede *Amatus*, dat een seker Monick, die mee Gicht en Graveel dapper gequelt was, en alderley middelen te vergeefs verfocht hadde, ten laetsten door 't gestadigh gebruyck van *Terebinthijn* in de tijt van ses maenden van beyde gebreken verlost is. Hy nam alle daegh de groote van een noot met wat suycker. Men magh den selfden door-slicken in suycker, ofte soet-hout gerolt, ofte ook met een ouwel, nae gemaecte zijnde, daerom gestagen. Dan voor de gene, die niet wel slicken kan, dient hy mer een weynigh van een Doeyer van een Ey in een vijfel geroert, en mer wat wijns, ofte eenigh ander nat vermengt, en dan wert 't heel wit, en aengenaem van verwe, onsen room niec qualick gelijkende. Aldus toe-bereyt, kan hy van een yegelijk ingenomen werden. Het gemeen gebruyck is, dat men den *Terebinthijn* walsch met *Petersley-water*, ofte diergelijcke, waer door hy wit, en lieffelick in 't ooght wert. Maer het is beter, dat men hem ongewasschen laet. Want de *Terebinthijn* en krijght geen kracht van 't kruyt, daer 't water af gedistilleert is, gelijk gemeent wert: maer 't water treckt de afvegen de kracht veel eer uyt den *Terebinthijn*: en die is hier meest van nooden.

De Oude besighden den *Terebinthijn* alleen om den Buyck weeck te maken: maer de Nieuwe hebben hem tot de Nieren te suyveren, en andere verscheiden oogmercken in 't gebruyck gebracht, gelijk den selfden *Amatus* in de uytleggingen over *Dioscorides* wijsloopigh heeft vertoont: en hy en maect geen onderscheyt tusschen den gemeenen *Terebinthijn*, als hy maer goet en suyver is; en die gene, die van den *Terebinthijn-boom* genomen wort, en qualick te bekomen is, aengeliien datse gemeene en gelijcke krachten hebben. Maer om dat van de krachten, toe-bereydingen en gebruyck van den *Terebinthijn* seer fracy geschreven heeft onsen *Lantman Levinus Lemnius*, so lust het my sijne woorden hier in te voegen uyt het 1. boeck van de gesteltnissen des menschelicken lichaems; cap. 9. Den *Terebinthijn* en maect den Buyck niet alleenlick weeck sonder schade, maer suyvert oock alle de Ingewanden, als *Lever*, *Milt*, *Nieren*, *Longe*, als die slechts *Klaer* en doorluchtigh, en niet vervalscht, maer van den *Lorelgenboom*, of den *Dennenboom* vergaert is. Want ik hebbe bevonden dat dese soe seer krachtigh is in 's op-gestopte Water af te drijven, den steen te bre-

ken, in Koudepis, in Droppelpis met sweeren en wylen slank, in 's Flerecijn van handen en voeten, en soo vooris. Galenus pleeght die de groote van een Hasel-noot, somtijts oock van twee of drie in te geven, maer op datse gemakelicker in de Aderen mach trecken, en door alle de deelen des Lichaems verspeyt worden, so men ick deselve tot een drancxken, en make die dun met eenigh gedistilleert Water, ofte met Wijn: want sy smelt sonder vyer, en wort door geduerigh roeren wynnemende wit, 't welck op dese wijze geschiet. Ick neme een of twee oncen van den besten Terebinthijn, daer men sonder achterdencken van bedrogh vastelick op betrouwen mach, en breecke die in een Vissel met een stumper, daer by doende een weynigh van het geel ofte doyer van een Ey. Daer na menge ik allenekens daer by twee of drie oncen Water van Kerfen over Zee, of Joffrou-merck, of eenigh ander nat, na dat den aert van de siecke, ofte de gelegentheit van den Patient verscheit. Dese dingen roere ick so langh, tot dat se te dege onder malkander vermengt zijn. Die mengsel wort so schoon melckachtigh wit, dat het Bieff ofte Room gantschelic gelijck, en datse haer oock anders niet en laen voorstaen, die ick sulcke drancxken in geve.

Dr. Varandul, meer-veumelte Professor van Montpellier, schrijft, datter, nae een goede bequame Purgatie niet beter en is, als het water van Baleruc, buyten Montpellier, 't welck beschreven is by Dr. Dort-man van Arnhem, mede aldaer certijts Professor. Ick heb dat wesen besien met den Heere Timan van Gessel, tegenwoordigh vermaert Genees-meester tot Utrecht, als wy daer te samen in 't jaer 1615. studeerden. Maer wy en behoeven soo verre niet te loopen; dewijl ons Spa-water het selfde doets, in 't Graveel, en alderhande aertachtige vuyligheit af te setten. Hier van schrijft Plinius Lib. xxx. cap. 11. Tongeren op de Grensen Franckrijck heeft een schoone Fonteyne met veele bellen afdruppende van ysferige Gnaeck, 't welck maer op 't eynde van 't drincken geproeft wert: dit suyvert de lichamen, verdrijft de anderdaeghsche koorse, en de qualen der steenen. Het is meerder te verwonderen, het gene Dr. Vertuman in sijn Francoische Brieven aen d'Heere Scaliger vertelt, van de Wateren van Peugues, nae dat yemant van de selfde veertigh dagen gedronken hadde, een groote steen in sijn Blaes smolt, en dat de pijn noyt weder en quam. Ick wenschte wel een geheele kelder van dat water te besitten.

Ick heb in 't gebruyck een seker Graveel-water van verscheide droogen gemaect, waer van ick (het lichaem eerst, als geleyt is, door versachtende Purgatien, en den Terebinthijn, bereyt zijnde) twee-mael 's weecks des morgens laet in-nemen twee lepelen ses weken langh, en dan weder ses weecken eenen lepel 's weecks, daer nae soo veel alle veerthien dagen, daer op een paer uyren wandelende, en onderrusschen onderhoudende een Maniere van Leven, als hier voren verhaelt is. Met welcken middel ontallicke Menschen, soo binnen als buyten 's Landts, van het Graveel gantsch verlost zijn.

Het XXXVIII. Capittel.

1. Gensinge van Steen, en Graveel,
2. Door Middelen, die Versachten, en de haer Glade maecken,
3. Die af-setten,
4. Die de Steen breecken,
5. Met gemenghde T'samen-treckende.
6. Beschryvinge der enckele steen-breckende middelen.
7. Mengel-middelen, om den Steen te breken.
8. Af-nemen door Werck-tuygh,
9. door suijden op de Vingers,
10. op 't Instrument,
11. na de Franckensne.

MAer als de Steen nu is geset
 En ons den Water-loop belet,
 Of in de Nieren vinnigh steekt
 En van sich selfs noch wijck, noch breekt,
 Soo neemt den raet van mijnen Vriend
 Die hier sich selfs daer eerst van dient,
 Die dus beproeft heeft. Och! wat dranc
 Wat sap van ongemeene stanck
 Drinckt yemant wel, daer Medecijn,
 Daer Apoteker, vrs van zyn;
 Daer sy de neus voor stoppen, veel
 Wert dat gegoten in de keel.
 't Is hier wat anders; hier is raet
 Die sijnen eygen meester baet,
 Die steen doet wijcken, en ontbind,
 Dat hy geen vaste leghers vind,
 Noch harder op-wast; maer ontschiet
 En mette stroomen henen vliet.
 Dit heeft de ver-beroemde Man,
 Die sich gestadigh helpen kan,
 Tot voordeel. Maer ghy, die te laet
 Het droevigh onbeyl tegen-gaet,
 En moet aen 't suijden, set het mes
 Op geen, als oock op dese les,
 Die hier wert klaerlijck nyt-gedruckt,
 Die goet is: en als 't u geluckt,
 Soo danck u God, en roum gelijck,
 Naest hem, den Wijzen BEVERWYCK.
 Maer, of ghy doot bleest in de suert,
 Besmydt voor eerst u steenigh hert.

1. **W**at de *Gonfinge* belanght: Gelyck door de Midelen; te stont aen-gewesen, yemandt, wiens nature tot het Graveel niet leer genegen is, wel lichtelick ontslagen kan werden: soo valt sulcx geheel beswaerlick te wege te brengen in de gene, wiens Nieren, gelyck *Aretaeus* spreeckt, geheel vruchtbaer zijn: in de welke de groey van Graveel nauwlicks belet en kan werden.

2. Hier en valt dan niet te doen, als 't Steenken quijt te maken. Het welck op dat het sonder gevaer en met minder pijnne mach geschieden, soo moeten de wegen, dier den Steen moet door gaen, eerst sacht en wijt gemaect worden: en ondertusschen moet de pijn, die daer dickwils hevich by is, gesilt worden. De geheele saecke heeft *Hippocrates* nauwkeurichlyck voorgestelt 6. *Epid.* 1. 6. „ Het is niet goet Stil te zijn, maer „ oeffeningen en bewegingen sijn dienstigh. Volheyt, „ ofte verlaetheyt ondienstlich. Men moet de jonge „ lieden Nies-wortel ingeven, de Waden-ader slaen, „ door Water-affettende dingen ontlasten, dun ma- „ ken, en sacht maken. Met welke woorden dien grooten Man de geheele Genesingh van den Steen der Nieren in 't kort vervat. Want alsoo het een sake is, die na haren geheelen aerdt tegen de Nature is, soo geefte te kennen, datse moet wech-genomen worden. Ende om datse in de Nieren hanght, soo kanse niet uyt-gedreven worden, dan door die middelen, die de Nieren suyveren, 't welck hy seyt, door Water-affettende dingen ontlasten. Maer om dat in een sieck Ligchaem veeltijts dingen gevonden worden, die dese ontlastinge verhinderen, so moeten die eerst wech-genomen worden. Dese veranderingen hangen of van het geheele lichaem, of van 't beschadighde deel. *Hippocrates* heeft op beyde gesien. De veranderinge die het geheele lichaem by-brenghet, is volheyt ofte overvloed: de welke tweederley is: want het meest overvloed heeft van suyver Bloet, ofte eenige andere vochticheyt. Wat het bloet belanght, 't welke ontfekinge van de Nieren, ofte koortliche soude kunnen veroorsaken, *Hippocrates* heeft bevolen dat den overvloed daer van, door het openen van de Waden-ader, dat is een Ader van de Haefen na den Hiel loopende, moet vermindert worden. Aengaende de andere vochtigheden, hy gebiedt, dat men de jonge lieden Nies-wortel sal in-given, en die dicker zijn, dat men die sal dun maken. Hy voeght 'er vorder by, Volheyt ondienstigh. Want van wegen de volheyt worden de Dermen opgespannen, en persen, en benauwen de Nieren en de Water-pesen. 'T selve doet de ruste, of stilte. Derhalven seyt hy te recht. „ *T is niet goet stil te zijn, maer oeffen-* „ *ingen en bewegingen sijn dienstigh.* Want hy oordeelt, gelyck als *Galenus* in de uytleggingen schrijft, dat bewegingen vorderlick zijn, als ontlastende de veelheyt, en het slijmige, dicke, en al 't gene dat rauw is, tot rijpigheydt brengende, en dun makende, en alle de deeltjens des lichaems versterckende: ick voege hier

by, dat door de beweginge des lichaems, den Steen oock beweeght wort, en meer neer sinckt. De veranderinge, die aen den Steen, nu willende uyt gaen, gegeven wort van het beschadighde deel, is de enghede van de wegen, door welke hy gaen moet. Daer om wil *Hippocrates*, dat men die sal sacht maken. En daerom meynen sommige dat de kinderen minder met den Steen in de Nieren gequelt zijn, om datse het lichaem sacht en weeck hebben.

Soo moet dan een Genees-meester op die dingen wel te dege letten, in het genesen van den Steen: maer voor al moer hy het lichaem van alle onsuivere vochtigheden bevrijden, op dat niet, door het gebruyck van Water-affettende middelen, de rauwe vochtigheden naer de Nieren en werden gedreven. De Genees-meesters vermanen dat men slappe, en versachtende middelen sal gebruycken, hoedanige wy in het voor-komen van den Steen hebben voor-geschreven, en dat men stercke *Purgaten* moet vermijden, als de welke de Vochtigheden van het geheele lichaem dapper ontroeren, en naer de wegen des Waters kunnen af-drijven: maer wy moeten liever volgen onsen Meester *Hippocrates*, die Nies-wortel in-geeft; en ick hebbe menighmael gesien, dat de Nature van een stercke *Purgate* geterghet zijnde, oock den Steen selfs heeft uyt-gedreven. En men moet hier niet al te seer vreesen de beweginge des Lichaems, aengesien oock een kleyn Steentjen, sonder het toe-doen van een Genees-middel, het geheele Lichaem ontfelst, en sonder ontfelstentisse niet en kan neder sacken in de Blaes. Maer men moet een yeder sonder onderticheyt die Purgerende dingen niet in geven, geen kinderen, oude lieden, noch die swack zijn, maer die sterck van Nature en in 't kloekste van haren ouderdom zijnde, die beweginge sonder ongemack kunnen verdragen. En dat is 't gene *Hippocrates* geseyt heeft, „ *men moet de* „ *jonge lieden Nies-wortel in-given.* Den selven, in 't boeck van de in-wendige gebreken, beveelt dat men het heele Lichaem met het sap van *Scammoney*, ofte den *Wortel selve*, na dat men eerst gestooft sal hebben, sal purgeren ofte suyveren. Maer die heel swack zijn, en die groote pijn hebben, en zijn soodanige dingen niet dienstigh. En nademaal de *Clysterien* niet alleenlick de dermen en ontlasten, maer oock de Water-tochten sacht en slap maken; de pijn versachten, en de winden, die hier altijt plegen by te zijn, verdrijven, soo moet men te recht van de selve beginnen.

Hier toe is alderbequaemst een versachtende *Clyster*, waer door niet alleen eenige vuylichheit en wint, die de Water-pees kan benauwen, of sichiet: maer de selfde wert daer door sachter en moeyiger. De eerste *Clyster* kan ghemaect werden van *Hutts-wortel*, *Maluwe*, *Beet*, *Glas-kruyt*, *Camillen*, *Meliloten*, *Senebladeren*, *Anijs*, *Venekel*, en diergelycke, met *Bitter-beyligh*, en wat *Zout* vermenght: nae welke *Clyster* in-gegeven kan werden yets dat oock hooger deelen ont-

ontla
een D
en we
encke
te r
Lel
bequa
werde
op de
wert
en har
de en
danige
meeste
Maer
sterck
druckt
eest h
by hier
selve g
worde
ter, en
Van
sche B
len, ve
nu ve
nae de
Cier
meysje
vorder
Maluw
3. I
aldus g
Midd
sacht
drans
wortel
van elc
roomer
de Syc
moene
ken des
dertuss
over da
den, N
hou, va
half on
grote r
tot een
nen, H
teer Co
Rezjne
nan Ear
genoe
Hantsch
plaets

ontlast, en dat liever op de manier van een Bolus als een Drancxken: op dat 't fo licht niet uyt-gebraecket werdt. Daer na magh men de Clysteer nemen uyt encke Olyen, om den door-tocht soo veel te gladder te maken, als daer zijn *Olye van Wijn-ruyt, Camillen, Lelyen, Soete Amandelen*, ofte diergelijke. Die oock bequamelick in een Verckens Blaes konnen gedaen werden, om daer mede werm van buyten te stoven, op de plaets, daer de pijn is. Het welck mede gedaen wert met groote spongiën, ofte wolle lappen, gedoopt en hart uyt-gedrongen in een stovinge van verslachten- de en af-drijvende krayden; en na het stoven met soodanige Olye gestreken. *Mesve*, een Arabisch Genees-meester prijft wel te recht den *Olye van Scorpioenen*. Maer hy helpt best, als hy met *Kervel* in een pan gesnerckt is; en dan werm geleyt werdt, daer de pijn druckt. So oock *Hippoc. lib. de Internis Affe.* Als hy eerst hadde 't lichaem geboden te suyveren, doet daer by hier na door drinken, eten, en baden: geneest met de selve genees-middelen die in de koude pisse ingegeven worden, als de pijn drukt, wascht met veel warm water, en daer de pijn meest drukt, rooft met laeu water.

Van binnen wert de baen glat gemaect met versche Boter, vet Vleesch-nat, Olye van soete Amandelen, versich geperst, door-gekleynsde Gerst, en 't welck nu veel int gebruyck is, de Syroop van Huemst-wortel, nae de beschrijvinge van *Fernelius*. Men seyt, gelijk *Cicero* verhaelt, dat yemant, droomende by een moymeyssen te slapen, Steenkens loofden. Het is oock vorderlick dat men somtijts besicht *Wermoes van Maluwe, Beet, en Kervel*.

3. Als de pijn een weynigh versacht, en de wegh aldus glat gemaect is, dan magh men komen tot de Middelen, die af-setten, altijd beginnende van de sachtste. Ick hebbe veel in 't gebruyck het volgende drancxken: N. Sap van Limoenen, Syroop van Huemst-wortel, van elcx een loot, noten Muscaet, Breem-saet, van elcx een half vierendeel loot, *Rijnsche-wijn* een half roomerken tot een drancxken. Dit versacht van wegen de Syroop, kan het Zant ontdoen door het sap van Limoenen, en set af door 't vordere. Wanneer dit drancxken des morgens nuchteren in-genomen is, dient (on-der tusschen niet overstaende het stoven en smeeren) over dagh gebruyckte een drancx van affettende krayden, N. *Wortels van Stal-kruyt, Venckels, Petersely, Soet-half onse; Brem, groote Cliffen*, van elcx $\frac{1}{2}$ loods; vier groote verkolende Zaden, van elcx $\frac{1}{2}$ lood; laet 't e koken toe een pint. In 't doorgedane doet by *Suyr van Citroen, Huemst van Fernel*, van elcx $\frac{1}{2}$ onse. *Crato* prijft *Resijnen, Wortels van Huemst*, van elcx $\frac{1}{2}$ onse; *Blaren van Earenprijs*, een greepje: kooeket in water soo veel genoegh is tot op 4. onsen; daer by doende *Suyveren Hantch, versche Boter*, van elcx $\frac{1}{2}$ onse. M. Op een ander plaets doet hy daer noch by *Honds-draf* een greepje.

Als dit nu niet genoegh en vordert, soo en hebbe ick niet beter bevonden, als een vierendeel loot, *Aromasfrigidum* (alsoo genoemt van den hoogh-geleerden Baron *Verulam*, Cancellier van Engellant) dat is, *Sal Primellæ*, met heete *Rijnsche-wijn* in-gegeven. Veel van de oude, en nieuwe Genees-meesters verheffen de *Koppen*, na den loop van de Water-pees op-gefet. Sy beginnen wat onder de plaetsch; daer de pijn meest is, dan nemen sy de selfde af, en setten se wederom leeger, en dat vervolgen sy soo lang, tot dat het steenken al-lenckkens in de Blaes getrocken wert. 'T welck daer uyt blijktt, dat de pijn dan ophout. Dit middel hebbe ick mede dickwils bevonden, seer vorderlick te wesen.

In de Blaes zijnde, en is niet geraden, aldaer lange te blijven. Ick laet dan het Lichaem met wandelen en springen bewegen, nae datter een goeden dronck heete *Rijnsche-wijn* met *Suycker* en noten *Muscaet* in-genomen is: daer door werden oock de af-gesloofde krachten wat verquickt. En by aldien dan de Koude pis, een teycken van dat de Nature doende is om het steenken af te drijven, niet veel en perst, soo geef ick met den selfden wijn wederom het *Aromasfrigidum*, en laet van buyten op 't gemacht leggen *Kervel* met *Olye van Scorpioenen* in de pan gesnerckt. Met weleken Middel alleen ick dickwils in de Kinderen gemeene steenkens af-gedreven hebbe.

4. Alle de Middelen, die het water sterck affetten, hebben oock kracht om de Nieren, en den Water-loop te suyveren, en met eenen het Zant af te drijven, als oock steenkens, die uyt Zant, dat aen malkanderen hanght, bestaen, en noch niet vast gebacken en zijn, te doen gaen scheyden en van malkanderen gaen. Maer 't gene harde, en rechte Steenen zoude breken, moet van verdunende, en door-snijdende kracht wesen. En al zijnder eenige die ontkennen, dat de Steenen van de Nieren, of de Blaes eenighsins scheyden ofte breken konnen, soo strijdt nochtans *fulcx* tegen de leere van veel oude en nieuwe Genees-meesters, en van de be-vingende selve. Wel is waer, dat de steenen van de Blaes met seer groote moeyte konnen gebroken werden: maer die van de Nieren als sachter zijnde, en dickwils uyt by een vergadert zant aen een gepackt, en dat noch in een wermere plaets, konnen lichtelicker door hulpe van bequame Middelen van een gescheyden werden. Sommige hebben dese kracht door bekende hoed-nigheyt: sommige door verborgen eygenschap.

Die *fulcx* doen door bekende Hoed-nigheyt, ofte sijn-nigheyt van deelen, zijn *Sap van Limoenen*, de *Wortels van Suringh, Steen-breeck, Venckel, Cruys-dijstel, Clif-sen, Calmus, Cyperus, Smyrniun, Asperges, Gras, Lawier, stekende Palm, Stal-kruyt, Bevernaer*, &c. De bladeren van *Pimpinel, Betuens, Eerten-prijs, Honts-draf, Kervel, gulden Roede, Brant-neelden*. Het zaet van *Brem, groote Kliffen, Joffrouw-mercht, Peerlen-kruyt, Huemst, Petersely*, &c. *Aeri-besven, Genever-besven, Kriicken over Zee*, en diergelijke.

Door verborgene eygenschap breken den Steen. De steenen van Spongien, Lyncis, Nephritiaes, Ioodsche steen, steen die gevonden wordt in 't hooft van een Sleck, Baers, in de blaes van een wilde Varcken of Ossé, in de gal-blaes van een Stier; De kaken van een Snoeck, de asse van Hafen-kuyt of nieren, ja van den geheelen Hase, Scorpioenen, Pissebedden, Scalbyter, Pierwormen en Kreckels, nagels van Paerden, pluymen van wilde Duiten, Troglodytis, Ligium, Nephritiaen, 't vliesjen van een Hoender-maegh, Kreeften-oogen, tanden van een wildt Vercken, Muysfront, bloedt van Bocken en oude Hanen. Behalven dese zijn sommige seer bequaem, tot de rauwigheyd van de Nieren en Blaes te versachten, die te gelijk de scherpigheyd van het water versachten en quijt maken, en niet toelaten dat de selve tot Steen backt, soodanigh zijn Amandelen, Injuben, Soethout, Guinme van bittere Amandelen, van Pruymen, Kerfen, Pistacyen, Aertilchocken, drooge Vygen, Heemst-wortel, de vier grootte en kleyne verkoelende Zaden.

5. De Oude hebben oock T'samen-treckende middelen in-gegeven, soo onder de af-drijvende vermengt, om datse soo veel te langer in de Nieren zouden blijven: als oock op haer selven, om de swacke Nieren ('t welck ons gevoelen van de doovigheyd en slappigheyd bevestigt) te verstercken. Van desen slagh zijn de Spongien, die aen de rancken van de *Hontrose* wassen, en zijn ronde gehayrde bollekens, *Eeckelen*, *Bramen*, *Myrtus*, *Lentiscus*, &c. welke *Dioscorides* oock acht het Water af te drijven.

6. (Wy sullen nu alle dese Genees-middelen in 't bysonder onderfoecken, en hare deucht op de Proef stellen, gelijk zy voor desen in het Latijnsche Steenfluck getelt zijn geweest.)

De *Myrtus* wort van *Trallianus* gepresen om den Steen uyt te drijven. De selve bestaet uyt tegen-strijdige krachten, gelijk *Galenus* seyt in sijn 2. Boeck van de Krachten der Voedselen, op 't 18. Capittel. Wantse niet alleen t'samen-treect, maer heeft oock eenige scherpigheyd by haer, om datse eenige sijne en werme deelen heeft, gelijk hy schrijft op 't eynde van 't sevendende Boeck van de Enckele, ofte ongemengde Genees-middelen. En hierom heeft *Dioscorides* geseyt dat de *Myrtus* doet Water losen: gelijk als oock *Avicenna* en *Aetius*. Maer het t'samen-treckende deel helpt oock, dewijle het de wegen, die tot het Waterlofen gemaect zijn, versterckt.

Den Steen die uyt *Judea* gebracht wordt, genoemt *Joden-steen*, gelijckt by na een Eeckel, hy is wit, en van een seer aardige gedaente, met strepen, even wijt van malkanderen staende, gelijk als met voordacht en konst gedraeyt, gelijk als *Dioscorides* in sijn 5. Boeck, op het 155. Capittel schrijft: en *Galenus* in 't 9. van de Enckele Genees-middelen, die beyde desen Steen met warm water in-geven, om den Steen van de Blaes te breken. *Aetius* 2. Tetr. 29. seyd, dat hy krachtigh

is tot den Steen der Nieren, en niet minder tot dien van de Blaes. *Matthiolus* seyt, dat hy het eerste heeft bevonden, maer het laetste ontkent hy: den welcken ons de ervarentheyt doet toe-stemmen. Sommige seggen, dat desen steen tweederley is, en noemen de grootste manneken, en de kleyne wijfsken; daer in volgende den Autheur van het boeckken van den Steen, dat *Galenus* wort toe-geschreven; maer *Dureus* schrijvende over *Hollerius* op 't 48. Capittel, ontkent dat *Galenus* den schrijver van dit boeckken is, om dat hy op de voor-gemelte plaets maer eenderley gekent heeft.

In de Spongien worden witte en morselachtige Steenen gevonden, de welke met Wijn ingedroncken zijnde, de Steenen van de Blaes breken, gelijk als *Dioscorides* getuyght in het voor-geseyde 5. Boecks Cap. 163. Maer 't gene wy van den Joden-steen geseyt hebben, heeft hier oock plaats. Derhalven seydt beter de voor-gemelte *Galenus*, De Steenen, die in de Spongien worden gevonden, hebben een brekende kracht, doch soo sterk niet, datse eenen Steen in de Blaes konnen vermorselen. Derhalven hebben die gelogen, die *Silix* geschreven hebben: Maer die in de Nieren zijn, konnen wel breken. Sy worden ontdaen in een wit melckachtigh sap: waer uyt blijckt datse een dun-makende kracht hebben sonder merckelijke hitte.

Met den *Lozj-sten*, in 't Latijn genoemt *Lapis Lyncis* ofte *Lyncurium* (alhoewel *Plinius* dat ontkent in sijn 37. Boeck, Cap. 3.) breken de Genees-mesters van Saxen en Spangien den Steen soo wel, als met den *Lapis Judaicus* ofte *Joden-Steen*. Siet daer van de uytlegginge van *Matthiolus* over *Dioscorides*, in het tweede Boeck, Cap. 74.

Den *Gruys-sten*, in 't Latijn *Lapis Nephriticus*, (als of men seyde *Nier-sten*) worden soo groote krachten toegeschreven, dat hy niet alleen in-genomen, maer oock aen den arm gebonden zijnde, de pijn van de Nieren kan stillen, en 't gruyt, en de steenen af-jagen.

De *Steenjens*, die in de Maegh van een wild Vercken ofte van een Os gevonden worden in de Maent van Meert in-genomen met witte wijn, hebben de kracht om den Steen te breken, gelijk door de ervarentheyt van sommige is bevestigt.

Den Steen die in de Gal-Blaes van een Scier in de Mey maendt wordt gevonden, in Wijn geleyt zijnde, verandert den smaect van den selven een weynigh en maeckt hem geel van verwe. Van desen Wijn, alle daeg daer verschen by-gietende, soo lange gedroncken tot dat de Steen geheel verteert is, doet den Steen in des menschen lichaem oock breken, en eyndelick verteeren, gelijk *Quercetanus* schrijft de *Spagir. med. Prepar. Cap. 6.*

De *Steenjens*, die uyt de Slecken-boofden ghaelt worden, gestooten zijnde, en de swaerte van een vierreendeel loots in-genomen sluyten den Steen terstont uyt, so als *Savonarola* getuygt *Tract. 6. Cap. 18. Rubr. 6.* *Plinius*

Plinius seyt in sijn 32. Boeck, op 't 9. Cap. dat in 't
hoof van een *Visch*, (die hy in 't Latijn *Banchus* noemt,
die sommige voor *Cabeljan*, of *Schelvis* houden) gelijk
als *steen*en worden gevondé, de welke met water in-
gedroncken zijnde, de Graveelige treffelicken helpen.

Galenus en *Avicenna* hebben aangemerckt, dat niet
alleen dese steenen, maer oock die in de hoofden van
andere *Visshen* groeyen, kleyn gestoren en met *Wijn*
in-gegeven, de pijn van 't Colijck stillen, en den *Steen*
die valt in de *Nieren* leyt, doet slijten en verbrijfelen.

Plinius in sijn 30. boeck op het 8. capittel schrijft,
dat de *steen*en die in de Maegh van een *Haen* ofte
Wilde Duyze gevonden worden, kleyn gestooten en
onder het drincken gemenght worden om de *Steenen*
af te drijven. Den selven getuyght in sijn 32. Boeck
op 't 2. Cap. dat de *Taxken* van *Coraal*, in 't vyer tot
poeyer gebrant en met water in-gedroncken zijnde, de
gebreken van de *Blaes* en der *Steenen* helpen.

Kresten-oogen zijn sijn van deelen af-drijvende,
breken de *Steenen*, en jagen de selve met het *Water*
uyt, gepoeyert en met *Water*-drijvenden *Wijn* in-ge-
geven. Sy worden van de *Alchymisten* op verscheyden
wijzen ontdaen, ofte gesmolten, maer dese is de beste:
Neemt de *Kresten-oogen*, maectse tot heyl sijn poei-
jer, doetse in een glas, en giet daer op Azijn van *Tere-*
binthyn, stopt het dan dicht toe, en set het eenen nacht
op wermé asche te reeren. Daeghs daer aen giet het
op, en dat so dickwils, tot dat ghy siet dat het poeyer
geheel gesmolten en verteert is. Den afgegoten Azijn
laet door een wit-graew papier loopen, en laet hem
dan uyt-dampen in *Balneo Mariae*, (dat is, in een vat dat
in heet water staet) dan salder een *Sout* op de grondt
overblijven. Dit *Sout* sult gy kleyn wrijven, en op een
Marmé-steen leggen, en soo lang in een *Kelder* seiten,
tot dat 't gesmolten is; waer van 8. of 10. droppels met
Radijns-water kunnen ingegeven wordé: En dit is veel
krachtiger, dan de selfstandigheyt van de oogen selve.

Het *Bocken-bloet* wort by de *Oude* seer geprefen, om
den *steen* te breken: 't welck sy namen van eenen jon-
gen *Bock*, die sy de kele af-staken in de tijt, als de dru-
ven rijp worden, (om dat 't *Bloet* dan heeter is, en der-
halven meer doordringende) en latende 't *bloet*, dat
eerst en leyt uyt-loopt, vongen sy 't middelste alleen,
(om dat het heeter is, en om dat het komt van de de-
len, die naest by 't *Hert* gelegen zijn) in eenen aerden
pot. Daer na stelden sy dit in de *Son* te droogen, en be-
waarden het dan tot haer gebruyck. Op soodanigen
wijse bereyt zijnde, is het een gereedt hulp-middel, soo tot
de pijn in de *Nieren*, als tot het *Graveel*. *Wan* het breekt
ende ontdoet de *Steenen*, die nu van te voren al gegroeyt
zijn, ende doetse soo met het *Water* losen, dat 'er daer na
gien andere meer in de plaats en komen: daer-en-boven
sijls het de pijn, na 't getuygenisse van *Aetius Tetrab.* 3.
Serm. 3. Cap. 12. Het selve bevestigen oock *Trallia-*
nus, *Avicenna*, *Marcellus Empiricus*, *Albertus*, *Syl-*

vius, en andere. *Das het Bocken-bloet den Steen in de*
Nieren en de Blaes breekt, is soo secker, seyde den
grooten Scaliger, als dat de Son 's middaghs schijnt.
Want wy hebben veele door sijne kracht vernorselt:
Jae Scrapio schrijft, dat het alleen door op-strijcken
van buyten den *Steen* kan breken. De meer-gemelte
Duretus getuyght dat het *Bocken-bloet* door sijn
scherpe en sijne vierigheyt den *Diamant* doet smel-
ten, maer dat het tot den *Steen* niet doen en kan:
maer nochtans sijn selven vergetende; schrijft op een
andere plaats, dat het *Bloet* krachtiger sal wesen;
voor den *Steen*, indien den *Bock* in de laetste dagen
met af-drijvende kruyden gevoedt wert. Maer dit
ontkent *Michiel de Montaigne*, een *François* Schrijver
in sijn 2. boeck *des Essais* op 't laetste Capittel, om dat
hy in eenen *Bock*, die hy alsoo hadt laten voeren, ee-
nige *Steenen* gevonden hadde. Indien yemant hier
tegen bracht, dat het *bloet* daer van bevrijdt blijft,
en derhalven sijn kracht niet en verliest: daer op seyt
hy, veel gelooflicker te wesen, dat 'er niet in 't *Lig-*
haem en groeyt, als met over-een-stemmen, en onder-
linge mede-deelen van alle de leden: en waerschijn-
lick in alle de deelen van dien *Bock* een *steen*achtige
hoedanigheyt geweest is. Dan dese reden wordt van
een ander *François* Schrijver *Gobeleius*, (die tegen
het onderfoeck der verstanden, van *Huarie* in 't *Spaens*
uyt-gegeven, heeft geschreven) tegen-gesproken;
door dien wy de gene, die met den *Steen* gequelt zijn,
oock *Steenen* in-geven, gelijk wy nu gelien hebben.
Den Haes, seyt hy, is een *Dier* vol *grof* en *swaermoudigh*
Bloet, ende even-wel is 't poeyer van sijn *Hert*; met witten
Wijn in-gegeven, een *krachtigh* middel tegens de *Vierden-*
daeghsche Kooysse. De *Chiroonen*, al zijn 't vruchten die
ras aen-komen en bederven, en hebben dies niet tegenstaen-
de geen minder kracht om de bedervinge in ons *Licham* te
wederstaen. Maer ick kan getuygen, yemant een vie-
rendeel loot *Bocken-bloet* met witte *wijn* thien dagen
na malkander in-gegeven te hebben, sonder het min-
ste gruyts van den *Steen*, die hy in de *Blaes* hadde,
quijt te werden. Waer uyt ick oirsaeck nam, het self-
de in anderen niet te besoecken.

Dat het *Poeyer* van *Hasen-hair* de *Steenen* breken,
getuygen *Aetius*, *Martianus den African*, *Marcellus* en
andere. Dat oock oude *Nieren* van een *Haes* met *wijn*
gedroncken de *Steenen* af-drijven, is van *Plinius* be-
schreven in sijn 28. Boeck, Cap. 15. Den selven wil
in 't 13. Cap. van 't selfde boeck, dat men de *Niere* van
een *Haes* rau, of alleenlick gekookt sal op-eten, so dat
de tanden niet geraect en werden. *Hippocrates* getuygt
van 't *Hasen-vleesch*, in sijn 2. boeck van de *Diete* ofte
Eet-regel, dat het droogh is, en dat het den buyck
stopt, maer dat het eenige prickelingh geeft tot het
Water-maken. Hierom gebruycken vele het selve tot
het *Graveel*. De maniere van dat te bereyden en in-
te geven, heeft *Marcellinus de Medic.* 26. beschre-
ven. Het versche *Vel* van een *Haes* sal men in eenen
N n n suy-

suuyeren pot, ofte op een Tichel, met sijn wolle soo branden, datmen selve tot heel sijn poeyer kan brengen, het welcke men dan sal siften, en wel bewaren: daer van sal men, als het van noode is, drie lepels met eenigen dranck, 't welck goet is, 't sy tegen den Steen, ofte pijn van de Blaes: maer het sal veel krachtiger wesen, indien men eenen levenden Haes in eenen nieuwen pot sluyt, en alle locht-gaten met Pleyster wel toe-slijck, en in eenen oven tot sijne Assche verbrant, en gewreven en gesift zijnde bewaert, en daer van de Graveelge een seker gewichte in-geeft. *Matthiolus* in de uytlegginge over *Dioscorides* in 't 2. Boeck. 21. capittel, vult den selven, ontweyt zijnde, met verscheyden Steen-brekende Geneef-middelen, en in eenen pot gebrandt zijnde, maect hem dan tot een poeyer. Met *Musfen-dreck* (het zijn de woorden van *Plinius* uyt het 8. Capittel van zijn 36 Boeck) den *Buyck* te bestrijcken, is goet tegen den Steen. Sy willen oock dat men *Aerdt-Wormen* met *Wijn*, ofte *Bastert* sal drinken, om den Steen te vermorselen. Het selve seggen *Dioscorides* en *Avicenna*: en *Galenus* schrijft oock in 't 7. van de Simpele, dat het Water doet losen.

De voor-gemelte *Plinius* schrijft dat het *Poeyer* van ledige *Slecken-huyskens* goet is om den Steen te morselen. *Dioscorides* getuygh in zijn 2. Boeck op 't 11. capittel, datse geheel met hare huyskens gestooten en met een weynigh *Wijn* en *Myrre* gedroncken, de pijn van 't Colijck ende de smerten van de Blaes genesen.

Vele houden het *Vliesjen* van een *Hoender-maegh* voor wat bysonders en geheym. Waer van *Plinius* eertijts oock al gewach gemaect heeft in de aengetogen plaats, daer hy beveelt, dat met het drooge *Vliesjen* uyt de *Maegh* van een *Haen*, ofte soo het verch is, gerooft zijnde, sal stampen, en in 't drinken sloeyen. Hy voeght 'er by, dat oock den dreck van wilde *Duyven* in een boon gedaen zijnde, tegen den Steen en andere gebreken van de Blaes wort in-genomen. Van gelijken de assche van de vederen van wilde *Duyven* met soet-gemaecten *Azijn*: oock de assche van de dermen der selve drielepels, met wat van een *Swaluwen-nest*. Den dreck van een *Tortel-duyve* in gehonighden *Wijn* gesoden, ofte het sop daer van *Lyster-vogels* met *Myrtus-beyen* gegeten is goet om water te losen: *Krekels* in een pannererooft: *Pisse-bedden* in-gedroncken; en het af-zietfel van *Slangenvoeten* tot de pijn de Blaes. Den selvdn in 't 9. Capittel van sijn 32. Boeck. Den *Zee-Scorpioen* in *Wijn* gedoodt geneeft de gebreken van de Blaes en de Steenen. Den steen, die in de steert van een *Zee-Scorpioen* wort gevonden, het gewicht van een half scrupel in-gedroncken: de *Lever* van een *Water-slangh*; men seyt oock dat de *Zee-netel* met *Wijn* in-gedroncken goet is: als oock de *Zee-longe* in water gekooct. (Merckt dat de *Zee-netel* en de *Zee-longe*, dier *Plinius* hier van spreect, onder de *Zoophyta* seu *Plantani-*

malia, dat is, *Plant-dieren* gerekent worden, als hebbende een natuere van half *Plant*, half *Dier*; naer de uyerlicke gedaente ghelijcken *Planten* te wesen: maer om datse eenigh gevoel en beweging hebben, soo komense daer in met de *Dieren* over een.)

Het *Tuyn-sluyptertjen*, 't kleinste van alle vogeltjens uyt-genomen het *Konincxken*, 't welck by de *Tuynen* en *Mueren* sijnen kost soeck, en maer korte vlughen doet, heeft by *Aëlius* en *Paulus* een natuerlike kracht, die verwonderens weerdich is. Want in 't sout geleyt en rauw met spijsje gegeten, drijft de steenen met het Water uyt, en verhindert dat 'er geen andere wederom en groeyen, en geneeft die sieckte volkomentlick. Het wort best in-geleyt als men 't de vederen uytpluckt, en het selve dan met veel sout overdeckt, en dan wort het droogh gegeten. Indien 'er vele by een te krijgen zijn, dan kan mense koken als andere vogeltjens. Men kanse oock met de *Vederen* in eenen toe-gedeckten pot branden, en de *Assche* van eenne met een weynigh *Peper* en *Caneel* in-geven. Daer zijnder die het levendich in 't sout leggen, eerst de *Vederen* uytpluckende, het welcke beter is. Andere bradense, en etense heel, soo datse niet van de selve, dan *Vederen* wech-werpen. *Valfsout* getuygh in 't 18. Capittel van sijn 5. Boeck, dat oock de *Assche* van een *Quick-steert* in-genomen zijnde, op alle manieren den Steen breecke, en het Water verweckt. *Brasavolus* in het ondersoek der enckele ofte ongengende Geneef-middelen, schrijft dat hy onder-vonden heeft dat het *Saet* van de *Mispelen* gepoeyert zijnde, de *Steenen* met kracht uyt de *Nieren* drijft, het water doet schieten, en den Steen van de Blaes doet minderen.

7. Onder de gemengde Geneef-middelen vindmen hier toe in de winckels *Spec: Liibontribon*, en *Elect: Justini*. Sommige prijsen seer een Melckje gemaect van een loot *Purpure Violon-zaeds* met water *Eer-en-prijs*, waer door men secht een over de *Duyfend* en vijftich *Steenkens* geloof te hebben. Is mede uytoemende goet dit *Graveel-water* van *Hollerius*, *N. Sap van Limoenen*, twee pond; *Radys*, twee pinten; *Pimpinel*, *Glaskruyt*, *Beteumy*, *Kiecken over Zee*, *Steenbreeck*, *Huemsf*, *Hof-kerse*, van elcx een half ponr: te samen vermenght zijnde, doet daer by van de distels der schorsen van *Rijn-besien*, (1) *Wortels van Venckel*, *Petercely*, *Acorus*, *Alant-wortel*, *Eerenprijs*, *Gentianen*, *Ireas van Florentien*, van elcx 2. ongen. (3) *Zaet van Meloenen*, *Basilicum*, *Cliffen*, *Peterel-kruyt*, *Macedonisch*, *Petercely*, van elcx een onge; *Concommers*, *Porceloyen*, *Kouwoerden*, van elcx een loot. (2) *Bladen en Bloemen van Beteumy*, *Steen-varen*, *Gracht-varen*, *Bloemen van Heemst*, *Osse-tongh*, *Violetten*, *Wolle-kruyt*, van elcx een halve hand vol: laet het eerst weycken en daer na uytperssen, en dan daer in smelten van den besten *Honich* geschuymt zijnde, twee pond, *Terebentijn* een pond, *Witten Azijn*, een mutsigen, *Spec: EleA: Dac: Anroa Alexandr. Liibontrib.* van elcx een onge: laet dit te samen

famen Destilleren; en N. van dese Destillaty, dry ongen. *Suycker van Violenten*, een onge, *Cameel* een half vierendeel loots: M. geeft dit tweemaal des daeghs in, vier uren na den eten, en daer op dan noch 4. uren vasten. En insonderheyt is seer goet dit van *Dr. Quercetanus*, beschreven in sijn *Pharmacop. Dogm. N. Sap van Pareye, Alwyn, Radys*, van elcx een pint, van *Limoenen, Glas-kruyt, Muysen-oor*, van elcx een muddeken: Al dese Sappen moeten met malkanderen staen rijzen, en daer na met een helm overgehaelt werden, tot een Graveel-water. Dit Water magh men van boven in geven, ofte in de Blaes spreuten. Het vermindert allenckens den Steen, en doet sijn aertachtige, en sulstige stoffe smelten, en losen.

Maer by aldien, gelijk dickwils gebeurt, de Steen in de Blaes door geenderhande middelen gebroken en kan werden, en voor de krop van de Blaes schietende, den water-loop belet, dan moet hy ten eersten met het *Cabteur* te rugh gestoten werden, ofte het lichaem dient met op-geheven beenen geschtut.

Het is een groot misverstant van veele, die in al de gene die den Steen ofte Graveel hebben, af-drijvende dingen, insonderheyt *Genever-water*, ofte Brandewijn, daer Aert-beslyen, Honts-draf, en diergelijke op gestaen hebben, dagelicks en sonder onderscheyt in geven, also daer door de Steen, die men dickwils sonder pijn langen tijt in de Blaes dragen kan, na de krop toe gedreven wert, waer uyt ellendige pijn, en andere toe-vallen ontsaen.

In dese Stad Dordrecht heeft my een man getoont een geheel doosken vol stucxkens van Steenen, eveneens gelijk als een grooten Steen van de Blaes om stuccken geslagen is, en verklaerde sulcks geschiet te zijn door 't volgende: N. *Kreeften-oogen, Bocken-bloet, Saet van, Daucus, of wilde Peen, van Peterselye van Maccedonyen, Noten Muscaet*, van elcx een onge. Dit te samen tot Poeyer gestootten, en in een dubbelt var gekoocht in 12. ongen *Genever-wijn*. Hier van dronck hy 's poeyer met de wijn tweemaal daeghs 2. ongen tot negen dagen toe. Den thienden dagh, en de seven volgende, nam hy een half vierendeel loot *Joffrouw-merck-zaet* kleyn gestootten, waer mede hy dan de gebroken stuccken quijt wierde: maer dit selfde in andere versoeckende en hebbe ick die kracht niet bevonden. De stuccken even-wel, die hy, een geloofwaardigh man zijnde, my liet sien, waren soo veel in getal, datse te samen een grooten steen konde uyt maken.

Den selven verhaelden, dat hy aen hem selven bevonden hadde, dat de Rivier-Kreeften, die in de Maes gevangen worden, levendigh gestamt zijnde en met witten wijn ingenomen, veel krachtiger zijn om den Steen te breken. Maer alsoo die nauwlicx levendigh van Nicumegen tot ons gebracht worden, soo en hebbe ick daer van geen andere proeve. *Augenius* in zijnen 9. Brief, Cap. 8. priift wonderlicken de krachten van Pisse-bedden, om den Steen van de Blaes te bre-

ken: het welck oock voor goet keurt, en getuygt in sich selven bevonden te hebben *Laurenbergius* in eenen bysonderen Brief.

By aldien dat den Steen van de Blaes door geen hulp-middelen en kan gebroken ofte vermorfelt worden, gelijk het veeltijts pleeght te geschieden, en dat hy den Water-gangh met pijn en moeyelickheyt, ofte oock op-stoppage des Waters lastigh valt, soo moet hy terstondt met een *Cabteur* af-gewent worden, ofte het Lichaem moet met de Dijen om hoogh geschockt worden. *Hippocrates* in *Coac*. De graveelige, seyt hy, foodanigh liggende, dat den Steen niet sacket in den Water-loop; maecken gemakkelicker Water. En *Galenus* in 't 6. van de beschadighe deelen cap. 4. Wy hebben dickwils gesien, dat in de kinderen, die met een Steen in de Blaes gequelt waren, het Water werde op-gehouden. Derhalven hebben wy de selve, op 't Lichaem achter over leggende, geschockt, soo dat daer door den Steen van den Door-tocht des Waters werde af-gechoven. Het is gedenckwerdigh dat *Pigraus* schrijft in 't 7. Boeck van sijn Heelkonit, op het 4. Cap. dat hy een seker Edelman gekent heeft, de welke vijf-en-twintigh jaren met den Steen ge-gaen hadde, sonder nochtans eenige groote moeyelickheyt daer van te hebben: want als hy sijn Water soude maken, soo gebruyckten hy een Instrument, waer mede hy het sonder pijn loosden. Waer uyt blijktt een swaere mis-slagh van sommige, de welke sonder onderscheyt, alle die gene, die met Steen gequelt zijn, water-af-settende dingen ingeven; waer door den Steen, die dickwils sonder pijn in de Blaes hangt, in den hals van de selve wordt gedreven, de welke daer geweldige pijn, en andere Toe-vallen veroorsaect. Aen-merckens weerdich is de geschiedenis van *Hippocrates* de welke hy verhaelt in 't 5. van de Algemeene Sieckten. Het kint van *Theophorbis* te *Larise* hadde Steen in de Blaes, het pisten yet lijmhichs uyt, en dat met grooten moeyte en grouwelicke pijn, soo in het begin, als oock op het eynde van sijn Water-maken. Het wreef de voorhuyt met sijn handen. Dit kint ingedroncken hebbende een sterck water-af-drijvende dranck, soo is 'er niets in de Blaes, en oock niets uyt de Blaes gekomen: het heeft veel etterachtichs en veel gal uytgebracckt. En dusdanige andere dingen is het van onder door den Kamer-ganck oock quijt geworden. Den Buyck dede hem heel seer, en was van binnen vol brandts; maer vorders was het Lichaem kouder als ys. Alle ledematen hebben hem begeven, en hy heeft niets willen innemen. Daer was een groote versweringe in den Buyck selve, ontsaende van het stercke Geneef-middel. Den derden dach nae dat het den dranck hadde ingenomen, is het kint gestorven.

8. Als dan de Steen der Blase, door geenderhande middelen gebroken en kan werden, soo moeten wy tot de *Chirurgie*, als tot een plicht-anker, ons toevlucht nemen. Kleyne Steenen blijven somtijts in de schacht

reken, alwaerſe met een bequiem yſerken, gelijk een oor-lepel, uyt-getrocken konnen werden: ofte als ſy te groot zijn, achter aen bindende, ofte met de vingeren tegen houdende, op datſe niet te rug zoude ſchieten. Daer men 't geſwel ofte de ſpanning vernéemt, moet men ter zijden een openingh maken. Want aldaer is het vleefſch. Dan boven, daer een ader en een ſlagh-ader onder leyt, zoude het veel bloet verkeucken. Het onderſte deel, alſo het ſonder bloet is, en geſtadigh den loop van 't water ontfangt, en zoude niet wel willen toeheelen.

Maer veel lichter konnen ſy de Vrouwen, als de Mans af-genomen werden ſonder eenige quetſinge, om dat den hals van haer Blaes, kort en ruym is. Doctor Vega ſchrijft, dat hy een Steen gelijk een Ocker-noot, die het water met groote pijn op-hiel, uyt de krop van de Blaes in ſeker Bagijn, gebruyckende een uyt-ſettende gereetſchap, Speculum matricis genoemt, met een Koren-tanckken uyt-getrocken heeft. Hy getuyght oock geſien te hebben een Steen op de groote van een kleyn Hoender Ey, die een Vroe-vrouw gekregen hadde, uyt de krop van de Blaes van een Vrouw, de welke op haer laetſte van 't dragen ging. My gedencckt, dat ick over eenige tijt een dochterken van les jaren (die geen Water en konde maken, wat raet datter gedaan was) een Steenken van den Heel-meeſter uyt doen trecken hebbe, gelijk een Amandel, ſonder eenige pijn. Hierom heeft Celfus ſeer wel geleyt. In de Vrouwen, wanneer den Steen kleyn is, is het mes ommodigh, om dat het Water den ſelven in den Hals drijft, de welke korter en ruymmer in haer is, dan in de Mans. Daerom valt by dickwils van ſelſt uyt, en indien hy voor in hanght, daer het nauwer is, ſoo kan hy met het ſelve Inſtrument, ſonder ſchade uyt-getrocken worden. Dit geheele werck wordt wijldloopigh verhandelt van Aetius, wiens woorden het de moeyte weert ſal welen, hier in te voegen, uyt ſijn Tetrab. 3. Serm. 3. Cap. 5. de Steenen, uyt de Nieren naer de Blaes neder-geſchoten zijnde, en wegens hare grootte omrent de krop van de Blaes blijvende hangen, brengen dickwils den Stecken in het uytſte gevaer, ſoo om de ſcherpigheyt en hevigheyt van de pijn, als oock om datſe het Water-loſen verhinderen. So dan moet men die op den rugge leggen met het boven-lijf leeger: daer na moet menſe op veelderley wijsen bewegen ſchocken, op dat men daer door magh te wege brengen dat den Steen uyt den hals van de Blaes magh vallen: daer nae moet men de Stecken gebieden, datſe veerdichlick en ſnellick haer water maken, en het water geloost zijnde, af-laeten. Doch als den Steen niet geloost is, ſoo moet men de ſelve wederom bewegen, en dat ſelvtge dickwils herwaten. Indien hy dan noch niet geloost wordt, ſoo ſalmen een Catheter nemen, 't welck daer toe een bequiem Inſtrument is, en daer mede het Water doen ſchieten. Maer daer na moeten den Steen doen af-ſlijten en morſelen door drankken, die kracht hebben om den Steen in de ruymte van de Blaes zijnde, te breken. Doch indien den Steen wel uyt de Blaes ſchiet, maer ontrent het midden van den doorgang

der Schamelheyt blijft ſteken, en quetſende, gevaer van een ſveeringe aen-brengh, ſoo moeten erſt een Decoctum ofte af-ſieſel van Water-af-drijvende dingen in-geven, en men moet den gebreckelicken belaften dat hy veel water vergadere, en het ſelve daer nae uyt-piſſe en neerſiechlick uytſage. Want ſoo pleegt den Steen ſnellick uyt te vallen. Ick hebbe enen gekent, ſeyt Philagrius, in welken den Steen niet verder en was gekomen, als in 't opperſte van de Schamelheyt, en het en ſchelde niet veel, ofte den menſche ging verloren, van wegen het op-stoppen des Waters, en de uyt-ermaten groote pijn. Wy hebben dan den Steen met een enge Volſella ofte treck-tangetje niet konnen uyt-trecken: derhalven hebben wy hem allenckens en ſillekens met een heel dun yſerken gelijk een oor-lepel bezogen: maer als wy hem op die maniere noch niet en konden uyt-krijgen, ſoo hebben wy voor-genomen te ſnijden, en een wondcken gemaeckt van boren ontrent de groote van een eckel, want van onder te ſnijden en is niet dienſtich: aengeſien het by na altijd een Fiſtel ofte loopend gat blijft, en het water daer nae door het gat ſelſt geloost wordt. Wijders als den Steen met het Water is uyt gekomen, ſoo moet men Eſels melck met een weynich Honich vermenght in-geven, en een ſachten regel in eten en drincken aen-ſtellen, gelijk in de geſweten pleegt te geſchieden, om de ſmerien welke den Steen gemaeckt heeft in de plaetsen, daer hy is door-gaen. Daer na moeten den menſche daer voor verhoeden, dat de Nieren niet wederom met Steen gegult en werden.

Doctor Forest verhaelt van een Vrouw vijf-en-leventigh jaren oudt, die een grooten Steen al buyten de Blaes zen 't gemacht in een dun vlies uyt-hangenden hadde, de welke het vlies door-geſneden zijnde, van ſelſt uyt-viel; ende dat ſy noch lange jaren daer na leefde, maer haer water niet en konde houden.

De vermaerde Proſper Alpinus, dien ick in het laetſte van ſijn leven noch in den Hof van Padua gehoort hebbe, beſchrijft een ander manier om den Steen ſonder ſnijden af te nemen, by de Egyptenaers, daer hy gewoont hadde, gebruyckelick. Sy nemen een pijpken van hout, ofte kraeck-been, dat ſteken ſy in de ſchacht, ende houdende haer vingeren van achteren, op dat de wint niet in de Blaes en zoude ſchieten, blaſen ſy daer met gewelt in, om den wegh ruymmer te maken: daer nae nemen ſy wederom een dicker pijpken, tot drie viermaal toe. Als ſy meenen dat den door-tocht wijt genoegh is, dan ſteken ſy de vingeren in 't eynde, en brengen den Steen in de ſchacht. Ende hy getuyght, ſelve geſien te hebben een Arabier op die manier een Steen van de groote van een Olijff-ſteen uyt-krijgen. Dit en is ſo vreemt niet, als 't wel ſchijnt. Want dat de krop van de Blaes, niet ſwaerlickken mede geeft, blijkt aen de krop van de Lijf-moeder, die in den arbeyt vry wat wijder uyt-gereckt wert.

9. Dus verre is geſeyt hoe dat men den Steen moet krijgen

krijgen uyt de Nieren, Blaes, en Schacht: is nu noch maer een ding overigh, te weten, Hoe dat de groote steenen in de Blaes, alster anders geen raet en is, met snijden af-genomen werden.

Alsoo sulcx vol gevaers is, so heeft Hippocrates, met groote redenen aen sijne leerlingen verboden de hant aen dit werck te slaen, en geboden, dat sy 't zouden laten aen een wel versocht meester, die hem sulcx best verskont. Het oock noch huynen in goet gebruyck is, ten overstaen van Geneef-meesters en Heel-mee-sters.

Als het Lichaem een dagh twee drie wel gesuyvert, en door goede spijs gevoedet is, dan dienen oock de onderste deelen by de krop van de Blaes met versachtende dingen gestooft. Het Lichaem aldus bereyt zijnde, en de Siecke 't zy van seifs, 't zy door een Clysteryeter stoel gegaen hebbende, soo staender drie dinggen voor een Operateur te doen. Te weten, het snijden, den Steen uyt te krijgen, en de wonde toe te heelen. Voor al-eer dat men tot het snijden komt, zal de Siecken wat over en weder wandelen, en dan eenige reysen van een banck op en kussen springen, op dat door die beweginge den steen na de krop van de Blaes zoude schieten. Daer nae aenroepende Godt om sijnen zegen; indien de Siecke groot oft volwassen is, soo zal men hem op een hooge stoel, ofte vaste tafel stellen; indien 't een kint is, op de schoot (het welck ick oock veel in bejaerde luyden sien doen hebbe) van een sterk man, het lichaem wat af-hangende, en de handen aen de voeten gebonden. Aen elke zijde dient oock twee te staen, die de beenen slijven, en forge dragen dat sy niet en verschieten. Dan zal den Operateur sijn twee voorste vingeren in Olye van soete Amandelen, witte Lelyen, ofte diergelijcke geheel ver-gemaeckt zijnde, in 't eynde brengen, en met de rechterhand den buyck onder wat neder-drucken, en also den steen nae de krop van de Blaes toe douwen. Die beslaende, zal hy tusschen het Gemacht en 't Eynde, aen de sliicker zijde op den steen aen, een openinge maken, niet grooter nochte kleynder, als hy oordeelt dat de Steen is. Te wijt zijnde kan nergens goet toe doen: en al te nauw zijnde, als de steen voort-geftooten, ofte uyt-getrocken wert, so maect hy sijn selven met groot gewel plaetsch, die hy voor hem niet en vint, het welck groote scheuringe, en bloet-stortinge veroirsaeckt. De openinge gedaen zijnde, als hem de steen vertoont, en gevoelt wert, by aldien hy kleyn is, soo kan men hem van achteren met de vingeren uyt-stooten: indien hy groot is, soo moet hy met een werck-tuygh: 't welck sy Lapidil noemen, uyt-getrocken werden. De hoogh-geleerde Aquapendens hout meerder van de tang: dan ick hebber meer sien door-komen, die de steen met een Lapidil, als die met veel vroeten, en missen van de tangh ten laetsten uyt-getrocken was.

Die uyt zijnde, moet men terflont gertet hebben

Werck, met Wit van Ey, sijnen Bolus, en diergelijcke, om het bloet te stelpen, dat op de wonde geleyt, en een plaester Defensijf over-geslagen, met bequaeme banden, ende wert dan vorders, als andere Wonden genesen.

10. Sommige hebben gemeent, dat de verhaelde en oude maniere van den steen te snijden, verbeteret konde werden. Want dat de Vingeren niet genoegh en waren om den selfden juyft te beslaen: en dat het uyt-trecken met den Lapidil gevarigh was: dewijl de steen lichtelick den selven onschiet, en de om-liggende deelen daer van beschadicht konnen werden. Derhalven isser noch een ander manier van snijden bedacht, diese op 't Instrument noemen. Dese is gevonden ende in 't werck gestele, by Iohannes de Romanis, Geneef-meester van Cremona, die te Romen leefden ontrent het jaer 1520. en is daer na met het noodigh werck-tuygh beschreven door sijnen leerlingh, Marianus Sanctus, en nae hem Mariana genoemt. Dese geschiet aldus: Het lichaem, gelijk in de eerste maniere, bereyt zijnde, wert het de beenen van een, en met gebogen knyen van achteren op een tafel neder-geset, soo dat de hiel by nae aen de billen raken, en de handen van buyten aen de halsen komen: dan werden met een dubbelden bant van den hals hangende de beenen en voeten vast gebonden, en de Siecke also van twee stercke mannen aen weder zijde vast, en onbeweeghlick gehouden. Het stelsel hier van is uyt-gebeelt by Paré in 't 42. Capittel van sijn 16. Boeck. Daer nae wert de Catheter in sijn bultige kromte langs met een breedachtige scheur geopent, (wiens boeltenisse op de gemelte plaetsch te sien is) met Olye bestreken, tot in de Blaes gebracht. Dan, het saccken door de gene, die de rechter knye hout, op-gelicht zijnde, om niet in de wegh te wesen, snijt den Operateur aen de sliicker zijde van de naet tusschen het Eynde, ende Gemacht, waer nae toe de scheur van den Catheter oock gedraeyt moet werden, twee vinger-breet van 't Eynde, en vervolght met het mes den draet van de Spier, tot dat de punt komt in de reet van de Catheter, die in de krop van de Blaes steeckt, de openingh niet veel langer makende, als een duym-breedt. Daer nae steeckt hy in de Wonde twee langh-werpige, ronde, aen het eynde wat kromachtige yserkens, die oock van silver konnen gemaeckt werden, van de welke het een aen 't eynde bot en glat is, het ander wat holachtigh en Forcken-gewijs, (die In-leyders genoemt werden, om dat sy het ander werck-tuygh gelijk als in-leyden, en den wegh, in de Blaes wijzen, en zijn oock by den gemelten Paré uyt-gebeelt) dese werden eerst gebracht in den reet van den Catheter uyt-getrocken zijnde in de Blaes selve. Dan, met de sliicker hant dese twee Yserkens wel vast houdende, brengt den Operateur met de rechter een tangh (om de gelijckenis Enden-beek genaemt) inde Blaes, waer me-

de hy de Steen, indien hy kleyn is, lichtelick uyt trekt. Maer indien de steen grooter is, als dat hy door de opening kan, soo wert de selve noch meer geopent, ofte uyt-gefet door een wercktuigh, op de verhaelde plaetich mede beschreven en uyt-gebeelt. Daer nae wert wederom een tange, het zy recht, ofte krom in de Blaes gesteken, de steen gevat, en sachtelick uyt-getrocken. Indien, nae dat de openinge al vergroot is, de Steen noch niet wel en volght, so steeckt den *Operateur* de twee voorste vingeren van de sliicker-hant wel vet van Olye in 't Eynde, en druckt also den steen na de krop van de Blaes toe. Men moet wel wachten, dat de steen in de tange niet en komt te breken: en derhalven uyt-getrocken zijnde, moet men hem wel besien, en indien datter noch een steen overigh is, die moet op de selfde manier uyt-genomen werden, ofte indien datter eenige stukken afgebroken zijn, die moet men met een lepels-gewijs yser uyt-nemen. By aldien even-wel de steen grooter valt, als dat hy door de openinge, hoe ruym die oock gemaect is, uyt-getrocken kan werden, soo moet men hem door een getande tange over midden breken, en met stukken uyt-halen. Men dient dan oock wel neerstigh te letten, datter niet een stukken in en blijft, maer datse allegader wel uyt-komen.

Voor het laetste wert de openinge, indien groot is, toe-genaeyt, latende in de selve een dagh ofte twee steken een silver pijpken, mede by *Paré* in 't 43. Capittel beschreven, waer door het geronnen bloet uyt de Blaes kan loopen. Daer nae wert de wonde verbonden en toegeheelt, gelijk geseyt is.

By nae op de selfde manier snij men de Vrouwen. Met dat onderscheyt even-wel, dat den *Catheter* die in den Water-loop gesteken wert, en op den welcken de snede in den hals van de Blaes geschiet, in de Vrouwen, niet krom, gelijk in de Mans, maer recht is. Daer-beneffens als men, om dat de steen niet wel uyt en wil, genoorfaect is den selven met de vingeren nae den krop van de Blaes te douwen, soo moet sulcx in de vrouwen geschieden door de Nature, maer in de Maeghden, gelijk in de Mans, door het Eynde.

II. Daer is noch een derde manier van Steen-snijden, waer mede, tegen het gevoelen van de Ouden, niet door den vleesighen hals van de Blaes, maer door den buyck, en 't vlietichigh deel van de Blaes gesneden wert. Dit noemense de *Francken-sné* nae eenen *Franck*, die den vinder is, ofte *Celsiane*, nae den beschrijver, ofte *Guidoniane*, na de gene, die se met gereetschap verciert heeft; ofte oock *Mariane* na de gene, die se in 't breede beschreven heeft, als den vinder noch leefde. Dese manier om den Steen uyt te krijgen, is eerst gebruyckt geweest, in wan-hopigh werck, en gewaecht by een treffelick Heel-meester *Mr. Franck*, die even-wel, al is 't hem wel geluckt, niet en raet het selve namaels meerder in 't werck te stellen. Waer over *Dr. Rousser* seer verwondert is, toonende met ver-

scheyde exempelen, dat een gequetste Blaes kan toeheelen: het welck oock bevesticht wert by den meerwel-gemelten *Doctoor* en *Professor Bauhinus*.

Maer laet ons eerst de Historie selfs hooren. *Franck* schrijft in 't 33. capittel, dat hem op een tijt een kint van twee jaren te voren is gekomen, dat een Steen in de Blaes hadde omtrent een Hoender-ey groot. En als hy alle vlijt en neerstighheit hadde aengewent om den Steen beneden na den hals van de Blaes te stoeten, en niet en hadde konnen vorderen, en als het kint van den Steen soo gepijnicht en gequelt werde, dat de Ouders liever wilden dat het mochte sterven, dan dat het langer in soo grooten ellende soude leven, en als hy ondertussen het verwijte, dat hem geschiet was, dat hy den Steen niet en hadde konnen uyt krijgen, ten quaetsen geduyt hadde, dat hy ten lesten by hem selven heeft voorgenomen den Steen in de Liefliche, en het bovenste deel van het Schaem-been een weynigh tegen over uyt te snijden; alsoo den Steen na beneden niet en heeft konnen gebracht worden, dat hy daerom den selven, met de vingeren door het fundament in gesteken zijnde, so om hoogh opgelicht heeft (terwijle een van de Dienaers de over-gelegene zijde van den Buyck neder-druckte, en den Steen, naer de plaets, daer hy soude uyt gesneden worden, voort-siet) dat hy den selven aldaer heeft uyt gesneden, en dat het kint, al-hoewel ter allerhooghsten verswackt zijnde, even-wel op gekomen, en van de Wonde geneesen is geweest. *Rousser* oordeelt seer qualicken dat men dit moet nae volgen, oock selfs tegen de meyninge van den *Autheur*, de welke bekent dat hy fortelick gehandelt heeft. Want om dat enen behouden is geweest, en moet men ontallicke niet om hals helpen. Seer waerachtigh is de Kort-bondige Spreucke van *Hippocrates* 6. 18. *Wien de Blaes is door-gesneden, ofte de Herffenen; dat is doodlick; het welck selden mist.*

Derhalven behoort de vierde maniere van den Steen te snijden die van den selven *Franck* gevonden en voor goet gekeurt is, veel liever den naem van den *Autheur* te dragen, en de *Franckensné* genoemt te worden: de welke hy op de aengetogen plaets heeft beschreven. Het Lichaem van den Siecken, gelijk als geseyd is, tot het Steen-snijden bereyt zijnde, en een snede gemaect zijnde, op het Instrument 't welck *linearium*, dat is: wegh-wijser ofte leyder genoemt, soo steeckt hy een wieck in de Wonde, die wel past, en doet op datmael niet meer, ten zy dat mischien den Steen van selfs in de wonde hem vertoon, want dan vat hy hem met tanghskens ofte haecxkens, die daer toe gemaect zijn (de welke aen die kant, daer den Steen effen en glat is, aller bequaemst en gemaectelickst zijn) ende treckt hem uyt; maer by aldien de Steen niet naer de Wonde toe-valt, ofte te groot is, dan verbint hy de Wonde naer gewoonte, en laet den Siecken neder liggen: eenige dagen daer nae wanneer den Siecken wat beter is, en de Wonde sweert, en hy

geen
verto
hy de
Steen
vint
buyck
naer d
eenig
hy, h
tijde
den si
in ete
kinge
kan n
Icl
Steen
menig
ick, s
twee
mige
W
woor
seer g
op da
van se
op da
moet
niefig
de eer
laten
her 4
nen b
Hilde
sieck
laten
de mal
del va
en die
den v
over
alsoo
konst
sters
mit;
Steen
renar
Je
den e
kan
hebb
1. C
2. C

geen koorts en heeft, en den Steen in de Wonde sich vertoont, gelijk het meesttijt gebeurt, dan treckt hy den selven uyt, gelijk als geleyt is. Maer als den Steen naer de Wonde niet en komt, soo steekt hy de vingeren in het Fondament, en de Spieren van den buyck neder-waerts druckende stoot hy hem voort naer de Wonde: het welck hy seyt in die tijdt sonder cenigh gevaer te kunnen geschieden; aengesien, seyd hy, het swellen, heeft op-gehouden, en het Water al tijdt vrylick heeft uyt geloopt; behalven dat oock den siecken tot die tijt toe een goede Diëte, ofte regel in eten en drincken gehouden heeft, en geen ontsekinge in de Wonde meer te vreesen is. Het overige kan men by den Authour selfs lesen.

Ick en weet niet dat de twee laetste soorten van Steen snijden ergens gebruyckt worden. Maer door menighvuldige ervarentheyt geleert zijnde, oordeele ick, dat de eerste gelijkste gemaklicker is als de tweede, datse alsoo oock veyliger is, al-hoewel sommige anders gevoelen.

Wanneer den Steen is uyt-gehaelt (het zijn de woorden van *Celsus*) en het Licham sterck, en niet seer gematteert is, so moet men 't bloet laten loopen, op dat 'er minder ontsekinge kome; maer indien het van selfs niet op en hout, so moet het gestopt worden, op dat alle de kracht niet en kome te vergaen. En dat moet men in de swacke terstont in 't begin van de geneesingh doen. Men moet ondertusschen in de wonde een dagh ofte twee een silveren Buysje ofte pijpen laten, 't welck van *Paré* in 't voor-gemelte Boeck op het 43. cap. is af-gebeelt, door het welcke het geronnen bloet magh ontlast worden. Den wel-verlochten *Hildanus*, seyt dit seer noodigh te wesen; en nochtans sieck, dat het van onse Operateurs wort achter gelaten, met geen quade uyt-komste. Op de Wonde, en de nabuerige deelen sal men leggen een Genees-middel van Mastick, Bolus, Draecken-bloet, Eyer-wit, en diergelijcke; de Wonde moet bequaemlick worden verbonden, en de Toe-vallen, die 'er kunnen over komen, moet men tegen gaen. Welcke dingen alsoo *Paré* wijtloopigh heeft verhandelt in sijn Heel-konst, en insonderheyt den Phoenix aller Heel-meesters, dien ick hier voor genoemt heb *Fabritius Hildanus*, in sijn aller volmaeckste Verhandelingh van het Steen-snijden der Blase, soo wil ick hier geen verlooren arbeyt doen in 't gene niet en is te verbeteren.

Ick en weet niet dat dese laetste maniere van snijden ergens gebruyckt wert. Maer van de twee andere kan ick getuygen, als over beyde dickwils gestaen hebbende, dat de eerste, de lighste, sekerste en beste is.

Het XXXIX. Capittel.

1. Op-houden van 't Water; Griekse, en Latijnsche Benaminge.
2. Oorsaken.

3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Gensinge.
6. Maniere van Leven.

1. **H**Oe noodigh het losen van het Water is, hebben wy in den *Schat der Gesontheys* op 't Eerste Deel, 4. boeck, cap. 3. en in 't Tweede Deel cap. 18. aengewesen: derhalven sulcx nu overslaende, sullen alhier handelen, hoe 't selve verhindert wert, en eerst van 't gebreck, in 't Griecx *Ischuria* genoemt, 't welck *Leoniceus*, en andere in 't Latijn over-setten *Urinae difficultas*, dan die naem past beter op de *Dysuria*, zijnde een pijnelicke snijdinge in 't Water-maken, ofte perslinge in de Blaes, gelijk in de Dermen, de *Dysenterie*, ofte *Difficultas intestinorum*, hier voor in 't Tweede Deel van den *Schat der Ongesontheys* op 't 3. boeck cap. 12. beschreven. Derhalven soude dit quaet beter (na mijn oordeel) geheeten werden in Latijn *Urinae suppressio*, dat is, Op-houdinge van 't Water.

2. De Oorsack dat het water ophoudt, bestaet in de Nieren, Water-pesen, ofte Blaes, en in alle meest uyt *Versoppinge* van *Slijm*, *Steen*, en daer door verwekte *Etter*, of *geronnen Bloet*. De Bisschop *Wicham*, gelijk *Godwin* verhaelt, storf aen de Steen, na dat hy in 14. dagen geen Water gemaect en hadde. Komt somtijds uyt door-gesworen Nieren; als het Water in plaetsche van door de Water-pesen in de Blaes te schieten, in den Buyck uyt-berst, gelijk blijcke in 't exempel, dat wy van *Hier. de Rhoda*, in 't laetst voorgaende capittel, uyt den Spaenschen geneef-meester *Mercatus* verhaelt hebben. Wanneer oock de Blaes door groote menigthe van Water komt te spannen, dan wert het selve op-gehouden, door dien sy te seer uyt-gereckt zijnde, haer Veselen die van *Aquapendens* onder de Spieren gestelt werden, niet en kan in-treken. Die sulcks ontkennen, moeten met de ervarentheyt ende bevindinge overtuyght werden. *Paré*, een vermaert Heel-meester van den Koninck van Vranckrijck, verhaelt in het 16. boeck van sijn Heel-konste op het 48. capittel, van een knecht, die te paert rijdende sijn Joffrouw achter op hadt, waerom hy Wateroot krijgde, het selve niet en dorst maken: waer door het soo vast op-hiel, dat hy 'thuys komende niet een drop en konde quijt werden. Onder-tusschen kreegh hy ontrent de Blaes en onder aen den geheelen Buyck, onlijdelicke Pijn, met groote krimpinge, en benauwt Sweet over 't geheele Licham, soo dat hy by-nae in Onmacht viel. *Paré* gehaelt zijnde, bracht een holle *Catheter* in de Blaes, en onder op den Buyck hert perssende, dede het Water schieten, soo dat de Jonghman terstont twee pont quijt werde. Maer dit en geluckt alrijdt soó wel niet. *Guillemeau* mede Heel-meester van den gemelten Koninck, schrijft in het tweede boeck, dat hy in de Françoische tale van den Arbeyt uyt-gegeven heeft, op 't 11. capittel, hoe de Veselen, die

die de Blaes in-trecken, dickwils soo verfwacken in den Arbeydt, door het spannen van te veel Waters, dat het daer nae, al is de wegh open, niet af en kan schieten. En ick soude verscheyden exempelen konnen by-brengen, van de gene, die door langh op-houden van 't Water, als sy het daer na niet maken en konden, overleden zijn. *Galenus* verhaelt sulcks mede in een, die het Water op hiel, *Om dat de zenuwen ontstelt zijnde, de Blaes in haer gevoelen beschadigh hadden. Dese in het slapen niet gewaer werdende, dat sijn Blaes vol quam, soo werde de selve soo uyt-gespannen, dat se geen Water en konde losen.* Gelyck oock sommige gesonde luyden gebeurt, als sy in Geselschap, Mael-tijden, ofte elders belet zijn; want als dan haer Water langh op-houdende, so komt de Blaes te spannen, en de selve daer door verfwackende, en kan het Water niet af-setten.

Of nu een Blaes, die doof van gevoelen is, het Water op-hout, gelyck *Galenus* schrijft, wert by vele in twijffel getrocken. Het gevoelen van de Blaes komt door twee zenuwen, als dese beschadigh ofte verstopt zijn, so verliest de Blaes al haer gevoelen, waer door sy het geprickel van yet, dat haer moeyelick is, niet gewaer en werdt, en op die manier houdt het Water op, seyt *Hippocrates*, al is de Blaes vol. Dit gevoelen wert even-wel mispresen van *Dr. Fernclius*, en na hem oock van den Professor *Augenius*, also het Water, seggende, als het maer een open en vryen door-gangh heeft (gelyck in de gene, die van den Steen gesneden zijn) sonder yemants uyt-drijven, van selfs uyt-loopt. Maer indien sulcx waer was, soo soude in gesonde, als de wegh vry, en open stont, het water gestadigh af-loopen. Dan hier op fouden sy mogen seggen; dat in dese, den gemeenen wegh van 't water gelloten wert door den Spier, *Sphincter* genoemt, de welcke, den krop van de Blaes gelyck een ringh om-vange, en van de nature, als *Galenus* seydt, geschapen is, om als een sluys-wachter den loop van 't water tegen te houden, op dat het, 't zy door menichte ofte hoedanigheyt den mensche bewarende, tegen sijnen danck niet en soude af-schieten. Maer dit is ons niet tegen; aengesien daer uyt blickt, dat het water-maken aen 't gevoelen hanght. Waer noch by komt, dat in siecke, al en isser geen Nauwte, ofte Verstoptheyt, de welcke sy stellen voor de eenige oirfaken van 't op-houden van 't water, 't selfde even-wel niet af en loopt. Behalven dat sulcx mede bevesticht wert, door 't gene wy te voren geyt hebben van 't op-houden van 't water, door de groote Spanningh in den Blaes. En dat sy by-brengen van de gene, die van den Steen gesneden zijn, en doet niet tot de saeck. Want alsoo de verhaelde Sluyt-spier in de selvige door-gesneden is, waer door sijne werckinge van tegen-houden verhindert wert, soo laet hy het Water door een open wont uyt-loopen: oock en is de gevoelende kracht niet geheel verdooft, door dien de Veselen van de Blaes, en den gemelten Spier door de seherpigheyt van 't Water geprickelt werden, en der-

halven tot het af-setten helpen. Wy besluynen dan, dat het Gevoelen van de Blaes soo seer verdooft kan werden, dat se gelyck als ongevoeligh zijnde, het Water vergeet uyt te sluyten.

Wert noch onder de Genees-meesters ondersocht, ofte oock door *Geracktheys* en *Lammigheys* van de Blaes het Water op-gehouden kan werden. *Galenus* ontkent sulcx 6. loc. aff. 4. en schrijft, dat noch de gebreken der Zenuwen uyt het Rugge-mergh spruytende, noch oock van 't Mergh selve, eenige swackheyt aen de Blaes konnen brengen, waer door het Water zoude op-gehouden werden: gelyck, seydt hy, sommige gemeent hebben, geloovende dat de werckinge van de Blaes aen onsen wil hingh, te weten, dat wy ons water op-houden, alsoo langh wy willen, en losen als het ons te pas komt. Waer uyt hy besluyt, alsoo het Water-maecten natuerlick en van selfs geschiet, dat door *Lammigheyt* van de Sluyt-spier, het selfde niet op-gehouden wert, maer tegens danck ontloupt. In tegendeel seggen twee andere Grieckische Genees-meesters, *Aerius* en *Paulus*, dat in *Lammigheyt* van de Blaes, alsoo der geen gevoelen is, als het Water pranght, het selve van de nature niet af-geset en wert. De waerheydt hier van sal ick mer een exempel bevestigen, daer ick by ende over ben geweest. Een Krijghs-man geschoten zijnde in de Wervel-beenderen van de lenden, verviel in een algemeene *Lammigheyt* van de leden, die daer onder waren, soo dat hy noch *Kamergangh*, noch water en konde ophouden. In 't eerste leecten het water droppel-wijs uyt, daer na als de Blaes meer ontgingh, als loofde, so werden het water op-gehouden, waer door na drie weken van de quetsuere een groot geswel hem ontrent den navel openbaerde. Na sijn overliden, werde bevonden, dat de Blaes door groote menichte van water bovenmaten seer gespannen was, (daer even-wel noch in het doode Lichaem niet uyt en liep) en uyt sijn eygen plaets tot by de navel, daer de swellingh haer vertoont hadde, was op-gekloppen. Dit selfde wert mer een gelyck exempel bevesticht van *Dr. Trincavellius*, Professor te Padua, 9. 8. van een Venetiaenich *Edelmann*, die na een *Lammigheyt* van beyde beenen, jae van al het onder-lif beneden de lendenen, gantsch geen water en konde losen, waer door de Blaes seer vervolt zijnde, op swol, soo dat sommige Genees-meesters oordeelden, eenige vyerigheyt, ofte hardigheyt in den krop van de Blaes te wesen: en dat hy van wegen de *Lammigheyt* geen pijn en voelden. Diergelycke exempelen werden van *Hollerius*, *Duretus*, en andere verhaelt. Laet ons dan voor vast houden, dat uyt on-gevoelickheyt, en *lammigheyt* van de Blaes de loop van 't Water kan tegen gehouden werden. Derhalven oock *Riolanus* Genees-meester van Parijs een middel heeft, als hy ontkent, dat de Blaes van buyten of te binnen door eenige middelen verkouwt zijnde, en het gevoelen daer door verdooft wert, 't Water niet en

en kan op-houden: om dat, seyt hy, onmatige kouw eerder Lammigheyt veroirsaken kan, waer door het Water tegen wil ons soude ontloopen. Want wy hebben nu bewesen dat door Lammigheyt beyde het op-houden, en het af-loopen kan geschieden. Ja het op-houden, kan soo veel te lichter door de kouw veroir-saeckt werdē, om datse kracht heeft van toe te trekken.

3. Dit gebreck wijst sijn selven, te weten, als den Water-loop soo gestempt wert, datter niet een drop af en schiet. Want belanght de Oirsaeck; als de selve hanght in de Nieren, ofte Water-pesen, dan isser *Benautheit*, en *Pijn* in de *Lendenen*, en in de *Zijde*, sonder geneegentheyt, ofte prickelingh om Water te maken; gelijk de selve groot valt, wanneer het belet in de Blaes is, en daer beneven *Spanningh* en *Swellingh*, onder in den *Buyck*. Of het Water in de Blaes op-gehouden wert, ofte niet, kan men weten door een *Cather*. Want die in de Blaes brengende, en geen Water volgende, is een Teycken dat het hooger hapert; gelijk mede, als de Blaes van buyten gedruckt zijnde, niet en volght. Dat het Water door volte vande Blaes tegen gehouden is, wijst sijn selven. De Lammigheyt is selden in de Blaes alleen.

4. *Belangende de Voor-teycken*. Het Op-houden van 't Water is soo gevaerlick, dat menighmael gesien is, het selve in weynigh uyren de *Doot* veroirsaeckt te hebben: alsoo het niet af-gaende te rugge schiet, en de Nieren, *Lever*, en al het *Bloet* bederft; somtijds oock in de *Heersenen* opstijght, en eenen vasten *Slaep* veroirsaeckt. So heb ick vele gesien, die sonder Water-maken en sonder enige pijn in vijf, ses, seven dagen al slapende over-leden. *Dr. Duretus* brengt soodanig gebreck tot de *Lethargie* of de slapende Koortsche: maer dewijl ick die slapers alijt sonder Koortsche gevonden hebbe, soo soude ick het liever stellen onder de *Slaep-siecken*, die by de *Grieken Caros*, ofte *Coma* genoemd werden. Dan noch minder behaeght my het gevoelen van *Dr. Iacot*, die in sijn uyt-legginge op *Hipp. 7. Case. 1.* schrijft, dat het qualick onder de *Slaep-siecken* gerekent werdt, en sielt het niet anders te wesen, als een doovigheyt ofte ongevoelickheyt van de *Nature*, waer door de *Menschen* over-wonnen zijnde, en geheel ongevoeligh leggende, schijnen te slapen. Ick staet toe, dat de *Doovigheyt* wel oir-saeck is van desen *Slaep*: maer alsoo die luyden al slapende sterven, en met veel moeyten wacker gemaect zijnde, terstondt weder in slaep vallen, soo en kan ick niet sien, waerom dat dit gebreck niet onder de *Slaep-siecken* moet gerekent werden. Ick heb eenige gesien, die na langh-duerige *Droppel-pis*, het Water geheel op hiel, met groote pijn in die zijde, daer de *Steen* in de *Water-pees* stuck: andere, die sonder pijn het water op slopte, in welckers *Nieren* een hardigheyt gebleven was van een *swearingh*, somtijds oock een *steenken* stuck: die beyde door het opstijgen van 't water nae boven, in eenen vasten slaep gevallen

waren, en alsoo in den Heere ontsliepen, sonder met eenige middelen wacker gehouden te konnen werden. Even-eens als men siet in de geene, die te veel *gebolt* zijn: de welcke, gelijk de *Poet Horatius* seyt:

In den uytersten slaep
Vast leggen roncken:
Door quade slaep-kruyts laep,
Drooghs keels gedroncken.

Die aldus gestelt zijn, al gebeurt het oock dat sy daer nae veel Water maken, soo sterven sy even-wel: om dat de quae-aerdigheyt van 't water te diep in de *Heersenen* gedruckt is. Derhalven is het een groot misverstant, dat sommige in tijde van *Pest* voor de beste middel, haer eygen *Water* drincken. Het is wel de gereetste dranck, maer geen *Maegh-water*. Want als de *Nature* het water gebruyckt heeft tot verspreydinge van 't voedsel, soo sluytse 't selve uyt; als een dinghen haer moeyelick en schadelick zijnde. Wanneer even-wel 't Water noch niet in de *Heersenen* geprent is, en de *Siecke* maer even begint te sluymeren, en dan noch Water maect, soo kan hy behouden werden, gelijk ick bevonden hebbe in een *Koop-man*, oudt vijftigh jaren, noch in 't leven zijnde. Dese lagh overses jaren aen 't *Graveel*, met op-stoppage van 't Water tot op den vijfdē dagh, dat hy eenige droppels maecte. Doen liet ick hem aen elcke zijde wat onder de plaetse, die hem in den *Water-pees* spande, drie-mael een *Kop* setten, waer door hy seyde een merckelicke treckingh, en verschiekten van *Steenkens* te voelen, dan loofden even-wel, noch daer mede, noch met andere *Middelen*, geen Water, maer werde kort van adem, Heesch, en *Slaperigh*. *Klaeghden* oock dat het water hem al in de *Keel* gekomen was. De *Omstaenders* meenden, om dat hy, die te voren soo getobt hadde, nu began te rusten, de *Siecke* aen 't beteren te wesen: dan ick oordeelde, by aldien hy niet ten eersten en quam aen het *Water-losen*, dat het op den eeuwigen slaep soude uyt-komen. Maer nae dat hy twee-mael gedroncken hadde van een *Af-drijvende Dranck*, en daer nae in-genomen wat heete *Rynsche Wijn* met elf droppelen *Genever-olye*, soo loofden hy een langh, en scherp *Steenken*, met veel rauw Water. Hier door bevrijdt zijnde van pijn in de rechter zijde, soo bleefse noch in de slincker tot den elfdē dagh, doen ick hem noch vier *steenkens* af-dreef.

Maer gelijk men den *Slaep*, dickwils siet gebeuren in *Graveelige*, door het verstoppē van den *Water-loop*: soo geschiet het selden, dat daer uyt een *Kramp* en *Blintheyt* ontstaet; gelijk ick gesien, en gesen hebbe in een joncxken van vijf jaren. Dit, als het in ses-en-dertigh uyren gantsch geen Water gemaect en hadde, kreegh schrickelicke treckinge in de *Leden*, met veel roepen, en werde terstondt nae den eersten overval, *blint*. Als het aldus ontrent vijf-en-twintigh-

righmael in acht dagen getrocken was, soo heeft men ten laetsten, een Steenken, dat de Geneef-middelen niet en hadden, vermits de groote, konnen door-letten, uyt de schacht moeten snijden, waer op seer veel water volghde. Daer nae is het even-wel noch vier-mael getrocken geweest. Den negensten dagh, gaf ick het, noch blind zijnde, 's morgens een *Purgaye*, 's avonts kreegh het sijn Gesicht wederom, die het daer nae, als 't wederom getrocken werde, verloor, doch kortst daer aen weder kreegh, en sedert so van Blintheit, als van Treckinge, ofte Kramp is bevrijdt gebleven. In dit Kint en schijnt het Water 't Morgh der Herffenen niet door-weeckt te hebben, gelijk in de Slaperige: maer hare Dampen de Herffen-vliesen met quade Hoedanigheyt prickelende, de Herffenen daer door wacker gemaect te hebben, om 't gene haer tegen was, uyt te schudden; waer door de Treckinge gekomen is. Want datter geen verstoppinge geweest en was, blijcke uyt het rasch komen, en rasch wechgaen van de Blintheit.

By-nae diergelijke exempel, maer doodelick, verhaelt Dr. *Hurnius*, in 't 22. cap. der Hooft-siecken, van een seer sterck man, die in twee dagen geen water gemaect en hadde. Hy schudde in 't bedde, het verstant haperde, sijn tonge beefde: nae de middagh verviel hy in een *Vallende-siecke*, die hem 's anderen daeghs met groote Treckingen wech sleepte. Ende dit is 't gene *Avicenna* seyt, dat van quade, en flinckende vochtigheyt de *Vallende-siecke* voort-komt.

De *Suysselinghe* is dickwils (gelijk wy in 't tweede deel van den *Schat der Ongefontheyt*, op 't 18. capit. van het 1. boeck gelyt hebben) een voor-bode van de *Vallende-siecke*, en wert oock somtijts door Opggehouden Water veroorsaect. Waer van wy mede een doodelick exempel hebben in de Françoische historie van den Raedts-heer Mr. *Scipion du Pleix*, op het Jaer 1626. in *Jean Baptiste d'Ornano*, Marechal van Frankrijk, die storf, als hy in elf dagen geen Water gemaect en hadde. Het lichaem geopent zijnde, wert 't Hooft vol Water bevonden, de oirsaek van sijn *Suysselinghe*; den eenen Nier verfvoren, en tusschen den anderen, en den Water-pees, een hardigheyt, de welke den loop van 't Water tegen gehouden hadde.

Geluckiger exempel geeft ons *Platerus* in een dochterken van derthien jaer, in het welke, den *Water-loop gestopt* zijnde, het *Water* eenige dagen met menigthe uyt het rechter Oor liep, sonder eenigh mangel, tot dat het door goede Middelen wederom op de natuerlike wijze Water maecten. Dan is even-wel beter, dat het een anderen loop neemt, als nae het Hooft. *Fernelius* verhaelt van yemant dertigh jaer out zijnde, dien de Blaes verfvort was, dat hem het Water, gelijk of hy gepist hadde, eenige maenden overvloedigh uyt den Navel sprong; en dat sonder eenigh gelwel, vergadering van Water in den Buyck, ofte hinder aen de Gefontheyt. Als hier over vele verwondert waren,

verstaen hebbende, dat den selven nae de geboorte den Navel qualick gebonden zijnde, noyt gesloten en was, so datter altijt wat uyt-leeckte, daer van oordeelt hy, dat den *Ourachos*, ofte *Water-vat*, zijnde een van de vier vaten, die den Navel maken, noch niet verdroogt en was, en dat hem noch op die tijdt, gelijk doen hy gedragen werde, het Water uyt de Blaes in den Navel vloeyde. Met dit exempel wil *Andr. du Laurent* bevestigen 't gemeen gevoelen, dat den *Ourachos*, spruytende uyt den gront van de Blaes, het Water van de Vrucht, looft door den Navel, in het geboort-vlies, *Allamois* in 't Griecx genaemt. Dan sulcx wert wel uyt-druckelicken ontken by de ervarene Ontleders *Fallopins*, *Eustachius*, *Aranus*, *Varolius*, *Paré*, *Riolan*, seggende, dat de *Ourachos* in een Menschelicke vrucht geen holte en heeft; maer alleen streckt voor een bar. En wat de geschiedenisse van *Fernelius*, of diergelijke aengaet, daer op schrijft *Varolius*, dat het Water in *Waterfuchtige* (het welck ick oock bevonden hebbe) somtijts de Navel-ader uyt-loopt. En dat de Navel-ader haer holligheyt noch somtijts in volwassene, is aen-gemerckt by *Volcherus*, en *Hildanus*. *Weshalven* mede geschiet, dat in groote overrolligheyt van Bloedt, de Nature in soodanige luyden sich door de Navel-ader outlaft. Hoedanigh geval (ick gebruyck hier de woorden van d'heer Professor *Plempius*) sommige waer-genomen hebben, en 't *Amsterdam* oock eens voor-gekomen is; aen den hoogh-geleerden Geneef-meester *Ian Fonteyn* 1. 9. in een door-luchtigh persoon nu noch levende.

5. Om te komen tot *Genesinge*: Wanneer de *Oirsaek* boven de Blaes, het zy in de Nieren, het zy in de Water-pesen steeckt, dan zal men in-given een vierendeel loot *Salpeter* met wat werme *Rijnse-wijn*, ofte een half loot *Veneesche Terpensijn*, met bereyde *Ambersteen*, *Steen*, die in de *Insuben* is, van elcx een half vierendeel loot; en van buyten, daer de benauwtheit gevoelt wert stoven met het af-sietel van versachtende, onafdrijvende Kruyden, gelijk *Maluwe*, *Glas-kynth*, *Kervel*, *Peterselye*, alle breeder in 't 1. Deel van den *Schat der Ongefontheyt*, op 't 4. boeck cap. 17. verhaelt. Waer toe mede soo van binnen, als buyten groote kracht heeft *Scordium*, waer van wy breet gewagh gemaect hebben in 't laetste capittel van 't voorgaende boeck, alwaer sijn gedaente beschreven is. Na het stoven dient op deselve plaets geleydt een Pap van *Kervel* met *Olye van Scorpionen* in de pan gesnerckt. Dit alles heeft oock plaets, als 't gebreck in de Blaes steeckt; en als de Steen voor den hals leyt, dan moet hy door een *Cateter* te rugh gestoten werden. Is oock seer dienstigh een *Clysteer* niet eens, maer meer-maalen geset, van de verhaelde Kruyden, en daer by gemenght *Olye van bitter Amandelen*, en *Scorpionen*. Veel nemen, is ondienstigh.

6. Hier en dient niet gebruyckt *Spijse*, die taey, ofte *lijme-*

Rijm
als o
ofte
Wat
ma
1. O
2. O
3. K
4. V
5. G
6. M
R
den e
loopt
waer
2.
Sluyt
naren
den g
fueck
sire; g
die ter
hy sijn
oirsaek
selen
Semer
3.
pissen
met d
hey v
de ve
verdra
den S
4.
Kinde
ouder
droog
in bej
Oirsaek
Rugg
ongen
zijn, c
lijk i
5.
Wyn
Hoed
Doct
tijts v
desen
om i
eten i

Aijmerighis: maer wel *Werm-moes* van *Kervel*, en *Beet*, als oock *Radix*: tot *Drack* dient *klac Bier*, *Rijnsche* ofte *Moefel-wijn*, doch weynigh, om het verstopte Water niet te vermeerderen. Een open *Lichaem*, ende *maelicke Beweginge* is mede nootfakelick.

Het XL. Capittel.

1. Ontloopen van 't Water,
2. Oirfaken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Genefinge,
6. Maniere van Leven.

REcht tegen het Op-houden van 't Water, strijt het Gebreck, by 't welke 't selve niet tegen gehouden en kan werden, maer van selfs in overvloet afloopt, sonder gevoelen van scherpigheyt, ofte snijden; waer in het verschilt van de Koude-pisse, en *Dysurie*.

2. Dit wert veroirfaeckt uyt *slappigheyt van de Sluyt-spier*, die de krop van de Blaes om-vat, ofte de *Zenuwen*, die uyt de Lendenen het gevoelen, en bewegen den gemelten Spier aen-brengen. Sulcx geschiet door *snackingen*, *Verkoutheyt*, *slagb*, ofte *stoot*; oock door *Quetsure*, gelijk ick onlangs gesien hebbe in een Hop-man die ter zijde in de Lendenen geschoten was, waer van hy sijn Water niet en konde houden. *Saxonia* helt de oirfaeck mede in slappigheyt van de schuynsche *Snafelen* onder in de Blaes: dan sulcx wert wederleyt van *Sennertus 2. Inst. 3. 2. 1.*

3. *Ken-teyckenen*. Die in den Slaep haer bedde be-pissen, gelijk meest doen de Kinderen, sulcx en komt niet door *Geracktheyt*, maer door *Lossigheyt* en *swackheyt* van den gemelten *sluyt-spier*, waer door hy noch de veelte, noch de scherpigheyt van 't Water en kan verdragen; insonderheyt, dewijl daer-en-boven, door den Slaep, de *Gevoelende kracht* verdooft wert.

4. *Belangende de Voor-teyckenen*. Het laetste van de Kinderen, hout metter tijt van selfs op, als sy met den ouderdom forge en schaemte krijgen, het Lichaem drooger, den Sluyt-spier stercker en vaster wert. Als in bejaerde de slappigheyt bestaet uyt uytwendige Oirfaeck sonder quetsinge van Zenuwen, Spier, ofte Ruggen-morgh, soodanige is wel te helpen; gelijk sy ongeneeflick is, wanneer de gemelte Deelen gequetst zijn, ofte dat de oirfaeck van de *Hersenen* komt, gelijk in *Popelsy*, *Beroertheyt*, en diergelijke.

5. Tot *Genefinge* dient gedroncken *Munte* in rooden *Wijn* gesoden, ofte het poeyer van een *Hanen*, ofte *Honders-stroot*, het welck 't geneef-middel is van *Doctor Gijbert van der Horst* van Amstelredam, eer-tijts vermaert Geneef-meester te *Romen*. Hy brande desen *Stroot* so lange, tot dat hy droogh genoegh was om te slooten: en het poeyer gaf hy 's avonts voor den een in met *Rooden t'lamen-treckenden Wijn*, ofte

wat Azijn, en Water, het welck hy eenige dagen na malkander vervolghden. Hier door werdt inwendigh de Sluyt-spier gesterckt: gelijk uytwendigh doen een *Stoving*, ofte *Pap*, onder op 't Gemacht geleyt, van *Granaet-schellen*, *Smack*, *Munte*, *Alffen*, *Silver-kruyt*, *drooge Rosen*; ofte de *Plaester*, die voor het *Scheurfel* in 't gebruyck is.

6. In de *Maniere van Leven* dient gelet, datter meest *drooge spijs* gebruyckt wert, sonder veel drincken; insonderheyt tegens den avont voor de gene, die des nachts nat leggen. Moeten haer oock wachten van al 't gene Water kan *af-setten*, gelijk *Werm-moes* van *Kervel*, gestoofde *Petersely-wortels*, *Brem-cappers*; als mede van *Rijnsche-wijn*, en diergelijke. Is mede niet goet, dat het lichaem al te seer *beweegh* wert. Dan voornamelick is hier het *By-slapen* schadelick.

Het XLI. Capittel.

1. Koude-pisse, Namen, ende Naem-reden,
2. Oirfaken,
3. Hare Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Genefinge,
6. Maniere van Leven.

NAe dat gehandelt is, hoe het Water te veel, en te weynigh gemaect wert; soo zullen wy nu komen tot het derde gebreck, te weten, als het qualick, en met droppelen gestadigh af-schiet, daerom de *Droffel-pisse* by de *Grieken*, en *Romeynen* in haer tale genaemt, maer by de *Duytschen* *Halt-seich* / en ons *Kaude-pisse* / niet nae de *Kaude*, dewijl hier scherpe hitte in 't Water vernomen wert, dan, gelijk ick meene, nae het *Francois* *Chaud-pisse*, het welck geen koude, maer in tegendeel heete pisse bereyckent.

2. 't Gene de *Perfinge* is in de *Dermen*, dat is de koude-pisse in de Blaes, werdende uyt het een de *Kamer-gang*, uyt het ander 't Water, met *Pijn*, en *Snijdinge* drops-gewijs gestadigh af-geset, door eenige *Scherpe*, *Galachtige*, als oock *Zoute*, en *Slijmerige vochtigheyt*, die den *Sluyt-spier*, soo van den *Eyndel-derm*, als van de Blaes (gelijk in beyde oock doet alser een *Steen* in de Blaes is) gestadigh prickelt. Het selfde geschiet mede door *Sweringe* in de Krop van de Blaes, daer het voorby-gaende Water dan dapper in-bijt. Wtwendigh veroirfaken dit, de *Kerffe* gegeten, gelijk de *Grieksche* Poëet *Aristophanes* getuygt, als mede veel *jong-bier* gedroncken; het welck sommige oock van *Rijnschen-wijn* gebeurt, waer van *Doctor Dodoens* een exempel heeft in sijn 48. *Aen-merkinge*. Maer insonderheyt verwecken dit de *Spaensche vliegen*, waer van ick een kluchtigh exempel zal verhalen. Seker oudt man, daer het wat mede verlopen was, troude een oude vrouw, die rijk was en geyligh. De man soeckende sijn voordeel uyt haer voordeel,

quam by seker Meeſter, verfoeckende verſterckinge des vleeſch: waer over hem gegeven zijnde, weynigh alen Spaenſche-vliegen (die anders na 't leven ſtaen) bedanckte des anderen daeghs den Meeſter; dan wilde het ſelve wederom in-nemen. De Meeſter ſeyde ſulcx niet dienſtigh te weſen, dat hy 't wel brengen konde ter plaetſche daer het behoorde, als het daer alreede was, dan niet maken, daer niet en was. Maer als hy niet af en liet, ſeggende, hem ſoo wel den voor-leden nacht daer by bevonden te hebben, ſoo gaf hy hem 't ſelve. Dan 's anderen daegs bracht hy andere tijdinge, hoe hem, nae 't minſte bewegen, met ſnijdinge, en droppels-gewijs het Water af-lijpte; by-na gelijk vertelt wert van een Bruydegom, die in plaetſe van een verſterckent drancxken een Purgatye in gegeven was.

3. Dit Gebreck heeft ſijne *Ken-teycken* in de Beſchrijvinge gehadt, te weten, dat het Water geſtadigh met *Pijn*, en *Snijdinge* afdruypt. Indien datter een ſteen in de Blaes is, ofte eenige Etter uyt de Nieren ſchiet, daer van zijn de *Teycken* op haer plaetſche te ſien.

4. *Aenzaende de Voor-teycken*. De Droppel-piſſe die van *Wrwendige* oirſaken komt, is licht te geneſen, en gaet veeltijts van ſelfs over. Maer als de oirſaek inwendigh is, dan blijſte gemeenlick lang by, voornamelick in Oude luyden. Wert even-wel eerder geholpen de gene, die door mangel van het water, als die door de Blaes verweckt is.

5. Tot *Geneſinge* moet gelet werden, om de ſcherpe *Vochtigheden* in de Blaes te verſachten, en dan de ſelvige verleydende, door den *Af-treck* quijt te maken. Tot het eerſte dient het *af-ſietſel* van *gepelde Gerſte*, *Maluwe*, *Endivie*, *Violen*, *Wit Bol-ſaet*, de *vier Vierkoelende Saden*, en *Soet-bout*, ofte, oock een *Amandel-melck* uyt de gemelte *Saden* met *Soet-wey* getrocken. Tot het andere ſtrecken de *Af-drijvende* middelen, in 't 7. cap. op 't 4. Boeck des 1. Deels van den *Schat der Ongeſontbeyt* beſchreven. Dan in deſe gelegentheyten is niet beter als *Veneſiſche Terpen-tijn*, die niet alleen den *Buyck* loſchen maeckt, en de ſcherpe *Vochtigheden* verleyt: maer oock de *Nieren*, *Water-peſen*, en *Blaes* ſuyvert. *Plinius* ſchrijft ſeker te weſen, dat de *Koude-piſſe* over-gaet met *Diſannus*. Dan wel ſoo ſeker gaet het *af-ſietſel* van *ſwarte ael-beſyen-bladeren*; die oock dickwils door *haren reuck* helpen, alſe maer in de *handen* gewreven, voor den *neus* gehouden werden.

6. De *Maniere van Leven* moet mede ſtrecken tot verkoelen, en verſachten. Derhalven dient gebruyckt laf *Vleyſch-nat*, met *Lattouw*, ofte *Endivie* geſtooft, *ſoete-melck*, *ſoete-wey*, *door-geſlagen Gerſte*, *verſche Eye-ren*, en voor drancx *Gerſte-water* met wat *Soet-bout* gekoockt. Het *Lichaem* moet altijd open gehouden werden. *Groote Beweginge* des lichaems, en *Gemoets* dient geſchouwt: als oock lang *Vaſten*, lang *Waken*, en al 't gene de *Vochtigheden* eenige ſcherpigheyt kan by brengen.

Het XLII. Capittel.

1. *Bloedigh en Eſterigh Water* waer door *veroirſaekt*,
2. *Ken-teycken*,
3. *Voor-teycken*,
4. *Geneſinge*,
5. *Maniere van leven*.

I. S nu in 't gebreckelick Water maken, alleen over-irigh te ſpreken, van het gene, onder 't welke hem *Bloed*, ofte *Etter* vermengt. Het *Water* *Bloedigh* *afſchietende*, komt, ofte uyt den *Sluyt-ſpier* van de *Blaes*, ofte uyt de *Nieren*, door het openen van eenige *Aderkens*, en wanneer de ſelve noch door *Vallen*, *Springen*, *Slaen*, *Srooten*, *Spaenſche vliegen* niet alleen in-genomen, maer oock van buyten op-gelyt, ofte eenige andere uytwendige oirſaek verſeert en zijn, dan is wel af te nemen, ſulcx veroirſaekt te weſen door een *Stencken*, dat ſoo van ſijn ſelven, als inſonderheyte door ſtercke *Oeffeninge*, en *Beweginge* des *Lichaems* tegens de *Nier*, en *ſijn teere Aderkens* ſtootende, *Bloet* uyt-geeft. Soo dat het *Bloedigh* water alleen dickwils teycken gegeven heeft, van een *Steen* in de *Nieren*, daer ſich geen anderen *Ken-teycken* openbaerden. Als dit by-blijft, ſoo ſlaet het tot een *ſweringe*, de welke in het *Water* veel *dicke*, en *taye* *Etter* doet ſinken.

2. Het *Ken-teycken* toont ſijn ſelven in het *Water*; en of het uyt de *Nieren*, ofte uyt den *Sluyt-ſpier* komt, ſulcx is uyt de *vermenginge* te merken. Want als het *Bloet*, van de *Nieren* daelt, dan is 't volkomenlick onder het water vermengt, en ſchijnt waterigh *Bloet*, het welck daer nae met een *roode* wolck beſinckt; gelijk het oock doet in de *Sweringe*, het *Water* terintont ſich gantsch *bleyck*, en *ſlijmerigh* vertoonende, doch daer nae mede beſinckende. Maer als het *Bloet*, ofte de *Etter* uyt den *Sluyt-ſpier* voortert, dan en is geen van beyde recht onder het *Water* vermengt, maer is van 't ſelve wat geſcheyden, het *Bloet* klontert onder in 't *glas*, alwaer de *Etter* als *ſlijm* aen-kleeft. Behalven dat oock de *plaets* door de *Pijn* inſonderheyte wert aen-gewefen.

3. *Belangende de Voor-teycken*. Wanneer het *Bloet*, 't welck uytwendigh veroirſaekt is, niet te veel af en ſchiet, ofte te lange geduyrt en heeft, dan wert 't *licht* gelick geholpen. 't Gene door een *Steencken* komt, en kan niet belet werden, voor het ſelve wech genomen is. Een *Sweringe* is beter te helpen, als nader zijnde, in den *Sluyt-ſpier*, dan in de *Nieren*; hoe-wel die oock niet altijd doodelick en is.

4. Om niet veel *Geneſ-middelen* (die beſchreven werden by de gene, die geen van alle immermeer beſocht en hebben) over-hoop te halen; zal ick alleen weynige by-brengen, waer door *verſcheydene*, die noch *levē*, van *Bloedigh* en *Etterigh* water geneſen zijn. Als

Als het Bloedigh is, zal men nemen *Wortels van Leter-kruyt, Wacl-wortel*, van elcx een onçe, *Wechbre-bladeren, Dwyfent-blad, Silver-kruyt*, van elcx 1. hant vol. Tefamen gekooct in Soete-melck en Water tot een pint, en daer by gedaen Syroop van *drooge Rosen*, van *Mispelen*, ofte *Myrtillorum*, twee onçen, en daer van dickwils gedroncken. Wanneer *Etter* met het Water afschiet, N. *Wacl-wortel* 1. onçe, *Wortel van China*, een half loot, *Sanikel, Alchimille*, van elcx 2. hant vol, *Peterfelye* (om 't ander na den Water-loop te voeren) 1. hant vol. Dit te famen gekooct, als voren, en daer onder vermengt eerst om te suyveren 1. ofte 2. onçen *Honich van Rosen*, en daer na om te sluyten, de gemelte Syropen. Dit selfde zoude oock mogen in de Blaes gespeut werden, als de Sweeringe in de Sluyt-spier is. Voor alles dient somtijts tusschen beyden gebruyckt een vierendeel loot *Veneesche Terpentijn*, met wat poeyer van *Soet-hout*.

5. In dese Sieckte komt het veel aen op een goede *Maniere van Leven*. Daerom zal men, soo veel mogelijk is, een gematighde *Lucht* verkiezen: als mede soodanigen *Spijse*; en daer by mengen het gene een weynigh op drooght, doet kleven, ende te famen treckt. Derhalven is hier dienstig *Witte-brood, Tweeback, Rijst-bry, Bloeme-pap; Gebraden Kalfs-vleysch, Tol-boom*, met *Porceleyn*, ende het *Kruyt van Wacl-wortel*, met wat *Sap van suyre Granats-appels*, ofte *Verjuyt* gestooft, gebrade *Conijnen*, *Hoenderen*, ofte mede soo gestooft, *Geley van Kalfs-voeten* met Soete-melck, ofte *Rooden-wijn* gemaect, *Eyeren*, ende diergelijcke. Den *Dranck* magh wesen *goet Bier*, en voor de gene, die sulcx gewent zijn, *Rode Wijn*, die wat t'famen-treckende is. Dan hier en dient niet veel gedroncken, om door te veel nat het Water niet te vermeerderen, en gaende te maecten. Men moet sich oock wachten van alle *Spijse*, ende *Dranck* die scherp, gepepert, heet, ofte af-drijvende is; gelijk mede van alle *Ontroeringe*, soo des *Gemoets*, als des *Lichaems*, insonderheydt *Rijden*, ende *By-slapen*. Het *Lichaem* dient open gehouden, om de scherpe *Vochtheden* van de *Nieren*, ende *Blaes* af te leyden.

Het XLIII. Capittel.

1. Opstijginge van de Lijf-moeder,
2. Haer Oorsaken,
3. Teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

Behalven de Sieckten, die de Mans onderworpen sijn, soo werden de Vrouwen noch met eenige bysondere gequelt, haer nature eygen zijnde van wegen de Lijf-moeder, en de Maent-stonden.

1. De wijs-gerige *Plato* noemt de Lijf-moeder, een beegerlick dier, en hem volgende de *Grieksche* geneef-meefters *Aretaus* schrijft, dat sy by-nae een levend ingewant is, en als een dier in een dier. De oude *Hippocrates* houdt het oock daer voor, dat de selfde haer na de vochtigheyt toe beweeght. Dese beweginge blijkt mede daer uyt, datse na aengename dingen haeck, en van droevige ontfelt wert, haer op-geeft nae wel-vuyckende, ende nederzaet van stinckende. *Olsen Galenus* des niet tegenstaende is hier tegens sijnen Meester, ende meent, dat de Lijf-moeder niet en verandert van plaetsch, dan als sy uyt-schiet; ende dat alleen de aderen, en banden spannen, ende verkorten, ende dat daer door geschiet, dat, als de bovenste banden, daer mede sy aen den rugh-graet gehecht is, komen te spannen, en als de bovenste aderen opgeswollen zijn, schijnt als of de Lijf-moeder opstijghde, en door het drucken van het middel-rijft den adem benauwde. Welck gevoelen van *Galenus* by vele (ghelijck daer vele *anes moutonnieres*, als *Rabelait* spreeckt, gevonden werden) gevolgt is, en onder andere by *Altimarus, Mercurialis, Mastarias, Bottonus, Mercatus, Platerus, Riolanus den jongen*, die hier te lande onlanghs de *Koninginne Moeder* volghde. Maer dat niet alleen dampen, maer het lichaem van de Lijf-moeder selve na bovenen op-stijgh, is wel ondervonden by den *Koninghlicken Genees-meefters Fernelius*, de welke getuyghet, door klachten, en bidden van de vrouwen beweeght zijnde, selve dickwils gevoelt te hebben, dat de Lijf-moeder, als een kloor tegen de Maegh opstiet, en de selve swaerlick benaewde. Waer van sy oock met een schuynsche hant neder-gedruckt wert, tot datse merckelick wederom op haer eygen plaetsch komt. En sulcx en behoef niet vremder te schijnen, als dat sy neder-schiet, en somtijts geheel uyt-schiet. Van dit oordeel schijnt de wijs-gerige *Aristoteles* mede geweest te zijn, en is uyt de oude Geneef-meefters *Paulus Aegineta*, en uyt de jonge *Cordaus, Duretus, Riolanus den ouden, Laurentius*, en *Saxonia*, die oock de bewijs-reden van *Galenus* wederleyt. Want op 't gene *Galenus* seyt, dat de Lijf-moeder vast aen den rugh-graet gehecht is, antwoort hy, dat die banden soo wel in 't opstijgen konnen recken, als sy doen in 't neder-schieten. Dat hy oock voor-geeft, al of de Maegh foude in de weegh wesen, en het op-stijgen beletten, en sluyt mede niet, alsoo de deelen, insonderheydt die sacht zijn, malkanderen wijcken, gelijk *Saxonia* bewijst met het exempel van een water-suchtige. Hier komt by de dagelicksche ondervindinge, die soo klaer is, dat my verwondert, hoe de selve by yemant, die eenige ervarentheyt heeft, kan in twijffel getrocken werden.

2. De naeste Oirsack van de Opstijginge is het ophouden van Zaet, ofte Bloet, 't welck aldager bederft, en eenen vergiftigen aert krijght, waer door de Lijf-moeder geprickelt zijnde, het selve soeck quijt te wesen.

fen, en derhalven haer beroert, en foodanigen quaet-aerdigen damp het geheele Lichaem oversent. Het Bloet is wel het beste van alle Vochtigheydt, en het zaet het edelste, en suuyverste deel van het Bloet: maer hoe yet beter is, wel gestelt zijnde, hoe het arger valt, als het bederft. Hoe het vleysch lekkerder is, hoe het quader reuck van hem geeft, wanneer het aengekomen is. De schoonste Veren gebrant zijnde, stincken aldermeest. Uyt het *Rugge-mergh van een Mensch*, seyt men een *Slinge te groeyen*. De *afvallige Engelen* zijn de *Duyvels*. Soo verandert hier het zaet, ende Bloet door verdervinge in Vergif. Dese oirfaeck blijckt hier uyt, dat Maeghden, ende Weduwen, daer meer mede gequelt zijn, als getrouwde Vrouwen. Doch het en komt niet alleen hier door, maer oock wel door het op-houden van den Witten-vloet, gelijk *Avicenna*, ende *Averroës* schrijven, als mede in andere Vochtigheden, die in de Lijf-moeder tot een quaet-aerdigheydt geraken: alsoo sommige, die wel gesuyvert werden, swanger gaen, ende by de man haer vermaeck hebben, mede de Opstijginge wel onderworpen zijn: en oock soo siet men, gelijk *Fernelius* getuyght, datter in een Klooster vijf hondert bagijnen zijn, die niet by en slapen, en even-wel met geen Opstijginge gequelt en zijn. Nochtans in alle jonge Weduwen, als die een ongewoonte overkomt, en jonge Dochters, die wat heet gebakert, en krevellachtigh van aerdt zijn, en kan de Lijf-moeder haer niet wel stil, en statigh houden. Hier toe helpen uytelick langh slapen, leuy en lecker te zijn, veel te eten, en te drincken, waer door vele Vochtigheden vergaderen, en belet werden te vervliegen: daer beneffens de Bewegingen des Gemoets, die het Bloet, en de Geesten gaende maken, als mede doen Jaloursheydt (gelijk *Montanus* aen-wijst) Lief-lockende boecken, schilderyen, en foodanigh geselschap, en gedachten. Waer van sommige op den dagh soo vol zijn, dat sy daer van des nachts droomen, en in den droom (al en geschiet hy niet, gelijk eertijts de manier was, in den Tempel van *Esculapius*) de rechte, en niet tegenstaende Genees-middel genieten. Hier van geeft ons de Leer-meester van de Minne-konst een exempel, in sijn 9. boeck *Metam*.

*Hoe-wel dat Biblis slaapt, sy voelt in haren sin
Het tijpje van de lust, het piyckje van de min:
Sy wert in haer gewaer, oock met een groot vermoegen,
Hoe dat sich onder een de soetste leden voegen,
En water is ontrent; sy wert'er in beschaemt,
Om dat soo geulen droom geen jonge Maeght bet aemt.
En schoon sy is ontwaecte, sy voelt haer gantsch bewogen,
Sy voelt haer met den droom als buyten haer getogen,
Sy peyst, en over-peyst al water is geschiet,
En wat haer gulle zeught oock in den slaep geniet.
Ten lesten spreectse dus: Wat is van dese droomen?
Ellendigh als ick ben! wie kan den slaep betoomen?*

*O Venus met u kint, wat voor een diepe lust
Heeft my den geest beroert, oock midden in de rust?
Wat voeld' ick voor gewool? wat voor een dertel wesen
Quam in het nachts-gesicht my door het lijf gerefen?
Godinne van de zeught, weest hier getuyge van,
Het komt de daedt soo na, gelijk het immer kan.*

3. De *Ken-teykenen* zijn verscheyden. Sommige toonen dat de Opstijginge voor handen, ofte tegenwoordigh is: andere het onderfcheyt der Oirfaken. Dat sy komen sal, beteycken en, deuseligheydt, kouw, ydelhoofdigheydt, bleyckigheydt, treckingh, schreyen, in sommige (gelijk *Hollerius* getuyght) lachen, en in eenige alle beyde, 't welck sy, oock ernstigh vermaent en bekeven zijnde, niet en konnen laten, in andere, gelijk ick gesien hebbe, luydt sinnen, die my daer na seyden, sulcx haer onmogelick te wesen om te laten. Daer beneffens walgingh, pijn voor 't hert, hert-klopping, rommeling in den Buyck, hoofd-pijn, roode oogen, die dickwils soo getrocken, en gestooten werden, dat sy nauwlicks op te doen en zijn.

Die de Opstijginge alreede op den hals hebben, schijnen in haer keel te zullen stikken, niet dat de Lijf-moeder, gelijk sy meenen, haer in de Keel komt, maer dat de quaetaerdige dampen de keel-spieten vervullen, gelijk men oock siet, datse geswollen zijn, als *Pocada* wel aangemerckt heeft. Sy en konnen den adem niet, ofte qualick halen, door dien den selven damp, gelijk *Fernelius* meent, het middel-rift, ofte de Lijf-moeder selve, gelijk *Rondellus* voorgeeft, tegens de Maegh, en alsoo tegens het middel-rift druckt. Als desen damp in de Herfstenen op-klimt, dan is 't hooft seer ontstelt, en foodanige zijn dan gestoort, ofte verschrickt, vallen oock somtijts als slapende, en draeyende te neder, en leggen voor doot, sonder verstant en bewegen. Wanneer de Benauweheydt aen het over-gaen is, dewijl de oirfaeck verdwijnt, dan blofen de wangen, het gevoelen, en het verstant komt weder, sy slaen haer oogen weder open, en de Lijf-moeder gaet neder, die eenige vochtigheydt met winden van haer geeft, en de Siecke bekomt wederom met eenige suchten.

Nu ofte de Op-stijginge van Zaet, ofte van Bloet veroirfaeckt is, kan men daer aen weten, dat het bedorven Zaet alles veel swaerder maecte, als het Bloet, 't welck noch sekerder gaet, als 't Vrou-mensch haer lange tegens haren danck ofte gewoonte, van den vleysche onthouden heeft, leedigh, en weeldigh is, insonderheydt indien 't een jonge wel-gedane Weduwe, ofte houbare dochter is, die haer Stonden wel heeft, en van natuyren Zaet-rijck is. Maer als de Op-stijginge door het Bloet verweckt wert, dan is het te voren opgestopt geweest, de borsten swellen, van wegen dat het in de selve opgewelt is, de oogen doen seer, het aengesicht is ontstecken, al de leden zijn loom, en swaer, soo dat foodanige nauwlicx voort en konnen.

Als

Als dit wat te langh geduyrt heeft, soo zijne gantsch bleyck en Saluwe, en trekken na de Water-sucht.

4. *Belangende de Voor-teycken.* De Op-stijginge is in sommige so gevaerlijck, dat sy daer in blijven; in andere soo swaer, dat sy van geen dooden te onderscheyden en zijn, sulcx gedurende 24. uren; gelijk Dr. Forest getuyght gesien te hebben, ja wel drie dagen; gelijk Sylvius verhaelt. *Alex. Benedictus* schrijft, datter vele sodanige op sijnen tijt voor doode begraven zijn, en raet daerom de selvige driemaal 24. uren boven aerde te houden. Het drouvigh exempel van een seer vermaerde Ontleder dient ons hier in wel forghuldigh te maken. Dese zijnde in Spaengien, werde verfocht om te openen het Lichaem van een groote Vrouw, die men meende, dat van de Op-stijginge gestorven was; na de tweede sné, began de Vrouw haer te roeren, en andere teycken te geven, dat sy noch leefde, waer over de omstaanders heel verschrickt waren. Hy hadde genoegh te doen, om uyt het lant te geraken, en snerf, tot groote schade van de Genees-konst, uyt ongenacht. Dan de Op-stijginge en is altijt soo swaer niet; de beste is die niet raich weder en komt, en daer de toevallen soo schrickelick niet en zijn.

5. De *Gensinge* is tweederhande, als de Op-stijginge tegenwoordigh is, ende wanneer datse over is. In de Op-stijginge moet gelet werden, om de Lijfmoeder wederom op sijn plaetsch te brengen, en de dampen neder te houden. Voor-eerst zal men het Vrouw-mensch wat hoog met hoofd en schouderen, en leeg met het onder-lijff leggen, de beenen sterck wrijven, en een handt breedte boven de knye vast binden, somtijts wat losch latende, en dan weder toetrekkende, voor den neus houden eenige stinckende dingen, als *Beverswijn*, *Duyvels-dreck*, *Gumm. Sagapenum*, gebrande blauw *schorrelidoucks-bandt*, gebrande vederen, insonderheyt van *Perdrysen*, gebrande schoen-lappen. Het poeyer van de *wraaten*, ofte *quabben*, die aen de *Paerden-vooten* groeyen, in den oven gedrooght zijnde, wert by sommige voor wat heymelijcx gehouden, in den neus gesieken, ofte van anderen daer mede geroockt. Men magh oock, soo 't mogelick is, ingeven een lepel *Thevriakel-water*, met een weynigh poeyer van *Beverswijn*, ofte datter in geweekt heeft. Dan die den raedt van den hoogh-geleerden *Dureus* gereet kan hebben, en behouft in den Apoteek niet te loopen. Dese schrijft, hoe hy midden in de nacht by een Vrouw gehaelt werde, die van de Op-stijginge voor doot leyde, en soo kort als een marber was, de man daer over seer bekommert zijnde: Dan hy seyde, dat het ten besten komen zoude, en geboot haer een vrientschap te doen, waer mede sy terkont bequam. Maer 't is goet, als men die Genees-middel by de hant heeft, sonder geen noodtaeck te zijn den selven by de buyren te gaen leenen, ofte het werck, als een paghjen, yemant aen te bestellen, gelijk van een oudt man verhaelt mert by den Poet *Martialis*, wiens verssen wy alhier uyt 11. *Epig.*

72. zullen by-brengen, doch alleen (op dat sulcx niet in gevolgh getrocken en werde, ofte oock het gebreck selve na-gecept) in Latijn, voor de geleerde, en sulcke die oirdeelen, dat den regel van rechten hier niet schrift-matigh en is, te weten, dat yemandt door een ander doet, selver schijnt te doen.

*Hystericam vetulo se dixerat esse marito,
Et queritur furi Leda necesse sibi.
Sed flens, atque gement tanti negat esse salutem,
Seque refert potius proposuisse mori.
Vir rogat, ut vivat, virides nec deserat annos.
Et sicut, quod jam non facit ipse, sinat.
Protinus accedunt medici, medicæque recedunt,
Tollunturque pedes. ô medicina gravis!*

Dan dit werck en zoude voor de Dochters niet wel fluyten, gelijk oock niet den onbeschaemden middel van een Barbier, met een Meyt al te happigh aen te slaen, verhaelt by Doctor *Forest* 28. *Obs. 25.* Derhalven raedt haer de gemelte *Dureus*, in den Heere te trouwen, om dan in vryigheyt haer gebreck te mogen openbaren, en voor haer benautheyt trooft soecken. En dit heeft insonderheyt plaetsch wanneer de Op-stijginge veroirsaeckt door ophouden van bedorven Zaedt: maer als de selve verweckt is door gestopte Maent-stonden, dan dient daer in gegaen, gelijk in 't volgende Capittel zal aengewesen werden. Indien oock eenige andere quaet-aerdige Vochtigheden, het zy Slijm, Gal, Swarte gal, in de Lijfmoeder besloten zijnde, haer doen Op-stijgen, in sulcken gevalle moet de selve daer van gesuyvert werden door soodanige Genees-middelen, als in 18. Capittel en 4. boeck van 't Eerste Deel, van den *Schat der Ongesontheyt*, en te voren van elke Vochtigheyt beschreven zijn, en oock gelet op 't gene wy op 't 7. cap. in 't 1. boeck van dit Tweede deel aengewesen hebben.

6. Die aen dit gebreck vast zijn, dienen een koele Lucht te zoeken, ofte te maken, en oock soodanige Spijse, en Dranck te gebruycken. Seer sober te eten, om niet veel Bloets te vergaderen, ende vry alle daegh een salaet van *Lattour*: gelijk oock de verkoolende *Moes-kruyden*, als niet veel Voedsel gevende, hier dienstigh zijn. *Rivier-visch* is hier beter, als Zeevisch (gelijk *Venus* uyt de Zee gesproten is) ofte voedsaem *Vleysch*. *Eyeren*, *Oesters*, *Hans-susfers*, ende diergelijcke snuyfsteringh, als oock al 't gene zout, ofte gekruyt is, moet geschouwt werden: gelijk mede veel Wijn te drincken, die het Bloedt verhit, maer is genoegh tot dranck *Kleyn Bier* te gebruycken. Een bekommert Gemoet, en ingetrocken Hert is hier beter, als dat onbesorcht, haestigh, geheel vrolick, en gantsch uyt-gelaten is. Het *Waken* is dienstiger als veel Slapen, en het Oeffenen achter de gordijnen, gelijk geleydt is, gantsch troostelick, en (gelijk ons wijs gemaeckt en verskert wert) tot dese quaet-aerdigheyt den rechten Theriakel.

Het XLV. Capittel.

1. Maent-Stonden,
2. Haer stoffe,
3. Stonden, Naem-reden,
4. Menichte,
5. Wegen,
6. Gebruyck.

1. **D**E Maent-stonden, zijn het overschot van het laetste voedsel der Vleyfige Deelen, 't welck op sekere stonden in behoorlike menichte door de Lijf-moeder gesuyvert wert, streckende anders tot voortbrengen, en voedsel van een Schepsel. Dese beschrijvinge begrijpt ses dingē, de stoffe van de Maent-stonden, de werkende oirsaeck, algemeene, en bysondere tijt, mengichte, wegen, en gebruyck.

2. De stoffe van de Maent-stonden is 't overschot van het laetste voedsel. De Vrouwen alsoo sy weyniger wermte hebben, en losch van vleysch zijn, waer door haer Bloet niet soo wel en kan vervliegen, en veel vochtige kost eten, en haer Lichaem weynigh oeffenen, vergaderen meerder Bloet, als haer Lichaem van doen heeft, waerom de Aderen, als de Vleyfige deelen versadicht zijn, daer mede overladen zijnde, haer door de Lijf-moeder ontlasten.

3. Vorders alsoo de Nature, hoe-wel van niemant geleert zijnde, (gelijk Hippocrates spreckt) gewent is alles met ordre uyt te voeren, soo en vordert sy dese losinge niet in alle jaren, noch op alle tijdt, noch alle daegh, maer alleen op sekere stonden, die sy, 't en zy geprickelt, ofte belet zijnde, niet voor-by en gaet. Dese Tijdt, ofte Stonden zijn of algemeen, ofte bysonder. De algemeene tijdt begint van het tweede leven jaer, en hout op met het sevende, dat is van 14 jaren, tot 49 ofte 50. Nu waerom dat dese Vloet niet uyt en schiet voor de 14 jaren, is dit de reden; dat de Aderen te nauw zijn, en dat de Wermte door de vele vochtigheydt overlact zijnde, het overschot niet uyt en kan sinijten; maer insonderheyt, dat in de kintsche jaren het meeste deel van 't Bloet tot de waldom besteedt wert, behalven datter oock de stoffe niet van doen is voor de bequaemheyt om te kinderen. Maer op de tweede seven jaer begint de Wermte uyt te bersten, waer op dan volghet het uyt-setten van de Aderen, het roeren, bewegen, en driftigh werden van 't Bloet, en de kracht om quijt te maken. Het welck in de Maegdekens een nieuwe lust begint te verwecken. Dan nae de vijftigh jaer houden de Stonden op, om dat de slappe wermte niet meerder overschot van Bloedt en maeckt, en als het oock al gemaect was, door swackheyt niet en zoude konnen af-setten: behalven dat de tijt van ontfangen overstrecken zijnde, met eenen oock ophoudt de nootwendigheyt van 't voedsel. In sommige duyren sy van de twaelf jaer tot de seftigh. In eenige komen sy later, en houden eerder op. De oir-

saeck is de verscheydenheyt van de natuyren, spijsse en maniere van leven, de welke oock in den eene veel, in d'andere weynigh doen afschieten. De bysondere tijt is alle Maent (het welck de naem van Maentstonden mede-brengh) de jonge gemeenlick met de nieuwe ofte volle Maent, die ouder zijn, met de af-gaende; waer van het klippel-veersken is,

Luna vetus vetulas, juvenes nova Luna repurgat.
De Helle-vegen is 't in drie vier dagen over, maer de Sachte moers, en die niet veel op de been en zijn, geduyrt 't een geheele weeck. De behoorlike maent is, dat het af-setten niet de natuyr, en maniere van leven over een komt; daer aen te kennen, dat als het ophoudt de krachten niet beswaert, noch verslapt en laet.

4. Wat de Menichte belanght, die en is niet wel te bepalen: dewijl de selve verandert nae de werve, gematigheyt, en gestaltenissen des Lichaems, jaren, en jaer-tijden. Die bleyck zijn hebben soo overvloedige Vochtigheden, dat sy van alle kanten wech vloeijen: in tegendeel gaet het met de bruynteten, die drooger en nauwer zijn. Soo oock die haer selven wel koelsteren, lekker eten, en wijn drincken, gemakkelick leven, vergaderen veel Bloet, en hebben dien volgende oock overvloediger af-treck, als de gene, die schrale Keucken houden, en, om den soberen kost te winnen, dagh en nacht besigh moeten zijn, gelijk de poëet Virgilius foodanige belchrijft 8. *Aeneidos*:

— *Ceu foemina primum,*
Cui tolerare colo vitam, tenuisque Minerva,
Impositum cinerem, & sopitos suscitavit ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longe
Exeret penso, castum ut servare cubile
Cunijugis & possit parvos educere natos.

5. De Wegen, door de welke dese ontlasting geschiet, zijn de Aderen, en de Lijf-moeder. De Aderen spruyten van den Buyck en Zaet-rack, en loopen in de gront, en den hals van de Lijf-moeder. Door de Aderen van den hals losen de Vrouwen, die swanger gaen, door de andere de Maeghden, en die niet bevrucht en zijn.

6. Hier in blijktt de groote voorfichtigheyt der Nature, te weten, dat dit Bloet door de Lijf-moeder geleyt wert, om dat het desen wegh gewent zijnde, terfont, als het ontfangen geschiet is, zoude komen, en blijven tot voltrecken en voeden van het schepsel. Hier uyt vinden wy tweederhande gebruyck van de Maent-stonden, te weten het maken van 't vleysch en 't ingewant, en het voedsel van 't kint, so voor, als nae de geboorte. Want in de Lijf-moeder treckt het van de selfde sijn voedsel door den navel, daerom van Hippocrates, 't outste voedsel genoemt: en nae de geboorte wert het door de selfde, in de Borsten in Soch verandert zijnde, oock gevoedet. En derhalven houden in foogende Vrouwen de Maent-stonden gemeenlick op: het welck mede somtijts plaetsch heeft, in de ge-

ne, die noyt gedragen hebben, volgens 't gene de gemelte Hippocrates schrijft in de 39. Kortbondige spreucke van het 5. boeck:

Die noyt en baert, en niet en draecht,
Maer is als noch een frissche Maeghr.
Geest sy dan soch des niet-te-min,
Soo hout de jenght haer stonden in.

In het losen van de Maent-stonden, gelijk in andere Werckinge, valt drierhande gebreck, te weten, dat sy niet, ofte te veel, ofte bedorven afgedreven werden.

Het XLV. Capittel.

1. Van het Ophouden der Maent-stonden,
2. Haer Oirsaken,
3. Ken-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Genefsing,
6. Maniere van Leven.

Het Ophouden van de Maent-stonden in behoortlike jaren sonder swanger gaen, is gantsch tegens de nature: als oock dat sy seldender af-schieten, dan alle maent, en weyniger als de gelegentheyt van de nature, en de maniere van leven vereycht.

2. De uytwendige Oirsaken zijn somtijds *Sorge, Droefheydt, Schrick*, maer meerder *Spaersaemeten*, ende *drincken, grooten Arbeyt, veel Sweets, Braken*, en *stercke Biyck-loop, Magerhey* door eenige Sieckte gekregen, en *Onnatuurelijk Bloeden* uyt den neus, het Speen, ofte door het Ader-laten. Dan dit laetste, dat het Bloet na een ander plaetsch vertreckende, zoude de Stonden beletten, en wert niet toegestaen by *Dr. Semerius*. Want (schrijft hy in 't 2. boeck van sijn Onderwijsing 3. 2. 1.) alsoo de aderen in de Lijf-moeder ruym, loschen veel genoegh zijn, daer by om leegh gelegen, en bequaem genoegh om de overtolligheyt te ontanghen, jae zelfs tot losing van dit overtolligh Bloet gheselt zijn: soo en ist nauwelijcx gelooflick, 't en zy in dese aderen eenige nauwigheyt valt, dat de Nature door eenen anderen wegh, die minder bequaemheyt heeft, en oock voor dese ontlastinge niet gemaect en is, haer selven zoude willen suyveren, en onlasten. De gemelte *Semerius* heeft door sijn neerstigh onderzoek van alle de Geneef-boecken, de Lief-hebbers van de konste grooten dienst gedaen, wiens arbeyt ick oock gebruyckt hebbe: dan my en dunckt niet, dat hy hier in groot gelijk heeft. Want indien de Stonden ooghouden werden in sogende vrouwen (gelijk terstont geseyt is) om dat het Bloet door de aderen, die de Lijf-moeder met de Borsten gemeen heeft) aangewesen by *Galenus* in 't 14. boeck van het gebruyck der Deelen op het 8. capittel) nae de Borsten gefonden wert; en dan niet, als seldde, door de aderen van de Lijf-moeder en vloeyt, soo en kan ick niet sien, waerom dat niet

op de selfde wijze het Bloet, de stoffe van de Stonden, door een ander plaetsch uyt-loopende, gebreck van Stonden, en, dien volgende, ophouden zoude konnen veroirsaken.

De inwendige Oirsaken zijn eenige in de voornaemste deelen, ofte het geheele lichaem, eenige alleen in de Lijf-moeder. In de voornaemste deelen, gelijk in *Lever, Milt, Maegh*, ofte de *Longen*. Want als in de selvige eenige koude Ongematigheyt gevat is, ofte datter een groote verstoppinge, ofte hardigheyt overkomt, gelijck in de *Gel-sucht, Sucht, Water-sucht, Kort-borstigheyt*, en andere Sieckten, door de welcke het Bloet bedorven wert, soo ist onmogelijck, dat de Maent-stonden wel, en na haer natuurelike ordre voort-komen; als oock wanneer door veel gebruyck van grove, en slijmerige Spijsse, veel kouden Dranck, en langhdurige Ledigheyt het Bloet taey, en dick geworden is.

3. Op dit ophouden (daer geen ander *ken-teycken* en behooven aangewesen) volgen verscheyde, en swaer toevalen; *Walging, Pijn* in 't Hooft, *Schouderen*, en *Lenden*; *Loomigheyt, Beswaertheyt*, en als een spannende Moeheyt overal de Leden. Het Water is dick, geroert, en root: veeltijds oock bleeyck, en dun als water, en dan gaet het oock gemeenlick nae het Water.

4. *Belangende de Voor-teycken*. Als in 't ophouden van de Stonden den neus bloeyt, dat is een goet teycken, seyt *Hippocrates* in de 33. Kort-bondige spreucke van sijn 5. boeck. Want al schijnt sulcx het ophouden te vermeerderen, soo helpt het even-wel by toeval, van wegen dat het de overtolligheyt doet losen, en derhalven het Lichaem van vercheyde sieckten bevrijdt. Soodanige zijn, wanneer het lange duyr, *Coortschen*, verstopte *Lever*, en *Milt*, verharding in de *Lijf-moeder*, *quade Borsten*, *Sucht, Water-sucht*, en diergelijcke.

5. Om tot *Genefsing* te komen, dient wel gelet, dat men de Stonden niet en verweckt aen de gene, die sy schadelick zouden zijn, ofte niet verweckt en konnen werden, gelijck die soogen, *swanger gaen*, sieckelick zijn, ofte even uyt een sieckte opstaen, en, in 't korte, alle die geen Bloet over en hebben. *Dr. Forest* heeft hier over aangemerkt een mislag van een *Quacksalver*, die in een dochter, de welcke gantsch mager en uytgeteert uyt een lange sieckte komende, wilde met geweld door hete afdrijvende middelen de Stonden verwecken, selver oock met 't openen van een ader in de voet, die geen bloet en gaf. Maer als het Bloet overvloedigh is, so dient het nootfelick vermindert te werden, en als de Lijf-moeder daer van gespannen is, soo magh men wel in beyde voeten laten: dan als 't weynigh is, soo moet men het selve door goede Maniere van leven allencxkens zoeken te vermeerderen. Wanneer het nae een ander deel loopt, soo dient het met wrijven, binden, baden, en koppen op de

beenen te setten, als oock met dickwils Laten op de voeten, na de Lijf-moeder getrocken te werden. Als de Stonden door uytwendige Oirsaken ophouden, soo komsen gemeenlick, wanneer de selve ophouden. De inwendige Oirsaeken werden wech-genomen door foodanige Geneef-middelen als voor Lever, Milt, Maegh, en Longen; aengewesen zijn in 't Eerste deel, ende bysonderlick wert de Lijf-moeder geopent, en de Stonden af-geset, door de gene, die beschreven zijn in het 18. Capittel van 't gemelte Eerste deel, en 4. Boeck van den Schat der Ongefontheyt.

6. Om te komen tot de Maniere van Leven; Hier is dienstigh werme *Lucht*. Spijse, die een verdunnende, en openende kracht heeft, gelijk *Broot* met *Anijs*, ofte *Cumijn* gebacken, *Kleyn gebente*, liever *Vleysch* als *Vijseh*, *Warmoes*, oft *Vleysch* gestooft met *Peterfelye*, *Poleye*, *Nippe*, als oock met *Rosemarijn*, *Salye*, *Foelye*, ofte ander Kruyde. Want alle Kruyde heeft kracht om te openen, en de Stonden te verwecken. *Looek*, *Bies-looek*, en *Ajuyen* vallen mede bequaem voor de gene, die sulcx gewent zijn: en uyt de vruchten *Vijgen*, *Amandelen*, *Pingels*, *Dadels*, *Rozijnen*, ende insonderheyt het af-zietfel van *roode Erwenen* met wat *Saffraen*, ende *Peterfelye*. Den *Drack* zal wesen klaer *Bier*, witten en dunne *Wijn*, ofte, alser eenige Coortse by is, *Gersten-water* met een weynigh *Caneel*. De Oeffeninge en Slaep moeten hier matigh zijn.

Het XLVI. Capittel.

1. Van te veel af-schieten der Maent-stonden,
2. Haer Oirsaken en Ken-teycken,
3. Haer Voor-teycken,
4. Gensinge,
5. Maniere van Leven.

Het Overloedigh af-schieten is wanneer de Maent-stonden boven de mate, ofte te langh vloeyen, ofte dat het dickwils, ende op geen gesette tijdt weder en komt.

2. Sy vloeyen boven maten uyt alle Oirsaken, die het Bloet konnen verhitten, verdunnen, ende drifstigh maken, waer door de Mondekens van de Aderen soo geopent werden, dat de kracht van de Nature het ontschieten niet en kan beletten. Soodanige zijn *Dansten*, *Springen*, ende alderhande stercke Oeffeninge. Het gebeurt mede uyt groote Overvloed van Bloet, waer door de Aderen soo dapper gespannen zijn, dat niet alleen haer mondekens openen, maer oock de kleyne komen te bersten: gelijk mede geschieden kan door een Misdracht, ofte swaren Arbeyt.

Wt de selde oirsaken komen de Stonden dickwils, dat is, twee drie-mael in een maent. Het gebeurt mede dat het Bloedt sonder eenige ordre met droppelen legckt, somtijds gestadigh, somtijds tusschen beyde wat ophoudende, de een tijdt suyver, de ander wate-

rich. De oirsaek hier van is datter een Ader simpel door-geeten is, ofte dat daer by is een sweeringe, de welcke somtijds in de Lijf-moeder, maer meestentijdt in haren hals is. Wanneer datter maer een enkele door-eetingh is, dan valter geen ofte weynigh pijn, maer alser een sweeringe by is, die verweckt scherpe pijn, en kan gemeenlick met de vinger gevoelt werden. De ander *Teycken*en wijfen haer selven.

3. *Belangende de Voor-teycken*en. Den overtolligen vloed volghet veel swarigheyt, verloren etens-lust, rauwigheyt, Saluwe verwe in 't aengesicht, bolle en gefwolde voeten, sucht, water, swackigheyt, teringh, en diergelijcke. Derhalven is in 't jonge seer gevaerlick, maer in bejaerde Vrouwen meest doodelick.

4. Indien dese vloed haren oirpronck heeft uyt overvloed van Bloet, soo sal men het Lichaem ten eersten ontlasten met in den arm een ader te openen; 't welck oock plaetsch heeft als 't selve te seer verhit, verdunnt, ofte te drifstigh is. Daer na zal men het Bloet matigen, en verdicken, ende ten laetsten de Lijf-moeder verstercken, gelijk alle foodanige Geneef-middelen beschreven zijn in 't 18. cap. en 4. boeck van des Eersten Deels van den Schat der Ongefontheyt.

5. Wat de Maniere van Leven betreft. Hier dient gesocht een coele *Lucht*, ende oock foodanige Spijse, die met eenen een dick-makende ende wat tegenhoudende kracht heeft, als *Schaeps*, ende *Kalfs-voeten*, *Pens*, of ander *Vleysch* met *Porceleyn* gestooft; *Kalfstolboom*, *Peuren*, *Queen*, *Quee-kruyds*, *Granaet-appelen*, *Mispelen*, *Geley*, *Rijsten-bry*. Moet geschout werden alderhande *Somer-oest*, en de *Moes-kruyden*, die warm, vochtigh, ofte winderigh zijn; als mede alles wat met *Rosmarijn*, *Foelye*, ofte eenigh ander kruyde gestooft is. De *Wijn*, dewijl hy af-drijft, is oock gantsch ondienstigh, behalven lichte *Rode-wijn*, die wat treckende op de tongh valt. Alle Oeffeninge, en stercke *Beweginge* des Lichaems moet gelaten werden. Als oock *Gramschap*, en alle *Ontroeringe* des *Gemoets*. Den *Slaep* mach matelick wesen, doch liever te langh, als te kort. Ende vorder geschouwe al 't gene wy geseyt hebben te streeken tot openingh, en vorderingh van de Maent-stonden.

Het XLVII. Capittel.

1. Van de Witte-vloed,
2. Haer Oirsaken,
3. Ken-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Gensinge,
6. Maniere van Leven.

Het gebeurt oock dat het Bloet niet alleen op sijn bedorven is, en dan verandert het van verwe, ende is somtijts rosch, vael, waterigh, geel, bruyn, maer meest-

sten-tijt bleyck, en slijmerigh, het welck daerom by de Vrouwen den *Witen vloed* genoemt wert. Een Italiaensch Geneef-meester *Montanus* schrijft, dat de Maechden hier mede nimmermeer gequelt en zijn, om reden dat de wegh te nauw is, en hy besluit daerom wel onvoorsichtigh, dat de gene, die den Witen vloet krijgen, de Man wat te na geweeft zijn. Dan sijn reden zoude alleen kunnen mede-brengen, dat het selfde ghebreck, de Vrijsters soo veel niet over en komt, als de Vrouwen, maer dat sy even-wel 't selve onderhavigh zijn heb ick somtijts ondervonden, en *Fornelius* getuyght sulcx gesien te hebben in een dochterken van acht jaren, en *Riolanus* ('t welck al wat vrent is) in een van drie jaren.

2. De *Oirsaek* van dese Vloet bestaet in 't geheele Lichaem ofte eenige voorname Deelen, ofte alleen in de Lijf-moeder; en gelijk sommige de eerste alleen aennemen, als *Altimarius*, en *Mastarius* qualick doen: soo en begien geen minder mislagh andere, die meenen, dat van al 't gene uyt de Lijf-moeder komt, selfver oock van het opstopen der Stonden, de oirsaek in de Lijf-moeder is. Want in de Vrouwen, daer het verkout, verstopt, ofte verhart Ingewant, rauwigheyt, ongedaenheyt, ofte water-sucht verweckt heeft, vallen dickwils de bedorvene Vochtigheden, die in verschedene Deelen verspreyt waren, in de Lijf-moeder, waer door dan het gantsche Lichaem sijn selven onlast, gelijk het anders door het water, ofte den kamergangh. De oirsaek, die in de Lijf-moeder valt, en is nergens na soo gemeen, en is ofte een ongezelligheyt meest uyt koude, ofte een swackigheyt van het dragen, den arbeyt van een sloop, ofte eenigh ander gewelt: ofte oock van eenige swering aldaer uyt een ontsickinge, ofte aposteunye gelaten. Want door dese Oirsaeken de Lijf-moeder beschadicht zijnde, en haer eygen voedsel niet wel verterende, laet veel overvolghigheyt groeyen, die daer na van selfs af-schiet.

3. De Oirsaeken zijn te onderscheyden, dat, wanneer het gebreck in de Lijf-moeder alleen hapert, de vloet minder is, en dat hy teyckenen van swackigheyt van hem geeft. Die een Swering hebben, werden stinkende etter quijt, en als die in den hals van de Lijf-moeder is, so en kunnen foodanige het bywonen van den Man niet verdragen, daer sy anders geen moeyelickheyt in en vinden. Wanneer de Vloet uyt eenige voorname Deelen komt, de selvige brengen haer bysonder teyckenen voort, gelijk een vermoeytheyt, beswaertheyt van 't geheele Lichaem, betoonen dat het daer van daen komt, en dan is oock de verwe van het aengesicht qualick gedaen.

Den aert van de Vochtigheden is te kennen aen de gelegentheyt van het Lichaem, en de Maniere van Leven; maer insonderheyt uyt de verwe, want Gallachtige schiet geel af, somtijds groenachtigh, soo scherp en bijtende, dat het al waer 't aenkomt, 't vel af doet gaen; is oock somtijts sonder reuck, maer meest

met een bange stanck; Slijmerige is veel, en sonder scherpigheyt; Waterige is als Water, daer vleyfch in gelegen heeft.

4. *Belangende de Voorteyckenen*. Dit gebreck en is niet alleen seer moeyelick, maer oock seer swaer om te geneesen, alsoo het een quaet-aerdigheyt by hem heeft, en de Nature eens gewent zijnde een verkeerden wech te nemen, om haer vuyligheyt te suyveren, qualick verleyt en kan werden: te meerder om dat de Lijf-moeder om leegh staende, en veel aderen tot haer streckende, te lichter alle vuyligheyt kan ontfangen. Is daer-en-boven seer gevaerlick, als het welcke de Lijf-moeder dickwils doet sweren, en uyt-schieten, Teringh, en Water verweckt, mede het Ontfangen meestendeel belet, als het zaet bedervende, ofte, door de gladdigheyt, losende. Doch sulcx en geschiet niet altijt, dewijl sommige soo stercke, en tegenhoudende Lijf-moeder hebben, datse het selfde kunnen wederstaen. De erghste vloet is, den valen, gelen, stinckenden, en bijtenden; minder gevaer heeft de gene, die bleyck, ofte wit is. Seer quaet *Voor-teycken* ist, wanneer datter een treckingh, ofte qualickheyt toeslaet, gelijk *Hippocrates* getuygt; die oock schrijft, dat dese Vloet in bejaerde Vrouwen by nae ongeneelick is, en gemeenlick tot het eynde toe by blijft. De gene, die uyt swarte gal haren oirspronck treckt, seyt *Rondelius*, verweckt een Cancker, gelijk *Dr. Forest* oock schrijft te Bononyen gesien te hebben.

5. Om nu tot de *Geneefinge* te komen: Wanneer de Vloet verweckt wert door scherp en weyachtigh bloet, ofte gallachtige vochtigheyt, dan dient ten eerste een ader geopen in den arm, en daer na de quade vochtigheyt bereyt, en afgeset, door foodanige Geneef-middelen, als in het eerste deel beschreven zijn, gelijk wy daer oock aangewesen hebben de Geneef-middelen om het slijm, en de swarte gal af te drijven. Hier en dient niet te vroegh gestopt (alsoo sulcx Water-sucht, en andere Sieckten veroirsaect) maer men moet gestadig 't oogh houden op de Lijf-moeder, om deselvige (welckers middelen te sien zijn in 't 18 cap. en 4. boeck van het eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyt*, te verstercken, en den scheut van de Vochtigheden, die daer na toe loopen, elders te verleggen, te weren, na de Dermen, het welck geschieden zal, door dickwils en sacht purgeren, het welck bequaemst gedaen wert in pillen van *Terpentijn*, gelijk oock daer na met Op-droogende, en 'tsamen-treckende, verhaelt op het 23 cap. van 't eerste boeck, in dit Tweede deel. Onder de welcke in dese gelegentheyt wel de voornaemste zijn *Silver-kruyt*, ofte *Ganserick*, het welck is een soorte van *Agrimonye*, waer van onse dijcken vol staen, en *Peminck-kruyt*, dat hier mede overvloedig wafst aen de kanten van de slooten: sonder ondertusfchen te vergeten daer wat by te doen 't welek de quaet-aerdigheyt (die hier de meeste moeyte en swarigheyt van geneesen maect) kan weder-

staen, beschreven in 't 12. cap. en 4. boeck van het Eerste Deel van de *Schat der Ongefontheyt*. Indien dit gebreck mocht ontstaen uyt een Sweeringe, des selfers heeling sal in de Heel-konste verhandelt werden, namt: in 't Eerste Deel, 3. cap. n. 4.

6. Alsoo dit gemeenlick een langhdnerige Sieckte valt, en die andere mede brengh, so stater insonderheyt te letten op een goede *Maniere van Leven*. Hier dient gekosent te werden een drooge *Lucht*; als oock drooge, en t'amen-treckende *Spise*, gelijk Biscuit, gedroogde Peeren, gestoofde Queen, een salaet van Porceleyn, Verjuys, ofte Granaet-sap met een Kalfs-tolboom gestooft; Enden-eyeren met Suyring en Lever-kruydt, Silver-kruyt, ofte diergelijke, geroert. Den *Dranck* magh wesen klaer Bier, daer gloeyent Stael in uytgebluit is, ofte een lichte t'amentreckende roode Wijn. Den *Slaep* dient wat langh te zijn, en het Lichaem in die gestalte, dar het middelste hooger leyt, als 't hoofd. De *Oeffeninge*, en 't veel beroeren van Lichaem ende Gemoedt is hier schadelick.

Lauwer-krans of Zege-wimpel,
Aen den

Achtbaren ende wijd-beroemden Heer

JOHAN van BEVERWYCK,

Schepen, ende Waerde Geneef-mcester

Der

STADT DORDRECHT:

Als de zelve (buyten menschen hoop) weder opstont,
uyt sijn swaer en langhdurigh kranck-bedde:

In Lente: Anno 1646.

Het Bijtebauw slaeps na-verwant,
Doch ongelijck,

Quam lest ontrent de Ledikant
Van Beverwyck:

En meynde in 'er warrigh-net
Der Artzen-tolck

Te stепен van zyn donsse-bedt,
In hare kolck

In 't doncker huys, by Lethis-vloed,
Daer groot en kleen,

En rijck en sober op-gevoed,
Zyn onder een.

Ja daer men het bekyoonde-hoofst
Niet waerder schat,

Als 't geen in armoed wroett' en sloofst,
En aelms badt.

Daer Petri-stoel, noch mijter hoed
Geen aenzien geeft;

Zoo dat by haer de slechtsten bloed
Zijn blij-plaets heeft.

Daer krolde pruyc, en 't aengesicht
Dat moyste schein

Moet plaetse by 't onaedighst wicht,
En zyn te vre'en.

Daer 't onderscheyt van e'el, of slecht,
Niet word geacht;

Maer Meeſter, Leerlingh, Heer en Knecht,
Als een geslacht.

Dies meynde dese bleycke Feex
Het schwander-beyn

Te snijden af, zyn levens-reex:
Om haer gemeyn

Te maken, met dien Grooteman,
Die yder prijst:

En 't kloekſte Hoofd zoo veel het kan
Roem-eer bewijst.

Maer neen, o neen! 't get.abberd-volck
Haer ondermijnd,

En wil niet dat die Klare-wolck
Zoo haest verdwijnd:

Met packz'er kraem, en spillen op,
De kans verdraeyd,

En Janus geeft an 't bed de schop
Mids hy verſraeyd.

Zoo dat we hebben groote re'en,
(Gods Majesteit)

Met hem te offren, danck-gebe'en,
Vol innighheit.

Ged geve dat dit strecken mach
Tot Ziels bewaer;

En dat het in dien grooten dach
Moet werden waer.

MATTH. BALEN.

Het XLVIII. Capittel.

1. Algemeyne Teeling en voort-setten in alle dingen; ende Sucht daer toe drijvende met meerder vermaeck in de Vrouwen als in de Mans,
2. Belet door Onvruchtbaerheit,
3. Oirsaken,
4. Ken-teykenen,
5. Voor-teykenen,
6. Geneſinge,
7. Maniere van Leven.

DE treffelijckſte, en Goddelijckſte dingen, geven boven andere van haer een Ken-teycken, datſe eeuwig en onveranderlijck zijn. Derhalven, alſo hier de hoogſte volmaecktheyt, en het opperſte goet is, langh

langh te befaen en wel te leven, soo en is niet vrent dat al 't gene sterffelijck en verganckelijck geboren wort, daer na tracht en van nature verlanght om te leven en te wesen; En, alhoewel onmogelijck is, gelijck Aristoteles wel aenwijft, dat sy volkomelijck daer toe geraken, soo isser niet-te-min so veel verkregen, dat sy ten deele onsterffelijck zijn, niet by haer selven, maer door voortsettinge. 'T welke soo verre gaet, dat het selfs oock in de boomen en kruyden plaets heeft:

- Al wat op der aerden leeft,
- Al wat om den Hemel sweeft,
- Al wat in het woefte diep
- Godt in oude tijden Schiep.
- Al tot aen de naeckte pier,
- Al tot aen de kleynste mier,
- Al tot aen den minsten vis
- Dieder in het water is:
- Al de kruyden in het wout,
- Al tot aen het quaestigh hout,
- Al tot aen den harden steen,
- Heeft dit uytter aert gemeen
- Dattet voelt een innigh vyer;
- Dattet trouw op sijn manier,
- Dattet al te samen paert
- Tder een nae sijnen aert,
- Dattet vrijt en dattet speelt,
- Dattet soete vruchten teelt.
- Du was eens des werelts gront,
- Schuer eer dat de werelt stont;
- Die sal vast en seker staen,
- En noch altijd verder gaen,
- Tot men na des werelts val
- Eeuwigh bruyloft houden sal.

Een Kruyt en vergaet eygentlick niet, dat wederom uyt het saet van nieuws uyt-spruyt. Een Vader, al sterft hy, leeft noch in sijnen Soon, in den welcken hy sijn levende beelt nae-laet. Hierom werden alle Dieren door een sonderlingen lust, en begeerte geprickelt tot de Tellinge, waer toe Godt almachtigh Man, ende Vrouw geschapen heeft, haer al van den beginne in scherpende dese lesse; *Wesft vruchtbaer, en vermengh-vuldigh. Gen. 1.* Welck onderscheyt van Man, ende Vrouw, niet alleen in de Meuschen, en andere Dieren aen te merken is; maer oock eenige Boomen, gelijck onder andere, de Laurieren, Cypressen, Linden, insonderheyt de Dadel-boomen toe-geschreven wert. Waer over d'heer Raedt-Pensionaris *Cass* het volgende Dicht voor sijnen *Proef-steen* gestelt heeft.

*Daer is een geestigh volck dat Godes hooge werken
Gewoon is aen te sien en vlijtigh aen te merken.*

Soo datter niet een loof in bosch of velden wast,
Dat niet en wort door-socht en neer sligh onder-tast.
Wat kruyt of plamen doen, en hoe de boomen leven,
En waer de wortel gaet, en hoe de tacken sweven,
En wat het jeughdigh sap, en wat de schors vermagh,
Dat wort by hen gesien als in den klaren dagh.
Maer noys en wister mensch van bosen-gewas te spreken,
Dat meiten Dadel-boom is weert te zijn geleken:
Sijn aert dient hier gedacht en aen de jeught verelt,
Vermids hy liefde pleeght oock in het woefte velt.
Waer oyt dit jeughdigh hout komt spruyten aender heyden,
Daer is 't in man en wijf ten vollen onderscheyden:
Een geestigh bovenier die ken haer rechten aert,
En siet wanneer de boom is nut te zijn gepaert.
Het wijfje staet en treurt, en laet sijn tacken hangen,
Wanneer het in de Mey met liefde wert bevangen;
Men siet het aen het loof, hoe-wel het niet en spreect,
Of dat de wortel queelt, of datter yet ombreect.
Indien het is geplant ontrent de manne-boomen,
Maer daer een helle beeck met koele water-stroomen
Koomt schieten tusschen bey, soo dat het niet en kan
Voldoen sijn gulle jeught, en wrijven aen den man:
Soo koomt den hovenier den manne-boom gemaken,
En gaet van sijn geway een aerdigh kransjen maken,
En hangt het aen den stam van die uyt liefde queelt,
Soo dat het aerdigh groen haer om de leden speelt.
En als het vrouw-gewas dit voelt aen hem gebeuren,
Soo latet veerdigh af van sijn ellendigh treuren,
Het krijghet een ander verm, en schiet een blijder groen,
Soo dat sijn innigh mergh sich open schijnt te doen.
Soo haest de bogert-man dit wesen koomt te merken:
Soo pooght hy sijn bedrijs al vorder uyt te werken:
Hy pluct de schoonste bloem, hy neemt den groensten bast
Die aen de manne-stam en sijn tacken wast.
Hier weert hy nae de kunst een poeyer af te maken,
Dat geest het wijfje moet en vorderu hare saken;
Het is gelijck een dauw daernaer het kruyt verlanght,
Ja als een vruchtbaer zaet dat sy in haer omfanght.
De boom aldus bestroyt begint terstont te swellen,
En schiet veel bloemen uyt die niet en zijn te tellen,
En naderbant de vrucht; dies lacht de bogert-man,
En prijft het vruchtbaer hout, en eert dadel van.

Dan gelijck dese Gemeenschap, en Versameling vry duyfter is in de Boomen, soo blijkctse klaerlick in de Dieren, die oock van de Nature tot het Telen aengeritst werden, om dat noodigh werck geerne, en met lustuyt te voeren. Want hoe zoude anders een starih Man te brengen zijn geweest om sijn selven in die vuyghheit te steken, en een eerbare Vrouwe de schaemtewillen aen een zijde stellen, en noch uyt-staen de moeyelickheit van dragen, en baren; het welck niet alleen met pijn, maer oock dickwils met gevaer van het leven toe gaet, waerom *Medea*, by den Grieckschen Poet *Euripides*, seydt, liever drie-mael met den schilt in den slaght te willen staen, als eens te baren. Dan hier

in is oock al voorfien, ende de Vrouwen daerom dubbelt vermaeck toe-gevoeght. Want sy en fchieten niet alleen haer eygen Zaet (het welck vol Geesten zijnde, een ketelige vreught maect) maer ontfangen oock dat van den Man. Dit was *Tiresias* seer wel bewuft, als beyde besocht hebbende, ende daer over, tusschen *Jupiter*, ende *Iuno*, die daer van uyt kortswijl een boertig wedfpuil aengingen, sijn uytspreck dede, by den Poet *Ovidius* in 't 3. Boek vande Veranderingen:

*Fortè Iovem memorant diffusum nectare curas
Seposuisse graves, vacuâque agitasse remissos
Cum Iunone jocos, & major vestra profectò est,
Quàm quæ contingit maribus, dixisse, voluptas.
Illa negat, placuit quæ sit sententia docti
Quæerere *Tiresiæ*. Venus huic erat utraq; nota.
Nam duo magnorum viridi cocuntia sylvæ
Corpora serpentum baculi violaverat ictu,
Deque viro factus, mirabile, femina septem
Egerat autumnos: octavo rursus eosdem
Vidit: & est vestra si tanta potentia plagæ
Dixit, ut auctoris sortem in contraria mutet,
Nunc quoque vos feriam, percussis anguibus iislem,
Forma prior rediit, genitricæque venit imago.
Arbitrè hic igitur sumptus de lite jocosu,
Dicta Iovis firmat.*

2. Dese Tellinge wert belet door Onvruchtbaerheyt; de welke bestaet in gebreck, datter in de Stoffe zoudemogen wesen, ofte in 't *Werck-tuygh*.

3. De stoffe is het *Zaet*, het welck ontbreeckt, ofte van natuere, gelijk in Kinderen, en Stock-oude luyden, ofte door eenige Sieckten, als Koortfchen, Teringe, en diergelijcke. Het selve wert oock bedorven, en derhalven onvruchtbaer, als eenige van de voorname Deelen, die het Bloet (uyt het welke de stoffe van 't *Zaet* is) maken, merckelick beschadicht zijn. Waer by mede komt, als het *Zaet* al te dun, ofte al te dick is; gelijk de natuerlicke Poet *Lucretius* wel aenmerckt in sijn 4. boeck, daer hy oock de reden geeft:

*Nam steriles nimium crasso sunt semine partim:
Et liquido præter justum, tenuique vicissim.
Tenuè, locis quia non potis est adfigere, adhaesum
Liquitur exemplo, & revocatum cedit ab ortu:
Crassius hoc porro, quoniam concretius æquo
Mittitur, aut non tam prolixo mittitur ictu;
Aut penetrare locos æque nequit, aut penetratum
Ægre admiscetur muliebri semine semen.*

Wat het *Werck-tuygh* belanght; so zijn ondér de Mans onbequaem, die het seldte te Groot, te Kleyne, ofte Wanschapen is; maer meest, die al te kout van Gematigheyt zijn, by de Rechts-geleerde *Frigidi* genoemt, onder dewelcke oock de oude koude mans zijn, die gemeenlick haer werck op 't getouw laten staen,

*Frigidus in Venerem, senior, frustra que laborem
Ingratum trahit, & si quando ad prælia ventum est,*

*Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incaustum furit.*

Gelijk de Poet *Virgilius* in 't 3. boeck der Lantbouwinge spreekt van de oude Paerden. So gebeurt oock in andere, datter door gebreck van Geelten geen verrijfsenisse en komt, ofte niet langh genoegh en duyr. De Poet *Propertius* seyt hier van 4. *Eleg. 9.*

*Cantabant surdo, nudabant pectora cæco;
Lanuvii ad portas, heu mihi, solus eram.*

Van welke verssen te sien is by *Cæli Rhod. 4. A. L. 7.* ende *Tiraquell. in 4. Leg. Connub. gl. 1. p. 3. n. 12.* Ick en sal maer een exempel uyt de Historien by-brengen. *Mariana* in 't 6. boeck der Spaensche saken op 't 2. cap. verhaelt, hoe dat de dochter van *Witterick*, Koningh van Spaengien, verlooft zijnde aen *Diderich*, Koningh van Bourgongien, en met groote staet in Vranckrijck komende, haer Vader geheel wederom haast 't huys quam; en datter vast geloofft werde, dat de Koningh, door toverye van sijn by-sitten, daer hy dapper aen vast was, niet en hadde konnen plucken de blom van de Koninghlicke maeght. Soodanige werden by de gemelte Rechts-geleerde *Maleficiati* geheeten; ende se Toverye, ende Besweeringe, wert onder andere, vast gestelt by den meerder-gemelten *Dr. Fernelius 2. de Abd. 16.* en *Alexander Benedictus 24. de med. 14.* gelijk oock eenige beschreven zijn door *Castro 3. de morb. mul. 3.* Dit beweeren, ende knoopen van de Nestelingh is geheel gemeen in Vranckrijck, so dat ick verwondert ben sulcx ontkent te werden van *Dr. Haebertus*, professor te Montpellier, in sijn Latijns Boeck van de Onvruchtbaerheyt, als oock van den Heere van *Montaigne*, die 't seldte op 't 20. cap. in 't eerste boeck van sijn Fransche proeven alleen de stercke Inbeeldinge toe-schrijft. Ick hebbe onlanghs over dese sake gesproken met den Hoogh-geleerden Heere, *Ch. Salmasius*, die my verklaert, en met exempelen bevesticht heeft, sulcx waerachtigh te wesen; gelijk ick oock van verscheyde andere verseeckert ben. Noch vreemder is 't gene *Bapt. Codronchius* schrijft 3. de *Venef.* uyt veele Histoyren te blijcken, dat yemants Gereetschap kan af-getovert werden: doch hy voeghter by, dat sulcx niet in der daet en is, dan alleen schijnt te wesen. Maer het gaet wel vast in de gene die gelubt zijn; de welke eyen-wel sonder regen, noch wint maken; ende derhalven oock lief-hebbers zijn; doch sonder vermogen, (siet *Cæli Rhod. 9. 12.*) gelijk een Maerget, by den Poet *Terentius*, in *Eunuchis*, seyt, wel verstaen te hebben. Het welck de Turcken wel wetende, doen het een met het ander wech-nemen, in de Slaven die sy stellen tot bewaringe van haer Vrouwen.

De nu meer-gemelte *Cælius Rhodiginus* verhaelt op 't 14. cap. in 't 20. boeck van sijn Oude lessen uyt *Xenophonis*, een out Schrijver der Lydische saken, dat *Andramites*, Koningh van Lydien de eerste geweest is, die Vrous-personen doen lubben, en deselve in stede van gelubde

In de mans gebreyck heeft. Dan dit en grijpt by ons geen plaetsche: maer wel te groote *Wijte, Nauwigheyt, Slaytinge* (by de Grieken Ongeboorde geheten) *Verdrayng van den Hals*, ofte *Krop der Lijf-moeders*, (gelijck ick bevonden hebbe te geschieden door het al te veel gebreyck van veel *Verkouwende Spijse*) als oock dat de *Lijf-moeder* al te *beet*, en *graeygh* is, waer door de *Stonden* (die het *Zaet* voeden) weynigh zijn, en doen schrijnen: gelijk sy oock op gehouden, ofte vermindert worden, wanneer de selve te *Kout* is. Hebbe even-wel bevonden, dat de *Onvruchtbaerheyt* in de Vrouwen hier te Lande meestendeel spruyt uyt al te groote *Vochtigheyt der Lijf-moeders*, waer door sy niet alleen haer eygen Bloet te waterigh maect: maer oock het *Zaet* niet en behoudt.

Wy hebben nu kortelick aangewesen de Gebreken, die in Man, ofte Vrouw de *Vruchtbaerheyt* tegen strijden: maer dient oock aangemerckt, gelijk alle daeghs bevonden wert, datter wel in geen van beyde gebreck en is, en even-wel niet voort en komt. Want alsoo niet van een; maer uyt het *Zaet* van twee, alle volmaecte Dieren geteelt werden: soo moeter nootfelick seker *Over-stemminge* tusschen beyde zijn, te weten, een gelijcke *Gematigheyt*, ofte die door verschillende *Ongelijckheyt* gelijck, en eenparig gemaect wert. En dit is de oirsaeck, dat de Vrouwen by den eenen Man Kinderen krijgen, by den anderen niet, gelijk *Plinius 7. 13.* daer toe by-brengt *Augustus*, en *Livia*; ja somtijts met den selfden lang getrouwt zijnde, nae veel jaren eerst komen te kinderen. Sonder twijfel, om dat de *Gematigheyt* des Lichaems metter tijt verandert, en dien-volgende oock het Bloet, en daer uyt het *Zaet* een ander *gematigheyt* verkrijght. De Poëet *Lucretius* heeft dit mede niet over-geslagen in het voor-gemelte boeck, en met dese versien:

Nam multum harmonia Veneris differre videntur,
Atque alias alii complent magis, ex aliusque
Suscipiunt alie pondus magis, inque gravescunt:
Et multae steriles hymeneis ante fuerunt
Pluribus; & nacta post sunt tamen, unde puellios
Suscipere, & partu possent ditescere dulci.
Et, quibus ante domi sacunda saepe nequibent
Oxores parere; inventa est illis quoque compar
Natura, ut possent natis munire senectam.
Usque adeo id magni refert; ut semina possint
Seminibus commisceri genitaliter apta,
Crassaque conveniant liquidis, & liquida crassis.

4. Wanneer de Oirsaeck van *Onvruchtbaerheyt* spruyt uyt eenigh merckelick Gebreck in de Bloedt, ofte *Zaet*-makende deelen, daer van brengt elck Deel sijn eygen *Teycken* mede, en is op sijn plaetsche aangewesen. De *Kouwigheyt* wert daer door gemerckt, datter

geen, ofte weynigh lusten is, en datter een dun, ende waterigh zaet sonder vreught af-schiet. De *Toverye* blijkt daer aen, dat yemant anders wel gestelt is, en met een ander wel te doen kan hebben, maer niet met sijn eygen *Huyf-vrouw*, daer de *Nesteling* alleen op geknoopt is. De *Gelubde* vertoonen haer eygen *teycken*: doch blijkt noch sonder dat, aen haer *Wesen*, en *Manieren*. Want sy zijn gemeenlick *Bol, Valuwe*, ofte *Geplacke* (siet *Salmasius* in sijn *Plinianis Exere. p. 757.*) in 't *Aengesicht*, sonder *Baert*, en hebben een *Vrouwen-slem*. Ick zoude daer by voegen *Vrouwe-moet*; 't en ware ik der *Vrouwen dapperheyt* beweert hadde int boeck van hare *Wimementheyt*, en dat oock de *gesnede Narses*, ten tijde van den *Keyser Justinian*, mannelick tegens den *Gorthen* gestreden, ende hem wederom meester van *Italien* gemaect hadde. *Sulcx* is oock te lesen in de *Turckische Historien* van verscheyde *Oversten*, die *gesneden* zijnde, haer verstandigh, ende *vromelick* droegen. Waer uyt blijkt, niet altijdt vast te gaen, 't gene den *Arabischen geneef-meesters Aranzoar* schrijft, dat de *Gesnedene* van quade manieren zijn; sonder oordeel, ende verstant.

Dat de *Aderen* van de *Lijf-moeder* verstopt zijn, wert betoont door het *Op-houden van de slonden*. Die den *Hals* van de *Lijf-moeder* verdraeyt hebben, *genieten Pijn* in plaetsche van *Vermaeck*; en en kunnen het *ontfangen Zaet* niet behouden: gelijk oock niet ontfangen, die te *swaerlijvigh* zijn, wanneer, gelijk *Hippocrates* seyt, den *Hals* van de *Lijf-moeder* door de groote *Vettigheyt* van het *Net*, te seer gedruckt wert.

5. *Belangende de Voor-teyckenen*. Als de *Onvruchtbaerheyt* haren oirspronck heeft uyt quæt *Zaet*, dat heeft sijn *swarigheyt* nae de *swaerte* der *Sieckte*, daer *sulcx* door *veroirsaect* wert. Het *Werck-tuygh*, dat te lang, te kort, te ruym, ofte te nauw is, en kan *naulicx* geholpen werden: maer wel dat *krom*, ofte *verdraeyt* is. De *beslooten Vrouwelickheyt*, seyt *Plinius 7. 16.* te zijn een *voor-teycken* van *ongeluck*, daer toe by-brengende het *exempel* van *Cornelia*, de dochter van *Scipio*, wiens beyde *sonen*, *Gracchi* genaemt, noch by haer leven, en zijnde *Tribuni plebis*, ofte *Volcx-volmachtige*, om-gebracht wierden. Het *binden* van den *Nesteling* duyr somtijts eenige tijt, somtijts al het leven. Dan de *Vrouwen* en mogen volgens de *rechten* niet klagen, als nae drie jarigh gedult, gelijk *sulcx*, onder andere *noodige Leeringen*, aangewesen wert in 't *vermaert Houwelick*, met dese versien:

Ghy mooght geen bedt-gebreck in rechten openbaren
Als naer een koude suchte van drie gehele jaren,
Dit onbeyl heeft den gert om niet te zijn geklaeght,
Als van een echte wijf, en noch een volle maeght,
Want heeft de soete trouw maer eens haer volle leden
Soo is voor alle-tijds het klagen af-gesneden,
En of dan eenigh man sijn eerste kracht verliest,
Geen wijf en beeft de macht dat sy een ander kiest.

Al watter nader-bant kan yemans over komen
 Dat moet, hoe datter gat, ten goeden zijn genomen,
 Ia schoon u bedt-genoot vergat zijn echte schult,
 Daer is geen beter raet, als lijdten met gedult.
 Maer soo misschien de man met onbequame leden,
 Is van den eersten aen op uwe koets getreden,
 En dat hy onbeyl duert tot aen het derde jaer,
 Soo eyft u jeught te recht een ander weder-paar,
 Niet dat om dese feyl de trouwe wort ontbonden,
 Maer dat geen ware trouw daer oyt en is gevonden,
 Want als een vrouwe trouwt die niet en is gemant,
 Soo blijft de vrouwe los, de trouwe sonder bant.

6. De Onvruchtbaerheyt, de welke veroirsaeckt door gebreck, datter is in 't Bloet-maken van Lever, Milt, ofte Nieren, moet geholpen werden, gelijk in de Sieckten van die Deelen is aen-gewelen. De Swackigheyt van 't Werck-tuygh kan versterckt werden met het strijcken van *West-Indische Balssem*, wat *Olye van Euphorbium*, en een weynigh *Muskelaet*, *Amber*, ofte *Zfvet*: en inwendigh met *Rhaket*, 't zy de Bladeren, ofte het Saet. Hier van is dit versken:

Excitat ad Venerem tardos Eruca maritima.

Daer toe dienen oock *Cubeben*, *Galanga*, versch ingeleide *Gember*, de *Ballen van een Vosch*, en het *Vleesch*, insonderheyt dat ontrent de Nieren is, van *Scimus*, by sommige nae sijne gelijkenisse aertsche *Crocodil* genoemt, als *Plinius* schrijft. Dan dese moet van verre komen, en alsoo hy dickwils van de rechte plaetsche, te weten Egypten, ofte Indyen, niet gebracht en wert, en oock sorgelick is, soo soude ick beter vinden, sulcken vleesch te vermijden, en te gebruycken het gene by ons in 't wilt wast, en gantsch geen gevaer mede en brenghet; te weten de wortels van *Standel-kruyt*, ofte *Satyrion*, het welck dien naem heeft na de richtige Veltgoden, by de Poëten *Satyr* genaemt. Dit kruyt heeft twee Wortelkens, gelijk *Hafel-noten*, haer kracht met de gelijkenisse mede brengende, gelijk aangewesen is in ons *Inleydinge tot de Hollandsche geneesmiddelen*, op 't 4. cap. n. 5. Van de selfde klootjens is het eene vast en stijf (het welck van jaer tot verandert, gelijk wel aen-gemerckt is onder andere by de vermaerde Kruyt-beschrijvers *Dodoens*, en *Dalechamps*, alleen hier toe bequaem) en 't ander voos, en rimpeligh, het welck meerder belet, als voordeel zoude by-brenghen. De Grieksche *Theophrastus* in 't 9. boeck van zijn Beschrijvinge der Kruyden op 't 20. capittel, verhaelt van seker kruyt, het welck een Indyaen mede gebracht hadde, dat niet alleen de gene, die het aten, maer oock, die het alleen aenrochte, sulcken kracht in haer leden op-blies, dat sy quesseden als sy wilden. Hier op schrijft de Hoogh-geleerde *I. Bodæus van Stapel*, Genees-meester van Amsterdam, (tot groote schade van de Genees-konste, en dien-volgende van de Gemeene sake, onlangs in fleur van zijn leven overleden) in zijn treffelicke *Wtleggingen*, dit jaer 1644.

gedruckt, hoe een geloof-waerdigh man, die uyt Indyen quam, sijn Vader vertelde, datter een Kruyt was in *Saratta*, by de Inwoonders *Bangi* genoemt, van sulcke kracht, dat het door Mans werck een geheele nacht de Vrouwe zoude gaende houden. Of dit, schrijft hy, het selve kruyt is, daer *Theophrastus* van handelt, dewijl daer geen beschrijvinge by en is, niet wel te weten; maer even-wel uyt het verhaelde waer-schijnelick te wesen. Sommige meenen dat dit kruyt *Satyrion* geweest is, alsoo een ander Griex kruyt-beschrijver *Dioscorides* het selve sulcke kracht toe-schrijft, dat het selfs maer in de handen gehouden, doch meerder in wijn gesoden, den lust tot by-slapen verweckt. Het welck van den Romeynschen schrijver *Plinius* oock gevolgt werdt. Wy gebruycken het af-zietfel van het vaste Wortelken, ofte het selve met suycker in-geleydt, als oock de *Conserve* daer van gemaect, en *Dyasatyrion* genoemt. Sommige seggen (gelijk *Dr. Dodoens* oock aen-merckt) dat de Vrouwen van *Thessalien* de selvige Wortel noch versch-teer, en volsappigh zijnde, met *Geyten-melck* plegen te drincken te geven, om de geylighydt te doen komen; en de dorre, ofte drooge, om den selven te bedwingen, ofte achter te doen blijven. Hier en dient oock niet over-geslagen dat dit *Standel-kruyt* (onder meerdere geslachten) manneken, en wijfken is, die althit by een wassen; en als het een van 't ander gescheyden, ofte uyt-geroeyt werdt, het ander terstont begint te quijnen, ende allenckkens vergaet. Welcke Over-eenstemminge in den *Dadel-boom*; en andere hier voor is aengeroert.

Wat seyt de kunste meer: vermogen echte luyden
 Door moet van Bever-geyl en ander minne kruyden
 Door kintsich netel-zaei geroert in spaensche pap,
 Door artifice-mergh, en siligh oester-sap,
 Door herssens van de dwyf, en lil van bane-kammen,
 Door eyers van de mus, en beyers van de rammen,
 En watter door de kunst kan werden by-gebracht,
 Te stijven tot het bedt baer uyt-geputte krachte:
 Geef antwoordt mijn vernust ten eynde jonge paren
 Die over dit beslag in eenigh twijffel waren,
 Verstonden met bescheyt en watter magh bestaen,
 En watter qualick voeght, en niet en dient gedaen.
 Het wit dat yemant heeft kan veelderhande saken
 Geoorloft aen den mensch of gantsch onbeyligh maken.
 Want, die een wetigh ding ten quaden eynde buyghet,
 Wert, even in het goet, van sonden overtuighet.
 Siet als een jongh gesel in echten staet getreden
 Vint koelheyt, trage sucht, vint onmacht in de leden,
 Of dat hy andersint niet recht betalen kan
 Wat vrouwe en trouwe verght tot laste van den man,
 Of dat een ware sucht om vrucht te mogen winnen,
 Hem prickelt in den geest, en niet een dervel minnen,
 Soo wort het echte paar by wijlen vry geset,
 De tafel even-selvs te schicken naar het bedt.

Niet door een geyl bejagh van onbekende spijzen,
 Dat niet als bobbels maeckt, en doet de leden rijzen,
 Niet door een grillig kruyt, dat schuym en winden broet,
 Maer door gesunde Kost, die al het lichaem voert.
 Maer soo in dit geval de keucken soude strecken
 Om tot een meerder brant de leden op te wecken,
 Of dat een dertel mensch heeft voor zijn hoogste wijs
 Niet om te zijn gevoet, maer om te zijn verbit.
 Soo isst ongeruymt het lijf te mogen stercken,
 Om door een nieuwe kracht de tochten uyt te wercken,
 Geen sonde dient verweckt, maer uyt te zijn gebluft,
 Geen trouw en is gewijt ten dienste van de lust.

Wy komen nu tot de Tovery. Den ouden *Herodotus* verhaelt in 't 2 boeck van zijn Griekische historye, op 't eynde, hoe *Amasis*, Koninck van Egypten, sijn huys-vrouw *Ladige* van *Cyrenen*, niet en konde beken- nen, gelijk hy nochtans andere wel gebruyckte. Als die lange duyrde, soo seyde *Amasis* tegen haer; Vrouwe, ghy hebt my betovert, en ghy, de snootste onder alle Vrouwen, en zult daerom door geen middel de dood ontkomen. Als *Ladige* dat sterck ontkende; en evenwel *Amasis* daer door niet neder-gekelt en wer- de, so beloofden sy by haer selven (dit was de middel, seyde *Herod.* tegen dat quaet) indien sy dien nacht haer man mocht gerieven, de godinne *Venus*, een beelt te *Cyrenen* op te rechten. Waer op *Amasis* daer nae noyt te vergeefs en quam, die oock sijn huys-vrouw in toe- komende seer lief hadde. En *Ladige* volbracht haer belofte, en sondt een beelt te *Cyrenen*, het welck *Herodotus* schrijft, noch op sijnen tijdt ongeschent in de voor-stadt gestaen te hebben. De voor-gemelte *Codronchius* verhaelt op 't 5. cap. van sijn 3. boeck, dat seker Grave in 't lant van Straef-burgh, een vrouw ge- trouwt hebbende, den Houwelickchen plicht niet en konde uyt-werken: maer dat hem by geval 't werck- tuygh van de Tovery bekent geworden zijnde, van de selvige is verloft geweest. Want van huys geryft zijn- de, als hy een Vrouw ontmoete, die hy wel eer voor sijn hoere gehouden hadde, op weder-zijde groeting gevraecht zijnde nae de wel-vaert van hem, en de sij- ne, heeft geantwoort, dat alles geluckigh toe-gingh: waer door dese Vrouw ontstelte zijnde, wederom ge- vraecht heeft, of hy oock kinderen by sijn huys-vrouw hadde: de Grave antwoorde, drie in drie jaren gehad te hebben. Als de Vrou hier op noch lieviger in 't aen- gesicht ontsak; Waerom seyde de Grave, wert ghy so ontroert, of zijt ghy mijn geluck benijdende? Neen, antwoorden de Vrouwe, maer ick ben quaet op dat out wijf, het welke meende, datse door haer quade konsten, u de kracht van Kinder-telen beletten konde: tot een teycken van 't welke, seyde, in 't midden van 't slot, op de gront van den water-put een pot staet, waer in ettelicke dingen, wesende het werck tuyg van haer toverye, besloten leggen; ick ben verblijdt, dat die dingen krachteloos zijn, en verheuge my in u ge-

luck. De Grave dit hoorende, is wederom gekceert in sijn Vaderlant, en den put gesuyvert zijnde, vandt hy den pot, die hem de Vrouw had aen-gewesen, en den selven verbrant hebbende, konde sijnen brant daer nae blussen sonder eenigh beletsel. Even diegelycke is een Raetf-heer in den Hage gebeurt.

Ick zal hier by-voegen (alsoo ick moet bekennen, de minste ervaringe daer van niet te hebben) 't gene den Heere van Roeyen-borgh, &c. *Johan Baptista van Helmont*, schrijft in sijn Ongehoorde wercken, nu on- langs uyt-gekomen, te weten op het 8. capittel van het Graveel. Siker Bruydegom, seydt hy, vijf maenden geknoopt zijnde, selden 't gene hem by de Bruyt belet was, in de Kamenier te werck, die hy swanger maeckte. De Vrouwe ten laetsten met hem in woor- den rakende, seyde, dat sy de vuyligheyt met de Ka- menier door de vinger gelien hadde, om te beproeven, of hy Verkouwt, ofte Betovert was, en op wat ma- niere sy van hem zoude mogen scheyden. Ende hy voeght daer by dat ten laetsten den betoverden Knoop is losch geworden, door drincken van Bier, daer *Bercken-rijs* in gesoden was; het welck hy wonder prijft. Soo schrijft oock *Carichterus*, dat hy foodanige To- veryen geholpen heeft alleen met het water-maken, door een *Bercken-Rijsen-besem*. Andere seggen, dat het overgaet, als de Man door den Trouw-ring sijn wa- ter looft. De gemelte *Codronchius* verhaelt op d'aen- gewesene plaetle, van een seker Jongman, de wel- ke, als hy langen tijt 't gebruyck van een jong-meys- jen gehadt hadde, willende haer verlaten, hem van sijn Mannelickheyt berooft vont. Als hy bedroeft zijnde, een sekere Vrouwe de oirsaek van sijne droefheyt geopenbaert hadde, en wien hy in dese Toverye ver- dacht hiel: Soo antwoorde de Vrouwe, daer zijn foe- te woorden en beloften, ofte dreygementen en geweld van nooden, om haer te dwingen tot de herstellingh van u vorige gestalte. Hy de vermaninge nakomen- de, als de Toveresse door geen bidden hadde konnen beweeght werden, greep haer op een avondt aen, en sloegh haer een doeck om den hals, den selfden soo toe-treckende, dat sy by-nae worghde, die hy niet en wilde losch laten, voor dat sy hem sijne gesontheidt beloofde: en sy stekende haer hant tusschen sijne dyen, nam het bedrogh wech.

Wanneer den Hals van de Lijf-moeder al te ruym is, sulcx wert verbeterd door t'lamen-treckende mid- delen, te weten *Smack*, *Weech-bre*, *Eycke-bladeren*, *Gra- uat-schellen*, ofte diegelycke, hier voor verhaelt; maer insonderheyt *Wael-wortel*, waer van een Stoving, ofte Pap gemaeckt kan werden, en dan daer by ge- mengt poeyer van *Aluyn*, *Bolus*, ofte *Draken-bloet*.

De Nauwigheyt beslaet daer in, of datter van buy- ten nauwlicx eenige openinge en is (gelijk noch een Vrouwe leeft, die deselvige maer soo groot en heeft, als een kleyne erweet) foodanige door een konfligh Heel-meester moeten tot bequaemheyt geline- den;

den, ofte datter van binnen eenigh beletfel in den Hals is: te weten van Vliesch, ofte Vleysch, gelijk geschieden kan van geboorte, ofte door eenige quetsure, ofte sweringe. Het Vliesch moet mede door-gesneden werden, gelijk *Aquapendens* daer een exempel af heeft, het welck ick alhier niet over en brenge, dewijl sijn Wercken in Nederlants gedruckt zijn. Om het ingegroeyde Vleysch wech te nemen, zal men eerst beginnen met gepoeyert Loor, *Aloë*, *Ung. Egyptiacum*, gebrande *Aluyn*, ofte diergelijke; en wanneer men daer niet mede door en kan, komen tot Snijden.

Als de Lijf-moeder wat verdraeyt is, dan zal men de selfde soo van binnen, als van buyten allencxkens verwermen, met soodanige Middelen, als in 't 1. Deel van den *Schat der Ongezondheyt* op 't 4. Boeck cap. 18. beschreven zijn, en gestadigh onder den Navel een Plaester houden die tot het Scheursel in 't gebruyck is, daer onder mengende wat *Ladanium*, en *Myrrhe*, ofte 't gene op de gemelte plaets is aangewesen.

Die te Heet gebakert zijn, mogen door verkoelende Kruyden gematight werden, en de Koude door verwermende, gelijk die beyde aengewesen zijn op de selfde plaets.

De Vochtigheyt wert verbeterd, door de selfde verwermende Moeder-kruyden, en de gene, die de Sinkingen op-droogen, beschreven in 't 4. Boeck en 11. Cap. van het 1. Deel van den *Schat der Ongezondheyt*. Waer by moet komen de Maniere van Leven verhaelt op 't 23. cap. in 't 1. boeck des 2. Deels van den *Schat der Ongezondheyt*. Onder dient mede den roock te ontfangen van *Wierroock*, *Bakelaer*, *Ladanium*, *Syrax*, waer van eenige pilkeken gemaeckt kunnen werden, en op een koolken geleyt.

De Ongelieckheyt moet metter tijt gematight werden, door soodanige Spijse en Dranck, nae dat de selve is; en als sy uyt-steeckt door de gemelte Geneel-middelen.

7. De Maniere van Leven heeft in dese gelegentheyt veel te seggen. Hier is een matige *Lucht* de bequaemste: *Spijse* die veel, en goet voediel geeft, gelijk *Kalfsvleysch*, *Phasanen*, *Capotenen*, *Konijnen* en diergelijke; dan insonderheyt wert de Geyligheyt verwekt door *Hant-klooten* (waer van een kluchtigh exempel is in den *Schat der Gezondheyt*) als mede door de geyle *Mossen*, *Perdrifsen*, en *Dayven*, en haer *Eyeren*; als oock de *Eyeren* van *Kjevinnen*, en *Hoenderen*. Van de welke mede *Kandael* gemaeckt kan werden met *Win*, *Suucker*, *Kaneel*, en een weynigh *Saffraen*. De *Visch*, als vochtigh, en droogh zijnde ('t en zy voor de gene die verkoelinge van doen hadden) en kan hier geen voordeel geven; selver oock niet tot vermeerderinge van het Zaet, de *Oesters*, hoe-wel sy door hare Sultigheyt yemant gaende mochten maecken; gelijk *Doctor Souberi* wel aen-wijft 2. des *Errurs* pop. 21. Daer hy oock op de selfde maniere spreekt van de *Aerds-buylten*; gelijk wy mede kunnen doen van

Peen, *Aerdt-noten*, *Knollen*, *Ajuyn*, *Loock*, *Biesboeck*, *Tulpen*, ende alle *Bollen*. Het welck de *Romeynsche Columella* oock aangemerckt heeft in sijn 10. boeck van de *Lant-bouwinge* op 't 11. capittel.

— *quæque viros acuiunt, armantque puellas,*
Iam Megaris veniant genitalia semina Bulbi.

En de Poët *Martialis* en heeft sulcx mede niet vergeten, als hy, 13. *Epigr.* 34. de selvige daer toe verheft in dese versen:

Cum sit amicus conjux, & sint tibi mortua membra,
Nl aliud, Bulbis quam satur esse, potes.
Qui prestare vnum Cypria certamine nescit,
Manducet Bulbos, & bene sortis erit.
Languet anus, pariter Bulbos ne mandere cesset,
Et tua videbit prælia blanda Venus.

Hier toe doen oock *Dadels*, *Amandelen*, *Pingels*, *Pistocyen*, *Boonen*, *Erwtten*, *Castanjen*, versche *Noten*, *Articoocken*, *Asperges*, en diergelijke, alle 't sijn plaetche in den gemelten *Schat der Gezondheyt* beschreven.

Dan met de Op-weckende middelen moet al seer voorlichtigh gegaen werden, voornamelick in oude luyden. *Marinus* verhaelt in sijn *Historye* van *Spaengien* op 't 21. capittel, hoe *Ferdinand*, Koning van 't gemelte *Rijck*, en groot-vader van onsen Keyser *Karolus*, een sware sieckte verviel, als hy, al bejaert zijnde, even te voren getrouwt hadde *Germaine de Foix*, en dat de oirfaeck van de selfde geleyt werde, op eenige dramcken, die hem tot de *Telinge* in-gegeven waren.

Men kan oock *Vleysch* stoven met *Mumie*, ofte *Rakette*, die even-wel de *Lattouw* (waer van in 't meergemelte boeck) in *Salade* gegeten, niet en kan goet maken. Is mede dienstigh 't gene met *Peper* in korten gebaeken is; als oock dat met *Gember* geltooft is. De *slaap* dient volkomen te zijn, het *By-slapen* niet als met verlangen, en uyt reyne liefde, een vrolick, en gerust *Gemoet*, doch even-wel selden; want gelijk de *Liefhebber* seyt,

— *Venerem commendat varius usus.*

En *Portugijs* geneel-meester *Castro*, meerder vermelt, raer aen te schouwen het paven van *Hanen*, en diergelijke, als *Konijnen*, *Mosschen*, die dapper in het werck zijn, waer toe hy drolligh by-brengt dese versen,

Sequitur utriusq; animos demissa per ames,
Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus, & qua
Ipse sibi tradit spectator.

Wy zullen hier niet verder gaen, alsoo het vordere aengewesen is in het 2. Deel, en capittel, van den, nu dickwils genoenden, *Schat der Gezondheyt*.